

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

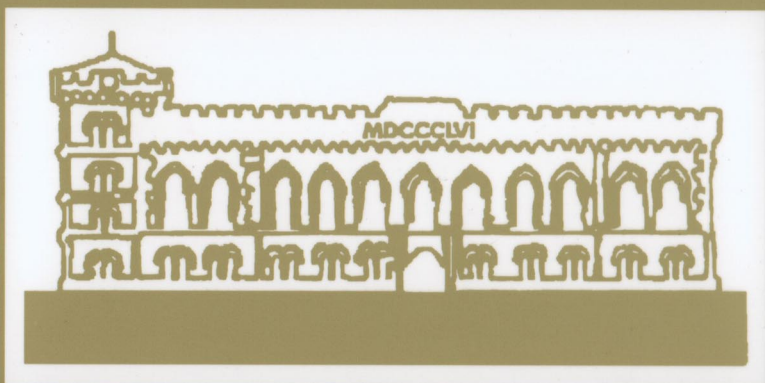
Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

X-XI

2002-2003

2

Editura MIRTON Timișoara
2004

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

X-XI

2002-2003

2

**MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA**

ANALELE BANATULUI

**Serie nouă
ARHEOLOGIE - ISTORIE
X-XI
2002-2003**

2

**Editura MIRTON Timișoara
2004**

Colegiul de redacție:

Dr. Octavian Dogariu, *director al Muzeului Banatului*

Tatiana Bădescu, *director adjunct al Muzeului Banatului*

Florin Medeț, *redactor șef, responsabil de număr*

Nicoleta Demian, Petru Rogozea, Daniela Micu, *secretari de redacție*

Valentin Cedică, Dan Leopold Ciobotaru, Vasile Dudaș, Mircea Mare, Vasile Rămneanțu, Alexandru Szentmiklosi, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872-1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928-1931

Tibiscus, 1971-1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, 300 002 Timișoara

Please send any mail to Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Tehnoredactare computerizată: Cosmin Onea

Tiparul executat la

Imprimeria

MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7

Tel.: 0256-225684, 272926

Fax: 0256-208924

E-mail: mirton@mail.dnttm.ro

www.mirton.ro

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

FLORENTINA CHIU, Cercetări arheozoologice în situl neolitic de la Foeni – <i>Cimitirul ortodox</i> (jud. Timiș). Campania 2002 <i>Archaeozoological investigations in the neolithic site from Foeni - the Orthodox Cemetery</i> (Timiș County), campaign 2002.....	13
FLORENTINA MARTIȘ, OCTAVIAN POPESCU, Unelte de piatră șlefuită din locuirile neolitice de la Hodoni (jud. Timiș) <i>Polished Stone Tools from the Neolithic Settlements from Hodoni (Timiș County)</i>	21
MARIUS MOGA, MIHAI-SORIN SÎRBU, Ceramica Coțofeni de la Românești – <i>Peștera cu Apă</i> (com. Curtea, jud. Timiș) <i>The Coțofeni Pottery from Românești - Peștera cu apă (Comm. Curtea, Timiș County)</i> <i>unearthed by Marius Moga in 1948</i>	45
IOAN BEJINARIU, Piese din necropola de epoca bronzului de la Felnac (jud. Arad) aflate în colecția Muzeului din Zalău <i>Des pièces de la nécropole de l'époque du bronze de Felnac (dép. d'Arad) appartenant</i> <i>à la collection du Musée de Zalău</i>	57
PETRU ROGOZEA, RĂZVAN PINCA, O așezare din epoca bronzului de la Lugoj <i>A Settlement belonging to the Bronze Age from Lugoj</i>	73
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Un mormânt de incinerare aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș) <i>A Cremation Grave belonging to Cruceni-Belegiș Culture discovered at Șag (Timiș County)</i>	81
FLORIN MEDELEȚ, VALENTIN CEDICĂ, MIRCEA MARE, FLORENTINA CHIU, PETRU ROGOZEA, Cercetările arheologice de la Herneacova - <i>Cetate</i> (com. Recaș, jud. Timiș). Campania 2003, v. I <i>Archaeological Excavations at Herneacova - Cetate (Timiș County). The 2003 Campaign, v. I</i>	93
FLORIN MEDELEȚ, VALENTIN CEDICĂ, Coiful greco-ilir de la Găvojdia (jud. Timiș) <i>The Greek Bronze Illyrian Helmet from Găvojdia (Timiș County)</i>	97
EUGEN D. PĂDUREANU, Două accesorii vestimentare descoperite în zona Mureșului <i>Zwei in der Gegend der Marosch Gefundene Kleidungszubehöre</i>	101

ADRIAN ARDEȚ, LUCIA CARMEN ARDEȚ, O nouă fortificație militară romană descoperită la Tibiscum-Iaz <i>A New Roman Military Fortification discovered in Tibiscum-Iaz</i>	109
ATALIA ȘTEFĂNESCU, Cultul zeiței Hecate în Dacia romană <i>The Cult of Hecate in Roman Dacia</i>	131
DOINA BENEĂ, Despre pandantivul tip <i>bullă</i> din provincia Dacia <i>Über einige Entdeckungen von Bullae aus der Provinz Dacia</i>	141
MARIANA CRÎNGUȘ, Elemente ornamental-simbolistice pe monumentele din sud-vestul Daciei (I) <i>Des éléments ornementaux-symboliques sur les monuments du sud-ouest de la Dacie (I)</i>	147
ALEXANDRU FLUTUR, Ștampilele tegulare ale legiunii a IV-a Flavia Felix de la <i>Bersobis</i>	157
SIMONA REGEȘ-VLASCICI, O nouă <i>lucerna</i> descoperită la Tibiscum <i>Une nouvelle lucerna à Tibiscum</i>	163
SORIN PRIBAC, CĂLIN TIMOC, Instrumente medicale de factură romană din colecția Muzeului Banatului din Timișoara <i>Römische Ärztliche Gegenstände aus der Sammlung des Banater Museums</i>	167
NICOLETA TOMA-DEMIAN, Repertoriul descoperirilor monetare dintre anii 275-383 p.Chr. din jud. Timiș <i>The Repertory of Monetary Discoveries dated between 275-383 AD in the Timiș County</i>	173
MIRCEA MARE, Obiecte de cult din perioada secolelor III/IV - IX din Banat <i>Cultic Artefacts dated to 3rd/4th - 9th Centuries AD from Banat</i>	199
DANIELA TĂNASE, Două morminte din sec. IV-V p.Chr. descoperite la Dudeștii Vechi (jud. Timiș) <i>Zwei entdeckte Gräber aus dem 4. - 5. Jh. n. Chr. in Dudeștii Vechi (Kreis Timiș)</i>	233
OLIVIAN DULEA, Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII p.Chr. (III. Monede și descoperiri izolate) <i>Considerations on the Habitation from Banat and Transylvania in the VIIth - VIIIth Centuries AD (III. Coins and Isolated Discoveries)</i>	245
RĂZVAN PINCA, Pintenii medievale și piese de harnașament din colecțiile Muzeului din Lugoj <i>Mittelalterliche Sporen und Zaumzeugteile aus den Sammlungen des Lugoscher Museums</i>	267
GEORGETA EL SUSI, Cercetări arheozoologice preliminare în cetatea medievală de la Carașova (jud. Caraș-Severin) <i>Recherches archéozoologiques préliminaires dans la forteresse médiévale de Carașova (départ. de Caraș-Severin)</i>	285
RAOUL-M. ȘEPTILICI, Câteva descoperiri monetare din Banat, inedite sau mai puțin cunoscute <i>A Few Monetary Finds from Banat, New or Less Known</i>	299

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

LIGIA BOLDEA, Un caz aparte în elita socială a Banatului medieval: familia nobililor de Cerna (secolul al XV-lea) <i>Un cas spécial dans l'élite social du Banat médiéval: la famille des nobles de Cerna (XVème siècle)</i>	317
OVIDIU MARINEL TUFÎȘ, Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, analizată prin prisma a două rapoarte de inspecție datând din anii 1726 și respectiv 1727 <i>Die Lage des Banater Berg- und Hüttenwesens am Anfang der Habsburgischen Besetzung, Analysiert Anhand Zweier Inspektionsberichte aus den Jahren 1726 und 1727</i>	335
IBOLYA ȘIPOȘ, Încorporarea Banatului la Ungaria <i>Die Eingliederung des Banates in Ungarn</i>	383
VIRGIL GRĂDINARU, Imaginea Banatului reflectată de un dicționar istorico-geografic de la sfârșitul sec. al XVIII-lea <i>Das Bild des Banates in einem historisch-geographischen Lexikon vom Ende des 18. Jh.</i>	433
DIANA MIHOC ANDRÁSY, Lucrări ale meșterului argintar Johannes Kostics în biserici sârbești din Banat <i>Works of the Silversmith Johannes Kostics in Serbian Churches of Banat</i>	443
FLORIN MEDELEȚ, DANIELA MICU, O poezie românească din Lugoj din anul 1841 <i>A Romanian Poem from Lugoj in 1841</i>	451
DAN DEMȘEA, FRANZ URSACHI HUM, Zilele de preludiu ale bătăliei din data de 9 august 1849 de lângă cetatea Timișoarei	463
VASILE DUDAȘ, Din activitatea publicistică desfășurată de Corneliu Diaconovici <i>Quelques aspects de l'activité publiciste de Corneliu Diaconovici</i>	471
CORNEL PETROMAN, Contribuții bănățene la expozițiile ASTREI <i>Les contributions du Banat aux expositions d'ASTRA</i>	483
DUMITRU TOMONI, Prima adunare generală a ASTREI la Timișoara (1904) <i>La première réunion générale de l'ASTRA à Timișoara (1904)</i>	499
VASILE RĂMNEANȚU, Activitatea Reuniunii Femeilor Române din Timișoara și provincie în perioada 1930-1940 <i>L'activité de la Réunion des femmes roumaines de Timișoara et de la province pendant la période 1930-1940</i>	515
VALERIU GIURAN, Aspecte privind activitățile militare ale Brigăzii/Diviziei 9 Cavalerie în cel de-al doilea război mondial, campania din est (1941-1944) <i>Des moments de l'activité militaire de la Brigade/Division 9 Cavaliere pendant la seconde guerre mondiale, la campagne de l'est (1941-1944)</i>	533

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

MARIA MICLE, <i>Carte sau lumină</i> , Snagov, 1699, tradusă și tipărită de Antim Ivireanul, în colecțiile B.C.U. "Eugen Todoran" din Timișoara <i>Livre ou lumière</i> , Snagov, 1699, traduit et publié par Antim Ivireanul, dans les collections de la Bibliothèque Centrale Universitaire "Eugen Todoran" de Timișoara.....	547
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, <i>Câmpurile de urne funerare din Banat</i> . Expoziție permanentă	555
NICOLETA DEMIAN, <i>Istoria Castelului Huniade</i> . Expoziție permanentă	569
NICOLETA DEMIAN, <i>Dan hier ist beser zu leben als in dem schwaben land</i> . Vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen <i>Pentru că aici este mai bine de trăit decât în țara șvabilor</i> . Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania. Expoziție internațională itinerantă.....	577
ALEXANDRU FOTA, MARIA MÎȚU, <i>Lucrările de restaurare și conservare a sanctuarului neolitic de la Parța (jud. Timiș) din anul 2003</i>	581

RECENZII

CORIOLAN HORAȚIU OPREAN, <i>Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor</i> , Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003, 235 p., 61 fig. (Doina Benea).....	587
VASILE PÂRVAN, <i>Scrieri de istorie romană</i> , Iași, 2002, 287 p. (Doina Benea).....	593
ERWIN SCHÄFFER, <i>Jetoane. Rumänien - România. Wertmarken und Zeichen</i> . <i>Semne valorice și mărci</i> , Ed. Corvin, Deva, 2003, 592 p. (Raoul-M. Șeptilici).....	597

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în anii 2002-2003.....	607
Studii publicate de membrii secțiilor de arheologie și de istorie în perioada 2002-2003	609
Cronica acțiunilor culturale ale Muzeului Banatului în 2002.....	613
Cronica acțiunilor culturale ale Muzeului Banatului în 2003.....	616
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2002	620
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2003	621
Creșterea patrimoniului secției de istorie a Muzeului Banatului, 2002-2003	622

Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții între 2002-2003.....	623
NORME DE PUBLICARE	629
ABREVIERI.....	643

**ISTORIE MEDIE, MODERNĂ
ȘI CONTEMPORANĂ**

UN CAZ APARTE ÎN ELITA SOCIALĂ A BANATULUI MEDIEVAL: FAMILIA NOBILILOR DE CERNA (SECOLUL AL XV- LEA)

Ligia Boldea

Lumea medievală românească bănăţeană a generat o feudalitate specifică românească, de tradiţie, atestată documentar odată cu mijlocul secolului al XIV-lea ca fiind recunoscută în mod oficial de către instituţiile statului integrator maghiar. Istoriografia românească a ultimelor două decenii acordă spaţii tot mai largi fenomenului nobilimii române, scrutând atât rădăcinile tradiţional româneşti, cât şi modalităţile de supravieţuire şi adaptare la rigorile unui feudalism de stat, de inspiraţie occidentală. Faptul este ilustrat de tot mai frecventă utilizare a sintagmei “nobilimea românească” în titlurile unor lucrări de anvergură¹ sau a numeroaselor articole şi studii pe această temă. Banatul medieval, îndeosebi zona sa de deal şi de munte, mai ferită de imixtiunile alogene, a conservat o lume a stăpânilor de pământuri, desemnaţi de cancelariile secolului al XIV-lea ca fiind cnezi români, cei care, un secol mai târziu, vor fi recunoscuţi ca nobili români, integraţi individual (şi nu în nume etnic) în nobilimea regatului. Fără a supradimensiona profilul unei feudalităţi locale care, cu mici excepţii, nu a depăşit în decursul istoriei primele trepte ale ierarhiei feudale, nu putem totuşi trece cu vederea faptul că informaţia documentară a secolelor XIV-XV se dovedeşte suficient de generoasă în a contura existenţa unei nobilimi române bănăţene de origine cnezială, extrem de energică şi activă în spaţiul istorico-geografic al Banatului, o nobilime a meritului din rândul căreia s-au impus mai multe familii - adevărate “dinastii”, după cum avea să le caracterizeze Victor Papacostea². Termenul nu este exagerat deoarece putem constata în cazul acestor familii nobile bănăţene o remarcabilă continuitate pe parcursul a mai bine de două secole, fără modificări de substanţă în ceea ce priveşte statutul lor social-juridic sau sistemul posesiunilor funciare ce le aparţineau.

Parcursul informaţiei istoriografice şi documentare de care am beneficiat ne-a determinat să delimităm şapte familii nobile române bănăţene care au avut o evoluţie semnificativă, ce poate fi în mare reconstituită pentru o perioadă de aproximativ 150-200 de ani. Este vorba de familiile Bizerea de Caransebeş, Deş de Temeşel, Fiat de Armeniş, Gârlişte de Rudăria, Măciş de Tincova, Mătnic de Ohaba-Mătnic şi Racoviţa de Caransebeş, comunităţi familiale şi de interes cu un puternic impact economico-social şi politico-militar la nivelul Banatului cărăşan³.

În mod firesc, pe lângă aceste familii, emblematice pentru Banatul medieval, documentele semnaleză, de asemenea, existența altor familii nobile bănățene, însă importanța acestora a fost mai degrabă modestă, ele fiind atestate sporadic, fără a exista posibilitatea reconstituirii unei evoluții istorice coerente, de mare anvergură.

Un caz aparte, interesant prin contradicțiile și semnele de întrebare pe care le ridică, este cel al familiei nobililor români de Cerna (*Chorna, Chornay*), familie care a depășit spectaculos anonimatul la care părea "condamnată" dând doi vicebani (după unele surse chiar bani) de Severin într-o perioadă de mari confruntări militare pe linia Dunării, în care deținerea unei asemenea funcții apărea ca extrem de riscantă. Din multe puncte de vedere, evoluția istorică a acestei familii este extrem de dificil de reconstituit, lipsa surselor documentare semnificative fiind principalul handicap care grevează orice demers istoriografic. Totuși, ea a suscitât atenția cercetătorilor încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Pesty Frigyes întocmind o primă genealogie de familie într-unul din volumele dedicate Banatului de Severin⁴ în timp ce, câțiva ani mai târziu, Ioan Cavaler de Pușcariu avea să includă principalele surse documentare privitoare la nobilii de Cerna în lucrarea referitoare la familiile nobile române, fără a recurge însă la interpretarea lor⁵. În timp, studiile și articolele de specialitate axate pe istoria Banatului medieval, pe cea a cnezimii române sau, mai nou, pe fenomenul nobilimii române au inclus adeseori referiri punctuale la adresa acelor membri ai familiei care s-au distins eminent prin funcția deținută la un moment dat. În consecință, nobilii de Cerna nu ne apar evidențiați ca și o comunitate familială, cu o traiectorie istorică bine definită, excepție făcând microfișa de familie alcătuită de Ioan Drăgan⁶ sau cea dedicată lui Mihail de Cerna de către Adrian Andrei Rusu⁷.

Modelul oferit de studiul celor șapte familii nobile ale Banatului cărășan ne-a determinat să luăm în considerare un anumit "tipar" evolutiv care a funcționat la nivelul elitelor sociale ale vremii. Este motivul pentru care încercăm acest exercițiu istoriografic de reconstituire a traiectoriei familiei nobililor de Cerna pornind de la o bază documentară și informativă extrem de redusă. Considerăm însă că este un exercițiu necesar, o ipoteză de lucru care merită să fie luată în considerare din fireasca necesitate de a completa o pagină de istorie susceptibilă încă de numeroase ajustări. Câteva contradicții ne-au atras atenția: în primul rând, informația documentară este extrem de lacunară și nu se referă, din câte ne putem da seama, decât la perioada de maximă afirmare a familiei (mijlocul secolului al XV-lea); și totuși, realitatea ni-i prezintă pe doi dintre membrii familiei ca "egregii", înzestrați cu funcții semnificative la nivelul districtelor privilegiate bănățene. În al doilea rând, din documentele existente (trebuie luată în considerare și posibilitatea ca o parte a documentelor de familie să nu fi supraviețuit timpului din varii motive) nu rezultă filiația cnezi-nobili (ca și în cazul altor familii bănățene); în schimb,

reprezentanții familiei apar în comunitatea cnezilor și a nobililor români din districte, mai mult chiar, Mihail de Cerna, în calitate de ban al Severinului, a condus adunările nobiliare ale districtului Sebeș în anii 1448 și 1454. În al treilea rând, din câte mărturisesc documentele, patrimoniul funciar familial pare a fi fost mai mult decât modest; și, cu toate acestea, membrii familiei l-au stăpânit în calitate de nobili⁸ până către mijlocul secolului al XVI-lea, permițându-și chiar să contribuie financiar la sistemul de apărare al Banatului.

Începuturile familiei sunt imposibil de stabilit din punct de vedere documentar. Pesty Frigyes avea să afirme la sfârșitul secolului al XIX-lea (fără temeiuri documentare însă) că Laurențiu, ban al Severinului atestat în 1263 ar fi purtat și numele “*de Csorna*”⁹, informație preluată de Ioan Cavaler de Pușcariu însă doar sub forma unei notificări, fără a subscrie la ea¹⁰. Este hazardat astăzi să se emită considerații de substanță asupra unor asemenea informații lapidare. În absența unei documentații concludente pentru secolul al XIII-lea, probabil că Pesty a supralicitat. Nu putem însă să nu semnalăm posibile similitudini care ne-au atras atenția în evoluția altor familii nobile bănățene. Atât Pesty Frigyes¹¹ cât și Ioan Cavaler de Pușcariu¹² așează în fruntea tabelului genealogic al familiei Gârliște de Rudăria pe un oarecare Iacob *Gerlize*, fiu al “banului” Iacob care, la mijlocul secolului al XIII-lea, în anul 1256, este dăruit de regele Bela IV cu posesiunea *Wrych* în Banat pentru serviciile sale militare, ambii păstrând însă rezerve vizavi de apartenența acestui personaj la familia în cauză. Tot în secolul al XIII-lea sunt dăruiti de către Bela IV și strămoșii voievodului român bănățean Ioan sau Lupcin, fiul lui Iuga, cu posesiunile Spini (*Gepü*), Prisaca (*Tyvis*) *ac alie quam plures possessiones*, după cum reiese dintr-un document mai târziu, din 1350. Atât Ștefan Olteanu¹³, cât și Maria Holban¹⁴ opinau că beneficiarii privilegiului ar fi putut aparține familiei cnezilor (ulterior nobililor) de Mâtnic. Desigur, nu putem să negăm gradul mare de improbabilitate în ceea ce privește aceste filiații timpurii. Și totuși, documentar s-a dovedit, dincolo de orice îndoială, că a existat o remarcabilă continuitate în evoluția celor mai semnificative familii nobile române bănățene pentru o perioadă de mai bine de două secole, de la sfârșitul secolului al XIV-lea și până la mijlocul secolului al XVII-lea; de ce, atunci, să nu putem presupune o coborâre similară în timp, cu atât mai mult cu cât actele de nouă danie care proliferază din a doua jumătate a secolului al XIII-lea vorbesc despre existența stăpânirilor strămoșești, ancestrale? În opinia noastră, dezbaterea pe această temă rămâne în continuare deschisă.

Prima informație certă asupra unuia dintre membri familiei Cerna datează de la începutul secolului al XV-lea, în 1402¹⁵ Stoian de Cerna numărându-se printre martorii unui proces judecat de voievodul Transilvaniei, Nicolae Csáki, în fața adunării mai multor nobili din districtele Sebeș și Mehadia. Informația merită

reținută din mai multe considerente: în primul rând, semnificativ este faptul că acest Stoian de Cerna apare ca martor în cadrul comunității românești a cnezilor și nobililor din districtele Sebeș și Mehadia, ca reprezentant al districtului Mehadia unde familia își avea stăpânirile funciare. Alăturarea sa pe lângă nobilii de Mâtnic¹⁶ ne dă temei să considerăm că familia de Cerna deținea același statut la începutul secolului al XV-lea, urmând modelul evolutiv al tuturor familiilor cneziale românești bănățene care, la cumpăna dintre secolele XIV și XV au făcut tranziția de la cnezi la cnezi nobili și apoi la nobili. În al doilea rând, prezența lui Stoian de Cerna în cadrul procesului în care s-a disputat stăpânirea asupra posesiunilor Iablanța, *Zalyn* și *Kyralmezeye* între cnezii nobili din familia Deș de Temeșel și câțiva cnezi din *Kyralmezeye* ridică semne de întrebare asupra unei alte probleme: într-un document din 3 mai 1436¹⁷ posesiunea *Kyralmezeye* apărea printre stăpânirile lui Mihail și Vasile de Cerna. În ce context și sub ce formă s-a făcut acest transfer de proprietate, dacă într-adevăr a fost vorba despre așa ceva?

Înainte de a desfășura informația documentară se impune o scurtă încercare de schiță genealogică. Un prim tabel genealogic al familiei a fost întocmit de Pesty Frigyes la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁸, cu mențiunea că era vorba despre o familie românească, atestată ca atare în actele aparținând epocilor lui Ludovic I și Sigismund de Luxemburg. Prima parte a genealogiei sale se dovedește a fi neconcludentă în ceea ce privește apartenența celor pomeniți la nucleul familiei Cerna, ea neavând un suport documentar. În 1402 este atestat Stoian de Cerna, primul membru al familiei de la care se poate începe schițarea ramificațiilor genealogice. În două documente importante pentru familie, din 1436¹⁹ și 1439²⁰, sunt amintiți Mihail II fiul lui Mihail I și Vasile fiul lui Stoian de Cerna ca români fideli ai regelui. Este foarte probabil ca acest Stoian să fie una și aceeași persoană cu cel atestat în anul 1402. În acest caz, el ar fi putut trăi la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea, încă în 1443²¹ fiind amintit fără a se face precizarea că ar fi fost decedat. Incertă este relația sa cu Mihail I, documentele nefăcând nici o precizare în acest sens. Am înclina să luăm în considerare însă o înrudire foarte apropiată, fără a exclude posibilitatea ca ei să fi fost chiar frați. În orice caz, acest Mihail I nu mai este menționat după anul 1439, putându-se presupune că el a decedat cândva între 1439 și 1443.

Cariere vor face însă fiii lor, Mihail II și Vasile, ambii pomeniți pentru prima dată în anul 1436, moment în care se aflau la deplina maturitate²². Nu foarte clară este legătura de rudenie dintre ei; în documentele din anii 1436 și 1439 ei apar clar ca având o ascendență diferită. În alte acte din anii 1451²³ și 1452²⁴ ei sunt prezentați ca fiind frați după tată (*fratres carnalis*), ceea ce nu poate corespunde realității. Totuși, din această apropiere realizată în documente putem deduce gradul strâns de înrudire, cei doi fiind, cel mai probabil, veri după tată. Din această

perspectivă, revenim asupra ideii că Mihail I și Stoian de Cerna ar fi putut fi frați. Mihail I de Cerna a fost, fără îndoială, personalitatea cea mai marcantă a familiei. Născut probabil la începutul secolului XV, el a trăit până în jurul anului 1460, când Pesty afirmă că era deja mort. A fost căsătorit cu Doroteea, împreună cu care a avut doi fii, pe Nicolae I și pe Mihail III²⁵. Nicolae apare documentar alături de tatăl său în anii 1451 și 1452, ca beneficiar al castrului *Dranko* (Drencova). În schimb, despre Mihail III nu există alte informații, Pesty mulțumindu-se doar să-i menționeze prezența. Ar fi posibil ca el să fi avut o fiică, pe Barbara, așa cum sugerează un document din anul 1540 (ne vom argumenta opinia în rândurile care urmează).

În ceea ce îl privește pe Vasile I de Cerna, el s-a bucurat de o reputație asemănătoare cu cea a lui Mihail II, alături de care a împărțit, în 1449, responsabilitățile funcției de ban (viceban) de Severin. Fiul al lui Stoian de Cerna, Vasile a avut (potrivit lui Pesty), patru fii: Nicolae II, Mihail IV, Vasile II și Gheorghe I (ultimul mort în jurul anului 1466). În 1452 mai apare încă în documente alături de Mihail II, după care nu mai avem date asupra sa.

Din acest moment, informațiile asupra familiei devin confuze, minime chiar, ceea ce constituie un serios impediment în reconstituirea arborelui genealogic. Pesty adaugă tabelului său un alt Vasile, căsătorit cu Caterina, cu care a avut trei fii: Nicolae III, Gheorghe II și Mihail V (acesta având la rândul său un fiu, Mihail VI)²⁶. Este posibil să fie vorba de Vasile II fiul lui Vasile I, ipoteză pe care înclinăm să o acceptăm. Nedumerește faptul că ambele personaje au o descendență asemănătoare; și totuși, Gheorghe I fiul lui Vasile I apare ca fiind decedat în 1466, în timp ce Gheorghe II fiul lui Vasile II este încă pomenit în 1472 (Pesty nu dă însă sursa consultată). Putem deduce, deci, existența a două personaje diferite, cel mai probabil Vasile II fiind fiul lui Vasile I. Oricum, se pare că urmașii lui Vasile I de Cerna au părăsit ținuturile natale din Banatul cărășan, ei fiind pomeniți la sfârșitul secolului al XV-lea la Recaș în comitatul Timiș și la Ilia în comitatul Hunedoara²⁷. Fenomenul nu este singular în lumea feudală românească bănățeană, un parcurs asemănător cunoscând și alte familii nobile române din Banat; astfel, o parte a familiei Măcicaș de Tincova a părăsit la sfârșitul secolului al XV-lea districtul Caransebeș pentru a se stabili în comitatele Hunedoara și Dăbâca, în timp ce, în aceeași perioadă, familia Deș de Temeșel avea să se mute în comitatul Cluj, la Iclod²⁸.

Două informații se mai pot adăuga: existența, în 1489, a unui Mihail de Cerna (*Csornai Mihaly*), fiu al defunctului Vasile, semnalată într-o scrisoare din anul 1490 a regelui Matia Corvin²⁹ și prezența, în 1540, a unui grup de moștenitori ai altui nobil Mihail de Cerna (*Cherna*), ce îi cuprindea pe Barbara (fiica defunctului Mihail de Cerna), căsătorită cu nobilul Ștefan Simonfy și pe fiica

acesteia Caterina, căsătorită cu Matei Dorca de Caransebeș³⁰. Suntem îndreptățiți să credem că este vorba de urmașii celor două ramuri ale familiei, ce au descins din Mihail II și Vasile I, luând în considerare problemele funciare în care au fost implicați. Mihail de Cerna pomenit în 1489 se afla într-un conflict de stăpânire pentru o serie de posesiuni din comitatul Timiș (printre care și Recaș), ceea ce ne determină să-l considerăm urmaș al lui Vasile I (stabilit în zonă, după cum am văzut), în timp ce Barbara și Caterina (moștenitoarele altui Mihail Cerna) își dispută stăpânirile din ținuturile natale ale districtelor Mehadia și Almăj, fapt pentru care ele pot fi privite ca descendente ale banului Mihail II (probabil din partea fiului acestuia, Mihail III).

Originară din districtul bănățean Mehadia (situat în prelungirea depresiei Căreneș-Mehadica până aproape de cursul Dunării), familia nobililor de Cerna a deținut, potrivit izvoarelor, un patrimoniu funciar destul de redus, dacă o comparăm cu celelalte familii nobile bănățene consacrate. Principalele sale stăpâniri s-au concentrat în partea de sud a districtului, pe cursul inferior al râului Cerna și de-a lungul afluenților acestuia: Topleț, Iardaștița, Belareca și Globu. Trebuie semnalată imediată vecinătate cu familia nobililor Deș de Temeșel, care își avea concentrate posesiunile în partea nordică a districtului. Această apropiere teritorială între cele două familii poate sugera anumite legături mai strânse, nefiind exclusă chiar înrudirea lor (în fond, ele reprezentau principalele nuclee nobiliare ale districtului). În orice caz, mult mai probabilă este stăpânirea în condizionalitate, în acest sens cazul posesiunii Toplicean (*Tapolchan*) fiind destul de concludent. În 1439 satul apare printre stăpânirile nobililor de Cerna, pentru ca în 1440 tot o posesiune Toplicean să fie inclusă și în patrimoniul familiei Deș de Temeșel. Câțiva ani mai târziu, în 1447, un alt document ne informează că familia Deș stăpânea doar jumătate din satul în speță³¹. Nu ar fi singurul caz în care două familii nobile bănățene au stăpânit moșii în indiviziune; cunoscute sunt exemplele familiilor Măciș și Mătnic, Bizerea și Racoviță de Caransebeș, Fiat de Armeniș și Mătnic ori Fiat de Armeniș și Măciș³².

Ansamblul posesiunilor funciare ale familiei Cerna a cuprins în jur de zece stăpâniri patrimoniale, fapt cunoscut din două documente datate în 1436³³ și 1439³⁴. A fost vorba, în fapt, de reconfirmări în stăpânirile strămoșești, acordate familiei de regii Sigismund de Luxemburg și Albert de Austria în semn de recunoștință pentru serviciile militare prestate de membrii familiei în luptele cu turcii³⁵. Beneficiarii acestor acte de nouă danie au fost Mihail fiul lui Mihail și Vasile fiul lui Stoian de Cerna, dovadă că membrii familiei și-au stăpânit pământurile în indiviziune, fenomen, de altfel, generalizat la nivelul nobilimii române bănățene în acea vreme. Interesant este faptul că în primul document, cel din 1436, nu sunt cuprinse toate stăpânirile familiei, fiind vorba doar de moșiile

Cerna, Iardaștița, Popradna, Topleț și Globu Craiovei (*Kyralmezeze*). De-abia în 1439 sunt incluse și alte cinci posesiuni: Verendinul de Sus și de Jos, Toplicean, *Fazakas*, Belibuc și Plugova. La o primă vedere s-ar putea considera că stăpânirilor inițiale le-au fost alăturate altele noi prin donație regală. Însă faptul că documentul din 1439 face precizarea clară că era vorba despre o nouă danie demonstrează caracterul ancestral al acestor stăpâniri³⁶. Se poate presupune că a fost nevoie de un al doilea act de nouă danie pentru a completa în mod oficial patrimoniul familial, în caz contrar, absența din documente a unor stăpâniri putând să atragă după sine ignobilarea lor, aceasta dacă luăm în considerare afirmația lui Dan G. Pleșia potrivit căreia în acea perioadă nu individul era înnobilit, ci pământul³⁷. Documentul din 1439 mai face precizarea, nu lipsită de importanță, că regele Albert a dăruit românilor săi (*walahorum nostrorum*) aceste stăpâniri “sub acele rânduieli, dări, forme, învoieli și condiții în care numiții strămoși ai lui Mihail și Vasile, dar și ei înșiși le-au ținut și stăpânit până acum și sub care au obișnuit să-și țină și să-și stăpânească moșiile și bunurile lor ceilalți nobili români fideli ai acestor părți”.

O problemă aparte ridică stăpânirea asupra posesiunii *Kyralmezei* (Globu Craiovei). La începutul articolului am amintit de procesul care s-a derulat în 1428 între nobilii Deș de Temeșel și cnezii de *Kyralmezei*, proces judecat de însuși Sigismund de Luxemburg pe baza unor documente anterioare, din 1402 și 1425, care lua în discuție stăpânirea asupra moșiilor Iablanița, *Zalyn* și *Kyralmezei*. Prin decizia finală, posesiunile Iablanița și *Zalyn* au revenit familiei Deș de Temeșel, în timp ce *Kyralmezei* rămânea cnezilor locali. Se ridică fireasca întrebare în ce mod această posesiune a ajuns în stăpânirea nobililor de Cerna? Cum nu există dovada documentară a unei achiziții se poate bănuî o altă modalitate, practică de nobilii bănațeni: aceea de înfrățire pe moșie cu unii cnezi, aceștia din urmă acceptând (sau solicitând) condizivizionalitatea în schimbul protecției, însoțită de sume compensatorii. Mai devreme sau mai târziu, nobilii au căutat să tranșeze, cu sprijinul legislației în vigoare, problema stăpânirii în favoarea lor, un exemplu concludent fiind cel al nobililor Mâtnic de Ohaba-Mâtnic care, între anii 1404 și 1439, obțin pe această cale cinci posesiuni din partea unor cnezi locali³⁸. Este, deci, probabil ca nobilii de Cerna să fi procedat în același mod, cu atât mai mult cu cât exista precedentul creat de nobilii Deș de Temeșel care, în 1402 (și apoi în 1428) obținuseră moșiile Iablanița și *Zalyn* în detrimentul cnezilor de *Kyralmezei*.

Lipsa unor documente legate de patrimoniul familial din districtul Mehadia ne împiedică să dezvoltăm imaginea mobilității și a transformărilor pe care acesta le-ar fi putut suferi în timp. Dintr-un document târziu, datat în 1540³⁹, se pot trage totuși unele concluzii. Potrivit acestuia, în data de 22 ianuarie 1540 Francisc Fiat de Armeniș și Martin de Racoviță, castelani de Caransebeș, arată că doamna

Barbara, moștenitoarea nobilului Mihail de Cerna (*Cherna*) și soția nobilului Ștefan Simonfy, constituie ca zestre fiicei sale Caterina și, deopotrivă, ginerelui său Matei Dorca de Caransebeș, "*secundum ius et consuetudinem dominorum nobilium istius districtus*", o serie de posesiuni și părți de posesiuni în nouă sate din districtele Almăj și Mehadia. A fost vorba de moșiile Verendin, Lăpușnic, *Kraloposvicza*, Calovița, Pecinișca, Cerna, Plugova, Belibuc și *Belibukteleke*. Nu avem motive să ne îndoim că personajele feminine în cauză au fost urmașe ale familiei Cerna, cel mai probabil ale ramurii descendente din banul Mihail de Cerna, ramură care se pare că a continuat să stăpânească patrimoniul familial în ținutul natal, în timp ce urmașii lui Vasile de Cerna sunt regăsiți la sfârșitul secolului al XV-lea în comitatele Timiș și Hunedoara. Se poate observa o continuitate de stăpânire de-a lungul unui secol de evoluție a Cernenilor, fenomen întâlnit și în cazul altor familii nobile române bănățene. De asemenea, atrage atenția includerea unor noi stăpâniri care, fie nu au fost menționate în documentele de secol XV, fie au fost achiziționate ulterior, ceea ce poate indica preocuparea de a-și extinde patrimoniul familial, inclusiv în districtul vecin al Almăjului (vezi posesiunea Lăpușnic). Sugestiv este și faptul că pomenitul nobil defunct Mihail de Cerna (posibil fiu al banului de Severin) se pare că nu a avut urmași pe linie masculină, drept pentru care fiica sa Barbara s-a constituit în moștenitoare, nefiind exclus să fi existat un act de *praeffectio* prin care dreptul de moștenire în cadrul familiei a transferat la cerere, cu acord regal, asupra fetelor, procedeu uzitat, de altfel, și în familiile Bizerea sau Fiat de Armeniș⁴⁰. Astfel se poate explica declinul familiei Cerna, atinsă în secolul al XVI-lea de *defectum seminis*. De altfel, se pare că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea familia și stăpânirile sale a intrat în disoluție. Un document din 1547 atestă faptul că satul Verendin a intrat în posesia lui Ioan Fiat, Ladislau *Bakoczi*, Francisc și Ioan de Măcișca ca urmare a confiscării sale de la nobilul Bogdan de Poreca, acuzat de regalitate că a revenit la credința "schismatică" a românilor și sârbilor⁴¹. Or, Verendinul figura încă din 1439 printre stăpânirile familiei Cerna, menținându-se ca atare și în 1540; a fost el înstăințat de descendentele familiei în perioada 1540-1547 sau nobilii de Poreca au fost condvizionali cu Cernenii? Ultima variantă nu se verifică, documentar neexistând nici o apropiere între cele două familii. Rămâne de presupus faptul că Bogdan de Poreca a încercat să-și refacă patrimoniul funciar, confiscat familiei sale de regalitate în anul 1500⁴² pe aceleași considerente, acțiune rămasă fără rezultat însă. În sfârșit, în 27 aprilie 1577⁴³ are loc o înțelegere între Paul *Baky* și Martin de Plugova asupra a patru posesiuni din districtul Mehadia: Plugova, Plugovița, *Markusowycza* și Belibuc (a căror valoare se ridică la 200 de florini aur), stăpâniri care figuraseră până la mijlocul secolului XVI în patrimoniul familiei Cerna. Pare

evident faptul că ele au fost înstrăinate, la fel ca și Verendinul, din motive neclare (stingerea familiei, bunăoară).

În buna tradiție a celorlalte exponente ale elitei sociale românești bănățene, familia nobililor de Cerna s-a preocupat în secolul al XV-lea de lărgirea stăpânirilor sale prin obținerea de danii și zalogiri regale, dar și prin cumpărări de pământuri. Situația a fost posibilă cu atât mai mult cu cât, în perioada 1438-1443, Mihail și Vasile de Cerna, alături de alți nobili din familiile Bizerea sau Densuș s-au distins în campaniile militare ale regalității împotriva otomanilor, contribuind material cu sume deloc neglijabile la întreținerea sistemului de apărare al Banatului de Severin. Nu poate fi trecută cu vederea nici funcția deținută la nivelul acestei unități de graniță a regatului de către cei doi nobili de Cerna, situație care cu siguranță că le-a creat adevărate oportunități de sporire a patrimoniului lor funciar. Astfel, dintr-un document din anul 1451⁴⁴ rezultă faptul că, încă din 1439, regele Albert ar fi donat nobililor Mihail de Cerna, Vasile de Cerna, lui Nicolae fiul lui Mihail de Cerna (trei părți) și lui Nicolae de Bizerea (o parte) castrul *Dranko*⁴⁵ cu toate așezările și pertinențele sale, ca urmare a serviciilor credincioase aduse în luptele cu otomanii. Deoarece actele donației s-au pierdut în vremea devastărilor otomane, la 15 iunie 1451 Iancu de Hunedoara poruncește nobililor și juraților din cele șapte districte românești bănățene să convoace la un soroc precis scaunul de judecată în cadrul adunării generale, pentru a se cerceta dacă această donație s-a făcut în urmă cu 12 ani și pentru a se reconstitui dreptul de proprietate. Adunarea generală a nobililor români din cele șapte districte⁴⁶, întrunită la 13 ianuarie 1452, depune mărturie în favoarea bărbaților aleși din familiile Cerna și Bizerea, adeverind dania și pierderea documentelor. Hotărârea adunării a fost consemnată de Capitlul din Arad printr-un act emis o săptămână mai târziu, la 22 ianuarie 1452⁴⁷.

Un alt document din 1443⁴⁸ vine să confirme modul în care nobilii bănățeni au înțeles să se angajeze în efortul militar pe care regalitatea maghiară îl depunea la frontiera sa sudică. Potrivit acestuia, regele Vladislav I zălogește vitejilor și nobililor Mihail și Vasile de Cerna, lui Mușina și Alexandru de Densuș, precum și lui Nicolae de Bizerea domeniul Recaș și posesiunea *Zegehaza* din comitatul Timiș, rămase fără moștenitori pe linie masculină după moartea lui Stanislav de Recaș, respectiv a lui Clemente de *Zegehaza*. În act se face precizarea semnificativă cum că acești nobili români au cheltuit între 1438 și 1443 suma de 5000 de florini aur pentru întreținerea cetăților bănățene Severin, Gureni, Orșova, Peci, Svinița, Caransebeș și Mehadia, din proprie inițiativă și fără a avea poruncă de sus, adeseori vărsându-și sângele și pierzându-și familiarii în luptele cu otomanii. De remarcat faptul că interesele acestor nobili proveniți din zone diferite (familia Cerna din districtul Mehadia, Nicolae de Bizerea din districtul Caransebeș

iar nobilii de Densuș din Hațeg), s-au intersectat datorită unor scopuri militare comune, ei ajungând să stăpânească împreună (caz extrem de rar întâlnit) posesiuni într-o zonă diferită de cea de baștină.

De altfel, familia Cerna pare determinată să-și consolideze stăpânirile în zona Recașului, în 1447 Mihail de Cerna cumpărând de la Ioan și Ecaterina Magyar de Recaș o vie pe dealul *Brosasmal* de lângă Recaș cu suma de 32 florini de aur, în chip de cumpărătură veșnică, iar prin el tuturor moștenitorilor săi... pentru a o ține, avea și de asemenea stăpâni cu drept de veci și în chip nestrămutat⁴⁹. Nicolae de Bizerea, condvizionalul banului de Severin în cadrul stăpânirii Recaș, s-a numărat printre cei care au anunțat tranzacția. În aceeași zonă, el a cumpărat și Satchinez⁵⁰. Se pare însă că, în timp, înțelegerea dintre familiile Cerna și Bizerea s-a deteriorat căci, dintr-o scrisoare a regelui Matia Corvin din 1490, rezultă faptul că în anul 1489, în ajunul sărbătorii Sf. Andrei, un Mihail de Cerna (*Csornay Mihaly*) fiul defunctului Vasile a ocupat posesiunile Recaș, *Kathol, Hedemer și Sebesfok* ale Advigăi de Bizerea, deși cu mai mulți ani în urmă tatăl său Nicolae de Bizerea și defunctul Mihail de Cerna s-au aflat împreună în stăpânirea acestor moșii⁵¹. Pesty Frigyes își exprimă incertitudinea asupra identității acestor personaje. În opinia noastră, ceea ce este evident este faptul că Nicolae de Bizerea și defunctul Mihail de Cerna sunt aceia care, în 1443, au obținut Recașul din partea regalității. Se știe, de asemenea, că la sfârșitul secolului al XV-lea urmașii lui Vasile de Cerna, ban al Severinului, sunt cei care s-au stabilit la Recaș în Timiș. În consecință, Vasile de Cerna tatăl lui *Csornay Mihaly* poate fi ori Vasile I fiul lui Stoian, ori Vasile II fiul lui Vasile I. Am înclina spre cea de-a doua variantă din rațiuni cronologice. Gestul lui *Csornay Mihaly* de a-și însuși, în mod forțat probabil, acele stăpâniri în detrimentul Advigăi de Bizerea trădează pretenția ascendentului la moștenire pe linie masculină, deși se știe că în familia Bizerea, de pildă, și fetele erau acceptate la moștenire ca părți egale⁵².

Prestigiul deosebit de care s-au bucurat Cernenii la mijlocul secolului al XV-lea a fost ilustrat, fără îndoială, de funcțiile deținute de Mihail și Vasile de Cerna la nivelul Banatului de Severin. Acesta, o regiune românească compactă, în care instituțiile proprii s-au menținut mai mult și mai bine decât în altă parte, a fost o unitate administrativ-militară definită prin excelență de rolul său, deloc de invidiat, de zonă de graniță, mereu expusă vexațiunilor venite de dincolo de Dunăre. În cadrul său, bănățenii, în frunte cu cnezii și nobilii generați de societatea românească a vremii, au constituit o unitate de elită militară sub comanda banului de Severin⁵³. Dacă în primele două secole ale existenței Banatului de Severin conducerea sa a fost atribuită alogenilor, situația se schimbă odată cu perioada Corvineștilor. Iancu de Hunedoara este cel care, împreună cu fratele său Ioan, inaugurează în 1439 prezențele românești în fruntea Banatului de Severin,

dregătorie, de altfel, ocolită datorită dificultății sale. Se afirmă faptul că a existat o adevărată politică de familie în epocă prin care, la fel ca și în cazul daniei regale, au beneficiat de avantajele dregătoriei toți membrii familiei celui aflat în funcție⁵⁴. Din această perspectivă, nu miră desemnarea ca bani de Severin a lui Mihail și Vasile de Cerna (în 1449), colaboratori apropiați ai lui Iancu de Hunedoara; de altfel, fiul acestuia din urmă, Matia Corvin, procedează similar atunci când îi numește în aceeași funcție pe Ștefan și Mihail de Mâtnic între anii 1459 și 1467.

Este evident faptul că, dintre cei doi Cerneni, Mihail a fost cel care s-a bucurat de cea mai mare autoritate și prestigiu. Fără a proveni dintr-o familie de mare rezonanță a Banatului, putem bănuî că el și-a datorat ascensiunea relației deosebite pe care a avut-o cu Iancu de Hunedoara, în special în perioada în care acesta, în calitate de ban al Severinului și comite de Timiș, a fost direct implicat în organizarea apărării în zonă. Victor Motogna îl consideră chiar rudă a acestuia⁵⁵, deși afirmația sa nu poate fi susținută în nici un fel. Pesty Frigyes îi integrează pe cei doi în lista banilor de Severin încă din anii 1443-1444, menționând însă că în sursa consultată ei nu apar explicit în această calitate (există posibilitatea ca ei să-l fi substituit în acei ani pe voievodul Transilvaniei, aflat în plină campanie antiotomană la sud de Dunăre). De altfel, în realitate se pare că cei doi Cerneni au deținut funcția de vicebani, în subordinea directă a lui Iancu de Hunedoara, cel care a păstrat demnitatea de ban până la sfârșitul vieții sale⁵⁶. Mihail de Cerna a avut o continuitate de opt ani în funcție, între 1447 și 1454, fiind dublat în 1449 de vărul său Vasile de Cerna, iar între 1452 și 1454 de un alt nobil român bănățean, Petru Danciu de Caransebeș. În fond, dincolo de relația specială cu guvernatorul Ungariei⁵⁷, a cărui afinitate față de lumea feudală românească a regatului trebuie căutată în faptul că el însuși își trăgea rădăcinile din acest mediu, aprecierea de care s-au bucurat cei doi exponenți ai familiei Cerna este trădată și de conținutul diplomelor adevărate, în 1451 ei fiind desemnați în calitate de "bărbați aleși" (*egregii*), calitate care îi include fără echivoc în clasa nobiliară a regatului. De asemenea, la fel ca și ceilalți slujbași români aflați în demnități mai importante, atât Mihail de Cerna cât și Petru Danciu de Caransebeș sunt atestați în 1451 ca având sigilii personale⁵⁸.

Funcția de ban al Severinului a adus beneficiarilor săi și o serie de avantaje materiale, în primul rând prin sumele cu care demnitatea era remunerată. Nu putem reconstitui cuantumul sumelor primite de Mihail și Vasile de Cerna la mijlocul secolului al XV-lea. Din informații mai târzii, datând din anii 1494-1495, se știe că banii Severinului Petru Vistier de Măciș și Iacob de Gârliște au încasat 4000 de florini, o sumă mai mică decât cea a banului de Belgrad, dar mai mare decât cea a omologului de Sabaț, la care s-au adăugat sume mai mici în bolovani de sare⁵⁹. De altfel, după cum am arătat și în paginile anterioare, Cernenii au fost capabili să contribuie material (alături de reprezentanți ai familiilor Bizerea și Densuș) cu

5000 de florini la întreținerea cetăților de la Dunăre și din Banatul de Severin înainte de 1443. Funcția deținută cu siguranță că le-a compensat și completat veniturile. Apoi, în calitate de conducători ai acestei unități administrativ-militare, cei doi au avut dreptul de a percepe obligațiile datorate de feudații locali, obligații care au decurs din vechea stăpânire cnezială, perpetuată și asupra stăpânilor nobiliare, și care constau în *quingagesima ovium*, cens⁶⁰, daruri (*munera*)⁶¹ și servicii (*servitia*). Din această perspectivă, este de înțeles nemulțumirea banilor Mihail de Cerna și Petru Danciu de Caransebeș față de scutirile de care nobilii de Măciș au beneficiat în urma contribuției militare și al sacrificiului de sânge pe care doi membri ai familiei le-au adus în bătălia de la Golubăț din 1428. Cei doi bani au încercat să forțeze, în anii 1453-1454, plata acestor dări însă, cu toată autoritatea lor deloc neglijabilă, ei nu au reușit să își impună punctul de vedere nici în fața lui Iancu de Hunedoara, nici în cea a adunării nobililor districtului Sebeș (o dovadă a faptului că tendințele abuzive ale factorilor administrativi-fiscali puteau fi oprite prin respectarea normelor juridice specifice vremii).

Pe lângă atribuțiile militare sau administrativ-fiscale, funcția de ban al Severinului a solicitat deținătorilor săi și rezolvarea unor probleme de natură juridică, de cea mai mare responsabilitate fiind conducerea adunărilor nobiliare românești districtuale. În documentele de la mijlocul secolului al XV-lea îl întâlnim pe Mihail de Cerna în trei ipostaze, judecând procese de natură funciară sau fiscală. Astfel, în data de 8 august 1448⁶², el a condus adunarea nobililor din districtul Sebeș, constituită în scaun de judecată pentru a rezolva litigiul ivit între nobilii de Măciș și iobagul Negrilă al nobilului Gheorghe de Racoviță. A fost, fără îndoială, unul din cele mai surprinzătoare procese atestate în documentația vremii, dat fiind statutul social-juridic atât de diferit al părților aflate în judecată în ceea ce privește dreptul de stăpânire asupra "muntelui" *Selye*. Dacă pretențiile familiei de Măciș sunt ușor de înțeles, cele ale iobagului sunt greu explicabile (doar dacă nu a fost vorba de un fost cnez decăzut din drepturile sale). Oricum, respectând procedura tradițională de judecată, adunarea a solicitat mărturia a opt nobili aleși ca asesori jurați, care au adeverit că posesiunea a fost stăpânită din vechime de familia Măciș.

În 1452⁶³, Mihail de Cerna și Petru Danciu de Caransebeș au judecat un proces între nobilii de Măciș și cei de Mătnic, în cadrul căruia a fost disputat dreptul de stăpânire asupra moșiei Dobregoste de Jos. În urma examinării actelor de proprietate, banii Severinului au constatat că nobilii de Mătnic nu au nici o bază legală față de nobilii de Măciș, cărora le recunosc dreptul de stăpânire. Deoarece nobilii de Mătnic s-au declarat nemulțumiți, reprezentanții familiei Măciș au cerut transpunerea procesului la district, solicitare față de care Mătnicenii protestează din nou. În această situație, banii Severinului au adjudecat stăpânirea în cauză Măcișeștilor, sentința rămânând definitivă.

Mihail de Cerna și Petru Danciu au mai condus o adunare a nobililor districtului Sebeș în 1454⁶⁴, în cadrul căreia s-a dezbătut, la cererea banilor, scutirea de o parte din dările cneziale, scutire de care au beneficiat nobilii Iacob, Ladislau și Dumitru de Măciș după anul 1428 pentru stăpânirile Măcișul de Jos și Spinii de Jos. Scutirea a fost acordată de regele Sigismund de Luxemburg în urma sacrificiului lui Mihail și Roman de Măciș, căzuți sub zidurile Golubăului, cu condiția ca nobilii de Măciș să dea totuși banilor de Severin un vițel îngrășat de Rusalii, trei porci, trei colaci și o friptură de Crăciun și 12 ouă și trei colaci de Paște. Peste ani s-ar părea că banii au dorit să se revină la plata integrală a obligațiilor, drept pentru care nobilii de Măciș se văd nevoiți să se adreseze autorității centrale pentru a obține reconfirmarea drepturilor câștigate cu două decenii în urmă. În 1453⁶⁵, Iancu de Hunedoara a ordonat banilor de Severin să respecte scutirile de care s-au bucurat cei trei nobili de Măciș, însă cei dintâi vor face apel la adunarea nobililor din districtul Sebeș. În fața adunării, întrunită în ziua de 28 februarie 1454, Măcișeștii au declarat că ei au obținut scutirea din partea regelui Sigismund de Luxemburg și, pe baza mărturiei a șase nobili, adunarea dă câștig de cauză nobililor de Măciș, fapt acceptat și întărit ulterior și de către banii Severinului prin documentul din 15 martie 1454⁶⁶.

În plan spiritual, considerații asupra confesiunii nobililor de Cerna sunt dificil de formulat, nici documentele nefiind explicite. Onomastica nu este nici ea mai clară în acest sens, reprezentanții familiei purtând în secolul al XV-lea prenume care aparțin, în egală măsură, atât ritului ortodox, cât și celui catolic. Doar dacă luăm în considerare persoanele cuprinse în documentul din 1540 (Barbara și Caterina), pe care le considerăm ultimele descendente ale banului de Severin Mihail de Cerna, am putea accepta catolicismul acestora. Se poate presupune însă, prin analogie cu celelalte familii nobile bănățene, că în perioada de deplină afirmare a familiei, la mijlocul secolului XV, cei doi bani (vicebani) de Severin ar fi fost deja catolici, la fel cum neîndoios catolic a fost condvizionalul lor Nicolae de Bizerea. Este greu de presupus că în urma diplomelor restrictive din 1366 și 1428 unii nobili români ar fi putut obține funcții de responsabilitate păstrându-și confesiunea ortodoxă. Atâta vreme cât informații concludente nu apar, varianta apartenenței catolice a acestor Cerneni și, desigur, și cea a urmașilor lor, nu trebuie respinsă din considerații ce nu au nimic în comun cu spiritul vremurilor. Ceea ce este însă important este faptul că, indiferent dacă au fost catolici sau ortodocși, ei sunt pomeniți în documente ca nobili români, fără ca acest lucru să împietzească asupra ascensiunii lor politice și militare.

În consecință, revenim la ideea ce a potențat acest demers istoric: cu toată parcimonia informației, putem deduce evoluția unei familii române înnobilate probabil la cumpăna dintre secolele XIV-XV grație contribuțiilor militare aduse

regalității într-o perioadă de mari tensiuni politice pe linia Dunării. Destinul acestei familii a fost marcat de personalitatea lui Iancu de Hunedoara, prin intermediul căruia, la mijlocul secolului al XV-lea, doi dintre membrii familiei au reușit să urce treptele unor demnități reprezentative în zonă. La fel ca și în cazul altor nobili români bănățeni, exemplul nobililor de Cerna completează fresca socială și politică a vremii, redând istoriei Banatului medieval o pagină care vine să întregească un ansamblu deja consacrat: cel al unei elite sociale cu ample tradiții în spațiul românesc.

NOTE

- ¹ *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, Ed. Enciclopedică, București, 2000.
- ² Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 230.
- ³ Lăgia Boldea, *Nobilimea românească din Banat (origine, statut, studiu genealogic)*, Ed. Banatica, Reșița, 2002.
- ⁴ Pesty Frigyes, *A Szörényi bántág és Szörény vármegye története*, I, Budapesta, 1877, p. 460-461.
- ⁵ Ioan Cavalier de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, II, Sibiu, 1892, p. 57.
- ⁶ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 292-293.
- ⁷ Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Ed. Presa Universitară, Cluj-Napoca, 1999, p. 225-227.
- ⁸ De altfel, documentul din 1439 prin care Mihail și Vasile de Cerna au fost recunoscuți în stăpânirea moșiiilor părintești cuprinde și precizarea ca acești nobili să-și stăpânească pământurile *sub quibusque ceteri eis fideles wolachy nobiles parcium illarum possessiones*, fiind primul document referitor la Banatul cărășan care folosește această formulă fără echivoc. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1887, I/2, p. 649, nr. DLJ; vezi și I. Drăgan, *Cnezi și nobili români în vremea Corvineștilor*, în *Nobilimea românească... (Az erdélyi román...)*, p. 116.
- ⁹ Pesty Fr., *op.cit.*, p. 250.
- ¹⁰ Ioan Cavalier de Pușcariu, *op.cit.*
- ¹¹ Pesty Fr., *op.cit.*, p. 476.
- ¹² Ioan Cavalier de Pușcariu, *op.cit.*, p. 131.
- ¹³ Ștefan Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII-XIV*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVII, 1964, 5, p. 1144.
- ¹⁴ Maria Holban, *În jurul publicării unor documente inedite*, în *Studii. Revistă de istorie*, XIX, 1966, 4, p. 781.
- ¹⁵ A fost vorba, mai precis, de un document prezentat în cadrul procesului judecat de însuși Sigismund de Luxemburg în anul 1428 în fața adunării generale a nobililor, cnezilor și alte stări din districtul Mehadia. Textul documentului a fost integral reprodus în documentul cadru din 1428, însă datarea sa este incertă întrucât cifrele anului sunt șterse parțial. Ioan Aurel Pop opinează că este vorba de anul 1402 și nu de anul 1422 (ani în care Nicolae Csáki a fost voievod al Transilvaniei) ținând cont și de prezența altor nume pomenite. Vezi Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobililare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 128.
- ¹⁶ Cu certitudine, Fărcaș fiul lui Bogdan de Mâtnic era nobil la acea vreme, el trăind la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, fapt care reconfirmă (dacă mai era nevoie) datarea documentului inițial al procesului în anul 1402. Vezi L. Boldea, *op.cit.*, p. 302.

¹⁷ Așezarea a fost identificată cu satul Globu Craiovei (com. Iablanțița) situat în ținutul Craina din SE zonei montane a Banatului, cf. Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu, BHAB*, XIX, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, p. 331.

¹⁸ Pesty Fr., *op.cit.*, p. 460-461.

¹⁹ Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 609, nr. DXV.

²⁰ *Ibidem*, p. 649, nr. DLI.

²¹ *Ibidem*, p. 685, nr. DLXXIX.

²² Vezi și opiniile lui A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 225.

²³ Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 58 și p.61.

²⁴ *Ibidem*, p. 62 și p.64.

²⁵ I. Drăgan, *Nobilimea românească...*, p. 293; A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 226.

²⁶ Pesty Fr., *op.cit.*, I, p. 461.

²⁷ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 293 *apud* Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, p. 175.

²⁸ L. Boldea, *op.cit.*, p. 199-200.

²⁹ Pesty Fr., *op.cit.*

³⁰ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/4, p. 230-231, nr. CXXX.

³¹ D. Țeicu, *op.cit.*, p. 385.

³² L. Boldea, *op.cit.*, p. 71-72.

³³ Hurmuzaki, *op.cit.*, I/2, p. 609, nr. DXV.

³⁴ *Ibidem*, p. 649, nr. DLI.

³⁵ Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *Studii și cercetări de istorie*, VIII, 1957, 1-4, p. 57; Gheorghe Cotoșman, *Privilegiile românilor în cadrul districtelor valahe bănățene*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana (RISBC)*, XIII, 1944, mai-august, p. 378.

³⁶ A. A. Rusu avea să afirme că, în regiunile unde stăpânirea funciară specific românească a fost foarte răspândită, regalitatea a elaborat un formular de cancelarie adecvat acestor realități, în care titlul de nouă danie era atribuit cnezilor și cnezilor nobili pentru a le confirma sau reconfirma stăpânirile strămoșești. A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 158.

³⁷ Dan Grigore Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 3, 1987, p. 209.

³⁸ L. Boldea, *op.cit.*, p. 70-71.

³⁹ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/4, p. 230-231, nr. CXXX; vezi și I. A. Pop, *op.cit.*, p. 150.

⁴⁰ L. Boldea, *op.cit.*, p. 78.

⁴¹ Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 399, nr. CCXLI; vezi și Dragoș Lucian Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 30 și 45.

⁴² Pesty Fr., *Krassó vármegye története. Oklevéltár*, III, Budapest, 1883, p. 114.

⁴³ Idem, *A Szörényi bántáság*, III, p. 408.

⁴⁴ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 1, nr. I.

⁴⁵ Ale cărui ruine se află în apropiere de Drencova, pe Dunăre. Vezi Ștefan Matei, *Fortificații de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor istorice*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 255-263.

⁴⁶ A fost vorba de districtele Almăj, Bărzava, Caransebeș, Comiat, Izvoarele Carașului, Lugoj și Mehadia. Surprinde prezența reprezentanților districtului Comiat, știut fiind faptul că, încă din anul 1435, acesta a fost zălogit de către Sigismund de Luxemburg fraților Iancu și Ioan de Hunedoara în schimbul unui împrumut de 1500 florini aur, fapt care se pare că i-a știrbit din privilegiile de care se bucurau celelalte districte bănățene. De-abia în 1457, în urma unei mari solidarizări a feudalității bănățene, Ladislau V Postumul reînnoiește privilegiile celor opt districte românești bănățene, inclusiv ale Comiatului, care achitase regelui suma împrumutată acestuia de frații Corvinești.

⁴⁷ I. A. Pop, *op.cit.*, p. 133; vezi și Victor Motogna, *Trecutul românilor din Banat în epoca lui Iancu de Hunedoara (1437-1455)*, în *RISBC*, XIII, 1944, mai-august, p. 572.

⁴⁸ Hurmuzaki, *op.cit.*, I/2, p. 685, nr. DLXXIX; Petru Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Caransebeș, 1993, p. 40; Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 35.

⁴⁹ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, p. 38.

⁵⁰ A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara...*, p. 226.

⁵¹ Pesty Fr., *op.cit.*, I, p. 461.

⁵² L. Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene*, în *Buletinul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române*, filiala Cluj-Napoca, I-II, 1995-1996, p. 43.

⁵³ Potrivit tradiției, consemnată într-un document din 1390, cnezii nobili participau la oaste cu 1 lance, adică cu o unitate militară ce deservea un călăreț greu înarmat, cu lance și flamura, însoțit de o suită formată din 4-10 persoane; cf. I. A. Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în *Nobilimea românească... (Az erdélyi román...)*, p. 51.

⁵⁴ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 343.

⁵⁵ V. Motogna, *op.cit.*, p. 560. S-a emis și ipoteza potrivit căreia Mihail de Cerna s-ar fi înrudit cu Nicolae de Bizerea, cf. A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 225.

⁵⁶ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 293, citându-l pe Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, Budapest, 1996.

⁵⁷ În Arhivele Naționale Maghiare se păstrează o scrisoare trimisă în data de 5 octombrie 1447 de către Iancu de Hunedoara lui Mihail de Cerna, una din puținele scrisori de uz cotidian, destinate practicilor administrative sau pentru simpla comunicare. *Apud* A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 300.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 304.

⁵⁹ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 148.

⁶⁰ Documentele referitoare la Banatul medieval sunt prea puțin explicate în ceea ce privește cuantumul și perceperea acestor dări, unele specific românești (de exemplu *quingagesima ovium*). Dintr-un singur document datat în anul 1387 reiese clar obligația cnezilor din familia Deș de Temeșel (atestată din 1390 ca familie cnezială nobilă) de a plăti castelanilor de Mehadia censul în valoare de 3 groși de sesie la fiecare sărbătoare de Sf. Mihail, precum și *quingagesima* plătită anual de Sf. Gheorghe. Vezi I. A. Pop, *Datul oilor în Țara Hațegului în veacul al XV-lea și la începutul veacului al XVI-lea*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 287; Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Ed. Banatica, Reșița, 1996, p. 142; Zenovie Păclișanu, *Quingagesime Valachorum*, în *Cultura creștină*, IX, 1920, 3, p. 86-95.

⁶¹ Ele au putut consta în lână, caș, miere, cerși sau chiar animale al căror vânat era interzis pentru supușii de rând. Interesantă este mărturia prin care, în jurul anului 1400, nobilul Ioan de Măciș promite într-o scrisoare, probabil banului de Severin, un șoim de vânatoare. *Apud* David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, I, București, 1967, p. 102.

⁶² Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 56. Vezi și I. A. Pop, *Instituțiile medievale...*, p. 133; Viorel Achim, *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*, în *Revista de istorie*, 41, 1988, 2, p. 197.

⁶³ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 14, nr. X; Traian Popa, *Familia Mutnic*, în *RJSBC*, XIII, 1944, mai-august, p. 533.

⁶⁴ Pesty Fr., *op.cit.*, p. 66-68; I. A. Pop, *op.cit.*, p. 134.

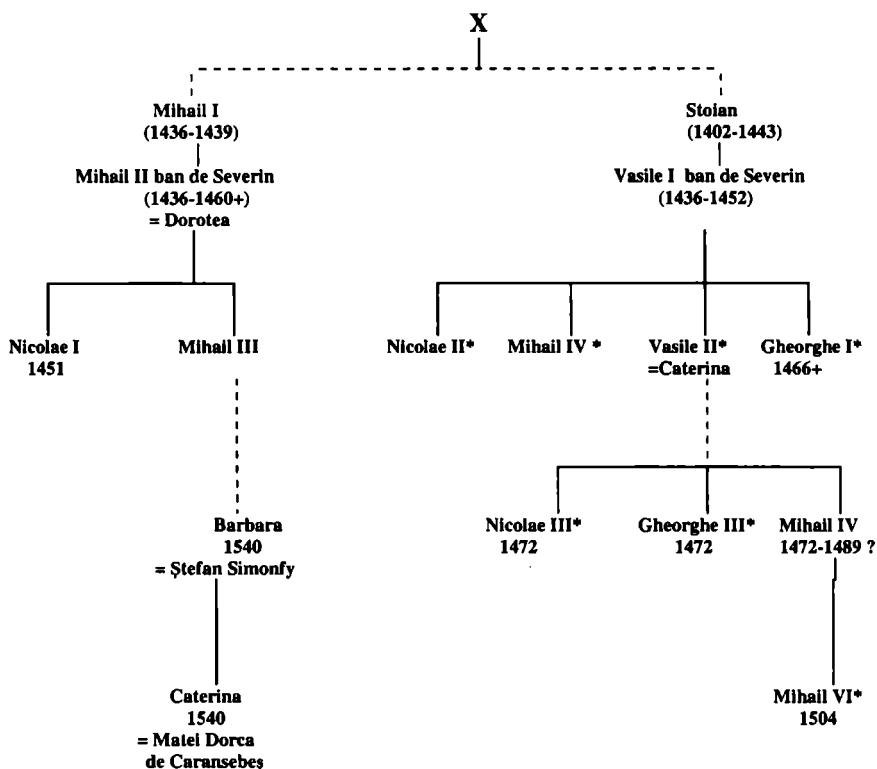
⁶⁵ Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 39, nr. XXVII; I. A. Pop, *Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvinul*, în *Revista istorică*, II, 1991, 11-12, p. 667-677.

⁶⁶ Pesty Fr., *op.cit.*, p. 68-70.

UN CAS SPÉCIAL DANS L'ÉLITE SOCIAL DU BANAT MÉDIÉVAL: LA FAMILLE DES NOBLES DE CERNA (XVème SIÈCLE)

Resumé

Sujet complexe auquel on a accordé une attention plus grande dans la dernière décennie, la présence de cette élite roumaine dans le cadre des structures sociales féodales du royaume hongrois occupe une place spéciale qui se détache par une certaine particularité qu'on a essayé de mettre en évidence dans l'ouvrage ci-dessous. On a fondamenté notre recherches sur l'information documentaire qui a combiné d'une côté des aspects positifs et de l'autre côté des aspects négatifs, aussi qui - implicitement - ont influencé dans un sens quelconque le résultat de notre démarche. D'un côté, le nombre relativement grand des documents remontant aux caractéristiques de XIV-XVI siècles qu'on a gardé, nous a rapproché de l'époque dont on parle, permettant la reconstitution d'une catégorie sociale entièrement désignée comme une élite de la communauté roumaine de Banat médiéval, dont les racines provinciales se retrouvent dans l'archivienne société roumaine antérieure à l'occupation hongroise. L'information documentaire fut suffisamment généreuse pour refléter des aspects comme l'origine provinciale, le statut social-juridique ou le rôle militaire des knézs nobles de Banat, en permettant même l'identification des sept familles nobles roumaines de Banat, dont l'évolution historique et généalogique qu'on pu partiellement mais cependant cohéremment suivre depuis les dernières décennies du XIVème siècle. De l'autre côté, la même information nous donne trop peu de détails concernant les réalités sociales-économiques, la vie matérielle ou spirituelle de ces élites, premièrement pour le fait que de tels problèmes, habituellement ordinaires pour cette époque-là, n'ont pas attiré l'attention des chancelleries de l'époque. Aussi l'inconséquence ou l'inconsistance des documents est-elle devenue frustrante parfois, spécialement aux cas de reconstitutions généalogiques et dépendantes d'une claire mise en évidence de l'origine des membres différents d'un noyau familial.

Propunere de tabel genealogic al familiei nobililor de Cerna

Notă : Am folosit simbolul * pentru persoanele cunoscute doar din genealogia lui Pesty Frigyes

SITUAȚIA MINERITULUI ȘI METALURGIEI BĂNĂȚENE LA ÎNCEPUTUL STĂPÂNIRII HABSBURGICE, ANALIZATĂ PRIN PRISMA A DOUĂ RAPOARTE DE INSPECȚIE, DATÂND DIN ANII 1726 ȘI RESPECTIV 1727

Ovidiu Marinel Tufiș

Victoriile obținute pe câmpurile de luptă de armatele austriece, în războiul desfășurat între anii 1716-1718 împotriva otomanilor, vor fi consfințite la masa tratatelor în anul 1718 la Passarowitz, prin anexarea de către Imperiul habsburgic a Banatului, Olteniei și a nordului Serbiei. Ținând cont de interese politico-strategice și economico-financiare majore ale Imperiului habsburgic, Banatul va fi organizat într-un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, fiind administrat de la Viena de forurile aulice, respectiv Camera Aulică și Consiliul Aulic de război, prin intermediul Administrației Țării Banatului (*Banater Landes-Administration*), înființată la Timișoara în noiembrie 1717¹.

Statutul dobândit de Banat în cadrul monarhiei habsburgice, respectiv acela de domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, conferea împăratului, pe lângă calitatea de suveran al țării și pe aceea de stăpân feudal, fapt ce va permite guvernanților de la Viena să aplice în practică idei politice și administrative și să realizeze proiecte economice inspirate din gândirea mercantilistă.

Mercantilismul reprezintă politica economică a statului absolutist, având ca țel creșterea puterii acestuia prin sporirea averii naționale. Acest deziderat putea fi atins în primul rând prin creșterea producției industriale în manufacturile de stat și realizarea unei balanțe comerciale active în care exporturile, în special de produse industriale, depășeau importurile, permițând rămânerea și atragerea în țară a unor sume mari de bani ce sporeau rezerva monetară a țării.

Mineritul și metalurgia se numărau printre ramurile economice favorizate de politica economică mercantilistă².

Producând metalele necesare realizării unor bunuri de consum folosite de societății, bunuri ce în parte erau exportate, participând astfel la realizarea unei balanțe comerciale active, contribuind la sporirea masei monetare prin producția de metale nobile - aurul și argintul, creând locuri de muncă și implicit surse de

venituri populației, oferind posibilități pentru desfășurarea unor afaceri economice pentru întreprinzătorii (investitorii) particulari, mineritul este considerat ca fiind „copilul preferat al mercantilismului”, fiind și „cel mai nevinovat mijloc de a îmbogăți erariul” (n.a. *fiscul imperial*)³.

Pe plan central, mineritul și metalurgia bănățeană s-au aflat între anii 1718-1745 sub conducerea Camerei Aulice din Viena, secondată de Comisia Neoaquistică⁴, iar pe plan local au fost subordonate Administrației Banatului.

Sesizând importanța mineritului și metalurgiei, Comisia de organizare a Țării Banatului și guvernatorul provinciei, generalul Mercy, solicită Camerei Aulice la 7 octombrie 1717 luarea unor măsuri pentru reluarea activității la minele și instalațiile industriale exploatate de turci în Banat, precum și construirea altora noi⁵.

Camera Aulică decide prin decretul din 7 decembrie 1717 să încredințeze organizarea mineritului și metalurgiei bănățene Comisiei bănățene de organizare minieră („*Banater Bergwerks Einrichtungs Commission*”), aflată sub conducerea lui von Kalanek - unul din cei doi consilieri civili ai Administrației Banatului - în calitate de „*Principal Commissarium*” și a lui Ignatium Hahn, ca și „*Con-Commissarium*”⁶.

Din decretul menționat rezultă că, după informațiile pe care le deține Camera Aulică, în Munții Banatului se află minereu de cupru la „*Versecz*”, pe apa „*Versava*” și minereu de fier la „*Carassava*”, pe apa „*Carass*”⁷.

În realitate, analizând documente din anii imediat următori, respectiv 1718 și 1726, reiese că în Banat se aflau mine de cupru în apropiere de Oravița⁸ și mine de fier la Doman, situate lângă Carașova și respectiv „*Tilfa*”, lângă Bocșa⁹.

O importanță deosebită o prezintă instrucțiunile prin care se cere comisiei să organizeze o cercetare amănunțită a munților Banatului în vederea descoperirii de noi minereuri, să preia și să organizeze activitatea la minele bănățene aflate în funcțiune sau părăsite, în numele împăratului, care ia sub protecția sa deosebită și pe lucrătorii mineri aflați aici, acestora garantându-li-se în continuare toate libertățile și privilegiile avute.

Fiind conștientă că exploatarea minereurilor de către erariu nu se poate face fără riscul unor pierderi financiare, Camera Aulică recomandă comisiei bănățene să atragă la exploatarea minereurilor asociațiile de particulari („*Gewerken*”), cărora li se garantează câștigurile realizate. Împăratul, în calitate de suveran și stăpân feudal al Banatului își rezervă dreptul încasării unei părți din producția de metal obținută, sub forma unei taxe numită „*die Urbaren*” (urbariu) și dreptul de „*die praeemptio*”¹⁰, respectiv de achiziționare a metalelor obținute la un preț anumit.

Administrația Banatului continuă acțiunea începută de Camera Aulică, referitoare la organizarea mineritului și metalurgiei băănățene, prin decretul din 12 decembrie 1718, intitulat „*Instrukzion für dem Bergmeister zu Oraviza*” (Instrucțiuni pentru maistrul minier de la Oravița)¹¹.

Printre alte măsuri importante dintre care amintim, stabilirea cadrului juridic, necesar desfășurării activității miniere și metalurgice băănățene, documentul menționat mai sus confirmă numirea lui Johann Schubert în funcția de maistrul minier la Oravița

- acesta fiind răspunzător de desfășurarea activității miniere și metalurgice în Banat - în funcția de inspector al mineritului și metalurgiei băănățene fiind numit Joseph Antony Mayrhofer¹².

La 4 ianuarie 1721 Camera Aulică emite un decret conținând noi dispoziții adresate Administrației Banatului, referitoare la măsurile ce se impun pentru organizarea mineritului și a metalurgiei băănățene¹³.

Pentru cunoașterea situației mineritului și a metalurgiei băănățene, precum și a măsurilor luate de autoritățile habsburgice pentru revigorarea acestor activități economice, imediat după cucerirea Banatului, o importanță deosebită o prezintă colecția de documente cuprinzând legi miniere ale monarhiei habsburgice provenind din Arhivele Curții imperiale din Viena - colecție publicată în anul 1834 și documente nepublicate, provenind din fondurile aceleiași arhive.

Dintre sursele documentare nepublicate menționate mai sus, ne-am oprit în studiul nostru asupra a două documente făcând parte din categoria rapoartelor („*Bericht*”), prin intermediul cărora Camera Aulică este informată în cazul de față despre situația mineritului și a metalurgiei băănățene, de către comisiile trimise periodic în inspecție de către forul central amintit.

Primul document datând din 16 august 1726 este redactat la Timișoara¹⁴, din textul său nerezultând numele și regiunea montanică de unde provenea respectivul inspector, considerăm însă că acesta este un funcționar de la topitoriile Grünthal din Saxonia, bazându-ne în afirmația noastră pe comparația pe care acesta o face pe parcursul raportului său, evident nu întâmplător, între topitoriile menționate mai sus și cele de la Oravița¹⁵.

Cel de al doilea document nu este datat, dar din parcurgerea textului său rezultă că a fost redactat în anul 1727¹⁶, inspecția fiind efectuată la ordinul Camerei Aulice, de către Johann Baptista Erlacher, acesta având funcția de contabil-adjunct („*Unterbuchhalter*”) la exploatarea miniere *Schwatz* aflate în Tirol¹⁷.

Ne-am oprit în studiul nostru asupra analizei situației mineritului și a metalurgiei băănățene în perioada anilor 1726-1727, din următorul considerent: dacă

anul 1717, reprezintă începutul organizării și apoi, în continuare, al reluării treptate a activității miniere și metalurgice în Banat, de această dată sub administrație habsburgică, anii 1726-1727, reprezintă încheierea unei prime etape, în care datorită măsurilor întreprinse - organizatorice - de efectuare a unor importante investiții și de colonizare a forței de muncă calificate, pentru a le aminti numai pe cele mai importante - se reușește redeschiderea unor vechi mine și construirea altora noi, refacerea vechilor instalații de preparare și prelucrare a minereurilor și în primul rând construirea altora noi, după o tehnică mult mai avansată, caracteristică spațiului Imperiului habsburgic din această perioadă.

Este sfârșitul unei etape în care datorită investițiilor mari efectuate, dar și ca urmare a greutăților inerente unei perioade de început, bilanțul financiar al activității miniere și metalurgice bănățene se încheie cu pierderi anuale pentru fiscul imperial, dar totodată și începutul unei noi etape în care - ca urmare a măsurilor întreprinse - autoritățile habsburgice, răspunzătoare de activitatea minieră și metalurgică din Banat, speră să obțină în viitor venituri din activitățile economice amintite.

În raportul de inspecție din anul 1726, sunt prezentate cu numeroase detalii tehnice, în primul rând exploatarea miniere bănățene și unele instalații de preparare și prelucrare a minereurilor, dar și probleme legate de exploatarea lemnului și producerea mangalului (n.a. cărbunele de lemn), transporturile în regiunea minieră, construcțiile hidrotehnice care deserveșc instalațiile industriale, precum și unele aspecte legate de forța de muncă, respectiv salarizarea acesteia și asigurarea condițiilor sanitare și nu în ultimul rând măsurile considerate în viziunea celui care efectuează inspecția, adecvate îmbunătățirii situației în activitatea minieră și metalurgică bănățeană.

Cel de al doilea raport datând din anul 1727 conține informații mult mai vaste în comparație cu raportul din anul 1726 acesta abordând noi aspecte, sau aprofundând altele, referitoare la situația mineritului și a metalurgiei bănățene, dintre care amintim: structura de conducere a menționatelor domenii de activitate economice, aprovizionarea cu materiale și diverse bunuri necesare regiunii miniere, situația întocmirii evidențelor contabile și a registraturii, comercializarea produselor obținute, bilanțul financiar, fiind prezentate nu în ultimul rând și aspecte legate de legislație, asigurarea ordinii publice și viața religioasă din regiunea minieră.

Exploatarea miniere, instalațiile de preparare și prelucrare a minereurilor și a metalelor obținute, sunt prezentate cu mai puține detalii tehnice în comparație cu primul raport, fiind abordate și în acest document, problemele legate de exploatarea lemnului, producerea mangalului, construcțiile hidrotehnice care deserveșc

instalațiile industriale, transporturile în regiunea minieră, forța de muncă și modalitățile de salarizare ale acesteia, precum și asigurarea condițiilor sanitare.

Menționăm faptul că autorul raportului de inspecție din anul 1727 are o profundă gândire economică mercantilistă - aspect pe care îl vom evidenția la momentul potrivit - acesta, prezentând și recomandând Camerei Aulice și măsurile considerate în viziunea sa necesare pentru îmbunătățirea situației activității în mineritul și metalurgia bănățeană, susținând cu argumente și necesitatea arendării unor exploatare miniere, instalații industriale, mijloace de transport etc, întreprinzătorilor particulari,

În încheierea prezentării pe scurt a celor două documente, ținem să precizăm că cel de al doilea raport de inspecție îl completează pe primul în alcătuirea unei imagini clare, a situației din acel moment a mineritului și metalurgiei bănățene, situație necesară Camerei Aulice în vederea alcătuirii și respectiv dispunerii în cunoștință de cauză a măsurilor care se impun. Ne bazăm în supoziția noastră pe afirmația autorului inspecției din anul 1726, care, în încheierea raportului său, sugerează Camerei Aulice necesitatea efectuării unei noi inspecții în regiunea minieră bănățeană, inspecție care să abordeze de data aceasta și aspectele economice și financiare. Avem toate motivele să considerăm că această sugestie a fost receptată de forul central amintit, care îl va trimite în inspecție în anul 1727, pe contabilul adjunct de la exploatarea miniere *Schwaz* din Tirol.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a textelor celor două rapoarte, dorim să subliniem faptul că cei doi inspectori, funcționari la exploatarea miniere și topitoriile aflate în regiuni cu tradiție în aceste domenii de activitate, respectiv provinciile ereditare ale Imperiului habsburgic și cele din Imperiul german, privesc și analizează într-un mod foarte exigent și critic situația din mineritul și metalurgia bănățeană, aflate la începutul dezvoltării lor după modelul regiunilor menționate mai sus.

Raportul de inspecție din anul 1727 ne oferă date importante referitoare la organizarea și structura de conducere a mineritului și a metalurgiei bănățene.

La Oravița se află Direcția minieră („*Berg Amt*”)¹⁸ condusă de maestrul minier superior, acesta fiind răspunzător de activitatea minieră și metalurgică din Banat¹⁹. Între anii 1718-1739, când teritoriile din nordul Serbiei au aparținut Imperiului habsburgic, acestea au fost din punct de vedere administrativ subordonate Administrației Banatului, activitatea minieră și metalurgică din zona Maydanpek, fiind în această perioadă subordonată administrativ Direcției miniere de la Oravița, această din urmă situație fiind de altfel confirmată în decretul Camerei Aulice, trimis la 4 ianuarie 1721, Administrației Banatului²⁰.

În anul 1727 în importanta funcție de inspector minier din partea Administrației Banatului se află De Jean²¹, iar în cea de maestru minier superior („*Ober Bergmeister*”)

²² Fulda . Din documentele studiate până în prezent, nu cunoaștem data la care aceștia au fost numiți în funcțiile respective; referitor însă la inspectorul minier menționăm că în decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721 se cere Administrației Banatului, să numească o altă persoană în locul lui Mairhofers - primul inspector minier bănățean decedat între timp - celălalt consilier al administrației civile (camerale) bănățene Rebentisch, ce îndeplinește provizoriu și această funcție, cu toată străduința sa, neputând face față și acestei noi sarcini²³. În ceea ce privește cea de-a doua responsabilitate, precizăm faptul că primul maistru superior al mineritului bănățean, Johann Schubert, se afla încă în această funcție în martie 1726²⁴.

Maistrul minier superior este ajutat în activitatea sa de funcționari minieri, metalurgi și forestieri, dintre care cei mai importanții sunt cei doi maiștri minieri adjuncți („*Unter Bergmeister*”). În anul 1727 cele două funcții sunt ocupate de Andree Lemberger și Berger, primul având atribuțiuni - dintre cele care sunt amintite în textul celor două rapoarte - de coordonare a lucrărilor miniere²⁵ și de preluare a minereurilor exploatare de către mineri la minele de lângă Oravița²⁶, în timp ce al doilea funcționar răspundea de efectuarea probelor de minereuri²⁷, cartografierea și alcătuirea hărților exploatărilor miniere bănățene²⁸.

Pentru rezolvarea unor probleme legate de buna desfășurare a activității miniere și metalurgice, precum și pentru stabilirea sarcinilor și a îndatoririlor ce trebuie aduse la îndeplinire, la sediul Direcției miniere se desfășoară săptămânal ședințe de lucru („*Das Amt Tag*”). Se recomandă ca acestea să se desfășoare în ziua de sâmbătă seara și nu duminică dimineața, așa cum de regulă se obișnuiește, astfel încât funcționarii care răspund de diferite activități care se vor desfășura la începutul următoarei săptămâni de lucru - dintre care amintim exploatarea lemnului în pădure și efectuarea transporturilor cu ajutorul carelor, de către țăranii care prestează muncă sub formă de robotă - să dispună de timpul necesar organizării acestor activități²⁹.

Dorim să menționăm că activitatea economică desfășurată în spiritul ideilor mercantiliste în spațiul Imperiului habsburgic se caracterizează printr-o puternică centralizare a deciziilor, din care cauză mercantilismul de tip austriac mai poartă și numele de cameralism („*Kameralismus*”)³⁰. Deciziile porneau de la Camera Aulică, ca for central răspunzător de problemele economice și financiare ale imperiului, mergând în cazul de față, pe filiera Administrației Banatului, inspectorul minier, pentru a ajunge la Oravița, unde maistrul minier asigura punerea lor în practică³¹.

În anii 1726 -1727, în Banat existau mine de cupru în apropiere de Oravița³², la Dognecea se exploata plumb care conține și argint³³, exploatări de minereu de

fier se aflau la Doman şi Tilva³⁴, iar la Calina se exploata cuarţul („*Kiřlstein*”) necesar producerii sticlei³⁵, în timp ce în nordul Serbiei la Maydanpek se aflau mine de cupru³⁶.

Lângă Oraviţa, la distanţe cuprinse între $\frac{1}{2}$ şi $\frac{3}{4}$ ore („*Stund*”)³⁷ (aprox. 2,5 - 3,5 km) depărtare faţă de localitate, se află trei mine de cupru, respectiv „*Cornutilfer*”, „*Cahsaviza*” şi „*Cziclova*”, prima fiind considerată cea mai mare³⁸.

Exploatarea minieră Cornutilfer se află situată în apropiere de satul Maidan³⁹, fiind alcătuită din puţurile („*Schacht*”) Elisabeta şi Caroli, care sunt legate între ele prin galeriile orizontale; *St. Florimundi*, *St. Barbara*, *St. Antony* şi *Heil(ige) Dreyfaltigkeit Erbstollen*, amintite fiind în ordine de la partea superioară la cea inferioară a exploatării, menţionăm că în textul raportului mai sunt amintite galeriile: Josephi, Karoli şi Elisabether. De cealaltă parte a văii (n.a. se referă desigur la valea pârauului Lisava), se află puţurile Neüen (noul) Mercy şi Samuel, legate la partea inferioară cu galeria Josephi.

La partea superioară a acestei mine, s-au exploatat recent mari cantităţi de minereu de cupru, care conţine însă şi fier, unele dintre aceste minereuri având un conţinut bogat de metal, dintr-un centenar de minereu, obţinându-se 10-15 funţi de cupru (aprox. 5,60 -8,40 kg)⁴⁰.

În prezent, ca urmare a reducerii rezervelor de minereu de la partea superioară, se tinde ca exploatarea minieră să se dezvolte în adâncime, acest lucru presupunând săparea sub nivelul actualei galeriei inferioare (n.a. *Heil(ige) Dreyfaltigkeit Erbstollen*), a unei noi galerii de acest tip⁴¹, aceasta urmând să permită - ca de altfel şi galeria menţionată mai sus - captarea apelor subterane care pot îngreuna exploatarea minereurilor, uşurarea transporturilor şi îmbunătăţirea aerisirii. Înainte de efectuarea acestei noi lucrări miniere, este însă necesară adâncirea actualei galerii inferioare, pentru a se putea constata dacă filonul metalifer are extindere în adâncimea muntelui, în care caz săparea noii galerii se dovedeşte rentabilă⁴².

Exploatarea minieră *Cohsaviza* se află situată între mina *Cornutilfa* şi Oraviţa, fiind prima care a fost luată în exploatare de către austrieci(n.a. dintre minele din zona Oraviţa). Aici a fost construită o galerie în direcţia filonului metalifer principal, numită *Elisabeth*, reuşindu-se exploatarea unei cantităţi destul de mari şi relativ de bună calitate de minereu de cupru de la partea superioară a filonului metalifer, de asemenea ca şi în cazul minei *Cornutilfa*, se impune în continuare cercetarea acestuia pentru a se stabili dacă se dezvoltă în adâncimea muntelui⁴³. Şi la exploatarea minieră *Cohsaviza*, uneori nivelul ridicat al apelor subterane creează probleme⁴⁴.

A treia exploatare minieră de lângă Oravița se află la Ciclova („Cziclova”) unde pe direcția filonului metalifer au fost săpate puțurile *Wallis* și *Alt* (Vechiul *Mercy* și galeria *Gottes Seeg*). Ca și în cazul minelor *Cornutilfa* și *Cohsaviza*, minereul de la partea superioară s-a exploatat aproape în totalitate, acesta la fel ca și cel de la prima exploatare nefiind de foarte bună calitate, deoarece conține fier. Este necesară și aici cercetarea filonului metalifer, pentru a se constata dacă acesta se dezvoltă în adâncime și conține minereuri de calitate mai bună, dacă acest lucru se confirmă se impune ca și în cazul celorlalte două exploataări amintite, construirea unei noi galerii inferioare, sub cea actuală, care are ieșirea la partea inferioară a văii, lângă gaterul de lemn⁴⁵.

Între Ciclova și Oravița, la locul numit *Bodarn* se află un filon metalifer conținând cupru, pe direcția căruia a fost săpat un puț, datorită însă faptului că minereul exploatat este de slabă calitate, exploatarea minereului a fost oprită. Inspectorul Erlacher consideră că lucrările miniere au fost dirijate cu profesionalism de către maistrul minier adjunct Lemberger, dar nu au fost efectuate cu conștiinciozitate probele de minereu, care ar fi putut indica calitatea slabă a minereului exploatat⁴⁶.

La exploatarea miniere de la Oravița, în anul 1727 (n.a. până în momentul efectuării inspecției), s-a extras o cantitate de minereu de cupru care oscilează, lunar, între 800 și 1400 *pahren*⁴⁷. Folosind informația de mai sus, putem estima cantitatea de minereu de cupru extrasă anual la o cifră cuprinsă între 33600-58800 Centenari⁴⁸, respectiv aproximativ 1881 - 3293 tone.

Minereurile de cupru exploatate la Oravița după cantitatea de metal conținută pot fi împărțite în trei sorturi, dintre care un centenar de minereu considerat mai bogat conține între 6-15 funți (3,36 - 8,4 kg) de cupru și chiar mai mult, în timp ce un centenar de minereu sărac, conține între 2-4 funți de cupru (1,12 - 2,24 kg) sau chiar mai puțin⁴⁹.

Făcându-se o medie a cheltuielilor efectuate în anul 1726 la exploatarea miniere de la Oravița pentru extragerea unui *pahren* de minereu de cupru, rezultă că acestea s-au ridicat la suma de 3 ½ florini⁵⁰.

În încheierea efectuării prezentării minelor de cupru de lângă Oravița, dorim să menționăm că aici s-au exploatat minereuri încă înainte de cucerirea Banatului de către austrieci și aducem ca argumente: Decretul Camerei Aulice din 7 decembrie 1717, care amintește existența unor mine de cupru în Banat, care au fost exploatate și în timpul stăpânirii turcești⁵¹, rapoartele de inspecție din anii 1726-1727, care consemnează existența unor vechi lucrări miniere la exploatarea *Cornutilfer* și *Cohsavitzer*⁵² și în sfârșit un vechi document din timpul stăpânirii

maghiare în Banat, datând din anul 1437, care menţionează, exploatările miniere de la Ciclova⁵³.

La o distanţă de 5 ore de mers faţă de Oraviţa (n. a. aproximativ 20-25 km), se află exploatarea minieră de la Dognecea („*Tognazka*”), aceasta fiind luată în exploatare de către austrieci în anul 1723. Aici se află un filon metalifer conţinând plumb amestecat cu argint, acesta având o orientare aproximativă NE-SV.

La partea superioară, mijlocie şi inferioară a muntelui, au fost săpate mai multe galerii: *St. Barbara*, *St. Johannes*, *St. Antony*, *Ignaty*, *Der Neuen Vergewaltige Stollen* (Mina nou redeschisă) şi *Das Alte Grosse Zeche* (Mina cea mare şi veche)⁵⁴, aceste exploatări miniere fiind situate în zona munţilor *Joanner* (Sf. Ioan)⁵⁵.

După cum rezultă din parcurgerea textului raportului de inspecţie din anul 1726, unele din aceste galerii au fost redeschise pe locul unor vechi exploatări miniere, semnificativ în acest sens fiind şi denumirile unor mine, amintite mai sus, o parte a acestora datând desigur din perioada stăpânirii turceşti. Tot la Dognecea s-a săpat un nou puţ, lângă unul vechi, aici descoperindu-se minereu de cupru, în această zonă aflându-se mai multe astfel de puţuri, din care în vechime s-a exploatat minereu de cupru⁵⁶.

Menţionăm că în zona Dognecea – Ocna de Fier – Bocşa, exploatarea minereurilor s-a practicat cu certitudine încă din timpul stăpânirii maghiare, după cum rezultă din documente datând din secolul al 14-lea⁵⁷.

În urma probelor efectuate din primele minereuri exploatate la Dognecea, au fost întocmite calcule contabile, din care a rezultat că de la exploatarea minieră de aici se poate obţine anual o producţie de plumb şi argint în valoare de 69523 florini şi 28 de creişari, în condiţiile în care vor fi angajaţi 200 de mineri şi vor fi construite o serie de instalaţii industriale, dintre care amintim 4 şteampuri şi o topitorie.

Calculele economice menţionate mai sus, aşa cum s-a dovedit ulterior - după ce au fost investite sume importante de bani pentru construirea a 3 şteampuri şi a unei topitorii⁵⁸ - nu s-au dovedit realiste, datorită în special minereurilor de slabă calitate exploatate, pentru obţinerea unui centenar de concentrat de minereu („*Schlich*”), fiind necesară o cantitate prea mare de minereu, respectiv 15 centenari. Acest lucru a fost raportat de contabilul („*der Einnehmer*”) de la Dognecea, Papst la o şedinţă de lucru, din martie 1726, unde maistrul miner superior Schubert, a subliniat faptul că este necesar să se obţină în medie de la exploatările miniere de la Dognecea 1 centenar de concentrat de minereu din 8 centenari de minereu, deoarece pe baza acestui raport au fost întocmite calculele contabile.

Funcționarul care efectuează inspecția din anul 1726 constată că la majoritatea minelor de la Dognecea minereurile nu sunt curate, prezentând numeroase impurități, o parte dintre acestea având și un înveliș foarte tare, fapt ce presupune cheltuieli suplimentare de exploatare. Pentru a se constata dacă exploatarea minereurilor de aici este rentabilă din punct de vedere economic, oficialul amintit mai sus consideră că se impune efectuarea unor noi probe de minereu, mult mai riguroase, de la fiecare exploatare minieră în parte⁵⁹.

Noile probe de minereu vor fi efectuate de maistrul minier adjunct Berger, de la Direcția minieră Oravița - care îndeplinește, așa cum am amintit, și funcția de laborant- folosindu-se minereuri de la minele considerate cele mai bune, respectiv: *St. Barbara, St. Johannes, St. Antony, Ignaty și Der Neuen Vergewaltige Stollen*. Din rezultatul probelor de minereu s-a constatat că un centenar de concentrat de minereu se obține în medie din aproximativ 22 de centenari de minereu, acesta conținând aproximativ 40 funți (aprox. 22,4 kg) de plumb și 2 ½ lotoni (aprox. 44 g) de argint⁶⁰.

În anul 1726, după cum rezultă din evidențele contabile, la minele de la Dognecea s-a exploatat o cantitate de 5076 *pahren* de minereu (aprox. 995 tone), din care au rezultat în urma prelucrării în instalațiile de preparare 729 centenari de concentrat de minereu (aprox. 41 tone), un centenar din acesta conținând în medie 34 funți de plumb (aprox. 19 kg) și respectiv 2 ¼ lotoni (aprox. 40 g) de argint⁶¹.

Din cele prezentate mai sus, rezultă că în realitate un centenar de concentrat de minereu se obține din aproximativ 24,4 centenari de minereu (aprox. 1,4 tone), ceea ce înseamnă că la minele de la Dognecea se exploatează minereuri de o calitate mai slabă, în comparație cu cifrele rezultate din probele de minereu efectuate de maistrul adjunct Berger, de cele raportate de contabilul Papst și în special în comparație cu cele prezentate de maistrul superior Schubert, cifre pe a căror bază, așa cum am amintit, au fost întocmite calculele contabile preliminare.

Verificând în anul 1727 evidențele contabile de la exploatările miniere de la Dognecea, Erlacher oficialul aflat în inspecție, constată că în anul 1726 s-au înregistrat pierderi financiare, care se ridică la suma de aproximativ 10000 de florini, în această sumă fiind incluse și cheltuielile necesitate de lucrările de investiții, cheltuieli însumând aproximativ 2000 de florini. În prezența sa sunt efectuate noi probe de minereu de la exploatările miniere *St. Barbara, St. Johannes, St. Ignaty, Der Neuen Vergewaltige Stollen și Alte Grossen Zechen*, rezultând că în medie de la minele amintite un centenar de concentrat de minereu - care conține 36.6 funți (aprox. 20,5 kg) de plumb și 2,6 lotoni de argint (aprox. 45 g) - se obține din aproximativ 16 centenari de minereu. Aceste rezultate mult mai

bune, în special la raportul minereu/concentrat de minereu obținut din acesta, în comparație cu cifrele rezulte din evidențele contabile pe anul 1726, îl determină pe Erlacher să afirme, considerăm noi îndreptățit, că rezultatele probelor de minereuri efectuate până în prezent sunt neconcludente și în realitate la minele de la Dognecea se exploatează minereuri de slabă calitate.

La exploatarea miniere de la Dognecea se constată și o repartizare necorespunzătoare a forței de muncă și amintim în acest sens faptul că la mina Ignaty – unde filonul metalifer are o extindere mai mare, dar unde conținutul de metal, rezultat în urma efectuării ultimelor probe de minereu, este cel mai mic – lucrează cei mai mulți mineri⁶². La problemele enumerate până în prezent se adaugă și dificultățile de exploatare a minereurilor din unele galerii, datorită apelor subterane, acestea fiind evacuate cu ajutorul pompelor, sau cum este cazul galeriei *Der Neuen Vergewaltigte Stollen* cu ajutorul sacilor din piele, lucru care se dovedește costisitor, recomandându-se și aici folosirea pompelor⁶³.

Analizând situația exploatărilor miniere de la Dognecea, Erlacher înaintează Camerei Aulice două propuneri în legătură cu viitorul acestora. În prima se recomandă închiderea minelor de aici, prelucrarea minereului deja exploatat și transferarea minerilor la Oravița, cu excepția unei echipe alcatuită din 6 mineri, aceștia urmând să efectueze lucrări de prospectare a filonului metalifer în perimetrul exploatărilor miniere *St. Johannes* și *Alte Grossen Zechen*. Dacă în viitor se va reuși la Dognecea organizarea exploatării minereului fără pierderi financiare sau cu pierderi mici, minele de aici pot fi redeschise și minerii readuși de la Oravița, Erlacher argumentând acest lucru – în conformitate cu principiile mercantiliste ale epocii – prin foloasele ce pot fi aduse țării ca urmare a exploatării minereurilor, acestea fiind folosite pentru obținerea unor bunuri necesare societății, asigurându-se totodată și mijloacele de existență, pentru populația care lucrează la aceste exploatare miniere.

Cea de-a doua propunere recomandă Camerei Aulice arendarea minelor de la Dognecea unor asociații de concesionari, pentru o sumă de bani acceptabilă, împărțul urmând ca în calitate de stăpân feudal să-și păstreze toate drepturile ce i se cuvin⁶⁴. Dorim să menționăm că această din urmă recomandare este în concordanță cu dispozițiile cuprinse în decretul înaintat de către Camera Aulică la 7 decembrie 1717 Administrației Banatului, dispoziții pe care le-am prezentat la începutul studiului nostru.

Minereul de fier necesar furnalului de la Bocșa se exploatează din zona numită *Tilfa* și de la Doman, situate la o distanță de 2 ore (aprox. 8-10 km) și respectiv 6 ore (aprox. 25-30 km) față de uzină⁶⁵. Zona numită *Tilfa* am identificat-o în regiunea muntoasă aflată între Dognecea și Ocna de Fier⁶⁶, în timp ce

exploatările miniere de la Doman, așa cum am amintit la începutul studiului nostru, se află în apropierea localității cu același nume.

Minerurile de fier sunt extrase din exploatări aflate în subteran și la suprafață, minereul de la exploatarea *Tilfa* - unde se pare că există un puternic filon metalifer - are un conținut bogat de metal, dar prin prelucrare rezultă un fier sfârâmicios („*schrödes*”), în timp ce minereul de la Doman are un conținut mai sărac de metal, dar prin prelucrare rezultă un metal flexibil („*geschmeidig*”) ⁶⁷.

Datorită cauzelor menționate mai sus, minerurile extrase de la cele două exploatări se amestecă, rezultând un fier care se poate întrebuința („*brauchbares Eysen*”). Cheltuielile de exploatare nu sunt prea mari, ridicându-se la suma de 15 creițari pentru un pahren de minereu de fier, această sumă incluzând și cheltuielile de transport până la furnalul de la Bocșa ⁶⁸.

La Calina, localitate situată la o distanță de 3 ore (circa. 12 km) față de Dognecea, materia primă necesară obținerii unei sticle fine, respectiv cuarțul, se exploatează cu costuri nu prea mari din apropierea topitoriei de sticlă ⁶⁹.

În nordul Serbiei aflat în această perioadă, din punct de vedere administrativ, așa cum am amintit, sub autoritatea Administrației Banatului, sunt situate minele de cupru de la Maydanpek. Aici se află un puternic filon metalifer, acesta fiind exploatat prin intermediul minelor: *Subliclava* - cea mai importantă - *Sfrakan*, *Cohsa*, *Cahsan*, *Szerne* - *Potock* și *Stariza*. Menționăm faptul că și la Maydanpek se găsesc urme ale unor vechi exploatări miniere, de unde s-au extras mineruri încă înainte de trecerea acestor teritorii sub stăpânire habsburgică ⁷⁰.

O problemă deosebită cu care se confruntă în această perioadă mineritul bănățean este și aceea legată de numărul insuficient al lucrătorilor cu experiență în activitatea minieră și lipsa unor specialiști topografi („*Markscheider*”) și laboranți („*Probierer*”), aceste aspecte urmând să le tratăm mai pe larg la partea referitoare la forța de muncă. Lipsa specialiștilor topografi care să efectueze măsurătorile necesare întocmirii hărților lucrărilor miniere determină frecvent producerea unor greșeli în execuția acestora, înregistrându-se astfel importante pierderi financiare, pentru creșterea eficienței în acest domeniu fiind necesară și procurarea din Tirol a unei aparaturi topografice adecvate, de rezolvarea acestei probleme trebuind să se ocupe inspectorul minier De Jean ⁷¹. Lipsa specialiștilor laboranți cu experiență a determinat efectuarea neregulată a probelor de minereu și în primul rând efectuarea unor probe de slabă calitate, fapt ce a condus la exploatarea cu importante cheltuieli financiare a unor mineruri de calitate inferioară și amintim aici cazurile deja menționate de la exploatările miniere Dognecea și Bodam. În vederea efectuării unor probe de minereu de calitate, se impune și îmbunătățirea dotării laboratorului de la Oravița, prin procurarea unui cuptor având o capacitate mai mare ⁷².

Activitatea de sortare a minereurilor în funcție de calitatea lor ⁷³ este efectuată la sfârșitul fiecărei luni de către minierii care le-au exploatat, minereurile fiind ulterior cântărite și apoi preluate de către funcționarii minieri și metalurgi, care au atribuțiuni în acest sens. La minele de la Oravița preluarea minereurilor este efectuată de către maistrul minier adjunct Lemberger și maistrul superior al topitoriilor („*Oberhutmann*”) recomandându-se ca la această activitate de o deosebită importanță să participe în viitor și alți funcționari minieri și metalurgi ⁷⁴, în timp ce la exploatarea de fier care aprovizionează furnalul de la Bocșa, preluarea minereurilor trebuie încredințată maistrului topitor Harter de la Dognecea („*Dognazka*”) ⁷⁵.

Sortarea mai atentă a minereurilor exploatate la Dognecea poate conduce la reducerea cheltuielilor de prelucrare a acestora în instalațiile de preparare a minereurilor, fapt ce poate influența în final scăderea prețului de cost al metalelor obținute, respectiv plumbul și argintul ⁷⁶.

Minereurile sortate sunt transportate la instalațiile de preparare, aflate de regulă în apropiere. În șteampuri („*Puchwerk*”), cu ajutorul unor instalații acționate de forța apei, minereurile sunt zdrobite și mărunțite, acestea fiind apoi trecute prin site de diferite dimensiuni și spălate cu ajutorul apei, în instalațiile numite spălătorii („*Waschwerck*”), unde minereul mărunțit se depune în funcție de greutatea specifică în bazine - fragmentele conținând metal fiind separate de steril - în acest mod obținându-se concentratul de minereu („*Schlich*”) ⁷⁷.

Prelucrarea minereurilor în șteampuri și spălătoriile de minereu se bucură de o atenție deosebită în cele două rapoarte de inspecție, această activitate fiind considerată indispensabilă în vederea îmbunătățirii rezultatelor economico-financiare din mineritul și metalurgia bănățeană. Rapoartele amintite constată deficiențe de organizare a muncii, recomandându-se și necesitatea folosirii unor tehnici superioare, caracteristice provinciilor ereditare ale monarhiei habsburgice cu tradiție în minerit și metalurgie.

În acest sens, în vederea îmbunătățirii procedului de spălare a minereurilor în instalațiile de lângă Oravița, se recomandă Camerei Aulice să dea dispozițiile necesare trimerii de la minele din Tirol a planurilor după care să se construiască și să folosească în Banat tehnologia modernă de aici ⁷⁸. La șteampurile și spălătoriile de minereu de la Dognecea - construite după modelul celor din regiunile miniere din Ungaria (n.a. desigur regiunile din fostul regat medieval al Ungariei, aflate astăzi în Slovacia) - se constată că datorită tehnologiei folosite se înregistrează costuri ridicate în procesul de obținere a concentratului de minereu, la acestea

adăugându-se și cheltuielile suplimentare datorate sortării neglijente a minereurilor și învelișului tare al unora dintre acestea.

Șteampurile și spălătoriile de minereu de la Dognecea sunt construite ceva mai departe de exploatarea minieră, fiind realizate cu importante eforturi financiare, funcționarea permanentă a acestora fiind însă afectată datorită apei insuficiente în perioadele secetoase din timpul verii și în iernile geroase când aceasta îngheață în canalele de aducțiune. În vederea funcționării permanente a instalațiilor amintite, se impune construirea unui baraj de acumulare a apei - în amonte de primul șteamp - și acoperirea canalelor de aducțiune a apei⁷⁹.

În anul 1726, așa cum am menționat deja, în șteampurile și spălătoriile de minereu de la Dognecea au fost prelucrate 5076 *pahre* de minereu, din care s-au obținut 729 centenari de concentrat de minereu, aici existând, după cum aflăm din raportul din anul 1727, trei șteampuri cu spălătoriile aferente.

Pentru prepararea minereului aruncat pe haldele de la minele Cornuțilfa, este necesar să se construiască, începând cu primăvara anului 1728, un șteamp și o spălătorie de minereuri lângă satul Maidan⁸⁰, în timp ce la Bocșa se recomandă în anul 1726 construirea unui șteamp pentru sfărâmarea zgurii rezultată de la furnal, zgură care conține cantități importante de fier⁸¹. Tot la Bocșa a început în anul 1727 construirea unui șteamp pentru prepararea minereului de fier, această activitate efectuându-se până în prezent manual de către lucrătorii uzinei⁸².

În perioada pe care o analizăm, instalațiile metalurgice din Banat, sunt reprezentate prin topitoriile de cupru de la Oravița, forja de cupru de la Ciclova, topitoria de plumb și argint de la Dognecea, furnalul pentru prelucrarea minereului de fier, topitoria și forjele pentru prelucrarea fierului de la Bocșa și topitoria de sticlă de la Calina, în timp ce în nordul Serbiei la Maydanpek se află topitorii de cupru.

Pentru industria montanistică din perioada preindustrială, o importanță deosebită o prezintă existența în imediata apropiere a surselor de materii prime (minereuri, lemn etc.) și a celor de energie, reprezentate de forța apelor necesară punerii în mișcare a instalațiilor industriale⁸³, acestea fiind amplasate din motivele enumerate mai sus în imediata apropiere a surselor de materii prime și energie menționate.

La Oravița se află două topitorii de cupru: una dintre ele a fost construită în timpul stăpânirii turcești, fiind situată în amonte și numită din această cauză topitoria de sus („*die Obere Hütten*”) sau cea veche, în timp ce a doua topitorie construită de curând (n. a. raportat la anul 1727), este amplasată în aval față de prima fiind numită din această cauză topitoria de jos („*die Untere Hütten*”) sau cea nouă.

În cele două topitorii se află câte două instalații de prăjire („*Erzt Ofen*”) a concentratului de minereu - construite după modelul celor de la Neüsohl (n. a. localitate minieră din Slovacia de astăzi) - în care se obține concentratul de minereu prăjit („*Lech*”), aici prelucrându-se săptămânal o cantitate de 60-84 pahre de concentrat de minereu (aprox. 12-16 tone). Concentratul de minereu prăjit este topit în două furnale („*Kupfer sau Röst Ofen*”) - construite după modelul celor de la Schemnitz (n.a. localitate minieră din Slovacia de astăzi) - aflate în topitoria cea veche, în acestea obținându-se un produs intermediar denumit cupru negru („*Schwarz Kupfer*”). În continuarea procesului tehnologic cuprul negru este transportat la topitoria cea nouă, unde în trei cuptoare, unul de tipul celor de la Schemnitz („*Spleis Ofen*”) și două construite după modelul celor din Tirol, denumite „*Gahr Herden*”, se obține produsul final, respectiv cuprul.

Datorită modului de dispunere în cele două topitorii a instalațiilor industriale amintite mai sus, pentru desfășurarea procesului tehnologic de obținere a cuprului este necesară efectuarea unor transporturi costisitoare cu propriile atelaje și amintim, în acest sens, transportul concentratului de minereu prăjit obținut la topitoria cea nouă - unde nu există furnale pentru topirea acestuia - la topitoria cea veche și transportul cuprului negru produs aici la topitoria cea nouă, unde există, așa cum am amintit, cuptoare în care se produce cuprul. Pentru remedierea acestei situații, s-au dat dispozițiile necesare construirii la topitoria cea nouă a unui furnal, în care va fi topit concentratul de minereu prăjit produs aici.

Avându-se în vedere asigurarea creșterii capacității de prelucrare prin topire a concentratului de minereu prăjit și datorită stadiului de degradare în care se află - existând și pericolul de a lua foc - topitoria cea veche va fi reconstruită în anul 1728. Aici vor fi construite șase furnale, pentru topirea concentratului de minereu prăjit - ale căror foale vor fi acționate de doi arbori axiali puși în mișcare de forța apei - putându-se astfel, în momentul în care va fi necesar și rezervele de apă vor fi suficiente, să se lucreze permanent cu toate furnale, sau cu schimbul, așa cum se procedează în Tirol⁸⁴.

În anul 1726 la topitoriile de la Oravița s-a obținut o cantitate de 3480 centenari de cupru negru (aprox. 195 tone), comparativ cu topitoriile de la Maydanpek, unde s-au realizat doar 2577 centenari (aprox. 144 tone). În același an din cuprul negru produs la topitoriile de la Oravița s-a obținut o cantitate de 3302 centenari și 47 funți de cupru (aprox. 185 tone) la un preț de cost care se ridică la suma de 28 $\frac{2}{3}$ florini centenarul, comparativ cu suma de 30 $\frac{1}{5}$ florini, reprezentând în același an prețul de cost al unui centenar de cupru, obținut la topitoriile de la Maydanpek. În anul 1727 se estimează să se producă la topitoriile de la Oravița - în condițiile în care va fi topită întreaga cantitate de minereu de cupru exploatat - o cantitate de aproximativ 4000 de centenari de cupru (aprox. 224 tone).

Cuprul produs la Oravița nu este de o prea bună calitate, datorită în special minereurilor, exploatate la minele situate în apropiere, aceste minereuri conținând și fier. Pentru îmbunătățirea calității cuprului, se impune în primul rând - așa cum au dovedit-o probele efectuate cu cupru, obținut din minereuri de diferite calități în forjele de la Ciclova - amestecul cuprului negru obținut din minereurile exploatate la minele de lângă Oravița cu cel produs din minereurile de la Maydanpek. În acest scop se recomandă Camerei Aulice să dea dispozițiile necesare organizării transportului cuprului negru de la Maydanpek la Oravița, prețul de cost al unui centenar de cupru produs în acest mod la Oravița, urmând a se ridica la suma de 38 de florini, ceea ce se consideră că este destul de mult⁸⁵.

Topitoriile de la Oravița se confruntă cu diferite probleme, unele dintre acestea fiind datorate tipului constructiv al diferitelor instalații industriale, menționând în acest sens faptul că dacă furnalele sunt din punct de vedere constructiv adecvate topirii minereurilor de aici, - activitatea lor fiind mai avantajoasă decât a furnalelor similare de la Maydanpek - în schimb cuptorul în care se obține cupru - cuptor construit după modelul celor din Schemnitz (n.a. „*Spleis Ofen*”) - lucrează cu pierderi și mult mai puțin avantajos decât cuptoarele construite după modelul celor din spațiul german (n.a. „*Gahr Herden*”). În acest sens menționăm faptul că dacă o șarjă de cupru se obține la topitoriile Grunthal din Saxonia în aproximativ 15-16 ore, în cuptorul amintit mai sus de la Oravița, aceasta se obține în aproximativ 20-24 de ore. Datorită neasigurării unui stoc suficient de concentrat de minereu prăjit, atunci când acesta din diferite motive nu se poate produce, cele două furnale trebuie oprite, afectând astfel întreg procesul tehnologic de obținere a cuprului, de asemenea stocul mic de cărbune de lemn aflat la topitoria cea veche și lipsa acestuia la topitoria cea nouă, poate determina oprirea activității instalațiilor industriale de la cele două topitorii, în cazul în care livrarea mangalului ar fi dereglată din diferite motive. O altă problemă cu care se confruntă topitoriile de la Oravița o constituie lipsa apei în perioadele secetoase, în vederea sporirii rezervei de apă, fiind necesară construirea unui nou baraj pentru acumularea apei, în amonte de cel existent⁸⁶.

La Dognecea se află o topitorie în care se prelucurează concentratul de minereu, obținându-se produsele finale, respectiv plumbul și argintul. Informațiile din cele două rapoarte de inspecție referitoare la această topitorie sunt foarte puține, dar aici existau desigur instalații de prăjire a concentratului de minereu, furnale pentru topirea acestuia și cuptoare în care se obținea plumbul și argintul. Instalațiile metalurgice de la Dognecea nu funcționează permanent, recomandându-se ca în aceste perioade lucrătorii să fie trimiși dacă doresc la Oravița. În cazul în care, așa cum am amintit, Camera Aulică va dispune ca exploatarea miniere de la Dognecea să fie oprite, în instalațiile industriale de aici va trebui prelucrată

întreaga cantitate de minereu exploatată. Procesul tehnologic de producere a plumbului și argintului fiind organizat, chiar dacă obținerea acestora se realizează cu pierderi de metal - dintr-un centenar de concentrat de minereu prăjit obținându-se în medie, numai 22 funți de plumb (aprox. 12 kg) și 10 ½ lotoni de argint (aprox. 184 g) - topitoria de aici poate fi arendată, ca de altfel și exploatarea miniere, unor asociații de particulari⁸⁷.

La Bocșa se află un furnal („*Hoch Ofen*”) în care, așa cum am amintit, minereurile de fier de la Doman și Tilfa - care sunt considerate mai bune decât cele din Transilvania - se amestecă și se topesc, obținându-se luatele de fier („*Gans*” sau „*Flos Eyssen*”), acestea fiind topite în continuarea procesului tehnologic, în cuptoarele numite „*Frischen*” sau „*Feuer*”, unde este redus conținutul de carbon, fierul rezultat fiind turnat apoi în forme la turnătorie („*Giesserei*”).

Tot la Bocșa se află și trei forje de fier („*i*”), una dintre acestea, respectiv cea situată în aval față de celelalte două, aflându-se în construcție (n.a. în anii 1726-1727), în incinta uneia din cele două forje deja construite se află și furnalul. În aceste fierării se află ciocane de forjă, acționate de forța apei de tipul constructiv „*Staab Hammer*” și „*Zeug Hammer*”, în primele fierul fiind prelucrat în bare (drugi), iar în celelalte barele de fier sunt transformate în diferite produse dintre care amintim: sape, lopeți, ciocane, scoabe, butuci de ax și diferite sortimente de cuie. Unele din clădirile instalațiilor industriale de la Bocșa au trebuit reparate de mai multe ori din cauza afectării lor de către inundațiile râului Bârzava.

Se speră că în momentul în care construcția noii forje va fi terminată, la uzina de la Bocșa să se obțină o cantitate de produse din fier suficientă acoperirii necesităților Banatului și dacă este posibil, să fie produs și un surplus de mărfuri destinate exportului, ceea ce în viziunea gândirii economice mercantiliste va conduce la atragerea de bani în țară⁸⁸.

Fierul obținut la Bocșa în anul 1726 este de o calitate mai bună în comparație cu cel produs mai înainte, situația uzinei îmbunătățindu-se datorită măsurilor luate de administratorul („*Verwalter*”) Althausen, sosit nu de mult cu un grup de lucrători topitori și forjori.

Furnalul de la Bocșa nu lucrează permanent, așa cum s-a întâmplat în timpul inspecției din anul 1727, când acesta a fost oprit, după ce produsese o cantitate destul de mare de luate de fier, - aflate acum în stoc, - acestea neputând fi topite și apoi prelucrate în forje, deoarece lipsesc lucrătorii topitori și forjori necesari, cu toate că aceștia au fost aduși de mai multe ori cu importante cheltuieli, datorită climei nesănătoase, s-au îmbolnăvit și cei mai mulți au decedat⁸⁹.

Uzina de la Bocșa se confruntă, în viziunea autorului raportul de inspecție din anul 1726, și cu alte probleme, dintre care amintim: la forjele aflate în funcțiune,

fierarii provenind din Steiermark, datorită metodelor folosite la topirea lupelor de fier, lucrează cu consumuri aproape duble de mangal în comparație cu lucrătorii din Germania, în timp ce la ciocanul forjei pentru producerea barelor de fier, pierderile de metal sunt mari, ridicându-se la 16-20 funți (aprox. 9-11 kg), pentru fiecare centenar de fier prelucrat, la fel și consumurile de mangal sunt ridicate, pierderi importante de metal înregistrându-se și la ciocanele de forjă unde se obțin diferite produse din fier.

În raportul menționat mai sus, se consideră necesară efectuarea unor noi lucrări de investiții la Bocșa dintre care amintim: mutarea turnătoriei în incinta uneia dintre forje, construirea unei noi magazii pentru depozitarea fierului - acesta în parte aflându-se sub cerul liber, - a unui adăpost pentru cântar și în fine construirea unui pod peste râul Bârzava, pentru ca la un nivel ridicat al apelor să nu fie împiedicată aprovizionarea cu mangal și calcar. Se recomandă, de asemenea, ca cele două ciocane de la forja aflată în construcție să fie realizate după modelul celor de la forja veche („*den alten ersten*”), deoarece tipul constructiv pe care îl doresc forjorii din Steiermark, necesită mai puțină forță (cădere a apei), dar circa cu 50% mai multă apă (debit), existând riscul ca în cazul unor debite mici ale râului Bârzava, acestea să nu poată lucra⁹⁰.

Bilanțul financiar s-a soldat în anul 1726, la uzina de la Bocșa cu pierderi financiare însumând 7051 de florini și 28 de creițari din care, dacă se scad cheltuielile necesitate de lucrările de investiție, care s-au ridicat în acest an la suma de 5860 de florini și 11 creițari, pierderile financiare se cifrează la suma de 1191 de florini și 17 creițari. La forjele de la Bocșa se impune efectuarea unor probe, care să stabilească: pierderile de metal rezultate la prelucrarea prin forjare a unui centenar din fiecare produs obținut, ce consumuri de mangal sunt necesare pentru aceasta, la cât se ridică cheltuielile necesitate de plata forței de muncă și cele pentru asigurarea sănătății lucrătorilor etc, în acest mod urmând să se constate rentabilitatea economică pentru fiecare produs în parte.

Principalele lucrări de investiții aflate în curs de execuție în anul 1727 sunt reprezentate de terminarea lucrărilor de construcție la noua forjă și la stăvilarul deversor care va asigura apa necesară funcționării acesteia - construcția acestuia începând în anul 1727 în aval de stăvilarul existent, astfel încât atunci când acesta, din urmă, care nu este prea sigur, s-ar rupe, să se asigure cel puțin funcționarea forjei celei noi - și terminarea, așa cum am amintit, a lucrărilor de construcție a șteampului pentru prepararea minereului de fier.

Se speră, ținându-se cont și de faptul că în afară de lucrările de construcție menționate mai sus, la Bocșa nu mai sunt necesare noi lucrări de investiții importante, instalațiile metalurgice de aici să poată lucra pe mai departe dacă nu cu mari foloase, cel puțin cu mici profituri, funcționarea acestor instalații fiind în continuare necesară pentru asigurarea nevoilor de produse din fier ale Banatului și chiar ale nordului Serbiei. Aceste deziderate vor putea fi realizate atunci când uzina

va fi încadrată cu numărul necesar de lucrători, acestora urmând să le fie asigurate⁹¹ și condițiile sanitare .

La Ciclova, se află o forje în care cuprul obținut la Oravița și la Maydanpek este prelucrat cu ajutorul ciocanelor acționate de forța apei, obținându-se în acest mod, plăci și tablă de cupru, precum și diferite vase din cupru (cazane). Producerea tablei și a vaselor de cupru – care necesită trei lovituri ale ciocanului forjei – se face cu pierderi aproape duble de metal, în comparație cu producerea plăcilor de cupru, pentru obținerea acestora fiind necesară numai o lovitură a ciocanului forjei. Pentru o mai bună organizare a muncii și întărirea disciplinei, este necesar, se consideră în raportul de inspecție din anul 1726, ca unul dintre lucrătorii forjori să fie numit maistru, ceea ce s-a și întâmplat, în anul 1727 forja de cupru de la Ciclova fiind condusă de un maistru forjor.

La forja de cupru de aici - care dispunea în anul 1727 de instalațiile industriale necesitate de procesul tehnologic, nemaifiind necesară efectuarea unor noi lucrări de investiții - în perioadele de secetă, apa este insuficientă acționării concomitente a propriilor instalații și ale celor de la alte obiective industriale aflate în apropiere - respectiv două cuptoare pentru obținerea cuprului („*Gahr Herten*”) și o turnătorie de cupru („*Giesserei*”) - fiind necesară construirea unui nou baraj⁹² pentru acumularea apei, care să fie amplasat în amonte față de cel deja existent .

La Oravița se află o fierărie, unde fierul este prelucrat pentru obținerea unor produse diferite, necesare exploatărilor miniere, topitoriilor de la Oravița și forjei de la Ciclova, aici reparându-se și partea de fierărie la carele, cu care se efectuează transporturile în regiunea minieră. Lucrul la această fierărie se efectuează anevoios și cu întârziere - așa cum se întâmplă la reparatul carelor - deoarece fierul este prelucrat manual, în timp ce foalele forjei sunt puse în mișcare cu ajutorul a doi țărani roboțași. Pentru creșterea productivității muncii, se impune construirea unei mici forje, al cărei ciocan să fie acționat de forța apei („*Wasser Hämmerln*”), aici⁹³ putând fi prelucrate și importante cantități de fier vechi, aflate în zonă .

La Calina, localitate situată la o depărtare de trei ore față de Dognecea, se află o topitorie, în incinta căreia se află un cuptor în care se produce sticla, precum și diferite magazine. Materia primă din care se obține o sticlă fină - folosită la producerea unor sortimente diferite de produse - o reprezintă cuarțul, exploatat nu cu mari costuri din apropierea topitoriei. În procesul tehnologic de producere a sticlei, se folosesc și cioburile de sticlă și potasa („*Bowd Aschen*”), uneori topitoria nefiind aprovizionată cu aceste din urmă materii prime, activitatea la cuptorul în care se produce sticla trebuie să fie oprită.

Topitoria de la Calina lucrează cu pierderi destul de mari, după cum se constată în timpul inspecției din anul 1727, considerându-se că datorită

cheltuielilor mari de producție nu se poate spera nici în viitor la obținerea unor profituri. Avându-se însă în vedere faptul că aici nu mai sunt necesare noi lucrări de investiții, iar pierderile financiare pot fi reduse prin desfășurarea activității după principii economice, se recomandă Camerei Aulice să dispună continuarea producției la topitoria de la Calina. Acest lucru este susținut cu argumente desprinse din principiile gândirii economice mercantiliste, conform cărora este preferabil funcționarea topitoriei de la Calina - ca singura cu acest profil de producție din Banat - chiar cu pierderi financiare acceptabile, dacă prin aceasta se pot înlocui importurile de produse din sticlă și chiar realiza disponibilității pentru export, banii rămânând și respectiv urmând să fie atrași în acest fel în țară⁹⁴.

În nordul Serbiei la Maydanpek, se află două topitorii de cupru, una dintre ele este veche, fiind construită de către turci și refăcută de austrieci, în timp ce a doua topitorie este nouă, fiind construită de curând (n.a. raportat la anul 1727). În instalațiile industriale de aici, din minereul exploatat s-a produs în anul 1726 o cantitate de 2577 centenarii de cuprul negru. În vederea îmbunătățirii calității cuprului produs la Oravița se recomandă Camerei Aulice să dea dispozițiile necesare trimerii unor cantități de cupru negru obținut la Maydanpek la topitoriile de la Oravița, unde urmează să fie amestecat cu cuprul negru produs aici și apoi topit în cuptoare⁹⁵.

Pădurile și economia forestieră au avut o importanță deosebită pentru industria montanistică în perioada preindustrială. Furnizând lemnul și diferite produse obținute din lemn - din care amintim în primul rând mangalul - produse necesare exploatărilor miniere și instalațiilor industriale, pădurea și economia forestieră au fost subordonate în această perioadă necesităților industriei montanistice în regiunile unde aceasta era dezvoltată⁹⁶.

Încă de la începutul stăpânirii habsburgice, exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat le sunt arondate suprafețe de păduri, - care vor fi administrate de către Direcția minieră de la Oravița prin intermediul propriilor funcționari silvici - și menționăm în acest sens cazul minelor și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Bocșa, cărora Administrația Banatului le repartizează suprafețe de păduri în anul 1718⁹⁷. Activitatea de exploatare a pădurilor în Europa centrală va fi reglementată începând cu evul mediu de o serie de legi forestiere („*Waldordnung*”)⁹⁸, o astfel de lege fiind aplicată și în regiunea minieră din Banat și nordul Serbiei, după cum se menționează în cele două rapoarte de inspecție pe care le analizăm⁹⁹.

Pădurile din care se exploatează lemnul trebuiau să fie situate în imediata apropiere a minelor și a instalațiilor metalurgice, transportul acestuia

fiind rentabil pe distanțe de până la 3-4 ore (aprox. 15 km), în cazul în care lemnul este adus de la distanțe ce depășesc 6-7 ore (aprox. 30 de km), acesta devinea prea scump¹⁰⁰. Pentru obținerea cu cheltuieli financiare cât mai reduse a lemnului necesar minelor și instalațiilor metalurgice bănățene, acesta este exploatat din pădurile situate în imediata apropiere - la distanțe cuprinse între $\frac{3}{4}$ ore (aprox. 3,5 km) la Dognecea și 1 oră (aprox. 4,5 km) la Oravița - lemnul exploatat în aceste păduri fiind suficient pentru acoperirea necesităților industriei montanistice bănățene, pentru o perioadă de timp îndelungată, excepție făcând topitoria de sticlă de la Calina, unde lemnul aflat în pădurile din apropiere se va epuiza în scurt timp, trebuind să fie adus prin urmare de la o distanță mai mare cu cheltuieli suplimentare de transport.

Lemnul este exploatat în pădure, așa cum este cazul la Oravița, cu ajutorul țăranilor din satele învecinate, care aveau obligația să presteze muncă sub formă de robotă și cu cel al lucrătorilor dulgheri de la exploatările miniere¹⁰¹.

În pădurile de la Oravița, în timpul inspecției din anul 1726, se constată că o cantitate importantă de lemn de brad care a fost exploatată pentru necesitățile gaterului de la Ciclova nu a fost preluată de maestrul pădurar („*Forstmeister*”), Lechthaller, aceasta aflându-se de mult timp în pădure, lemnul degradându-se. În acest sens se dau dispoziții pădurarului Bardol să permită în viitor exploatarea numai a cantităților de lemn ce pot fi prelucrate la gater, lemnul rămas urmând să fie folosit pentru obținerea mangalului. Pentru respectarea legii forestiere funcționarul silvic, amintit mai sus, primește indicații referitoare la: necesitatea exploatării lemnului în perioadele optime de timp - respectiv atunci când pădurea de foioase își pierde frunzele, - tăierea arborilor să se facă cât mai de jos, pentru a permite creșterea lăstarilor, să fie exploatați în special arborii bătrâni, pentru a permite creșterea celor tineri și în sfârșit să se interzică pašunatului animalelor mici în pădurile tinere, acestea putând produce pagube¹⁰².

O parte a lemnului exploatat este prelucrat în scopul acoperirii necesităților minelor și instalațiilor industriale din zona Oraviței și a unor fortificații militare bănățene în gaterul de la Ciclova, un gater aflându-se și la Bocșa. Deoarece transportul lemnului prelucrat necesar exploatărilor miniere de la Cornutilfa și Cohsaviza, exploatări situate la o distanță mai mare față de gaterul de la Ciclova, este costisitor, se recomandă construirea la Oravița - unde mai înainte s-a aflat un gater - a unuia nou. Avându-se în vedere politica economică a Camerei Aulice, de atragere a particularilor la activitățile economice din regiunea minieră bănățeană, gaterul de la Ciclova, care lucra cu pierderi a fost arendat maestrului pădurar Lechthaller¹⁰³.

Producerea unor cantități suficiente de mangal este una din cerințele de bază pe care trebuie să le rezolve economia montanistică în perioada preindustrială, mangalul fiind folosit în cantități mari în procesul tehnologic de topire al minereurilor și a sticlei și de prelucrare a acestora în diferite produse¹⁰⁴.

Tabel 1

Produs	Raport de greutate	
	Produs obținut	Consum de lemn
Fier brut	1	: 15
Fier forjat	1	: 30
Cupru	1	: 200
Argint	1	: 300
Sticlă	1	: 2400

Pentru producerea mangalului, lemnul tăiat este spart și stivuit în grămezi, de către lucrătorii care îl exploatează, acesta fiind apoi transformat prin procedeul cunoscut în mangal, de către lucrătorii cărbunari, așa cum se procedează la Oravița. Mangalul trebuie să se producă în pădurile situate în apropierea instalațiilor industriale, deoarece transportul acestuia pe o distanță mai mare de 7 km, dubla cheltuielile de transport, o parte a acestuia sfărâmându-se, devenea neutilizabil, în acest sens menționăm faptul că la Oravița -unde mangalul se aduce de la o distanță de o oră - din cantitatea de mangal livrată aici în anul 1726, în medie la fiecare 100 de *Maß* (aprox. 5600 kg), 4 *Maß* (aprox. 224 kg) sunt reprezentate de cantitatea de mangal sfărâmat în fragmente mici. Dacă această din urmă cantitate de mangal de slabă calitate nu se va plăti furnizorilor, se poate economisi anual o sumă de aproximativ 1000 de florini¹⁰⁵. Având în vedere cifrele prezentate mai sus și considerând că un *Maß* de mangal este livrat la un preț asemănător celui de la Dognecea și Maydanpek, respectiv de 20 de creițari putem afirma că la topitoriile de la Oravița, se livrează anual o cantitate de aproximativ 75000 *Maß* de mangal (aprox. 4200 tone), cheltuielile fiscolei imperial ridicându-se la suma de aproximativ 25000 de florini. Prețul de livrare al unui *Maß* de mangal, la instalațiile metalurgice de la Dognecea și Maydanpek, este cu aproximativ 20% mai mare decât prețul similar la care este livrat un *Maß* de mangal la instalațiile metalurgice din Tirol. La Bocșa un transport de mangal, conținând 9 *Maß*, este livrat la un preț mai mic în comparație cu cel de la Dognecea și Maydanpek, respectiv de 2 ½ florini (n. a. un *Maß* costă aprox. 17 creițari). Mangalul este

transportat de la locul de unde se produce până la instalațiile industriale, în saci cu ajutorul cailor, din această cauză o parte importantă a acestuia se sfărâmă în fragmente mici, fiind necesar, așa cum se recomandă la Dognecea, construirea unui drum, pe care mangalul să fie transportat cu ajutorul căruțelor¹⁰⁶.

Asigurarea unei cantități suficiente de apă, necesară punerii în mișcare a diferitelor instalații miniere și metalurgice și dezvoltarea tehnologiei necesare construirii mecanismelor care acționau respectivele instalații, a constituit o problemă de o deosebită importanță pentru industria montanistică din perioada preindustrială¹⁰⁷.

Și în această perioadă, datorită în special nerezolvării problemelor legate de asigurarea unor rezerve suficiente de apă, mineritul și metalurgia europeană s-a confruntat aproape în permanență cu lipsa unor rezerve suficiente de apă, necesare pentru asigurarea funcționării instalațiilor industriale¹⁰⁸.

În regiunea minieră bănățeană, asigurarea unor rezerve suficiente de apă, cu toate investițiile efectuate în acest sens de autoritățile habsburgice, este o problemă încă nerezolvată în momentul efectuării celor două inspecții. Acest lucru este evident în special în perioadele secetoase din timpul verii, când apa nu este suficientă acționării concomitente a mai multor instalații industriale de la Oravița, Ciclova și Dognecea, evident situația fiind diferită de la o localitate la alta.

Pentru rezolvarea acestei probleme este necesară efectuarea unor noi lucrări de investiții în vederea construirii unor noi baraje de acumulare a apei, a unor stăvilare care să devieze apa din albia sa, precum și a unor canale prin intermediul cărora apa este dirijată la mecanismele de acționare a instalațiilor industriale. În acest sens menționăm necesitatea construirii la Oravița, în amonte de barajul existent a unui nou, același lucru fiind necesar și la Ciclova, unde barajul actual prezintă deficiențe de construcție datorită cărora nu poate să acumuleze apă la parametri proiectați. La Dognecea, unde nu există încă un baraj de acumulare a apei, este necesară construirea unui astfel de obiectiv în amonte de primul șteamp, de asemenea se impune acoperirea canalelor care dirijează apa la instalațiile industriale, acestea înghețând uneori în iernile geroase, în timp ce la Bocșa se află construit un stăvilar, prin intermediul căruia o parte a apei Bârzavei este dirijată printr-un canal la instalațiile industriale aflate în funcțiune în anul 1727. Pentru asigurarea necesarului de apă la noua forjă care se află în construcție, în amonte de aceasta a început în anul 1727 construirea unui nou stăvilar, acesta urmând în cazul în care primul stăvilar - aflat în amonte - va fi rupt de ape, să asigure independent de acesta cel puțin funcționarea noii forje.

Referitor la instalațiile acționate de forța apei, se consideră că la Bocșa râul Bârzava, nu poate asigura în perioadele secetoase, apa necesară acționării tipurilor constructive de mecanisme, care pun în mișcare ciocanele de forjă, dacă acestea necesită debite mari de apă¹⁰⁹.

Transportul unor materii prime (minereuri, lemn, mangal, metale etc), necesare funcționării obiectivelor industriale din regiunile montanistice, materii prime având un volum și o greutate mare, se făcea până în secolul al 19 -lea, cu mari dificultăți. În acest sens menționăm faptul că dacă prețul mangalului obținut în pădurile aflate în apropierea topitoriilor de fier, reprezenta aproximativ 40-80% din cheltuielile acestora, în condițiile în care mangalul este adus de la o distanță mai mare de 7 km, cheltuielile de transport determinau dublarea prețului acestuia, putând în acest caz periclita rentabilitatea topitoriilor¹¹⁰.

În regiunea minieră bănățeană și în nordul Serbiei, transporturile se efectuau cu ajutorul carelor trase de cai și boi, respectivele atelaje aparținând exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice, mangalul fiind transportat, așa cum am menționat deja, în saci cu ajutorul cailor. Datorită volumului mare de materii prime care necesită să fie transportat, atelajele proprii nu pot face singure față situației, fiind necesară în acest sens folosirea carele țaranilor care prestează muncă sub formă de robotă. Cheltuielile efectuate la Maydanpek cu plata muncii de robotă s-au ridicat în anul 1726, la suma de 2833 florini și 56 creitari, cu toate acestea transporturile efectuate cu ajutorul carele țaranilor roboți sunt mai ieftine decât cele efectuate cu ajutorul atelajele proprii, recomandându-se în acest sens ca la noul șteamp proiectat a se construi la Maidan, să fie folosită la transporturi munca acestora.

Întreținerea atelajelor proprii este foarte costisitoare, astfel numai la Maydanpek, o regiune montanică de o importanță mai redusă în comparație cu Oravița, pentru aceasta s-a cheltuit în anul 1726, suma de 3600 florini, sumă incluzând și reparațiile de fierărie ale carele. La Maydanpek, în anul 1727, atelajele aparținând exploatărilor miniere sunt tractate de 44 de boi și un număr similar de cai, în timp ce pentru tractarea carele aparținând instalațiilor metalurgice sunt folosiți 97 de boi și respectiv 29 de cai¹¹¹.

Pentru repararea propriilor atelaje, s-a construit la Oravița un atelier de rotărie, dar activitatea desfasurată la acesta este foarte mult întârziată, deoarece la forja de fier de la Oravița, lucrările de reparații la partea de fierărie a carele nu se execută în timp util, în vederea remedierii situației amintite se dau dispoziții maistrului forjei, ca pe viitor să dea dovadă de receptivitate la solicitările în acest sens ale pădurarului Bardol, responsabilul cu atelajele de la Oravița.

O problemă deosebită cu care se confruntă parcul de atelaje care deservește, exploatările miniere și instalațiile industriale o constituie insuficiența fânului necesar hranei animalelor de tracțiune și menționăm în acest sens faptul că la Oravița, în anul 1726 pentru hrana acestora, pe lângă rezervele proprii a fost necesară și cumpărarea unor cantități de fân, de la țaranii din satele învecinate. Se consideră că printr-o mai bună organizare a muncii, carele tractate de cai - care

efectuează transportul minereului exploatat de la mina *Cornutilfa*, la topitoriile de la Oravița - pot efectua în perioada caldă a anului, când ziua este mai lungă, trei transporturi pe zi în loc de două, așa cum efectuează atelajele mai încete tractate de boi, în timp ce în anotimpul rece al anului, când ziua este mai scurtă, ambele categorii de atelaje trebuie să efectueze câte două transporturi pe zi¹¹².

Drumurile din regiunea minieră bănățeană și nordul Serbiei sunt în general puțin practicabile, în această categorie încadrându-se și drumurile care fac legătura dintre exploatările miniere situate în apropiere de Oravița și Maydanpek și topitoriile aflate aici. Pentru îmbunătățirea situației căilor de comunicații, este necesară efectuarea unor lucrări de investiții, dintre care amintim: construirea unui drum care să facă legătura între locul de preparare a mangalului și topitoria de la Dognecea, mangalul urmând să fie transportat cu ajutorul căruțelor și construirea la Bocșa a unui pod peste râul Bârzava, acesta urmând să permită aprovizionarea permanentă cu mangal și calcar a instalațiilor metalurgice de aici, indiferent de variațiile de nivel ale apei râului.

O cale de reducere a cheltuielilor necesitate de întreținerea parcului propriu de atelaje și de creștere a eficienței sale, o reprezintă arendarea acestuia întreprinzătorilor particulari, acest lucru impunându-se în mod deosebit la Maydanpek, unde în anul 1726 nu s-au prezentat persoane interesate de acest lucru. Menționăm că un succes în această direcție, îl reprezintă arendarea în anul 1727 a parcului de atelaje, aparținând instalațiilor metalurgice de la Bocșa¹¹³.

Aprovizionarea regiunilor montanistice cu diferite materii prime și materiale este o cerință de bază în vederea asigurării bunei funcționări a exploatărilor miniere și a instalațiilor industriale aflate aici, la aceasta adăugându-se și necesitatea efectuării aprovizionării lucrătorilor și familiilor acestora cu alimente și diferite bunuri de consum.

Dacă aprovizionarea regiunii miniere bănățene cu materii prime, dintre care menționăm: minereurile, calcarul, cuarțul, lemnul, mangalul, etc, se realizează așa cum am specificat în prezentul articol, de la exploatările miniere, carierele și din pădurile aflate în imediata apropiere a instalațiilor industriale - excepție făcând instalațiile metalurgice de la Bocșa, unde minereul de fier este adus de la exploatările miniere Doman și *Tilfa*, situate ceva mai departe - aprovizionarea cu materiale precum: diferite unelte de fier, aparatură topografică, aparatură necesară pentru dotarea laboratorului în care sunt efectuate probele de minereu, praf de pușcă, lumânări, etc, se efectuează de la distanțe mai mari. O parte a materialelor amintite mai sus sunt aduse la Oravița de la Timișoara și Uipalanka, unele dintre acestea fiind achiziționate la prețuri considerate aproape duble în comparație cu cele la care sunt achiziționate produsele similare în regiunile miniere din Tirol.

Praful de pușcă, folosit de mineri pentru dislocarea rocilor, este achiziționat de la arsenalul („*Zeughaus*”) aflat la Timișoara, minerii plătind pentru un funt 22 ½ creițari, dar uneori acesta este de slabă calitate, în timp ce aparatura topografică se recomandă să fie adusă din Tirol. Uneltele de fier achiziționate în prezent în bună măsură din afara regiunii miniere vor putea fi obținute la prețuri mai mici, dacă acestea se vor produce la forjele de fier de la Bocșa sau la forja de fier proiectată a se construi la Oravița, urmând ca uneltele ce nu pot fi produse aici să fie achiziționate din Steiermark sau din alte zone la prețuri mai mici.

Dorim să menționăm faptul că achiziționarea unor materiale necesare regiunii miniere bănățene la prețuri ridicate - acest lucru influențând în final și prețul de cost al materiilor prime și diferitelor produse obținute aici - are în primul rând două cauze: prima cauză o constituie achiziționarea respectivelor materiale, de la comercianți intermediari - dispunându-se în acest sens ca inspectorul miner De Jean să se preocupe în viitor de achiziționarea acestor materiale direct de la producător și nu prin intermediul comercianților amintiți mai sus, - a doua cauză¹¹⁴ constituind-o dificultățile cu care se efectuează transportul produselor respective.

Aprovizionarea cu alimente și alte produse necesare lucrătorilor și familiilor acestora se efectuează prin intermediul magazinelor aflate la Oravița, Bocșa și Dognecea, măcelăriei de la Oravița și cârciumilor de la Oravița și Bocșa, acestea fiind construite în cadrul programului de investiții efectuat de fiscul imperial. În sectorul comercial, politica de privatizare dorită și promovată de Camera Aulică în regiunea minieră bănățeană, considerăm că a făcut pași mai rapizi din moment ce în anul 1727 cârciumile de la Oravița și Bocșa și măcelăria de la Oravița au fost deja arendate unor întreprinzători particulari.

De la unitățile comerciale menționate mai sus, lucrătorii puteau cumpăra diferite produse cu bani sau pe datorie, acestea din urmă fiind consemnate în scris de către negustorii respectivi și prezentate la sfârșitul fiecărei lunii funcționarilor montanistici care efectuează plata, aceștia reținând lucrătorilor sumele de bani datorate.

Aprovizionarea cu cereale a regiunii miniere se face din districtele situate în apropierea regiunii miniere - acestea provenind din dijma („*Zehend*”) în cereale datorată de țărani stăpânului feudal, respectiv împăratul - pentru prelucrarea acestora fiind construite mori de cereale la Oravița și Bocșa¹¹⁵.

Forța de muncă aflată în regiunea minieră bănățeană în perioada de început a organizării mineritului și metalurgiei de către autoritățile habsburgice este alcătuită din lucrătorii care, după locul de proveniență, aparțin a două componente: prima este alcătuită din lucrătorii aflați aici din timpul stăpânirii turcești, pe care împăratul îi ia sub protecția sa deosebită, garantându-le drepturile și libertățile avute; a doua componentă, fiind reprezentată de lucrătorii care au început să fie

colonizați deja de către autoritățile habsburgice și menționăm în acest sens minierii germani care în anul 1718 sunt plătiți după numărul schimburilor efectuate, printre lucrătorii colonizați numărându-se și grupul de mineri condus de un oarecare Freyberg, sosit în același an în Banat de la Administrația minieră din Zips (n.a. regiune minieră numită și Ungaria Superioară, situată în centrul și estul Slovaciei de astăzi), aceștia aducând cu ei și diferite unelte specifice¹¹⁶.

Pentru refacerea exploataților miniere și a instalațiilor metalurgice existente în Banat încă din timpul stăpânirii turcești și în primul rând pentru construirea altora noi, autoritățile habsburgice vor iniția o amplă acțiune de colonizare a regiunii miniere banățene cu lucrătorii provenind din regiunile imperiului cu tradiție în activitate minieră și metalurgică. Pentru atragerea acestora în Banat, fiscul imperial va cheltui sume importante de bani, care vor fi folosite pentru acordarea unor ajutoare bănești la sosirea respectivilor lucrători în regiunea minieră, o parte a acestor sume fiind alocate ulterior pentru plata unor salarii mai mari lucrătorilor colonizați, pentru a-i determina să rămână în Banat.

Alături de lucrătorii mineri colonizați în anul 1718 în regiunea minieră bănățeană, au sosit la Oravița în anul 1722 un grup de mineri din Tirol, în regiunea minieră fiind colonizați alături de mineri și lucrătorii metalurgiști și menționăm în acest sens faptul că la topitoriile și forja de cupru de la Oravița și respectiv Ciclova lucrau în anul 1727 muncitori topitori și respectiv forjori sosiți din Tirol, în timp ce la topitoria și forjele de fier de la Bocșa în anul 1726 se afla un grup de lucrători topitori și forjori, sosit de curând sub conducerea administratorului Althausen, tot aici sunt menționați în anii 1726 și 1727, lucrători topitori și forjori din Steiermark¹¹⁷.

Informații prețioase în vederea identificării regiunilor montanistice de unde au sosit lucrătorii aflați la instalațiile de preparare a minereurilor și topitoriile din Banat, ne oferă considerăm noi cele două rapoarte de inspecție, în acestea fiind specificate regiunile miniere din imperiul habsburgic după modelul cărora au fost construite respectivele instalații industriale. Lucrătorii au realizat aceste obiective industriale construindu-le desigur după modelul instalațiilor similare din regiunile montanistice de unde proveneau.

În acest sens amintim șteampurile de la Dognecea, care sunt construite după modelul celor din regiunile miniere din Ungaria (n.a. se referă desigur la regiunile miniere din fostul regat al Ungariei, astăzi aflate în Slovacia), în timp ce diferitele instalații metalurgice aflate la cele două topitorii de la Oravița sunt construite după modelul celor de la Neüsohl, Schemnitz (n. a. localități din regiunea minieră numită Ungaria inferioară, aflate astăzi în vestul Slovaciei) și Tirol.

Din documentele studiate până în prezent nu cunoaștem naționalitatea lucrătorilor mineri, care așa cum am amintit, se aflau în Banat în momentul cuceririi acestuia de către austrieci. Faptul că în anul 1718 - după ce în regiunea

minieră sosiseră primii lucrători colonizați de către noile autorități - Administrația Banatului stabilea, în mod deosebit salariul care urma să fie plătit pentru un schimb efectuat de minierii germani¹¹⁸, este o dovadă clară că în acel moment la exploatările miniere bănățene se aflau și lucrători minierii de alte naționalități, o parte a acestora fiind desigur români. În anul 1727 sunt menționați la Oravița lucrătorii români, cărora li se acordă așa numita porție de cereale, pentru ca în același an la forjele de la Bocșa să fie amintiți câțiva lucrători români care au fost angajați de către inspectorul minier, pentru a învăța meseria de forjor. Inspectorul Erlacher recomandă ca în viitor să fie angajați mai mulți lucrători români, aceștia fiind mai rezistenți, deoarece sunt obișnuiți cu clima locului și în plus necesită mai puține eforturi financiare din partea fiscului imperial pentru plata salariilor, în comparație cu lucrătorii care au fost colonizați cu importante eforturi financiare¹¹⁹.

Țăranii români din cele patru sate - Oravița, Brădișorul de Jos, Răchitova și Broșteni - repartizate în anul 1718 de către Administrația Banatului, pentru prestarea diferitelor munci sub formă de robotă la exploatările miniere și topitoriile de la Oravița, sunt cei care exploatează cea mai mare parte a lemnului din pădurile aflate în apropiere, tot ei efectuând și diferite transporturi cu ajutorul carelor în regiunea minieră¹²⁰.

La forjele de la Bocșa, unde se duce lipsă de lucrători, inspectorul Erlacher recomandă angajarea și a unor lucrători fierari țigani, dacă se va reuși ca aceștia să fie convinși în acest sens¹²¹.

Forța de muncă aflată în regiunea minieră bănățeană este alcătuită din: funcționari, („*Beamte* sau *Officianten*”) care alcătuiesc structura de conducere și lucrătorii de la exploatările miniere, instalațiile de preparare a minereurilor și metalurgice, lucrătorii forestieri, cărbunari, căruțași etc, o categorie aparte în cadrul forței de muncă reprezentând-o țăranii din cele patru sate de lângă Oravița, care așa cum am amintit mai sus, prestau în regiunea minieră diferite munci sub formă de robotă.

Considerăm necesară în vederea formării unei imagini de ansamblu referitoare la mineritul și metalurgia bănățeană din perioada pe care o analizăm, prezentarea structurii de conducere la nivelul întregii regiuni montanistice și în fiecare localitate în parte, structură alcătuită din funcționari minieri, metalurgi și forestieri.

După cum am menționat la începutul prezentului articol, la Oravița, se afla maistrul minier superior care conducea întreaga activitate desfășurată în regiunea minieră bănățeană, acesta fiind ajutat la nivelul Direcției miniere bănățene de doi maiștri minieri adjuncți, un maistru topitor superior, un contabil („*Einnehmer*”) și un maistru silvic, funcțiile de laborant și respectiv topograf, fiind ocupate, așa cum am amintit, de maistrul minier adjunct Berger. Referitor la persoanele care au

ocupat funcția de maistru minier superior, menționăm că în martie 1726 Johann Schubert - primul maistru minier superior bănățean - se afla încă în această funcție, pentru ca în anul 1727, documentele să îl menționeze în această calitate pe Fulda. În funcția de maistru minier adjunct este amintit încă din anul 1726 Lemberger, pentru ca în anul următor să fie menționat și cel de al doilea maistru minier adjunct Berger, în timp ce în calitate de maistru silvic este amintit în documente încă din anul 1726 Lechthaller.

La Oravița topitoriile sunt conduse de maistrul topitor („*Hütten Meister*”) Sebastian Fischer, sosit din Tirol, acesta fiind ajutat de un contabil („*Hütten Schreiber*”), alți funcționari de la exploatarea miniere și topitoriilor de aici fiind administratorul („*Werwalter*”) și magazionierul („*Zeug Schreiber*”) Frantz Reissenpichler, în timp ce pădurile de la Oravița sunt administrate de către pădurarul Bardol. La Oravița sunt și alți responsabili cu funcții de conducere, respectivele persoane nefăcând parte considerăm din categoria funcționarilor și menționăm în acest sens maistrul fierar („*Schmidt Meister*”) de la atelierul pentru forjat fierul, maistrul rotar („*Wagen Meister*”), numit Matthias, de la atelierul de rotărie și responsabilul cu atelajele de transport („*Ober Knecht*”) ¹²².

Forja de cupru de la Ciclova, unde în anul 1726, nu fusese încă numită o persoană în funcția de conducere, are în această calitate în anul 1727 un maistru forjor care a lucrat mai înainte la instalațiile industriale similare din Tirol.

Având în vedere informațiile din cele două rapoarte de inspecție, considerăm că la Dognecea funcționarul montanistic cel mai important, este contabilul („*Einnehmer*”) Papst, topitoria este condusă de maistrul Harter, la exploatarea miniere și topitoria de la Dognecea fiind angajat și un magazionier, în timp ce pentru administrarea pădurilor de aici a fost angajat de curând (n.a. raportat la anul 1727) un pădurar și o persoană care să îngrijească pădurea (un ajutor de pădurar) („*Waldbereüther*”) ¹²³.

La Bocșa administratorul Althausen, care așa cum am amintit, a avut un rol important în îmbunătățirea situației de la instalațiile metalurgice de aici din momentul sosirii sale, considerăm că este funcționarul cel mai important, acesta fiind de fapt și singurul responsabil de la Bocșa, menționat în cele două rapoarte de inspecție.

Funcționarii de la topitoria de sticlă de la Calina sunt maistrul sticlar („*Glasmeister*”) și contabilul, în timp ce pentru administrarea pădurilor de aici, a fost angajat un ajutor de pădurar („*Waldbereüther*”) ¹²⁴.

La minele de cupru de la Oravița lucrează în anul 1727 un număr de 600 de mineri („*Bergleute* sau *Hauer*”), alături de care sunt angajați aproximativ 150 de lucrători, dintre care sunt amintiți: dulgheri („*Zimmerleute*”) care realizează diferite

lucrări în lemn, aceștia exploatând în pădure și o parte a lemnului necesar exploatărilor miniere, și lucrătorii („*Klauber Buben*”) care culeg de pe halde minereurile bune care au fost aruncate aici din greșeală¹²⁵.

În același an la exploatările miniere de la Dognecea sunt angajați un număr de 78 de minieri - dintre care cei mai mulți lucrează la mina Sf. Ignaty - după ce inițial se preconizase, în urma efectuării probelor din primele minereuri exploatate, angajarea unui număr de 200 de mineri. Dacă Camera Aulică va hotări ca minele de la Dognecea să fie închise, mineri vor trebui transferați la Oravița, la Dognecea urmând să rămână doar o echipă de 6 mineri, care va efectua noi lucrări de prospecțiune a filonului metalifer. La exploatările miniere de la Dognecea, alături de mineri sunt amintiți și lucrătorii („*Wassernhöbern*”) care asigură evacuarea apei subterane din galerii, cu ajutorul pompelor sau al sacilor de piele¹²⁶.

Din categoria lucrătorilor metalurgiști fac parte: topitorii de minereu de cupru („*Kupfer Schmelzer*”) și forjorii de fier („*Eisen Schmide*”) de la Oravița, forjorii de cupru („*i*”) de la Ciclova, topitorii de plumb („*Blei Schmelzer*”) și lucrătorii care separă argintul de plumb („*Silbertreiber*”), de la Dognecea, topitorii de minereu de fier („*Eisen Schmelzer*”) și topitorii de lupe de fier („*Gans Schmelzer*”), lucrătorii turnători („*Förmer*” sau „*Giesser*”) și forjorii de fier de la Bocșa. La forjele de la Bocșa sunt menționați forjorii de bare (drugi) de fier („*Staab Schmide*”), forjorii care prelucrează barele de fier în diferite produse („*Zeug Schmide*”), o categorie aparte în cadrul acestora din urmă constituind-o forjorii care produc cuie („*Nagel Schmide*”), în timp ce la topitoria de sticlă de la Calina sunt amintiți lucrătorii sticlari („*Glasmacher*”) ¹²⁷.

Lemnul este exploatat în pădure, așa cum este cazul la Oravița, de către lucrătorii dulgheri - care tăiau desigur lemnul necesar exploatărilor miniere - și în special de către țărani români, care prestează muncă sub formă de robotă, o parte a lemnului exploatat este spart și stivuit în grămezi de către aceștia din urmă și transformat în mangal de către lucrătorii cărbunari. Dorim să menționăm faptul că în regiunea minieră de la Maydanpek o parte a mangalului a fost produs și livrat instalațiilor metalurgice de aici, până în anul 1727, de către lucrătorii cărbunari bulgari, în regiunea minieră bănățeană acesta fiind produs desigur în special de către lucrătorii cărbunari români.

Transporturile în regiunea minieră sunt efectuate cu ajutorul carelor conduse de lucrătorii („*Knechte*”) care deserveau atelajele aparținând exploatărilor miniere și topitoriilor și de către țărani români cu propriile care, în cadrul obligațiilor de robotă.

Cu toate eforturile depuse de autoritățile habsburgice în vederea asigurării forței de muncă calificată, necesară exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice bănățene, această problemă nu este încă rezolvată, în momentul întocmirii celor

două rapoarte de inspecție, acestea semnalând în acest sens numeroase neajunsuri, insuficiența forței de muncă calificate determinând și explicând în același timp, considerăm noi, în bună măsură, o parte a dificultăților cu care se confruntă activitatea minieră și metalurgică din Banat.

În regiunea minieră din Banat și nordul Serbiei, în special la exploatările miniere, se constată o fluctuație permanentă a forței de muncă, numărul de lucrători fiind uneori mai mare sau mai mic decât cel necesar, constatându-se în special lipsa lucrătorilor cu experiență. La Bocșa, din cauza cazurilor dese de îmbolnăvire și deces a lucrătorilor - aduși frecvent cu importante cheltuieli din alte regiuni - lipsesc aproape în permanență lucrătorii topitori și forjori, fapt ce determină oprirea sau funcționarea la capacitate redusă a instalațiilor industriale.

Se constată probleme și în ceea ce privește încadrarea exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice cu personal de conducere și specialiști cu experiență și cu o bună calificare în aceste domenii de activitate. În regiunea minieră lipsesc specialiștii laboranți și topografi, ambele funcții fiind îndeplinite, așa cum am amintit, de maistrul minier adjunct Berger, acesta însă în calitate de laborant nu a efectuat toate probele de minereu necesare, rezultatele acestora nefiind consemnate, așa cum se obișnuiește într-un registru.

La exploatările miniere bănățene, cunoștințe de topografie are numai maistrul minier superior Fulda - acesta neputând însă vizita prea des minele - această funcție o îndeplinește maistrul minier adjunct Berger, care însă nu a întocmit decât o hartă a minei Cornutilfa și a efectuat unele măsurători la minele de la Dognecea. În continuare menționăm faptul că maistrul minier adjunct Lemberger nu știe să scrie, procesele verbale de preluare a minereurilor exploatare de către mineri trebuind din această cauză întocmite numai de către maistrul topitor superior, în timp ce la topitoriile de la Oravița maistrul topitor, care are cunoștințe de metalurgie și este un bun organizator al activității desfășurate, nu știe de asemenea să citească, acesta neputând fi ajutat în activitatea sa de către contabilul topitoriei, care în calitate de fost soldat nu are cunoștințe de metalurgie¹²⁸.

Pentru remedierea unora din deficiențele semnalate mai sus, se recomandă Camerei Aulice să dispună angajarea unui laborant cu experiență, urmând ca în funcția de topograf să fie numit un lucrător tânăr - care lucrează la exploatările miniere de la Maidanpek - acesta, străduindu-se singur să dobândească cunoștințe de topografie, a și întocmit câteva hărți ale unor lucrări miniere, în timp ce la topitoria de la Oravița, este necesar să fie angajat un contabil cu cunoștințe în meseria de topitor. La exploatările miniere punându-se accent pe creșterea nivelului de calificare a lucrătorilor, se recomandă angajarea și a unor lucrători tineri care să dobândească experiență la locul de muncă, această politică referitoare la forța de muncă urmând să-și arate roadele în viitor¹²⁹.

Administrația Banatului încearcă să rezolve problemele legate de calificarea forței de muncă, printre altele și prin acordarea unor ajutoare bănești celor care se străduiesc prin efort propriu să dobândească noi cunoștințe și menționăm în acest sens cazul maistrului minier adjunct Berger, care la recomandarea maistrului minier superior Fulda, a primit o sumă de bani pentru a-și însuși cunoștințe de topografie. La rândul său, inspectorul minier, a angajat la Bocșa lucrători români care să învețe meseria de forjor, în timp ce de la Oravița au fost trimiși doi lucrători la Dognecea pentru a învăța meseria de topitori de minereu de plumb¹³⁰.

La exploatarea miniere din Banat, minerii lucrează în cea mai parte organizați în echipe de lucru („*Kirren*”), alcătuite din 6 lucrători și menționăm în acest sens minele de la Oravița, unde majoritatea celor 600 de mineri sunt organizați în echipe și exploatarea miniere de la Dognecea, la care toți cei 78 de mineri lucrează organizați în 13 echipe de lucru. În ceea ce privește programul de lucru, la exploatarea miniere bănățene, se lucrează în schimburi („*Schichten*”), având o durată de 8 ore.

Lucrătorii metalurgiști și amintim aici pe cei de la topitoriile de la Oravița, lucrează în schimburi a câte 12 ore, acestea având o durată mai mare decât la topitoriile din Tirol¹³¹. Menționăm faptul că în regiunea minieră bănățeană, durata săptămânii de lucru, așa cum rezultă din parcurgerea celor două rapoarte de inspecție, este de 6 zile lucrătoare.

În regiunea minieră bănățeană este folosită în special forța de muncă salarizată, excepție făcând țăranii din cele patru sate de lângă Oravița, care în virtutea obligațiilor feudale prestează diferite munci sub formă de robotă în folosul stăpânului, respectiv împăratul. Având în vedere răspândirea tot mai puternică a relațiilor capitaliste în societatea și viața economică a perioadei istorice de care ne ocupăm, considerăm demn de semnalat faptul că și țăranilor roboți, pentru munca depusă le sunt plătite unele sume de bani, evident mai mici în comparație cu lucrătorii salariați, care efectuează aceeași muncă.

La exploatarea miniere bănățene se folosesc mai multe modalități de normare și plată a muncii efectuate de către mineri¹³² și amintim în acest sens faptul că majoritatea echipelor de mineri își câștigă salariul, fiind normați în acord, după numărul de stânjani excavați („*Geding*”). La Oravița, în funcție de duritatea rocii, se plătește minerilor pentru fiecare stângen excavat o anumită sumă de bani - cuprinsă între 6-10 și chiar până la 40 de florini - urmând ca pentru normarea muncii, maistrul minier adjunct Lemberger și maistrul topitor superior să efectueze periodic măsurători, rezultatul acestora - conținând numărul de stânjani excavați - este consemnat într-un proces verbal, acesta fiind înaintat contabilului, care alcătuiește pe baza sa statele de plată. La Oravița în anul 1726, minerii care lucrează în acord după numărul de stânjani excavați au câștigat în medie un salariu lunar de 6 $\frac{3}{4}$ florini, realizând astfel venituri

mai mari decât minerii din Tirol - care lucrează după același mod de normare a muncii - în timp ce în același an minerii de la Dognecea și Maydanpek au câștigat lunar 4 florini și 37 creitari și respectiv $7 \frac{1}{4}$ florini¹³³.

Se constată că minerii care sunt plătiți după numărul stânjienilor excavați, nu acordă o atenție suficientă separării minereului de steril, o parte a minereului fiind în acest fel aruncată pe halde. Se consideră necesar, fiind mai avantajos pentru fiscul imperial ca la minele de la Oravița și Dognecea minerii care lucrează după modul de normare amintit mai sus să fie plătiți și pentru minereul exploatat. Această modalitate de salarizare va fi efectuată după conținutul de metal al minereului - așa cum se procedează la minele de la Maydanpek, unde pentru fiecare livră de cupru extrasă din minereu, se plătește minerilor un creitar - urmând ca în acest mod, minerii să fie cointeresați pentru a acorda o atenție mai mare calității minereului exploatat.

Dacă minerii normați după numărul de stânjieni excavați, exploatează și o cantitate de minereu, care să le permită obținerea unui salariu lunar mai mare de 7 florini, plata muncii după numărul de stânjieni excavați va trebui înlocuită, pentru ca minerii să nu câștige salarii prea mari, ceea ce în viziunea autorului raportului din anul 1727, poate să îi determine la lenevie.

O altă modalitate de plată a muncii efectuate de către mineri o reprezintă plata minereului exploatat, aceasta făcându-se în funcție de conținutul de metal al minereului. În acest sens, la Oravița în medie pentru sortimentul cel mai bun de minereu se plătește un gulden (pentru $3 \frac{1}{2}$ centenari), sortimentul cel mai slab fiind plătit cu 30 de creitari (pentru aprox. 3 centenari), în timp ce la Dognecea pentru o cantitate de aproximativ 4 centenari de minereu exploatat, minerii primesc 30 de creitari. La Oravița se constată că aproape nici o echipă de mineri nu poate să câștige un salariu decent numai din plata minereului exploatat, acesta fiind și motivul pentru, care așa cum am menționat mai sus, cea mai mare parte a minerilor sunt plătiți după numărul stânjienilor excavați¹³⁴.

La exploatările de minereu de fier de la Doman și Tilfa minerii sunt plătiți după numărul schimburilor efectuate, recomandându-se ca în viitor minerii să fie plătiți după cantitatea de minereu exploatată, aceasta urmând să fie preluată de către maistrul topitor de la Dognecea, în acest mod putându-se reduce postul persoanei care supraveghează munca minerilor¹³⁵.

Lucrătorii care adună minereul de pe haldele rezultate de la exploatările miniere de lângă Oravița, sunt plătiți săptămânal după conținutul de metal al acestuia, câștigând uneori salarii mai mari în comparație cu minerii, care lucrează în rocă tare și sunt plătiți după numărul de stânjieni excavați. Menționăm faptul că la exploatările miniere de la Oravița și ceilalți lucrători, dintre care sunt amintiți

dulgherii, primesc salarii mai bune în comparație cu lucrătorii similari angajați la minele din Tirol.

La instalațiile de preparare a minereurilor, așa cum este cazul la Bocșa, lucrătorii câștigă salarii care se ridică la suma de aproximativ 2 florini săptămânal¹³⁶.

Lucrătorii de la instalațiile metalurgice din Banat, la fel ca și minerii și alte categorii de angajați de la exploatarea miniere, pentru a fi convinși să lucreze aici primesc salarii mai mari decât cei de la instalațiile metalurgice similare din Tirol. În acest sens, menționăm faptul că la topitoriile de la Oravița, lucrătorii topitori câștigă săptămânal 3 florini (n.a. 30 de creițari pentru un schimb), în timp ce la Bocșa aceeași categorie de lucrători primesc săptămânal un salariu de 3-4 florini, în comparație cu topitorii din Tirol, care câștigă în același interval de timp cel mult 2 florini. Lucrătorii forjori de la Bocșa sunt plătiți după cantitatea de produse prelucrate - primind 30 de creițari pentru forjarea unui centenar de bare de fier și respectiv 36 creițari pentru aceeași cantitate de diferite produse obținute prin forjarea barelor de fier - și după numărul produselor obținute, așa cum este cazul lucrătorilor forjori care prelucreează cuie, aceștia fiind plătiți la mia de bucăți. Pentru cointeresarea în muncă a lucrătorilor de la forja de cupru de la Ciclova, se recomandă înlocuirea salariului săptămânal fix, cu plata, ca și în cazul mai sus menționat, a salariului în raport cu cantitatea de produse forjate, în timp ce la topitoria de sticlă de la Calina lucrătorii sunt plătiți după numărul de produse obținute¹³⁷.

Lucrătorii cărbunari sunt plătiți după cantitatea de mangal produsă, amintind în acest sens că un *Maß* de cărbune de lemn livrat instalațiilor metalurgice, inclusiv cheltuielile de transport, este plătit cu aproximativ 20 de creițari. Cele două rapoarte de inspecție nu ne oferă date referitoare la plata lucrătorilor care exploatează lemnul și efectuează transporturi în regiunea minieră bănățeană, dar desigur acestea sunt asemănătoare celor de la Maydanpek, unde lucrătorii forestieri sunt plătiți după cantitatea de lemn exploatată, pentru un clafter cubic plătindu-se 18 creițari, în timp ce lucrătorii din transporturi primesc salarii lunare, acestea fiind de 8 florini pentru cei care lucrează cu atelaje trase de cai și respectiv 4 florini pentru lucrătorii ce conduc atelaje trase de boi. Referitor la plata țăranilor roboțași care efectuează transporturi la Maydanpek, semnalăm faptul că aceștia primesc pentru fiecare zi de lucru prestată cu propriile atelaje, trase de câte doi boi, o sumă de 9 creițari, ceea ce reprezintă¹³⁸ aproximativ salariul unui lucrător salarizat, care conduce un atelaj similar.

În ceea ce privește modul de salarizare a funcționarilor montanistici din regiunea minieră bănățeană, în cele două rapoarte de inspecție se consemnează faptul că plata salariilor acestora se face cu importante eforturi financiare și în acest sens menționăm că numai pentru cei doi funcționari silvici de la Dognecea, pădurarul și ajutorul său se plătesc anual salarii de 300 și respectiv 120 de florini.

La fel ca și în cazul forjorilor de la Ciclova, se dorește și cointeresarea în muncă a funcționarilor, de data aceasta - așa cum se recomandă în cazul contabilului de la topitoria de sticlă de la Calina - prin plata unei părți a salariului sub formă de produse obținute ¹³⁹.

La sumele de bani acordate sub formă de salarii, funcționarilor și lucrătorilor din regiunea minieră bănățeană, se adaugă și plata în natură, această modalitate constând în acordare gratuită, sau la prețuri avantajoase a unor materiale și produse diferite. În acest sens menționăm faptul că lucrătorii mineri primesc diferite materiale necesare desfășurării lucrului la exploatarea miniere precum: unelte din fier, lemn folosit pentru armarea lucrărilor miniere, praf de pușcă și lumânări necesare iluminatului în subteran, acestea fiind distribuite la minele de la Oravița prin intermediul magazionerului, care consemnează acest lucru în scris. Uneltele de fier sunt acordate gratuit, în schimb: lemnul, praful de pușcă și lumânările sunt plătite de către mineri la sfârșitul fiecărui an prin reținerea contravalorii acestora de pe statele de plată. Lucrătorilor și funcționarilor din regiunea minieră le este acordată zilnic și porția de pâine gratuită - lucrătorii căsătoriți primind 1 ½ porții, iar cei necăsătoriți numai o porție - menționăm în acest sens că numai la Bocșa s-au cheltuit în anul 1726 pentru acordarea porției de pâine lucrătorilor suma de 99 florini și 19 creițari. Având în vedere reducerea cheltuielilor financiare, în anul 1727 inspectorul minier a dispus înlocuirea în regiunea minieră bănățeană a porției de pâine acordată gratuit lucrătorilor cu porția de cereale, în același mod urmând să se procedeze și la Maydanpek. Porția de cereale constă în acordarea lunară în mod gratuit a unei jumătăți de miertă („Metze”) de grâu lucrătorilor germani, în timp ce lucrătorii români primesc aceeași cantitate, dar de porumb. Funcționarii beneficiază în plus și de acordarea gratuită a unor porții de fân și cantități de ovăz, pentru hrana cailor, amintim în acest sens că la Oravița funcționarii primesc 8 porții de fân, acestea trebuind fi reduse în vederea asigurării necesarului de furaje pentru animalele de tracțiune, la 3 porții așa cum se acordă la Maydanpek ¹⁴⁰.

În regiunea minieră din Banat și nordul Serbiei se întâmplă frecvent în ultima perioadă (n.a. raportat la anul 1727) să fie plătite salariile lucrătorilor cu câte 3 luni întârziere, iar în cazul minei de la Bodarn - unde minereul exploatat este de foarte slabă calitate - minerii nu au fost plătiți de 4 luni, această situație conducând la nemulțumirea lucrătorilor, care nu dispun de bani pentru cumpărarea produselor necesare lor și familiilor. Pentru evitarea unor astfel de situații care determină apariția unor stări conflictuale, acestea afectând buna desfășurare a activității din regiunea minieră, este necesar ca Administrația Banatului să primească dispoziții ferme din partea Camerei Aulice, în vederea procurării din timp a sumelor de bani necesare, astfel încât plata lucrătorilor să fie efectuată în ultima sâmbătă de la sfârșitul fiecărei luni, pentru munca depusă în luna anterioară. Analizând nivelul salariilor

lucrătorilor din regiunea minieră bănăţeană - salarii care aşa cum am menţionat sunt mai mari decât cele ale lucrătorilor similari din Tirol - inspectorul Erlacher ajunge la concluzia că acestea sunt suficiente pentru asigurarea unui nivel de trai decent al lucrătorilor şi familiilor acestora¹⁴¹.

Considerăm necesară în vederea verificării afirmaţiei de mai sus, prezentarea unui tabel conţinând preţurile din perioada pe care o analizăm la unele produse de strictă necesitate, cunoscut fiind faptul că nivelul de trai depinde în primul rând de puterea de cumpărare¹⁴².

Tabel 2

Produsul	Unitatea de măsură	Anul					
		1723	1724	1726	1727	1728	1729
Grâu	1 Mierţă	--	24-26cr.	--	42cr.-1fl.	--	--
Orz	1 Mierţă	--	24cr.	51cr.	18cr.	--	--
Carne de vită	1 Livră	2cr.	1 ½ cr.	--	--	1 ½ cr.	--
Carne de porc	1 Livră	--	--	--	4cr.	--	2cr.

Autorităţile habsburgice, care în conformitate cu principiile mercantiliste ale epocii, se preocupă şi de crearea condiţiilor necesare asigurării bunăstării locuitorilor imperiului - aceştia în calitate de contribuabili (plătitori de impozite) şi producători, contribuind la sporirea avuţiei naţionale - acordă o atenţie deosebită rezolvării problemelor sociale ale lucrătorilor din regiunea minieră a Banatului, în acest sens fiscul imperial alocând sume importante de bani, pentru construirea de locuinţe şi asigurarea asistenţei medicale în regiunea minieră. La Oraviţa, locuinţele pentru lucrători au început să fie construite încă din anul 1718, în cele două rapoarte de inspecţie fiind menţionate locuinţele funcţionarilor din localitatea minieră mai sus amintită şi cele ale lucrătorilor de la topitoria de sticlă din Calina. Pentru asigurarea asistenţei medicale a lucrătorilor de la exploatarea miniere şi instalaţiile metalurgice din Banat, în acelaşi an a fost trimis la Oraviţa un medic, în anul 1726, fiind amintit un medic şi la Bocşa, unde terenurile mlăştinoase aflate în împrejurimi în lunca râului Bârzava, creează un microclimat nesănătos, majoritatea lucrătorilor colonizaţi s-au îmbolnăvit sau au decedat. Pentru îmbunătăţirea stării de sănătate a lucrătorilor de la Bocşa, se recomandă medicului să ia toate măsurile care se impun în această situaţie, fiind necesară şi construirea unui spital unde bolnavii să poată fi îngrijiţi; menţionăm în continuare faptul că în anul 1727 acesta este deja construit. Fiscul imperial alocă sume de bani şi pentru cumpărarea de medicamente, care sunt acordate lucrătorilor bolnavi, aceste cheltuieli regăsindu-se în preţul de cost al produselor obţinute¹⁴³.

Metalele și produsele obținute din acestea în regiunea montanistică din Banat și nordul Serbiei trebuie să acopere într-o primă etapă - conform strategiei economice a Camerei Aulice, strategie inspirată din gândirea economică mercantilistă - necesitățile celor două provincii, pentru a se evita astfel importurile, care conduc la scoaterea unor sume de bani din țară, urmând ca într-o a doua etapă, producția să depășească nevoile interne, realizându-se în acest mod disponibilități pentru exportul unor astfel de produse, prin aceasta urmând ca în țară să fie atrase sume de bani. În sensul celor menționate mai sus amintim afirmațiile din cele două rapoarte de inspecție, în care se exprimă speranța asigurării necesarului de fier și produse din fier al Banatului și chiar al nordului Serbiei prin intrarea în funcțiune în viitorul apropiat a celei de a treia forje de fier de la Bocșa.

Pentru comercializarea metalelor și a produselor obținute din acestea în instalațiile metalurgice din cele două regiuni montanistice amintite mai sus, Camera Aulică a luat măsurile necesare pentru încheierea unor contracte comerciale cu diferiți comercianți, în special cuprul fiind un produs căutat - pentru acesta existând și disponibilități în vederea exportului - un rol important în comercializarea cuprului în țări din vestul și sudul Europei avându-l Compania comercială germană din Timișoara¹⁴⁴. În vederea îmbunătățirii calității cuprului obținut la Oravița se recomandă Camerei Aulice să dea dispozițiile necesare pentru amestecarea acestuia cu cuprul negru obținut la Maydanpek, o parte a cuprului produs în nordul Serbiei fiind exportat până în anul 1727, pe calea apei (n.a. desigur pe Dunăre) în Turcia și în alte regiuni.

După cum rezultă din cele două rapoarte de inspecție, la Bocșa se încheiau contracte cu negustorii, pentru vânzarea produselor din fier, acestea urmând să fie livrate pe perioada de valabilitate a respectivelor contracte la un preț fix, în schimb negustorii investeau sume de bani pentru acoperirea unor cheltuieli necesitate de procesul de producție. Considerăm această măsură de implicare a negustorilor în procesul de producție ca pe un prim pas în direcția arendării instalațiilor metalurgice de la Bocșa unor investitori particulari. Contracte de livrare a produselor din sticlă sunt încheiate și la topitoria de sticlă de la Calina, unde nu s-au făcut probe suficiente care să stabilească calitatea produselor¹⁴⁵.

Fiscul imperial alocă anual pentru exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat sume importante de bani, acestea fiind destinate în primul rând pentru asigurarea desfășurării procesului de producție, efectuarea de noi lucrări de investiții și colonizarea forței de muncă. Conform cifrelor prezentate de către Sonia Jordan în lucrarea sa, citată în prezentul articol, fiscul imperial a alocat în anul 1726 suma de 100000 de florini, pentru necesitățile exploatarea miniere și instalațiilor metalurgice bănățene, pentru ca în anul 1728 aceasta să se ridice la suma de 221399 florini și 27 creițari¹⁴⁶.

Bazându-ne pe informațiile din raportul de inspecție din anul 1727, considerăm că suma alocată în anul 1726 exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat, este în realitate mult mai mare din moment ce numai pentru minele și instalațiile metalurgice de la Oravița a fost alocată în acest an suma de 110000 florini, în timp ce la Maydanpek, după informațiile din același document, aceasta putem să o estimăm la o cifră depășind suma 70000 de florini¹⁴⁷.

Exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei lucrează cu pierderi financiare, această situație fiind însă acceptată de către Camera Aulică din următoarele rațiuni: asigurarea necesarului de produse de metal pentru cele două provincii din producție internă, evitându-se astfel importurile care conduc la scoaterea de bani din țară; crearea unui surplus de astfel de produse destinate exportului, atrăgându-se în acest mod bani în țară; exploatarea metalelor prețioase, în cazul de față argintul și cea a cuprului - acesta din urmă folosit pentru moneda măruntă - conduce la sporirea masei monetare aflată în circulație în țară; asigurarea surselor de existență pentru locuitorii care lucrează la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice. Menționăm că nu în ultimul rând prin investițiile efectuate, organizarea procesului de producție și colonizarea forței de muncă, pentru a aminti numai măsurile cele mai importante, se creează bazele pentru obținerea în viitor a unor profituri de la minele și instalațiile metalurgice amintite,arendarea acestora putând deveni interesantă pentru investitorii particulari, aceasta fiind de altfel și un obiectiv important al Camerei Aulice.

În anul 1726 la topitoriile de la Oravița s-a produs o cantitate de 3302 centenari și 47 funzi de cupru, un centenar fiind produs la un preț de 28 2/3 florini, veniturile obținute de fiscul imperial din comercializarea acestuia ridicându-se numai la suma de aproximativ 40000 de florini, în timp ce, pentru a face o comparație în același an la Maydanpek s-au produs 2577 centenari de cupru negru - un centenar de cupru revenind la suma de 30 1/5 florini - veniturile obținute din vânzarea acestuia fiind de 28712 florini și 4 creițari. Pentru anul 1727 se preconizează să se producă la Oravița, o cantitate de 4000 de centenari de cupru din care se va obține prin comercializarea acestuia suma de aproximativ 48000 de florini, prețul centenarului de cupru urmând să crească în viitor la suma de 38 de florini, în cazul în care pentru îmbunătățirea calității cuprului produs la Oravița, cuprul negru obținut aici va fi amestecat cu cel de la Maydanpek, ceea ce se consideră a fi destul de mult. Pentru reducerea pierderilor financiare - printre alte măsuri, care au fost amintite pe parcursul articolului - se propune pentru anul 1727, reducerea la 100000 de florini a sumei de bani alocată exploatărilor miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița, în timp ce la Maydanpek aceasta va fi redusă la suma de 70000 de florini¹⁴⁸.

La Dognecea, - unde așa cum am amintit, calculele contabile realizate după efectuarea probelor din primele minereuri exploatare, au arătat că se va obține o producție anuală de cupru și argint în valoare de 69523 florini și 28 de creițari, - în anul 1726 s-au înregistrat pierderi financiare în sumă de aproximativ 10000 de florini, din care trebuie scăzute cheltuielile necesitate de noile lucrări de investiție, acestea cifrându-se la suma de aproximativ 2000 de florini. Pierderi financiare s-au înregistrat în anul 1726 și la Bocșa, acestea ridicându-se la suma de 7051 de florini și 28 de creițari, din care scăzând cheltuielile necesitate de noile lucrări de investiții, care s-au ridicat la suma de 5860 de florini și 11 de creițari, pierderile financiare înregistrate sunt numai de 1191 florini. Menționăm faptul ca în anul 1726 și la topitoria de sticlă de la Calina s-au înregistrat pierderi financiare, nivelul acestora nefiind precizat ¹⁴⁹.

Alături de sumele de bani realizate de fiscul imperial prin comercializarea metalelor și a produselor obținute din acestea, în regiunea minieră acesta mai obține venituri și din practicarea în regie proprie sau prin arendarea dreptului de a practica cârciumăritul și măcelaria - monopol al stăpânului feudal, în cazul de față împăratul - unor particulari. La Oravița după calculele făcute, aceste venituri se vor ridica în anul 1727 la suma de aproximativ 3000 de florini, în timp ce la Bocșa, din activitatea de cârciumărit practică în regie proprie, s-a obținut în anul 1726 suma de 249 de florini și 31 de creițari, urmând ca în anul 1727, din arendarea între timp a dreptului de cârciumărit, să se primească suma de 550 de florini ¹⁵⁰.

Alcătuirea unor evidențe contabile este un element indispensabil desfășurării activității de producție la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat, pe baza unor principii economice. La Oravița, în clădirea Direcției miniere se află un birou în care contabilul alcătuiește o parte a evidențelor contabile, dintre care amintim statele de plată, tot aici fiind depozitate și alte diferite documente, referitoare la activitatea minelor și topitoriilor de la Oravița, birouri pentru întocmirea unor astfel de evidențe aflându-se și în celelalte localități miniere și metalurgice din regiunea minieră bănățeană. Raportul de inspecție din anul 1727, alcătuit așa cum am menționat de către un specialist contabil, semnalează numeroase deficiențe de organizare a acestei activități în regiunea montanică bănățeană și menționăm în acest sens faptul că la Direcția minieră la Oravița, nu este întocmită o adevărată evidență contabilă, aici cu excepția statelor de plată, aflându-se puține documente din anul 1725 și din anii anteriori, din care să rezulte cum s-a desfășurat din punct de vedere economic activitatea de la exploatarea miniere și la topitoriile de aici. Tot la Oravița, maistrul minier adjunct Berger, care îndeplinește și funcția de laborant, nu a alcătuit un adevărat registru în care să se înregistreze, așa cum se obișnuiește, rezultatul probelor de minereu care au fost efectuate - acesta fiind mai bine întocmit la Maydanpek - în timp ce contabilul de

la topitoriile de cupru nu a întocmit un registru de evidență clar referitor la activitatea economică desfășurată aici¹⁵¹.

Un rol important în desfășurarea de ansamblu a activității în regiunile montanistice din Banat și nordul Serbiei, precum și în viața comunităților de lucrători de aici, îl reprezintă existența și aplicarea unei legislații specifice acestor regiuni, respectiv legislația minieră („*Berg Ordnung*”). Menționăm în acest sens faptul că prin dispoziția Administrației de la Timișoara din 12 decembrie 1718, în regiunea montanistică din Banat, va fi introdusă, Legea minieră maximiliană („*die Kaiserliche Maximilianische Berg Ordnung*”), legislație care este aplicată la toate minele imperiale din cadrul monarhiei habsburgice¹⁵². În Imperiul habsburgic, alături de legea minieră amintită, în baza principiului autonomiei legislative a principalelor regiuni montanistice ale imperiului, acestea dispuneau și de propria legislație minieră¹⁵³, în acest sens raportul de inspecție din anul 1727, precizează că în regiunea montanistică din Banat și nordul Serbiei, se aplică legislația minieră din Ungaria inferioară („*Nieder Hungarn*”; n.a. regiune minieră situată în vestul Slovaciei de astăzi).

La Oravița și Maydanpek, asigurarea respectării și aplicării legislației miniere amintită mai sus este supravegheată de câte un funcționar cu atribuțiuni în acest sens, la Maydanpek acesta fiind un ofițer. Se constată că la Oravița nu sunt întocmite toate actele necesare desfășurării în bune condiții a acestei activități și amintim în acest sens faptul că - într-o zonă minieră ca aceasta, unde se află la un loc oameni veniți din diferite regiuni - în registrele în care sunt consemnați lucrătorii nu există o evidență clară a acestora.

Pentru menținerea ordinii publice în localitățile mai importante din regiunea minieră, este întreținută pe cheltuiala fiscului imperial o poliție alcătuită din oameni de ordine, așa - numiții haiduci („*Hayducken*”), lucrătorii care încalcă legislația minieră fiind pedepsiți în funcție de gravitatea faptei cu: amendă, bătaie, arest - pentru fiecare zi de arest trebuind să plătească suma de 17 creițari - și în cazurile mai grave cu închisoarea și punerea în lanțuri. Sancțiunile drastice amintite, în special pedeapsa cu bătaia, stârnesc nemulțumirea lucrătorilor germani și în special a celor din Tirol, neobișnuiți cu astfel de metode, aceștia rugându-se cu supunere prin intermediul inspectorului Erlacher, pentru înlocuirea acestor pedepse aspre cu altele mai blânde, printr-o dispoziție a Camerei Aulice¹⁵⁴.

Un ultim aspect pe care dorim să îl prezentăm, acesta întregind tabloul mineritului și metalurgiei bănățene de la începutul stăpânirii habsburgice, este reprezentat de viața religioasă a comunității miniere. Referitor la acest aspect, menționăm faptul că încă din anul 1718 la Oravița a fost adus un preot, misiunea

acestui fiind aceea de a sădi în rîndurile lucrătorilor din regiunea minieră bănăţeană, valorile religiei creştine¹⁵⁵.

În anul 1726 pentru nevoile spirituale ale lucrătorilor, au fost începute la Oraviţa lucrările de construcţie a unei biserici, acestea stagnând în anul 1727 din cauza fondurilor băneşti insuficiente care au fost alocate, urmând ca până la terminarea noii biserici slujbele religioase să se desfăşoare ca şi până în prezent în clădirea Direcţiei miniere, aici locuind şi preotul. În anul 1727 este menţionată prezenţa unui preot şi la Bocşa, acesta servind nevoile spirituale ale comunităţii lucrătorilor metalurgişti aflaţi aici¹⁵⁶.

NOTE

¹ Costin Feneşan, *Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial 1716 – 1778*, Ed. de Vest, Timişoara 1997, p. 49, în continuare Costin Feneşan, *Administraţie şi fiscalitate*.

² Zollner Erich, *Istoria Austriei*, vol. I, Bucureşti, 1997, p. 348

³ Kallbrunner J., *Das Kaiserliche Banat*, München 1958, p. 50-51

⁴ Pentru evoluţia ulterioară, vezi Costin Feneşan, Rudolf Gräf, M. Zaberca, I. Popa, *Din istoria cărbunului, Anina 200*, Reşiţa 1991, p. 7 şi Gräf Rudolf, *Domeniul bănăţean al STEG 1855–1920*, Reşiţa 1997, p. 44.

⁵ Sonia Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik in Banat in 18 Jahrhundert*, München 1967, p. 39 şi Costin Feneşan, *Administraţie şi fiscalitate*, p. 64.

⁶ Anton Schmidt, *Chronologisch, Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichische Monarchie*, Wien 1834, zweite Abtheilung (partea a doua), vol. VI, p. 81 şi Gräf Rudolf, *op. cit.*, p. 45

⁷ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 100.

⁸ *Ibidem*, p. 105

⁹ Hof Kammer Archiv - Wien, Fond 16, *Anhang Vermischer Ungarische Gegenstände (16 bis 18 Jahrhundert)*, fascicolul 19; „Banater Bergwerke Berichte des Temesvarer Administration und ihr untergeordneter Stellen in Montansachen an die Hofkammer und Hofkommission in Münz und Bergwesen (1718-1762)”, p. 54, în continuare HKA-Wien - *Banater Bergwerke Berichte*.

¹⁰ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 100-101.

¹¹ *Ibidem*, pag. 105-115, în continuare documentul va fi citat; „Instrukzion 1718”

¹² *Ibidem*, p.105 şi 115, vezi în acest sens şi studiul nostru *Un document referitor la organizarea mineritului şi metalurgiei în Banat la începutul stăpînirii habsburgice; Instrucţiunile Administraţiei Banatului adresate la 12 decembrie 1718, maistrului minier de la Oraviţa, în Tibiscum (Studii şi comunicări de etnografie-istorie)*, XI, Caransebeş, 2003 (sub tipar), în continuare *Instrucţiunile Administraţiei Banatului...1718*.

¹³ Anton Schmidt, *op. cit.*, p.141-156.

¹⁴ HKA-Wien - *Banater Bergwerke Berichte*, p. 27-58, documentul este intitulat; „Ducsführlicher Unterthaniger aufstand und visitations Bericht.In welchem Stand ich Bey der Vorgenommenen Visitation derer uber die Donau auch der Temeswarer seithen gelegenen Berg Hütten=Puch=Wasch=und hamerer ich diese Werke befunden nebst denen debey gefundene Mangel.....” (Raport despre situaţia şi lipsurile pe care le-am constatat la minele, şteampurile, spălătoriile şi

forjele situate peste Dunăre în Banatul de Timișoara.....), în continuare documentul va fi citat HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*....

¹⁵ *Ibidem*, p.45

¹⁶ HKA-Wien - *Banater Bergwerke Berichte*, p. 154-195; documentul este intitulat „*Unterthanig Gehorsambste Relation über die auf Hochgnädige Verordnung Hoch Lobs.Käys.Hoff.Cr. durch mich Johann Baptista Erlacher verrichten Visitation der Bergwercken in dem Temeswarer Bannat und Königreich Servien*” (Raport alcătuit de mine, Johann Baptista Erlacher în urma inspecției efectuate la ordinul Camerei Aulice la exploatarea minierii situate în Banatul de Timișoara și în regatul Serbiei), în continuare documentul va fi citat HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*.

¹⁷ Anton Schmidt, *op. cit.* p. 300.

¹⁸ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 188.

¹⁹ Vezi studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

²⁰ Anton Schmidt, *op.cit.*, p. 141-142.

²¹ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 160.

²² *Ibidem*, p. 170.

²³ Anton Schmidt, *op.cit.*, p. 156, vezi și Aurel Țință, *Contribuții documentare la istoria Banatului la începutul stăpânirii habsburgice*, în *SIB*, III, Timișoara, 1974, p. 67.

²⁴ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 51, referitor la numirea primului inspector și maestru minier superior al mineritului și metalurgiei bănățene, vezi studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

²⁵ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 27.

²⁶ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 161.

²⁷ *Ibidem*, p. 162.

²⁸ *Ibidem*, p. 161.

²⁹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 45.

³⁰ Karl Vocelka, *Geschichte Österreichs Kultur - Gesellschaft - Politik*, Wilhelm Heyns Verlag, München, 2002, p. 151.

³¹ Vezi studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

³² HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 27-33 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 154-157.

³³ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 46-52 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 175-179.

³⁴ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54. vezi și *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

³⁵ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 195; Calina este astăzi sat aparținător comunei Dognecea.

³⁶ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 192-195.

³⁷ *1 Shund* (oră) este în cazul de față unitate de măsurare a distanțelor variind între 4,2-5 km, vezi în acest sens Rolf Jürgen Gleitsmann, *Der Einfluß der Montanwirtschaft auf die Waldentwicklung Mitteleuropas*, în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 28.

³⁸ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 154.

³⁹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 32-33, denumirea de astăzi a localității este Brădișorul de Jos, vezi studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

⁴⁰ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 154-155; 1 Centenar (Zentner) = 56,006 kg, 1 Funt (Livra) = 0,560 kg, cf. Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351.

⁴¹ „Erbstollen” este o galerie săpată la partea inferioară a unei exploatări miniere pentru a permite evacuarea apelor subterane din galeriile superioare, conform Michael Zigenbalg, *Aspekte des Markscheidewesens mit besonderer Berücksichtigung der Zeit von 1200 bis 1500*, în *Der Anschnitt*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 49.

⁴² HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 154-155.

⁴³ *Ibidem*, p. 155-156

⁴⁴ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 29.

⁴⁵ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 156.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 156-157

⁴⁷ *Ibidem*, p. 157; 1 pahren este o unitate de măsură, cântărind între 3,5 - 4 Centenari, vezi în acest sens studiul nostru *Instrucţiunile Administraţiei Banatului...1718*.

⁴⁸ Am efectuat calculele considerând 1 pahre = 3,5 centenari.

⁴⁹ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 158, referitor la modul de clasificare a minereurilor după cantitatea de metal conţinută, vezi Delius Christoph Traugott, *Anleitung zu der Bergbaukunst, 1773, gedruckt bey* (n.a. tipărit la...) Joh. Thomas Edlen v. Trattenm, p. 415.

⁵⁰ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 158; 1 pahren cântăreşte în cazul de faţă aproximativ 3,5 centenari; 1 florin = 60 creiţari, conform Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351.

⁵¹ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 100; pentru localizarea acestor mine vezi studiul nostru *Instrucţiunile Administraţiei Banatului...1718*.

⁵² HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 28 şi 32 şi HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 155.

⁵³ Dumitru Ţeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timişoara, 1998, p. 312.

⁵⁴ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 175-177.

⁵⁵ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 175; pentru localizarea acestor munţi vezi studiul nostru *Exploatarea miniere din zona Dognecea – Ocna de Fier – Bocşa în sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea*, în *Banatica*, vol. 16/2, Reşiţa, 2003, p. 53 şi 56-58, în continuare *Exploatarea miniere din zona Dognecea- Ocna de Fier - Bocşa*.

⁵⁶ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 47-52.

⁵⁷ *Exploatarea miniere din zona Dognecea- Ocna de Fier – Bocşa*, p. 49.

⁵⁸ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 175 şi 178.

⁵⁹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 47-52.

⁶⁰ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 175-176; 1 loton = 17,54 g, conform Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351

⁶¹ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 176, 1 pahre cântăreşte în acest caz 3,5 centenari.

⁶² *Ibidem*, p. 176-177.

⁶³ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 47 şi 49.

⁶⁴ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 178-179.

⁶⁵ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54

⁶⁶ Vezi studiul nostru *Exploatarea miniere din zona Dognecea- Ocna de Fier – Bocşa*, p. 53-54.

⁶⁷ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54.

⁶⁸ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 180; 1 pahre, cântăreşte în acest caz conform documentului 3 centenari.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 195.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 192.

⁷¹ *Ibidem*, p. 161-162 şi 170-171.

- ⁷² *Ibidem*, p. 162; despre importanța efectuării probelor de minereu vezi Delius, Christoph Traugott, *op. cit.*, p. 414-415.
- ⁷³ Referitor la activitatea de sortarea a minereurilor vezi Delius, Christoph Traugott, *op. cit.*, p. 413-426
- ⁷⁴ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 161
- ⁷⁵ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54.
- ⁷⁶ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 177.
- ⁷⁷ Referitor la activitatea de preparare a minereurilor, vezi Delius, Christoph Traugott, *op. cit.*, p. 426-496.
- ⁷⁸ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 158.
- ⁷⁹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 52-53; considerăm că șteampul desemnat ca primul s-a aflat pe locul unde se mai păstrează astăzi ruinele unui furnal și clădirea, din păcate recent ruinată, a fostei administrații a minelor de la Dognecea.
- ⁸⁰ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 159, 176-178.
- ⁸¹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 55.
- ⁸² HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727* p. 182.
- ⁸³ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 28.
- ⁸⁴ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 163-167; referitor la topitoria cea veche, aceasta este refăcută în anul 1718, vezi în acest sens studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*; pentru procesul tehnologic de obținere a cuprului, vezi și Lothar Suhling, *Schmelztechnische Entwicklungen im ostalpinen Metallhüttenwesen des 15. und 16. Jahrhunderts*, în *Der Anschnitt*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 126-129.
- ⁸⁵ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 164-166, 172, 174 și 191.
- ⁸⁶ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 40-41, 43, 45.
- ⁸⁷ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 178-179.
- ⁸⁸ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54-57 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 180-182; pentru procesul tehnologic de obținere și prelucrare a fierului, vezi Rolf Sprandel, *Zur Geschichte der Eisenerzeugung im Spätmittelalter*, în *Der Anschnitt*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 74-76 și Hermann-Josef Braun, *Der Einfluß wallonischer Unternehmer auf das mittelhessische Eisenhüttenwesen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, în *Der Anschnitt*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 97; pentru date referitoare la uzina de fier de la Bocșa în perioada pe care o analizăm, vezi și Ingeborg Schreiber, *Das Banater Eisenwesen im 18. Jahrhundert* (lucrare de doctorat în manuscris), Wien, 1943, p. 13-26.
- ⁸⁹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 57 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 180-181.
- ⁹⁰ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54-57.
- ⁹¹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 56-57 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 181-182.
- ⁹² HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 33-35 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 187-188.
- ⁹³ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 38-39 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 160.
- ⁹⁴ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 195; menționăm că, în această perioadă, topitoriile pentru producerea sticlei aparțin industriei montanistice, conform Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 32.
- ⁹⁵ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 166 și 171-172.
- ⁹⁶ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 24.
- ⁹⁷ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 113, vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.
- ⁹⁸ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 24.
- ⁹⁹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 35-36 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 186.
- ¹⁰⁰ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 28.

¹⁰¹ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 160, 168, 179-180, 182 și 195.

¹⁰² HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 35-36.

¹⁰³ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 160 și 181

¹⁰⁴ În acest sens vezi tabelul 1, reprezentând raportul de greutate dintre produsul obținut (=1) și cantitatea de lemn necesară obținerii acestuia, conform Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 30

¹⁰⁵ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 45; unitatea de măsură denumită Maß (Maas) se precizează că este încărcată în 2 saci (vezi HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727* p. 185); noi am efectuat calculele considerând 1 Maß = 1 centenar = 56,006 kg.

¹⁰⁶ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 179, 182, 185.

¹⁰⁷ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 24 și Wolfgang von Stromer, *Wassernot und Wasserkünste im Bergbau des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau*, Beiheft 2, Nr 30, Bochum, 1984, p. 50-51.

¹⁰⁸ Wolfgang von Stromer, *op. cit.*, p. 50; pentru descrierea lucrărilor hidrotehnice care deserveau industria montană în sec. al 18-lea, vezi Delius, Christoph Traugott, *op. cit.*, p. 392-410.

¹⁰⁹ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 33-34; 45, 53, 55 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 181-182; 187; la Oravița, în anul 1718, începe construirea unui baraj de acumulare a apei, conform Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 112, vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*; referitor la locul unde se propune construirea unui baraj la Dognecea, după descrierea efectuată, considerăm că acesta coincide cu amplasamentul actualului baraj al Lacului Mare.

¹¹⁰ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.*, p. 28.

¹¹¹ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 159, 173 și 186-187.

¹¹² HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 37-39.

¹¹³ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 38, 55 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 180, 182, 186-187.

¹¹⁴ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 160-161 și 170.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 175, 181-182 și 188; la Oravița un magazin și o moară de cereale s-au construit încă din anul 1718, vezi Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 114 și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

¹¹⁶ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 108 și 114, și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

¹¹⁷ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54 și 57 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 167, 180-181, 187 și 190.

¹¹⁸ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 108, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

¹¹⁹ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 163, 181.

¹²⁰ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 110-111, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

¹²¹ HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 181.

¹²² HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 37-38 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 161, 163, 167, 188.

¹²³ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54 și HKA-Wien, *Unterthanig Relation 1727*, p. 179-180.

¹²⁴ *Unterthanig Relation 1727*, p. 180, 195.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 150, 159, 169.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 175, 177-178.

¹²⁷ *Unterthanig Relation 1727*, p. 160, 168, 179, 180-181, 187, 195 și HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 38-39, 56.

¹²⁸ *Unterthanig Relation 1727*, p. 161-162, 167, 178, 185, 195.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 161-162, 167, 170.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 161, 179, 181.

¹³¹ *Ibidem*, p. 157, 168, 177, referitor la organizarea minerilor în echipe de lucru, vezi Costin Feneșan, *Asistența socială și lupta minerilor din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Banatica*, III, Reșița, 1975, p. 153-174, în continuare Costin Feneșan, *Asistența socială.....din Banat*.

¹³² Pentru normarea și plata muncii în mineritul bănățean în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, vezi Costin Feneșan, *Asistența socială din Banat*, p. 153-174; pentru normarea și plata muncii în mineritul din perioada preindustrială în țările ereditare ale monarhiei habsburgice, vezi Rudolf Palme, *Rechtliche und soziale Probleme im Tiroler Erzbergbau vom 12. bis 16. Jahrhundert*, în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 114.

¹³³ *Unterthanig Relation 1727*, p. 159, 161, 169, 178, 184; 1 stânjen = 1,8964 m, cf. Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 158-159, 169, 178-179, 184; 1 taler = 2 florini; 1 gulden = 2/3 dintr-un taler, cf. Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351.

¹³⁵ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 54.

¹³⁶ *Unterthanig Relation 1727*, p. 159, 169, 182.

¹³⁷ *Unterthanig Relation 1727*, p. 168, 181, 195 și HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 35.

¹³⁸ *Unterthanig Relation 1727*, p. 185-187; un stânjen cub (Kubikklafter) = 6,822 m³, cf. Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 177, 180-181, 195.

¹⁴⁰ *Unterthanig Relation 1727*, p. 163, 174, 182 și HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 38-39; 1 majă (mierță) vieneză (Wiener Metze) = 61,487 l, cf. Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 351.

¹⁴¹ *Unterthanig Relation 1727*, p. 157, 159, 173, 179 și 189.

¹⁴² Vezi tabelul nr. 2; prețul produselor a fost preluat din Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate*, p. 130.

¹⁴³ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 39, 57-58 și *Unterthanig Relation 1727*, p. 181, 195; referitor la construirea unor locuințe și aducerea unui medic la Oravița în anul 1718, vezi Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 112-114 și *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

¹⁴⁴ Pentru comercializarea metalelor produse în Banat și nordul Serbiei în această perioadă vezi Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 42-43.

¹⁴⁵ HKA-Wien, *Unterthaniger Visitations Bericht 1726*, p. 57 și *Unterthanig Relation 1727*, p. 166, 181, 195

¹⁴⁶ Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 44.

¹⁴⁷ *Unterthanig Relation 1727*, p. 175, 191.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 172, 174-175, 190-191; cifra de 40000 de florini, reprezentând suma de bani realizată de fiscul imperial în anul 1726 din vânzarea cuprului produs la Oravița, am dedus-o din diferite date prezentate în raportul de inspecție din anul 1727.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 175-176, 182, 195.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 182, 190.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 162, 167-168, 172, 188-189.

¹⁵² Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 106 și *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

¹⁵³ Raimund Willecke, *Die Deutsche Berggesetzgebung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Essen, 1977, p. 15-66.

¹⁵⁴ *Unterthanig Relation 1727*, p. 173, 179, 190.

¹⁵⁵ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 114 și *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.

¹⁵⁶ *Unterthanig Relation 1727*, p. 181, 188.

DIE LAGE DES BANATER BERG- UND HÜTTENWESENS AM ANFANG DER HABSBURGISCHEN BESETZUNG, ANALYSIERT ANHAND ZWEIER INSPEKTIONSBERICHTE AUS DEN JAHREN 1726 UND 1727

Zusammenfassung

Nach der Besetzung des Banats durch das Habsburgische Reich im Jahr 1718 wird dieses zu einer Domäne der Kammer und Krone organisiert und in wirtschaftlicher Hinsicht gemäß den Voraussetzungen der merkantilistischen Denkensweise geführt.

Die für die wirtschaftlichen und finanziellen Angelegenheiten des Reiches verantwortliche zentrale habsburgische Behörde der Hofkammer und die Banater Landesadministration als örtliche Behörde schenken dem Banater Bergbau- und Hüttenwesen eine besondere Aufmerksamkeit. Deren Organisation beginnt mit dem Dekret der Hofkammer vom 17. Dezember 1717 und wird durch spätere Dekrete derselben Behörde sowie der Banater Landesadministration fortgesetzt.

Die erwähnten Behörden ergreifen strenge Maßnahmen zur Wiederinbetriebnahme der Bergwerke und Hüttenanlagen aus der Zeit der türkischen Besetzung im Banat und errichten neue Bergwerke und Hüttenanlagen nach einer viel fortgeschritteneren Technik, die in anderen Bergregionen des Habsburgischen Reiches entwickelt wurde. Gleichzeitig betreiben die habsburgischen Behörden eine systematische Ansiedelungspolitik, durch welche Arbeitskräfte und besonders ausgebildete Personen - abstammend aus den Gegenden der Monarchie mit Tradition im Bergbau und Hüttenwerk - in die Banater Bergregion kommen.

Zum Zweck der Kenntnis an Ort und Stelle und zur Überprüfung der Lage der Gegebenheiten und um wirksame Maßnahmen veranlassen zu können, schickt die Hofkammer regelmäßig Inspektionskommissionen - bestehend aus Fachleuten im Bereich - in die Banater Bergregion. Die Feststellungen und Prüfungsergebnisse vor Ort werden in Berichte zusammengefasst und an die Hofkammer nach Wien geschickt. Zwei derartige Berichte dienten für mich als Hauptdokumentationsquelle für den vorliegenden Artikel. Der erste Bericht stammt aus dem Jahr

1726, von dem der Name des Verfassers allerdings nicht bekannt ist, im Gegensatz zum zweiten aus dem Jahr 1727, der von Johann Baptista Erlacher, Unterbuchhalter beim Bergwerk in Schwaz in Tirol, zusammengestellt wurde.

Die zwei Berichte geben einen guten Einblick in die Situation der Banater Berg- und Hüttenwerke, zu denen im angeführten Zeitraum die Kupferbergwerke neben Orawitza, die Blei- und Silbergruben bei Dognatschka, die Eisenbergwerke bei Doman und Tilfa in der Nähe von Bogschan und die Hüttenanlagen bestehend aus den Kupferschmelzereien bei Orawitza, die Kupferschmiede bei Tschiklowa, die Blei- und Silberschmelzereien bei Dognatschka, der Hochofen, die Eisenschmelzerei und die Eisenschmieden bei Bogschan sowie die Glasschmelzerei bei Calina gehören.

Der zweite Bericht enthält auch Informationen über das Kupferbergwerk und die –schmelzereien bei Maydanpek in Nordserbien, das damals ebenso zum Habsburgischen Reich gehört hat und der Banater Landesadministration untergeordnet war.

ÎNCORPORAREA BANATULUI LA UNGARIA

Ibolya Şipoş

Începutul secolului al XVI-lea a determinat ascensiunea Imperiului Otoman în Centrul Europei, care prin lupta de la Mohács (1526) a ajuns să se impună asupra Ungarei şi să lupte pentru o lungă perioadă de timp de acum înainte într-un lung conflict politic şi militar cu Imperiul Habsburgic. Fruntaşii partidelor nobiliare din Ungaria au încercat fiecare în parte să atragă de partea lor pe conducătorii celor două imperii rivale: în Imperiul Habsburgic, Ferdinand de Habsburg, iar în Imperiul Otoman Soliman Magnificul.

Partida nobilimii de rând l-a ales ca rege al Ungariei pe Ioan Zapolya (1526-1540), iar el, pentru că nu a putut rezista forţelor antiotomane cu puteri proprii, a fost nevoit să ducă o politică turcofilă. În competiţie pentru stăpânirea asupra Ungariei, Transilvaniei şi Banatului a intrat la scurt timp un nou candidat, Ferdinand de Habsburg, fratele lui Carol Quintul stăpân peste Imperiul Romano-German. Creşterea pericolului otoman, izbucnirea unui război civil vreme de 12 ani între grupările adverse ce nu s-a soldat cu nici un rezultat pentru vreuna dintre părţi, schimbarea repetată a configuraţiilor teritoriale între cei doi regi le-a întărit acestora convingerea că prelungirea divergenţelor este în detrimentul tuturor şi foloseşte doar turcilor. În acest context între cei doi monarhi s-a încheiat pacea de la Oradea din 1538, prin care s-a convenit ca după moartea lui Zapolya întreaga ţară să-i revină habsburgilor. Căderea în mâinile turcilor a cetăţilor Belgrad (1522), Severin (1524), formarea paşalâcului de Buda (1541) şi Timişoara (1552), constituirea principatului autonom al Transilvaniei sub suzeranitate otomană au creat Porţii condiţii propice pentru a pregăti cucerirea Banatului.

Ca urmare a campaniilor militare ofensive duse de turci între anii 1551-1552 părţile vestice şi centrale ale Banatului sunt transformate într-o provincie a Imperiului Otoman, în timp ce în partea răsăriteană a regiunii se formează Banatul de Lugoj - Caransebeş alipit Transilvaniei până în anul 1658. Habsburgii sunt împinşi din nou la o acţiune militară împotriva otomanilor atunci când aceştia intenţionează, la 1683, să cucerească din nou Viena. Eşecul otomanilor i-a determinat pe habsburgi să elibereze Ungaria într-un timp relativ scurt, deschizându-se posibilitatea pentru austrieci de a ocupa Banatul.

Opera de consolidare a regimului austriac în Ungaria are loc în paralel cu expansiunea austriacă în Transilvania. Războiul austro-turc din 1716-1718 încheiat cu pacea de la Passarowitz va duce la anexarea Banatului și a Olteniei creindu-se astfel posibilitatea mai bună pentru Casa de Austria de a realiza paza acestei provincii în interiorul arcului carpatic. Odată cu încheierea acestei păci s-a pus problema dacă părțile recuperate, (Banatul) să fie anexate la Ungaria conform vechilor privilegii existente încă în perioada medievală¹ sau să fie administrate ca provincii autonome. Încă în anul 1715, dieta Ungariei a cerut de la împăratul Carol al VI-lea încorporarea politică și juridică a comitatelor Arad, Cenad, Torontal și Severin care au aparținut Ungariei². Cum împăratul s-a opus acestor pretenții a stărilor maghiare, Banatul a dobândit statutul unui domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, administrat de forurile aulice de la Viena prin intermediul administrației imperiale provinciale militare.

Problema încorporării Banatului la Ungaria s-a pus pe tot parcursul secolului al XVIII-lea (mai ales cu ocazia dietelor ungare din 1715, 1722, 1729, 1741, 1751 și 1764), dar odată cu dobândirea dregătoriei de palatin al Ungarei de către prințul Albert von Teschen adepții încorporării provinciei bănățene au câștigat un aliat important de partea lor.

Formarea comitatelor Caraș, Timiș, Torontal, la 1779 a fost opera decizională a împărătesei Maria Tereza, ea fiind nevoită, în fața primejdiei reprezentate de Prusia lui Frederic al II-lea, să răspundă favorabil pretențiilor nobilimii maghiare de încorporare a Banatului la Ungaria. Pusă în fața acestei situații Maria Tereza încă de la urcarea pe tron, (1740), a început să aplice un program de reforme menit să revigoreze finanțele, armata și administrația, fiindcă se găseau toate într-o stare jalnică. În Ungaria nu s-au aplicat reformele împărătesei Maria Tereza, datorită dificultăților pe plan extern pe care aceasta le avea. Dacă în alte regiuni Maria Tereza s-a implicat în mod direct în reformarea sistemului de guvernământ, în Ungaria ea a fost nevoită să recunoască constituția tradițională și privilegiile marilor proprietari nobili. Puterea în Ungaria era deținută de un număr mic de nobili din dietă sau din cei care se aflau în fruntea comitatelor, aceștia fiind avantajați de faptul că conduceau o instituție unică în Europa, cu o guvernare locală autonomă. Nobilimea din comitate nu a avut nici o intenție de a contribui cu mai mult de un procentaj fix la tezaurul statului sau la înzestrarea armatei. În fața acestei probleme majore Maria Tereza nu a mai încercat să reformeze sistemul de taxe din Ungaria, deoarece la începutul domniei a fost obligată să jure solemn că va respecta toate drepturile și privilegiile dietei maghiare. Cu toate că pe parcursul întregii sale domnii Maria Tereza s-a opus cu vehemență actului încorporării Banatului la Ungaria, spre sfârșitul domniei ea a aprobat cererile repetate ale nobilimii sau dietei maghiare, dornica să alipească Banatul la Ungaria. Finanțele

precare ale monarhiei habsburgice datorate războiului de şapte ani (1756-1763), participarea Imperiului Habsburgic la prima împărţire a Poloniei (1782), dar mai ales datoria publică de 200 milioane de florini apărută la sfârşitul anului 1763 au influenţat-o pe Maria Tereza ca în anul 1779 să-şi dea acordul pentru încorporarea Banatului la Ungaria³. Mobilizarea armatei austriece la graniţa de răsărit a Imperiului Habsburgic datorită conflictului apărut între Turcia şi Rusia (1768-1774), dar şi dorinţa împărătesei pentru ocuparea unor zone strategice în Europa de Sud Est, aşa cum s-a dovedit a fi Bucovina, a împiedicat statul austriac să contracteze noi datorii după anul 1776. Statul austriac a fost mereu într-o veşnică criză de bani datorită faptului că cele mai mari taxe erau controlate de dietele provinciale ce aveau grijă să se asigure că statul primeşte un venit minim. Păstrarea la cererea împărătesei, a cheltuielilor luxoase de la Curte sau a salariilor tot mai mari ale funcţionarilor au pus mult la încercare posibilităţile şi capacităţile de plată ale instituţiilor de stat, accentuând astfel criza financiară. În Ungaria, stările privilegiate nu au mai permis împărătesei să ducă o politică independentă în domeniul finanţelor şi în folosul Imperiului Habsburgic. Numai în Banat cheltuielile camerale cu aparatul funcţionează se ridicau anual la peste jumătate milion de florini⁴. Situaţia economică nu putea fi îmbunătăţită fără a se trece la schimbarea sistemului vamal într-un moment în care stările maghiare cereau ca odată cu încorporarea Banatului legislaţia în acest domeniu să se facă după cel existent în Ungaria. Cum veniturile obţinute din colectarea taxelor nu puteau să acopere cheltuielile publice, Maria Tereza a apelat la împrumuturile băneşti care rezolvau dificultăţile economice doar pe un termen scurt şi făceau guvernul să depindă de un număr mic de bancheri. De aceea, Maria Tereza a trecut la arendarea veniturilor Banatului pe o perioadă de zece ani către Wiener Stadtbank. Nevoia de bani pentru susţinerea războaielor împotriva Prusiei şi finanţele precare au fost factorii hotărâtori care au convins-o pe împărăteasă să accepte încorporarea Banatului la Ungaria, cu atât mai mult cu cât ultimul guvernator al provinciei Iosif de Brigido nu a reuşit să adune taxele restante din cauza proastei gestiuni a bunurilor fiscale. În decizia luată Maria Tereza a mai fost influenţată de cererile diverşilor funcţionari din cadrul Cancelariei Aulice Maghiare, hotărâţi să convingă monarhia de necesitatea încorporării Banatului la Ungaria prin vânzarea unui domeniu al Coroanei.

Cel mai interesat susţinător în rezolvarea problemelor încorporării Banatului la Ungaria s-a dovedit a fi chiar ginerele împărătesei, prinţul Albert von Sachsen – Teschen care era căsătorit cu arhiducesa Cristina, una dintre fiicele Mariei Tereza. Ca palatin al Ungariei (funcţie deţinută încă din 1765) acesta s-a dovedit a fi pe lângă împărăteasă un sfătuitor în problemele maghiare, fiind cel mai receptiv om politic la cererile formulate de stările maghiare pentru încorporarea Banatului la

Ungaria. Într-o perioadă scurtă de timp, prințul a reușit să o convingă pe Maria Tereza să accepte un memoriu referitor la încorporarea Banatului la Ungaria. O altă propunere comună a venit la 9 noiembrie 1778 din partea celor trei demnitari: cancelarul aulic ungar contele Francisc Eszterházy, președintele Camerei Aulice contele Kollowrat și președintele Camerei Aulice de Conturi contele Khevenhüller. Memoriul celor trei demnitari a fost acceptat de împărăteasă din moment ce știrea acordului ei s-a răspândit repede și în alte părți ale Ungarei. Despre mersul evenimentelor a fost înștiințat printre alții, la 12 noiembrie 1778 și un apropiat al cancelarului Eszterházy banul croat Nádasdy deoarece în răspunsul său menționează „*că am aflat cu nespusă bucurie...că într-un viitor apropiat voi obține știri bune despre încorporarea Banatului Timișan la Ungaria*”⁵. Înainte de începerea între cele două părți a tratativelor pentru încorporarea provinciei bănățene, Maria Tereza a făcut cunoscute intențiile sale consilierilor din cadrul Cancelariei Aulice Boemo-Austriece. Printr-un memoriu din 29 noiembrie 1777 consilierii s-au opus actului retrocedării amintind că acest teritoriu aparține de drept Coroanei austriece, deoarece prin poziția sa geografică asigură un obstacol pentru pătrunderea turcilor în Imperiul Habsburgic. Împărăteasa a ținut cont de părerile sfetnicilor săi, care au recomandat că dacă acest act se înfăptuiește, el să se facă doar în anumite condiții prin redobândirea cheltuielilor de război purtate de Imperiul Habsburgic cu turcii, recuperarea sumelor de bani investite aici pentru dezvoltarea provinciei sau a veniturilor fiscale pierdute de stat din taxele obținute pe cârciumărit, alcool și sare⁶. Istoricul lugejean Ioan Boroș un bun cunoscător al realităților bănățene pentru secolul al XVIII-lea a precizat corect faptul că actul încorporării Banatului la Ungaria a fost întârziat din cauza împotrivirilor „*puse din partea consilierilor mai înalți de lângă tronul împărătesc, care ziceau că Banatul n-a fost cucerit de Ungaria, ci de puterea armată a monarhiei austriece, că dreptul Ungariei s-a prescris prin acel fapt, că Banatul de mai bine de 150 de ani a fost sub stăpânire turcească, că apoi Ungaria trebuie să recompenseze suma cheltuielilor avute cu recucerirea și peste tot nici popoarele din Banat nu doresc încorporarea solicitată*”⁷. Maria Tereza a ținut seama de părerile sfetnicilor săi din moment ce într-o scrisoare adresată palatinului Ungarei îi spunea că „*sunt întru totul de acord ca Banatul să fie încorporat, dar cu o asemenea condiție, ca de pe urma lui să putem obține cât se poate mai mulți bani pentru a ne acoperi datoriile și pentru îmbunătățirea în țară*”⁸. Tot acum s-au făcut și primele propuneri din partea consilierilor pentru numirea reprezentanților austrieци care să conducă tratativele de la Bratislava în vederea încorporării Banatului la Ungaria. Ca președinte al comisiei de încorporare a fost ales contele Niczky Kristóf, unde, ca reprezentant al împărătesei Maria Tereza trebuia să ducă la îndeplinire și să pună în practică toate hotărârile luate de către Curtea vieneză. Recomandări pentru

unificarea Banatului Timișan au venit și din partea stărilor maghiare, mai ales prin intermediul conților Eszterházy, Kollowrat și Khevenhüller, ei arătând în repetate rânduri că cele mai importante probleme ce trebuiau rezolvate erau legate de administrarea provinciei și modul de plată al impozitelor. Ca membrii ai comisiei de încorporare au fost propuși din partea Imperiului Habsburgic comisarii Niczky și Kempelen⁹, iar din partea Ungariei s-a hotărât numirea unui al treilea reprezentant.

Tratatul pentru încorporarea Banatului la Ungaria a început la Bratislava pe 27 decembrie 1777, ele fiind conduse de prințul Albert, în calitate de președinte, arhiepiscopul primat al Ungarei, cancelarul ungar Eszterhazy cu adjunctul său, judele suprem al Ungarei, consilierii aulici ungari conții Nádasdy, Niczky, Végh, Györi, Ürményi, Kólcz, Izdenczy, Skultey și guvernatorul Banatului Pompeius de Brigido¹⁰.

Vastele provincii austriece - Austria, Ungaria și Țările de Jos - erau divizate în părți mai mici, fiecare dintre acestea având propriile diete conduse în cea mai mare parte de nobilimea locală. Din întregul imperiu cea mai independentă a fost dieta maghiară. Cu toate că nobilii se bucurau de numeroase drepturi ei nu au reușit să o convingă pe împărăteasă ca problema încorporării Banatului la Ungaria să se facă în cadrul parlamentului maghiar. Nici de această dată Maria Tereza nu a dat curs cererilor nobilimii maghiare mai ales că în tot timpul domniei sale dieta maghiară a fost convocată doar de trei ori (ultima dată în 1764). După ce comisia de la Bratislava s-a pronunțat pentru încorporarea Banatului la Ungaria, ea a cerut Cancelariei Aulice Boemo-Austriece, Curții Aulice, Curții de Conturi și Curții de Război să ia toate măsurile necesare pentru rezolvarea problemelor ce se ivesc în perioada de tranziție în provincie.

Pericolele externe la care a fost supusă Austria pe tot parcursul domniei împărătesei Maria Tereza, a făcut posibil ca începând cu anul 1778 încorporarea Banatului la Ungaria să devină o realitate. Domnia împărătesei a fost dominată de amenințarea reprezentată de Prusia și de problemele ridicate de conducerea întinsului și complicatului ei imperiu.

Cel care a sesizat cel mai clar slăbiciunea Austriei pe plan extern a fost regele Prusiei Frederic al II-lea. Dorind să devină o mare putere europeană și să-și impună dominația asupra mai multor teritorii germane, între cele două state se va declanșa un conflict major ce se va extinde pe o perioadă de 23 de ani. În ciuda celor două întruniri cordiale între Frederic și coregentul Iosif al II-lea din anii 1769-1770, a cooperării Austriei și Prusiei în problema primei împărțiri a Poloniei, neîncrederea a continuat să persiste: cele două părți erau dornice să ocupe o poziție cât mai importantă pe plan european. Acesta a fost motivul izbucnirii ultimului lor conflict cu ocazia războiului de succesiune din Bavaria (1778-1779).

Prusia a pregătit o armată de circa 200.000 de oameni ce a fost împărțită în două părți: una dintre ele prin Saxonia a ajuns la granițele Boemiei, iar celălalt grup și-a stabilit cartierul general în Silezia. Pusă în fața acestei amenințări Maria Tereza a încercat să facă față pericolului prin căutarea de aliați. Franța a refuzat să vină în ajutorul Austriei și același comportament l-a adoptat și Rusia față de Frederic, ceea ce indica în mod clar că aliații nu doreau să se implice în nici un conflict militar care nu le-ar fi servit propriilor interese. Saxonia care până atunci s-a situat de partea Austriei, a trecut brusc în tabăra opusă. Maria Tereza nu s-a putut baza pe sprijinul Angliei, deoarece această țară se afla în război cu America. Statele germane și italiene nu au fost interesate să se implice în nici un fel conflictul apărut între Austria și Prusia, fiindcă ele nu aveau destulă autoritate în fața vecinilor, iar influența lor în regiune era minimă. Austria, în această perioadă, putea să fie atacată și de Turcia din moment ce Prusia a insistat la Poartă cu „bune argumente” că este momentul decisiv ca Ungaria să fie despărțită definitiv de Austria. Alcătuirea unei armate moderne se putea face greu în măsura în care Imperiul habsburgic nu dispunea de sumele necesare pentru echiparea ei și era cu 30-40.000 mai mică oameni decât cea a Prusiei¹¹.

Pusă în fața acestei situații Austria a trebuit să se pregătească singură pentru acest război fără nici un sprijin extern. Spaima împărătesei a crescut mai mult atunci când s-a răspândit știrea că prusacii vor să atace Ungaria prin lanțul de munți Jablunca și să lovească în inima imperiului. *„Din toate părțile sunt fără nici un ajutor – scria printre altele Maria Tereza fiului său Iosif al II-ea. Această invazie ar provoca urmări primejdioase în Ungaria și în vecinătatea Moraviei unde locuiesc un mare număr de luterani”*¹². În această situație dificilă împărăteasa a primit ajutor militar doar din partea nobililor maghiari. Astfel, se poate spune, că ungurii au reușit să intervină în unul dintre cele mai grele momente din domnia îndelungată a împărătesei Maria Tereza și să salveze de la o iminentă înfrângere Austria. Cu un instinct politic sigur, Maria Tereza a fost nevoită de această dată să țină cont de cererile nobilimii din Ungaria, deoarece ei au condiționat ajutorul militar numai în schimbul încorporării Banatului la Ungaria. Dând curs cererilor stărilor privilegiate din Ungaria cărora le-a cerut să-i vină mai repede în ajutor, ea a trebuit să facă față cu mult curaj chiar și fiului său Iosif al II-lea, ce se opunea cu vehementă actului încorporării Banatului la Ungaria.

Nu au avut loc lupte directe între Austria și Prusia, pentru că s-au desfășurat mai mult manevre militare în Boemia. Mulți dintre soldații ajunși în armata austriacă au dezertat și au fugit în părțile de sud ale Ungarei, dedându-se la jafuri și hoții¹³. În aceeași situație s-a găsit și armata prusacă unde Frederic al II-lea nu a putut să ia nici un fel de măsuri severe împotriva celor 30.000 de dezertori. În cea mai mare parte a timpului armatele rivale au umblat în toate părțile după provizii,

fapt ce a făcut ca războiul să capete porecla derizorie de „războiul cartofului”. Până în octombrie 1778 armata prusacă s-a retras în țară astfel încât ambele părți erau gata să înceapă negocierile de pace. Tratatul de la Teschen (mai 1779) a dovedit încă o dată faptul că puterea militară a Imperiului habsburgic era în declin din moment ce Frederic al II-lea l-a împiedicat pe Iosif al II-lea fiul Mariei Tereza să acapareze teritorii însemnate sau să dobândească o putere mai mare în Germania, unde Prusia a demonstrat încă o dată că nu se putea întâmpla nimic fără consimțământul ei.

În aceste condiții au reînceput tratativele între Curtea de la Viena și Ungaria pentru trecerea Banatului la Ungaria. De această dată, prințul Albert și cancelarul aulic maghiar contele Eszterházy Ferencz s-au putut bucura de sprijinul necondiționat al împărătesei în rezolvarea ultimilor piedici care mai existau din partea unor miniștri austrieci. Bazându-se pe mai vechile memorii făcute de către unii importanți demnitari ai Imperiului habsburgic încă la 9 februarie 1777 și 27 decembrie 1777, fiindcă s-a obținut acordul comisiei de la Bratislava pentru încorporarea provinciei, la 1 februarie 1778 Maria Tereza a semnat decretul prin care ordona trecerea Banatului la Ungaria. Prin această lege împărăteasa Maria Tereza a dispus ca de această problemă să se ocupe o comisie formată din trei membri: Niczky Kristóf în calitate de președinte, contele Zichy Ferencz de Vasanko ca reprezentant al Cancelariei Aulice Ungare, vicepalatinul Anton Vöröss și un vicecomite ca reprezentanți din partea Ungarei¹⁴. Această „Comisie aulică regală ungară de încorporare”¹⁵ cunoscută și sub numele de comisia Niczky, s-a preocupat încă de la început de rezolvarea problemelor financiare ridicate în Banat, avându-se în vedere faptul că ele urmau să se facă conform legislației maghiare. Colectarea impozitelor de către Ungaria nu trebuia să aducă prejudicii financiare fiscului austriac, el fiind interesat de creșterea taxelor în provincia bănățeană. Prin urmare, Cancelaria aulică boemo – austriacă, Cancelaria Aulică de Conturi, Camera Aulică și Consiliul Aulic de Război au fost informate că toate actele și arhivele ce țin de fisc urmează să fie predate de acum înainte Cancelariei Aulice Maghiare. La 8 martie 1778 Maria Tereza într-o scrisoare trimisă prințului Albert îl informa că „districtul Timiș” (prin aceasta înțelegându-se întreaga țară a Banatului) trece la Ungaria, putându-se astfel realiza mai vechile doleanțe ale nobilimii maghiare. Numai interesul direct al palatinului Albert explică de ce prințul, îndemnat la rândul său de stările privilegiate ale Ungariei, a reușit să găsească repede soluții la toate piedicile intervenite în procesul de încorporare a Banatului. Tot prințul a primit însărcinarea de la împărăteasa Maria Tereza să anunțe toate autoritățile comitatense din Ungaria despre realizarea încorporării și de trimiterea unei comisii care să se ocupe de toate sarcinile ivite în perioada de tranziție. La 12 martie 1778, prințul Albert printr-o scrisoare circulară, a dat de știre tuturor

autorităților comitatense din Ungaria despre decizia împărătesei asupra actului încorporării Banatului la Ungaria. Ginerile împărătesei a dat repede curs obligațiilor primite din moment ce printr-o scrisoare din 23 martie a înștiințat-o pe Maria Tereza că a dus la bun sfârșit misiunea încredințată.

Înainte de sosirea Comisiei Niczky la Timișoara aceasta s-a întrunit într-o nouă ședință la care au participat reprezentanți ai Cancelariei Aulice Maghiare, Consiliului Aulic de Război, Camerei Aulice și Camerei Aulice de Conturi. Au fost prezenți din partea Cancelariei Aulice Maghiare contele Francisc Eszterházy, Khevenhüller președintele Camerei Aulice de Conturi, generalul Schöne din partea Consiliului Aulic de Război, conții Niczky, Batthyányi, Brigido, referentul aulic György, consilierii aulici Fritz, Kelcz, Eck consilierul aulic cameral Kempelen, precum și secretarii aulici Trajesik și Brunswick¹⁶. Cu ocazia acestei ședințe s-a pus în discuție modul de organizare și funcționare a Comisiei Niczky, statutul ei, deoarece nu se știa dacă aceasta urma să-și desfășoare activitatea potrivit instrucțiunilor primite de la împărăteasă sau conform articolului 18 al hotărârilor dietei din 1741. Membrii Comisiei trebuiau să fie informați în permanență de autoritățile competente asupra tuturor dificultăților întâmpinate la schimbarea structurilor administrative sau de conducere din Banat. Până la desființarea totală a vechilor instituții, acestea au fost direct subordonate membrilor Comisiei de încorporare, iar ordinele le-au primit direct din partea contelui Niczky, președinte al Comisiei și reprezentant personal al împărătesei Maria Tereza în provincie, contele Ferencz Zichy împuternicit al Cancelariei Aulice Ungare sau din partea prințului Albert în calitatea lui de locțiitor regal în Ungaria. Comisia Niczky, la rândul ei, până la preluarea tuturor bunurilor fiscale de către Camera Aulică Ungară, a avut obligația de a trimite periodic rapoarte asupra activității sale Curții de la Viena și Camerei Aulice.

În primele luni ale anului 1778 s-a hotărât ca membrii Comisiei să se deplaseze la Timișoara de unde să vegheze la toate activitățile care privesc încorporarea Banatului la Ungaria. De acum înainte împărăteasa nu s-a mai implicat deloc în guvernarea Banatului, ci a delegat toate răspunderile și sarcinile președintelui comisiei de încorporare Niczky Kristóf.

Pe 8 aprilie 1778 împărăteasa a numit prin ordin regal pe toți membrii comisiei și l-a însărcinat pe prințul Albert să înmâneze acestora deciziile de încadrare în noile lor funcții. Tot pe data de 8 aprilie 1778 a fost emis și decretul de numire a lui Niczky Kristóf în calitate de președinte al comisiei ce avea să pună în aplicare toate instrucțiunile date de împărăteasă pentru încorporarea Banatului la Ungaria. Aceste indicații în 20 de puncte ale împărătesei Maria Tereza se refereau la organizarea, înființarea și alegerea forurilor de conducere în noile comitate, la împărțirea echitabilă a sarcinilor fiscale în rândul populației astfel încât statul

austriac să nu sufere nici o pierdere ca urmare a trecerii la sistemul de impunere existent în Ungaria. Funcționarii districtuali sau cei care s-au ocupat cu strângerea dărilor din acest moment au încetat să mai trimită rapoarte oficiale Administrației Banatului, ele fiind înaintate doar membrilor din Comisia Niczky¹⁷.

Chiar dacă provincia bănățeană a trecut sub o nouă stăpânire, au rămas neschimbate o serie de structuri politice, administrative și judecătorești până la alcătuirea noilor instituții de conducere¹⁸. Înființarea comitatelor a fost problema cea mai stringentă ce a preocupat Comisia Niczky, avându-se în vedere faptul că trebuia să se țină seama de numărul populației din Banat, de evitarea unor tensiuni sociale în rândurile maselor, de administrarea orașelor și comitatelor în funcție de puterea financiară a acestora, de alegerea clădirilor unde urmau să-și desfășoare activitatea noii funcționari precum și de posibilitatea de salarizare a celor angajați în administrația locală. Încă de la început s-a hotărât înființarea a două sau trei comitate între care să existe o împărțire proporțională, pentru ca pe viitor populația să poată plăti obligațiile fiscale. Tot comisia a trebuit să facă propuneri pentru schimbarea structurii învățământului din Banat și declararea unor zone așezări libere regești. În acest sens s-a hotărât ca de aceste privilegii să se bucure Timișoara care a fost ridicat la rangul de oraș liber regeșc și districtele Kikinda Mare, Vinga și Becicherec. Cum emigrările trebuiau împiedicate cu forța de către noile autorități, s-a hotărât ca vama existentă între Banat și Ungaria să fie desființată și să existe doar cea dintre Transilvania și Imperiul Otoman. Armata trebuia organizată potrivit legilor existente în Ungaria, dar acest lucru nu a scutit populația pe viitor să nu se mai ocupe cu întreținerea și cazarea soldaților¹⁹.

În vreme ce Comisia Niczky se confrunta la Viena și Bratislava cu problema organizării administrative a provinciei bănățene, luptele de succesiune din Prusia se apropiau vertiginos de granițele nordice ale monarhiei austriece. Austria a început să devină tot mai încrezătoare în forțele sale proprii după ce stările maghiare mulțumite de încorporarea Banatului la Ungaria au promis împărătesei Maria Tereza că o vor sprijini necondiționat în confruntarea cu împăratul Frederic al II-ea. Încurajat la rândul său de promisiunile Ungariei Kaunitz la 1 aprilie 1778 declara: „*Curtea ...nu va lăsa ca regele prusac să devină tutore și judecător peste ceilalți supuși ai săi. Curtea vieneză știe să se apere împotriva oricui ar vrea să facă un asemenea atentat*”²⁰. Atmosfera nu era la fel de entuziastă în rândurile statului major al armatei austriece, din moment ce la 20 aprilie 1778 coregentul Iosif al II-lea îi scria din tabăra de la Königgratz mamei sale să urgenteze problema încorporării Banatului la Ungaria pentru că oștile maghiare sosite acolo sunt slab echipate și din cauza numărului mic al soldaților existenți în tabără este necesar aducerea de noi contingente de

ostași din părțile bănățene²¹. Problema încorporării Banatului la Ungaria nu a fost primită cu prea mult entuziasm de către populația maghiară sau de către alte comitate din țară.

Puțini s-au bucurat de actul încorporării Banatului la Ungaria deoarece împărăteasa Maria Tereza a refuzat să convoace dieta care să hotărască după dreptul istoric al statutului maghiar, ci, a preferat ca printr-un decret regal să numească o comisie care să se ocupe în mod direct de încorporarea provinciei. Dacă unele comitate au aflat despre acest eveniment pe baza circularei date de prințul Albert pe 12 martie 1778 (de exemplu comitatul Alba a aflat despre actul încorporării la 4 mai 1778), altele s-au arătat dezinteresate (comitatul Bars) sau au fost înștiințate mult mai târziu despre hotărârea de încorporare. Așa s-a întâmplat în comitatele Ung, Torna, Heves, Szepes, Somogy și Csongrad, care abia după doi ani au aflat de problema încorporării Banatului la Ungaria. Se considera totodată că această întârziere s-a făcut în mod deliberat pentru ai împiedica pe nobili să cumpere teritoriile puse în vânzare. În alte regiuni din Ungaria comitatele au adoptat o altă atitudine trimițând scrisori de mulțumire împărătesei Mariei Tereza, coregentului Iosif al II-lea și prințului Albert așa cum s-a întâmplat în Baranya, Veszprem, Nográd și Bihor. Prin cedarea Banatului Ungariei Maria Tereza a dus o politică abilă, pentru ca să atragă de partea ei nobilimea maghiară neîncrezătoare, cu tendințe separatiste, într-un moment dificil pentru Imperiu. Datorită sprijinului acordat de către nobilimea ungară, împărăteasa a putut, în momentele dificile ale domniei sale, să-și exprime gratitudinea față de „națiunea maghiară”. Ea pornea de la ideea că „*cine-i tratează bine pe unguri, pe acești oameni în fond cumsecade, poate să obțină de la ei totul*”²². Maria Tereza a recunoscut în repetate rânduri în fața stărilor privilegiate ajutorul pe care ea l-a primit de la țara cea mai dificilă a monarhiei. Cu câteva săptămâni înainte de a muri, ea l-a chemat într-o audiență pe contele József Esterhazy cancelarul pentru Ungaria, prilej cu care i-a cerut să transmită conașionalilor săi „*să nu încetați niciodată a le spune ungarilor că până în ultima clipă mă voi gândi cu recunoștință la ei*”²³.

Nemulțumiți de actul încorporării Banatului la Ungaria au fost cei mai mulți dintre funcționarii austrieci și cehi aflați în subordine Administrației Banatului și ulterior a comisiei Niczky. Ei au adresat mai multe memorii autorităților oficiale prezentând greutățile întâmpinate în rezolvarea tuturor problemelor administrative, salariile mici, viitorul lor incert în Banat sau marile nedreptăți pe care Curtea de la Viena le-a impus supușilor săi.

O ultimă încercare de menținere a Banatului autonom, a venit din partea ultimului guvernator al provinciei, baronul Pompeius de Brigido, care printr-un memoriu adresat Camerei Aulice a făcut o ultimă încercare de a amâna sau împiedica încorporarea Banatului la Ungaria. Demersul său a venit prea târziu din

moment ce memoriul ajuns la Camera Aulică Maghiară a fost înmănat președintelui Comisiei de încorporare ca să se folosească „*in quantum ejusdem operationem particularium quorum piam dejectorum notitia facilitare posset*”²⁴.

Kristóf Niczky a ajuns la Timișoara pe 31 mai 1778 fiind însoțit în prima sa călătorie spre Banat de contele Zichy Ferencz de Vasankö reprezentant al Camerei Aulice Ungare, vicepalatinul Anton Vörös și Adám Trajesick secretar aulic. În 6 iunie 1778 după 164 de ani de dominație turcească și 63 de stăpânire austriacă provincia cunoscută sub numele de „Banatul Timișan”, a fost încorporată Ungarei în cadrul unei festivități solemne în pofida dorinței majorității locuitorilor ei români, germani, sârbi etc.. Cu acest prilej contele Niczky a citit decretul regal de încorporare a Banatului la Ungaria. În 22 iunie 1778 a avut loc la Timișoara un alt moment festiv, unde, în cadrul unei ceremonii Banatul a fost cedat regatului Ungarei reprezentată cu acest prilej de vicepalatinul Anton Vörös. Încorporarea Banatului la Ungaria a fost urmată imediat de schimbarea vechilor structuri de conducere, deoarece Comisia Niczky a început să studieze, mai multe variante de organizare comitatensă a provinciei. Aproape un an de zile Comisia nu a luat nici o decizie în privința schimbării vechii organizări politice, ci doar atunci când s-a hotărât că este momentul oportun pentru înlocuirea lor.

După înfăptuirea actului încorporării Banatului la Ungaria toate actele oficiale au continuat să aibă pecetea oficială a împărătesei Maria Tereza și să fie redactate în limbile germană și latină, ele fiind considerate de către noile autorități proprietatea administrației camerale. Doar problemele juridice și procedurale de judecată au început să se facă după legislația maghiară atunci când s-a încheiat un acord între Cancelaria Aulică Boemo-Austriacă și Cancelaria Aulică Maghiară. După ce la 12 iunie 1778 Nickzy a înștiințat-o pe împărăteasă asupra festivităților care au avut loc la Timișoara pentru încorporarea Banatului la Ungaria, el a plecat însoțit de vicepalatinul Anton Vörös prin provincie pentru a cunoaște personal realitățile din teritoriu, dar și pentru a face cunoscută populației noile schimbări care au apărut în viața politică.

Una dintre primele măsuri pe care Niczky a fost obligat să o rezolve datorită presiunilor exercitate de Curtea veneză, a fost cea referitoare la înființarea noilor comitate, dar și la stabilirea noului sistem fiscal. Noile autorități au fost preocupate în alegerea numărului de comitate, stabilirea granițelor acestora, împărțirea lor în districte și procese (Districte und Prozesse), alegerea unor locuri potrivite pentru desfășurarea adunărilor comitatense, cedarea unor clădiri comitatelor în vederea desfășurării activităților publice sau votării impozitelor plătite de către populație.

În urma ședinței din 3 august 1778 ținută de Comisia Niczky, președintele ei a înaintat împărătesei un memoriu în 11 puncte, unde a prezentat modalitățile de organizare a Banatului. Dacă la început s-a propus înființarea doar a două comitate, s-a renunțat destul de repede la acest proiect, deoarece nu s-a dorit ca întinderea acestora să fie prea mare și populația să fie mutată în alte cercuri. Pentru a se evita creșterea excesivă a comitatelor vecine, comisia a propus înființarea a trei comitate: Timiș, Torontal și Caraș. La împărțirea teritorială a fiecărui comitat s-a ținut seama ca în fiecare unitate administrativ-teritorială să se găsească unul sau două cursuri de apă și cel puțin un oraș - sediu de comitat. În funcție de numărul populației și suprafața teritorială a noilor comitate au fost alese și modalitățile de impozitare ale contribuabililor. Niczky, în 7 august 1778, a înștiințat-o pe Maria Tereza că s-a hotărât ca cel mai mare impozit să fie plătit de către comitatul Timiș deoarece acesta avea partea cea mai întinsă din cele trei noi comitate, iar comitatul Caraș, pentru că ocupa cea mai mică suprafață, va plăti un impozit de 59.000 de fl.²⁵, deși avea 165 de localități. Această situație s-a datorat faptului că o mare parte din comitatul Caraș avea un teritoriu de deal și de pădure, unde nu se practica agricultura, iar poziția sa geografică de vecin cu Transilvania, Bosnia, Turcia și cu graniță militară constituia un alt dezavantaj.

Din cauza disproporționalității ce se putea crea în plata impunerilor fiscale și pentru ca împărțirea sarcinilor să fie cât mai echitabilă între cele trei comitate, membrii comisiei au înștiințat-o pe împărăteasă despre dificultățile întâmpinate: *„Dacă Majestatea Voastră are o altă părere, atunci, în Caraș, nu se va mai plăti acest impozit. Atunci ar fi bine ca prima noastră propunere să se aplice ca din comitatul Timiș, cel de-al cincelea cerc Oravița, să se încorporeze la Caraș, pentru că în acest caz impozitul ar fi de 100.615 fl, cel în comitatul Caraș de 203.309 fl și Carașul din cinci, iar Timișul din patru cercuri ar fi format”*²⁶.

Niczky a depus o muncă susținută pentru organizarea teritorială a celor trei noi comitate înființate. El a înaintat la 14 august 1778 un raport împărătesei, unde o informa despre rezultatele împărțirii pe cercuri și sesii a provinciei încorporate la Ungaria. Astfel, în comitatul Timiș se găseau cercurile Timiș, Sănandrei, Lipova și Vârșeț, care aveau sesii întregi 4.892, ½ sesie 9.817, ¼ sesie 9.565, 3/8 sesie 3.824 .cu un pământ fără intravilan de 16.634 5/8 iugăre, 9.753 case și cu un impozit total de 203.309 fl.43 ¾ cr; în comitatul Caraș se găseau cercurile Bulci, Căpâlnaș, Lugoj, Caransebeș și Oravița, unde se găseau sesii întregi 733, ½ sesie 3.180, ¼ sesie 9.399, 3/8 sesie 12.051 cu un pământ fără intravilan de 5.431 iugăre și cu un impozit total de 100.615 fl. 47 3/9 cr; în comitatul Torontal se găseau cercurile Sânicolaul Mare, Kanjiza și Peciu Nou, unde se găseau sesii întregi 7.922, ½ sesie 5.995, ¼ sesie 2.671 și 3/8 sesie 968, cu un pământ fără intravilan de 11.635 2/8 iugăre, 7.518 case și cu un impozit total de 151.066 fl. 51 1/2 cr²⁷.

Curtea de la Viena era direct interesată de urgentarea înfiinţării noilor comitate fiindcă împărţeaua nu mai era dispusă să plătească din trezoreria statului pe funcţionarii ce au lucrat în Administraţia Banatului sau să se mai preocupe de securitatea provinciilor din sudul Ungariei, pentru că aceste teritorii erau mereu atacate. Niczky a urmărit să înfiinţeze în perioada şederii sale la Timişoara o administraţie proprie, numită Camera administrativă (*Cameral - Administration*), în vederea colectării dărilor fiscale.

Propunerea sa înaintată Cancelariei Aulice Maghiare pe 10 august 1778 a fost acceptată de către autorităţile de la Viena din moment ce Camera a început să funcţioneze separat din luna mai 1779²⁸. Din noua administraţie camerală au mai făcut parte doi asesori, trei procurori şi doi copişti, toţi numiţi de către preşedintele comisiei de încorporare.

Odată cu înfiinţarea noilor comitate au fost alese noile sedii administrative ale acestora. Capitala comitatului Torontal s-a aflat la Becicherecul Mare, din comitatul Timiş la Timişoara, iar în cazul comitatului Caraş s-a optat pentru comuna Lugoj. Aceste locuri au fost cele mai bune pentru desfăşurarea activităţilor administrative în noile provincii. La Becicherec s-a aflat noul sediu al Curţii de Conturi, o clădire cu etaj formată din nouă camere şi o sală de conferinţă. În Timişoara s-a ocupat fostul sediu administrativ al districtului Timiş, o clădire cu două etaje şi destul de încăpătoare pentru stabilirea acolo a noilor autorităţi. La Lugoj, noii oficiali ai comitatului Caraş nu s-au putut stabili decât într-o casă veche unde se cazau de obicei funcţionarii districtuali. Tot acum s-au stabilit pe un an de zile şi noile salarii ale funcţionarilor comitatensi: comitele suprem primea 1.500 fl, subprefectul 800 de fl, subprefectul II 400 fl, prim notarul 600 de fl, subnotarul I 300 fl, subnotarul II 250 fl, pretorii câte 400 fl, consilierii de la Curtea de Apel 300 fl, subpretorii 250 fl, prim procurorul 400 fl, subprocurorul 300 fl, executorul 250 fl, comisarul de poliţie 150 fl şi juraţii 150 fl. Pentru acoperirea salariilor sau a unor cheltuieli materiale comitatul Caraş a primit anual 13.150 fl, mai mult decât în celelalte două provincii, pentru că avea în componenţa sa cinci plase, comitatul Timiş 12.250 fl şi comitatul Torontal 11.950 fl²⁹. Tribunalul din Timişoara (Provinciale Criminale Judicium) a fost desfiinţat, iar în noile comitate a fost introdusă legislaţia maghiară. Deţinuţii ce până acum au fost aduşi la Timişoara, au fost redistribuiţi fiecărui comitat, unde autorităţile au fost nevoite să ridice închisori pentru încarcerarea lor.

Primii funcţionari a celor trei comitate au fost numiţi şi nu aleşi. Comitatele au fost subordonate încă de la început Consiliului Locumtenenţial Maghiar (Magyar Helytartótanács) şi prin intermediul acestuia forului aulic reprezentat de Cancelaria Aulică Ungară (Ungarische Hofkanzlei). Doar teritoriul Graniţei Militare Bănăţene a rămas până la desfiinţarea acesteia (1872) pe mai departe sub

autoritatea Consiliului Aulic de Război și mai apoi a Ministerului de Război, prin intermediul Comandamentului Militar General al Banatului. Toți prefecții din cele trei comitate au fost numiți de comun acord de către Cancelaria Aulică Maghiară, Consiliul Locumtenențial și Camera Aulică. Subprefecții și ceilalți funcționari au fost aleși la propunerea lui Niczky în funcție de competențele lor. Primii funcționari ai comitatului Caraș au fost :comite suprem Haller József; subprefectul I Madarász Ignác ; subprefectul II Békássy János ; prim notarul Kálóczy János; subnotarul Urik Ferencz; prim perceptor Dongó László; subperceptor Szuló Pál; procuror Márffy János; subprocuror Zsolnay György; judecători Piketti (Pigethy) Mihály; locul al doilea fiind declarat vacant; inginerul comitatului Uberty Lajos; administrator sericicultor baronul Diex Daux Károly; inspector sericicultor Lukics; copisti comitatului Szi János și Palagyi János. În cercul Lugoj au fost aleși: pretor Miskey Pál; subpretor Polgár György; jurați Hrabovszky Károly și Kalacskey Ferencz; postul comisarului fiind declarat vacant. În plasa Căpâlnaș au fost aleși pretor Piacsek Miklos; subpretor Szluka András; jurați Bodóky László și Hamar János; comisar Ginczer József. În cercul Oravița au fost aleși: pretor Junkavics Antal; subpretor Jancsó Antal; jurați Melegh Mátyás și Kamenszky László; comisar Körmendy Pál. În cercul Caransebeș au fost aleși: pretor Hamar Antal, subpretor Valentovics Józsej; jurați Bokros András și Légrády Imre; comisar Gilda János. În cercul Bulci au fost aleși: pretor Somogyi János; subpretor Jelencsics György; jurați Dobro Tamás și Falusy Ferencz; comisar Ancher Miklós³⁰. „Maghiarizarea” administrației Banatului este evidentă.

Funcționarii comitatensi au putut să înceapă activitatea cu data de 1 mai 1779, după ce în prealabil în luna martie împărăteasa Maria Tereza și-a dat acordul asupra numirii lor. Prima lor sarcină a fost aceea de a se ocupa cu festivitățile ce s-au organizat pentru înființarea noilor comitate. Majoritatea funcționarilor numiți au provenit din rândurile nobilimii sau a clasei mijlocii maghiare. Nobilimea era unitară doar din punct de vedere juridic. Stările privilegiate care au obținut titlul de baron sau de conte au reușit să-și sporească averile tocmai în aceste decenii. Cel puțin jumătate din teritoriul Ungariei se afla în posesia aristocrației. Domeniile celor mai mari dintre ei concureau ca întindere și venituri principatele germane mai modeste.

Niczky a numit în funcții de conducere maghiari care au venit în cele trei comitate din toate Transilvania și din alte comitate ale Ungariei de atunci: Bács, Arad, Csóngrád, Veszprem, Somogy, Zala, Békés, Pest și Cenad. Faptul că majoritatea funcționarilor erau de etnie maghiară a determinat protestul Curții de la Viena pentru că se dorea ca și cetățenii germani să fie numiți în noile posturi administrative. Niczky credea că cei nou stabiliți aici vor putea fi viitorii cumpărători ai proprietăților funciare puse în vânzare de statul austriac. Momentul

s-a dovedit a fi favorabil pentru Ungaria, din cauza conflictelor externe în care a fost implicată Austria în toți acești ani, fapt ce a determinat și o încetinire a colonizărilor habsburgice în Banat.

Încă înainte de inaugurarea celor trei comitate, cancelarul Eszterhazy a prezentat împărătesei Maria Tereza, la 6 aprilie 1779, stema și sigiliul propriu ale comitatului Caraș. Stema, de formă rotundă, era traversată la mijloc de o linie orizontală de culoare aurie, unde erau tipărite inițialele în culoare neagră ale împărătesei Maria Tereza și coregentului Iosif al II-lea „I II. MT”. Porțiunea superioară în formă dreptunghiulară era împărțită vertical în două părți: în partea dreaptă, pe fond auriu era desenat podul de la Lugoj peste râul Timiș având alături soarele auriu și luna în coloană argintată; în partea stângă se afla desenat un stup auriu așezat pe un scaun cu patru picioare înconjurat de șapte albine zburătoare, pictat pe fond de metal; acesta dovedea că apicultura era o îndeletnicire practică pe scară largă de locuitorii comitatului. În partea inferioară a stemei era reprezentată zona geografică a comitatului Caraș cu munții, stâncile și minele de aici. Deasupra stemei era desenată o coloană aurie care, pe marginea din dreapta, era susținută de un bour, iar pe marginea din stânga, de un urs. Ambele animale protejau cu capetele coroana de pe stemă. Prin diploma din 23 aprilie 1779 emisă de Maria Tereza în calitatea ei de regină a Ungariei a fost decretată oficial înființarea celor trei comitate: Timiș la 22 iunie 1779, Torontal la 13 iulie 1779 și Caraș la 5 august 1779³¹.

Înființarea comitatului Caraș în 5 august 1779 nu s-a putut petrece în prezența lui Niezky, care, bolnav, l-a înputernicit (în 3 august 1779) pentru această solemnitate pe vicepalatinul Farádi Vörös Antal. Acesta, printr-un curier special, l-a înștiințat pe subprefectul Madárasz Ignác de schimbările intervenite în desfășurarea ceremoniilor de la 5 august 1779. În 4 august 1779 vicepalatinul a plecat spre Lugoj aducând sigiliul și diploma de înființare a comitatului Caraș. În drumul spre Lugoj Farádi Vörös Antal a fost însoțit de o serie de oficiali veniți din comitatele Timiș și Torontal, dar și de reprezentanți ai administrației camerale, bisericii și armatei. Printre ei s-au numărat canonicii Jakob Sorgenfrej și Leonard Rothenbach, consilierul cameral Felsőbüke Nagy József, colonelul Geneyne comandantul Regimentului de Graniță Germano- Bănățean, secretarul aulic Trajcsik Adám, subprefectul de Torontal Semsey Andras, notarul suprem de Torontal Hertelendy József, pretorul Marczibányi Lőrincz și notarul suprem de Timiș Aczél István. Delegația a fost întâmpinată la Coștei de subprefectul din Caraș, Madárasz Ignác și de alți oficiali județeni sau camerali. Solii au fost conduși cu alai până la Lugoj și au fost însoțiți de husari și călărași. Populația orașului i-a întâmpinat pe străzile împodobite, iar seara evenimentul a fost sărbătorit cu un foc de artificii lângă râul Timiș, serenade și muzică. A doua zi (5

august 1779) a avut loc inaugurarea înființării comitatului Caraș. Un TE DEUM în biserica minoriților, a fost celebrat de canonicul Rothenbach. Discursurile oficiale s-au ținut la Casa Comitatului (fostul sediu al administrației financiare) unde documentul regal de înființare al comitatului Caraș a fost citit în limba latină de către reprezentantul oficial al împărătesei Maria Tereza, Fáradi Vörös³². A fost apoi citită lista funcționarilor numiți să depună jurământul în fața reprezentanților împărătesei. Cuvântul de mulțumire a fost rostit în numele comitatului Caraș de către notarul suprem Janos Kálóczy. El a rostit, în numele funcționarilor, angajamentul de a rămâne credincioși noilor autorități și de a aduce la îndeplinire sarcinile încredințate³³.

Un alt prilej de sărbătoare pentru comitat a fost instalarea la 22 august 1779, de data aceasta în prezența comisarului împărătesc Khritóf Niczky a primului prefect contele Iosif Haller. Au sosit din nou la Lugoj numeroși invitați din comitatele învecinate, episcopii de Cenad, Timișoara și Vârșet, Christovich Imre, Moise Putnic și Vichente Popovici, preoți ortodocși din Caransebeș și Lugoj, ofițeri de grad înalt din Timișoara, Caransebeș și delegați mineri din Oravița. Iosif Haller a rostit jurământul în fața portretului împărătesei Maria Tereza și comisarului împărătesc Niczky³⁴.

Odată cu încheierea procedurilor pentru înființarea celor trei noi comitate începea o etapă nouă în evoluția acestora, ce consta în organizarea lor internă, a instituțiilor publice, în stabilirea sumelor pentru luarea impozitelor și în introducerea legislației existente în Ungaria.

Pe teritoriul noului comitat Caraș s-a creat o congregație comitatensă care era convocată ori de câte ori se cereau rezolvate problemele apărute. La acestea participau nobili locali și oficianți referenți. Congregația comitatensă a urmărit, încă de la începutul activității sale, să stabilească în proporții echitabile obligațiile fiecărui contribuabil în parte. Instituțiile locale aveau datoria să finalizeze în termenul cel mai scurt sarcinile primite. Hotărârile luate în cadrul ședințelor comitatense puteau fi modificate numai din motive temeinice. În ceea ce privește justiția, s-a hotărât ca toate procesele și neînțelegerile ivite între nobilii locali să se judece la forul județean de către un magistrat invocat de către părțile aflate în litigiu. Dacă cei care se judecau nu ajungeau la nici o înțelegere ei puteau să se îndrepte în continuare la tabla regească de judecată. După dreptul acordat altor comitate din Ungaria, Carașul a primit permisiunea de a adopta pedeapsa cu moartea în cazuri de crimă, jaf sau viol și de a asigura în interiorul provinciei, ordinea și liniștea publică. După normele introduse în alte comitate salariile funcționarilor comitatensi se plăteau din trezoreria comitatului. Toate cheltuielile publice trebuiau aprobate de către Consiliul Locumtenențial Ungar, după ce, în prealabil, erau înaintate memorii cu evidențele bănești existente în cadrul comitatului³⁵.

Formarea comitatului Caraş a impus şi delimitarea sa geografică faţă de comitatele învecinate. În tot cursul evoluţiei sale istorice, comitatul Caraş s-a învecinat la N, cu comitatul Arad, de care era despărţit prin cursul inferior al râului Mureş, la E, cu comitatul Hunedoara, la V cu comitatul Timiş, iar la S cu regiunea de graniţă şi apele Dunării. Comisia Niczky a împărţit comitatul Caraş în cinci „processe” sau plase: Lugoj, Caransebeş, Oraviţa, Bulci şi Căpâlnaş; în comitatul Totontal se găseau plasele: Sănnicolau-Mare, Kanija, Becicherecul Mare şi Peciu Nou; în comitatul Timiş se găseau plasele: Timiş, Sănandrei, Lipova şi Vrşac. Districtul Kikinda avea o formă specifică de organizare, iar localităţile Timişoara (din 1781) şi Vinga au fost declarate oraşe libere regeşti. Toate aceste date au fost evidenţiate de primul recensământ efectuat în Ungaria de atunci între anii 1784-1787³⁶.

În primii ani după înfiinţare nu au existat hărţi proprii ale comitatelor. Primele hărţi ale comitatelor Torontal, Timiş şi Caraş, păstrate în manuscris, au fost realizate de inginerul Carl Hoezel în anul 1781³⁷. J. Szentkláray este de părere că prima hartă a comitatului Torontal a fost desenată de inginerul comitatens Johan Spatsek. Originalul ei nu s-a păstrat. De la acelaşi inginer s-au păstrat alte două hărţi manuscrise ale comitatului Torontal din 1787 şi 1789³⁸. În jurul anului 1788 inginerul comitatens Joseph Bagossy realizează o hartă geografică a comitatului Caraş păstrată şi ea în manuscris³⁹. Pe această hartă împărţirea comitatului în plase este următoarea: Lugoj, Bulci, Căpâlnaş, Caraşova şi Oraviţa.

O hartă ridicată între anii 1779-1782 arată pentru prima dată noua structură teritorială a Banatului după trecerea acestei provincii la Ungaria. Potrivit descrierilor cartografice comitatul Torontal avea în cercurile Peciu Nou 34 de sate, Kanija 34 sate şi Becicherecu Mare 27 sate; în comitatul Timiş cercul Timiş avea 46 de sate, Vrşac 46 de sate, Lipova 44 de sate şi Sănandrei 40 de sate; în comitatul Caraş se găseau cercurile Căpâlnaş cu 54 de sate, Lugoj 47 de sate, Oraviţa 42 de sate şi Caraşova 39 de sate⁴⁰.

Situat într-o zonă de contact între lumea central europeană şi cea balcanică, comitatul Caraş avea o configuraţie geografică complexă. Cea mai mare parte a comitatului era formată dintr-un relief muntos care ocupa circa 70% din suprafaţa totală de 5.230 km² ⁴¹. În partea de sud a comitatului Caraş se găseau Munţii Banatului, care reprezentau o prelungire spre V a Carpaţilor Meridionali. Ei sunt fragmentaţi în câteva masive muntoase: Munţii Semenici, Munţii Aninei, Munţii Almăj şi Munţii Locvei. Pe marginea estică a Banatului se detaşează Munţii Poiana Ruscă ca un bloc unitar, despărţit prin culoarul Bistra de Muntele Mic. Masivul Semenici domină întreaga regiune muntoasă prin vârful Piatra Groznei (1447) unde ating înălţimea maximă. Un alt relief muntos este reprezentat de Munţii Poiana Ruscă, care, în partea de N şi NV a comitatului, vin în contact cu

dealurile Surducului. În masivul Poiana Ruscă cele mai mari înălțimi sunt atinse pe vârfurile Padeș (1347 m) și Rusca (1355 m). Această regiune muntoasă era împădurită în proporție de 90%. Partea de sud a comitatului Caraș era cunoscută și sub numele de Banatul montanistic spre deosebire de partea de N unde 80% este reprezentată de câmpii și dealuri⁴². Majoritatea zonelor deluroase din comitatul Caraș erau situate la periferia celor două grupe de munți (Banatului și Poiana Ruscă), având legătură cu munții învecinați. În partea de N a comitatului se găseau dealurile Pogănișului, Lugojului și Tirolului, toate fiind subunități ale Dealurilor de Vest. Dealurile Oraviței, Dognecei și Pogănișului înconjoară spre V Munții Banatului. Câmpiile sunt dispuse, în cea mai mare parte, în zona de V și N a comitatului Caraș. Cea mai importantă este câmpia Lugojului care înaintază către E de-a lungul văilor Timiș și Bega. În partea de E, această câmpie vine în contact cu Munții Poiana Ruscă, Dealurile Lugojului și Depresiunea Făgetului. Câmpiile ocupau aproape jumătate din întreaga suprafață a celor trei comitate înființate și erau dispuse mai ales în zona de V și N a Banatului⁴³.

Resursele solului și ale subsolului, altitudinea redusă, prezența bazinelor adăpostite de pe cuprinsul comitatului Caraș, au contribuit la popularea sa. Cele mai bine populate erau fostele districte Lugoj și Caransebeș, de-a lungul zonelor de contact a colinelor cu șesul, pe văile râurilor sau pe cuprinsul defileului Timiș-Cerna, unde condițiile naturale au favorizat habitatul. Cele mai importante zone miniere se găseau în zona montană a Banatului la Bocșa, Oravița și Moldova Nouă. Preponderența reliefului muntos, ca și caracterul văilor care străbat regiunea și-au pus amprenta asupra accesibilității și legăturilor în zonă. Căile de comunicație legau Valea Dunării de N Banatului, ocolind zona montană. Drumurile principale din Caraș aveau traseul de-a lungul dealurilor piemontane vestice sau traversau văile râurilor ce se vărsau în Timiș. Culoarul Timiș-Cerna a reprezentat o cale de acces naturală între Banat și Transilvania, pentru că făcea legătura între Valea Dunării, Câmpia Banatului, Poarta de Fier a Transilvaniei și Depresiunea Hațegului. Au existat și alte căi de comunicație ce mergeau din Clisura Dunării spre zone învecinate, Depresiunea Almăjului și Depresiunea Oraviței care străbăteau Munții Almăjului și Munții Locvei.

Organizarea internă a comitatului Caraș hotărâtă de Maria Tereza a rămas neschimbată doar până la decesul ei din 1 noiembrie 1780. Reformele radicale elaborate sub semnul iluminismului european de către Iosif al II-lea au produs, în timp, schimbări importante în Banat prin integrarea totală a celor trei comitate în structurile de stat ale Ungariei. În cadrul ședinței comitatense desfășurată la Lugoj pe 1 noiembrie 1780 s-a adus la cunoștința noilor autorități de către noul împărat Iosif al II-lea decesul mamei sale, asigurându-se stările și ordinele comitatului că el se va preocupa în continuare de Banat și că va respecta toate libertățile și

privilegiile nobilimii maghiare. În biserica romano-catolică din Lugoj la 4 ianuarie 1781 s-a celebrat un serviciu religios pentru odihna împărătesei, iar în numele comitatului Caraş s-a trimis împăratului Iosif al II-lea o scrisoare de mulţumire pentru intenţiile sale de a păstra şi apăra drepturile constituţionale ale Ungariei⁴⁴.

Lichidarea autonomiei şi integrarea în structurile de stat maghiare urma să se realizeze prin vânzarea domeniilor fiscale nobilimii ungare şi revenirea astfel la organizarea comitatensă din Ungaria. Iosif al II-lea a refuzat să se încoroneze cu coroana Sfântului Ştefan pentru a nu fi îngrădit de constituţia nobiliară în realizarea concepţiilor sale de nimicire a puterii nobilimii feudale. Adversar al privilegiilor de orice fel, Iosif al II-lea intenţiona să realizeze egalitatea supuşilor săi în toate domeniile, pentru ca, sprijinit pe o mulţime uniformă de supuşi, bucurându-se de o egală apreciere din partea tuturor ţărilor care alcătuiau Imperiul, autoritatea suveranului să fie mărită şi întărită. Iosif al II-lea a dorit ca, prin neconvocarea dietei Ungariei, să realizeze unitatea şi întărirea imperiului pe bazele unui stat strict uniformizat cu o administraţie, armată şi orientare politică unitare.

Vânzarea bunurilor fiscale din Banat s-a iniţiat încă din 1775, pe vremea guvernatorului Brigido. El a propus ca aceste moşii să se vândă pe complexe mari, deoarece se credea că vor fi găsiţi destui cumpărători care să le achiziţioneze. Pe 8 octombrie 1777 s-a ținut un consiliu comun între Cancelaria aulică boemo-austriacă şi Camera Aulică unde s-a hotărât ca vânzarea domeniilor fiscale să se facă pe loturi mai mici. În 25 octombrie 1777 Cancelaria boemo-austriacă a înştiinţat Administraţia Banatului de faptul că împărăteasa este de acord cu vânzarea bunurilor erariale.

Trecerea Banatului în 1718 sub administraţie militară imperială a consfinţit pierderea privilegiilor feudale ale nobilimii maghiare. Noilor cumpărători, de după 1777, li s-au promis mai multe facilităţi la achiziţionarea domeniilor bănăţene: solicitanţii vor putea obţine, în spiritul legilor existente în Ungaria, acte de donaţie şi de înnobilare cu toate drepturile şi avantajele pe care le au stărilor privilegiate din ţară; cumpărătorii au fost obligaţi să verse fiscului jumătate din suma alocată cumpărării moşiilor, restul folosindu-se la intabularea noilor moşii. Proprietarii au avut dreptul să împartă acest pământ cu copiii lor şi să-l transmită prin succesiune sau testament. Cumpărătorii de domenii au putut să se stabilească pe noile proprietăţi indiferent de religie sau naţionalitate. Comitatele au fost înştiinţate că aveau prioritate cumpărătorii maghiari sau austrieci. Nobilimea maghiară s-a împotrivit acestor reglementări, cerând Curţii de la Viena să interzică vânzarea proprietăţilor din Banat străinilor. Mulţi nobili s-au dovedit a fi reticenţi în cumpărarea de moşii pentru că se temeau de hoţii care se înmulţiseră în Banat, mai cu seamă începând cu luna noiembrie 1779.

Iosif al II-lea a hotărât scoaterea la licitație a proprietăților puse în vânzare începând cu data de 1 august 1781. Moșiile evaluate până la 30.000 de fl au fost vândute de către Comisia de încorporare la Timișoara, iar cele cu valori mai mari, de către Camera Aulică de la Viena⁴⁵. Domeniile peste 400.000 de fl au putut fi cumpărate doar de către nobili sau cei împământeniți în Banat. Teritoriile strategice, au rămas pe mai departe în proprietatea fiscului austriac pentru a putea fi exploatate în condiții avantajoase de către stat. Așa s-a întâmplat cu domeniul Căpâlnaş pe motiv că locuitorii de aici făceau transporturi de sare pe Mureș sau cu districtul Făget, de unde se duceau lemne pe canalul Bega⁴⁶. În aceste zone s-a trecut la îndreptarea cursurilor râurilor pentru că erau folosite în legăturile de comunicație sau la asanarea unor zone mlăștinoase. Folosindu-se forța de muncă locală, au fost începute, încă din prima jumătate a secolului XVIII-lea, lucrări masive de asanare și refacere a cursului apelor. Între anii 1728-1733 s-a construit canalul Bega, care a fost lărgit și legat de Timiș (1759-1760) după proiectul inginerului olandez Maximilian Fremaut. O hartă din 1778 poartă următoarea inscripție: ”*opera cea mai folositoare, mai demnă de laudă, este canalul navigabil care a început să fie săpat la Făget, pentru a se putea transporta lemnele de foc spre Timișoara. Acolo se făcea unirea cu Bega, care printr-un alt canal curge până la Becicherecul Mare. De aceea navele pot să circule din Dunăre până la Timișoara*”⁴⁷.

Asigurările împăratului Iosif al II-lea date celor trei comitate la urcarea pe tron privind menținerea sistemului administrativ din Banat, nu au durat mult din moment ce Niczky a primit însărcinarea la începutul anului 1781, să declanșeze demersurile de subordonare a comitatelor nou create Consiliului Locumtenențial Ungar (Magyar Helytartótanács). Consilierii împăratului au fost de acord cu propunerea lui, deoarece considerau că puteau fi astfel mai ușor administrate asigurându-se o poziție de egalitate cu celelalte comitete din Ungaria. Pe de altă parte, se consideră că stările privilegiate ar fi achiziționat mai ușor domeniile puse în vânzare prin licitație și nimeni mai târziu nu ar fi avut motiv să conteste realitățile existente în regiunea bănățeană⁴⁸. După ce Niczky a înștiințat comitetele noi despre intenția împăratului, în baza unui decret dat de Iosif al II-lea, pe 18 mai 1781 s-a ordonat trecerea celor trei comitate în subordinea Consiliului Locumtenențial Maghiar, care urma să hotărască în problemele administrative, economice și militare din Banat. Problemele juridice erau atribuite Cancelariei Aulice Maghiare.

Instituțiile înființate anterior de comisia Niczky urmau să aibă doar un simplu rol administrativ, ele aflându-se în continuare în subordinea Cancelariei Aulice Maghiare, Camerei Aulice, Comisiei de încorporare, Comandamentului Militar din Timișoara, Comisariatului Provincial și Camerei Administrative.

Camera Administrativă, ce avea doar un statut provizoriu, a primit acum unul definitiv, fiind supusă Camerei Aulice de la Viena. Datorită dispozițiilor date de Iosif al II-lea, la 1 februarie 1781, Camera Aulică Maghiară a preluat toate sarcinile din subordinea Camerei Administrative în cele trei comitate, districtul Kikinda și regiunea de graniță. Cu realizarea acestui transfer a fost însărcinat consilierul aulic Zichy Ferencz, un bun cunoscător al realităților bănățene, participant cu trei ani înainte alături de Niczky în Comisia de încorporare a Banatului la Ungaria. Nemulțumit de însărcinările primite din partea împărătesei, Zichy a preferat să se retragă la Viena. De această dată, Zichy a fost însărcinat de împăratul Iosif al II-lea pentru a se ocupa de conducerea administrativă din Timișoara, de supravegherea vânzării domeniilor funciare existente în Banat, de urmărirea bunei funcționări a serviciilor publice, de păzirea bunurilor, edificiilor și pădurilor erariale, iar în anul următor, să preia de la Niczky toate obligațiile îndeplinite până atunci de către Comisia de încorporare.

După patru ani de funcționare în Banat a Comisiei Niczky, președintele ei a cedat în favoarea Camerei administrative toate funcțiile deținute în calitate de autoritate supremă asupra celor trei comitate în perioada de tranziție până la integrarea lor definitivă în structurile de stat ungare. De aceea, Niczky pleca în primăvara anului 1782 din Timișoara la Viena, în timp ce alți membri ai comisiei au preferat să-și cumpere aici moșii sau să se angajeze ca funcționari la camera administrativă.

Anularea poziției juridice particulare din Banat a avut consecințe în toate domeniile vieții social-economice și politice. În urma schimbărilor impuse de împăratul Iosif al II-lea prin legea din 18 mai 1781, Banatul și-a pierdut vechea poziție de domeniu privilegiat al Coroanei habsburgice și a devenit o regiune integrată în structurile de stat maghiare reprezentată de o nouă conducere camerală ce se ocupa de rezolvarea tuturor problemelor administrative, juridice, fiscale și de educație în cele trei comitate nou înființate.

Una dintre primele preocupări ale noii conduceri comitatense de la Lugoj a fost crearea unor condiții mai bune pentru desfășurarea activității administrative în comitatul Caraș, prin construirea unor sedii noi care să corespundă cu statutul noilor funcționari sosiți în cele trei comitate. În perioada anilor 1717-1779 Lugojul a fost sediul districtului Lugoj-Făget și în această calitate el a fost condus de un administrator suprem. Nevoia de a consolida hotarul de răsărit al Imperiului austriac și de a înființa noi așezări pentru stabilirea coloniștilor germani sosiți în Banat a determinat autoritățile să înființeze comuna Lugojul German. Cele două comune - Lugojul Român și Lugojul German - proprietatea Camerei Aulice, au avut administrații locale proprii, fiind conduse de primari diferiți și dispunând fiecare de un sigiliu propriu⁴⁹. Cel mai vechi privilegiu aparține comunei Lugojul

Român, confirmat încă în 1717 de către contele Mercy și generalul Wiard general comandant peste districtele Caransebeș, Lugoj, Făget și Lipova⁵⁰. Pentru a compensa pierderile suferite din cauza deselor războaie dintre Imperiul otoman și Imperiul Habsburgic, Lugojul Român a obținut încă de la începutul stăpânirii austriece în Banat posibilitatea de a ține târguri săptămânale și de a încasa vama podului de peste Timiș. Pe baza celor două privilegii Lugojul Român a obținut rapid de la noii stăpânitori din Banat statutul de târg. Lugojul German a primit această titulatură abia în anul 1749 când, într-un raport către administrația bănățeană, este pomenit cu statutul de comună-târg (Marktgemeinde)⁵¹. Din punct de vedere administrativ nu a avut loc nici o schimbare până în anul 1795 când s-au unit cele două comune dobândind o administrație unitară.

Numirea lui Iosif de Brigido în funcția de guvernator al Banatului (1774) a determinat împărțirea teritoriului bănățean în patru circumscripții (cercuri), dintre care una își avea reședința la Lugoj. Această împărțire a teritoriului promovată la nivelul autorității centrale din Timișoara, nu a contribuit cu nimic la dezvoltarea economică a „citrisque oppidi Lugos” (ambelor târgușoare Lugoj)⁵².

Pe lângă formarea unui aparat funcționăresc loial monarhiei, împărăteasa Maria Tereza a urmărit să promoveze în Banat politici reformiste capabile să permită regiunii o revigorare economică în conformitate cu obiectivele centralizatoare și unificatoare ale politicii vieneze. Pe acest teritoriu au fost experimentate reforme economice și sociale, care au determinat în cele din urmă, creșterea demografică, diversificarea și delimitarea categoriilor sociale aparținând vechiului regim de cele noi, ultimele direct interesate în realizarea unei politici mercantile noi.

Chiar dacă Lugojul a devenit cea mai importantă localitate din comitatul Caraș, cele două târgușoare, datorită dezvoltării autarhice și a numeroaselor războaie purtate pe teritoriul lor în perioada anilor 1718-1778 față de alte așezări din Banat au reușit să iasă din înapoierea economică în care se aflau cu mare greutate. Cea mai mare parte a populației din comitatului Caraș se ocupa cu agricultura, dar specificul geografic al zonei a făcut ca mulți oameni să se îndeletnicească cu păstoritul, pomăritul sau cu silvicultura și mineritul. În acest context, noile autorități locale ale comitatului au început să ceară forurilor superioare aprobarea unor facilități economice și fiscale menite să ducă la dezvoltarea tuturor localităților, la stabilirea populației în mediul rural, la sporirea numerică a acesteia prin îmbunătățirea asistenței medicale, a măsurilor de salubritate, de prevenire și combatere a epidemiilor sau prin dezvoltarea învățământului și a diverselor meserii tradiționale practicate de locuitorii acestor meleaguri din cele mai vechi timpuri. De la începutul activității lor autoritățile comitatense au fost nevoite să se confrunte cu lipsa de clădiri publice unde

funcționarii să-și poată desfășura activitatea și cu lipsa unor spații adecvate pentru cazarea lor. Într-un raport al comitatului Caraș adresat Consiliului Locumtenențial pe 16 august 1781, oficialitățile locale se plâneau de lipsa spațiilor pentru birouri și menționau că singurul edificiu, aflat într-o stare jalnică, care a putut fi ocupat era casa județeană⁵³. Caracterul agrar al zonei și-a pus amprenta și asupra tipului de aglomerări urbane, de mici târguri cu numeroase ateliere meșteșugărești ce încercau să acopere necesitățile economice ale satelor înconjurătoare. Acumulările primitive de capital, se făceau lent în cazul Lugojului și Caransebeșului. În aceste două localități mai importante din comitat, noii funcționari au putut cu greu să-și găsească locuințe unde să poată fi găzduiți de către localnici. De acest lucru au profitat din plin locuitorii cu posibilități de cazare, care au început să ceară chirii exorbitante. Din acest motiv puțini funcționari au reușit să se stabilească în casele țăranilor și orășenilor sau în cele câteva hanuri unde de regulă stăteau călătorii care vizitau comitatul Caraș. Puse în fața acestei situații, autoritățile locale din plasele Bulci și Căpâlnaș au fost nevoite să se stabilească la Lugoj, lucru care a afectat în mod direct activitatea administrativă din cele două cercuri. De aceea, noile autorități au cerut Consiliului Locumtenențial să aprobe deblocarea unor fonduri pentru construirea în cele cinci plase din comitat pe spesele Casei județene, a unor locuințe pentru pretori, iar în Lugoj să cedeze gratuit sau în schimbul unei sume modice magazia militară de alimente pentru transformarea ei în locuințe ale funcționarilor⁵⁴.

Prin pacea de la Passarowitz, Banatul a fost declarat domeniu al Coroanei și, din acest motiv, în țara Banatului a fost introdus exclusiv sistemul de vămi imperiale. În interiorul Banatului se plătea vamă la târgurile săptămânale și anuale unde producătorii și negustorii își ofereau produsele și mărfurile spre vânzare. Majoritatea comercianților erau șvabi, greci, armeni, evrei și un număr mai mic de români. Încă în anul 1752 se acorda Lugojului privilegiul de a ține târg săptămânal în aceleași condiții ca în Timișoara și Becicherecu Mare⁵⁵. La Lugoj s-a construit o piață nouă unde țăranii din district veneau să-și vândă produsele. Comerțul pe scară mai mare a determinat autoritățile comitatense să caute să obțină privilegiul de a încasa vama de trecere a podului peste râul Timiș, mai ales că Lugojul a beneficiat de acest drept înainte de 1718. Podul de la Lugoj făcea legătura cu regiuni mai îndepărtate, asigurând posibilități mai mari de desfacere a produselor agricole sau a lănei, necesare manufacturilor textile⁵⁶. Un drum care venea de la Timișoara prin Chevereș la Lugoj ducea apoi prin Bujor, Făget, Coșava spre Transilvania. O altă șosea venea din Țara Românească prin culoarul Timiș-Cerna și făcea în Lugoj legătura cu Transilvania sau cu Timișoara. Din cauza faptului că podul peste râul Timiș a fost construit din lemn, el nu a putut rezista multă vreme la inundațiilor frecvente la Lugoj.

Camera Aulică a renunțat la vama podului în favoarea Lugojului Român încă de la începuturile stăpânirii austriece din Banat și din cauza marilor cheltuieli cerute de repararea lui. Vama putea să asigure numai parțial costurile cerute de întreținerea podului. Astfel, pentru a menține în bună stare podul Lugojul Român a cheltuit până în anul 1780 mai mult decât suma netă de 135 fl rămasă din încasarea vămii⁵⁷. Cele două comune nu au fost de acord să plătească taxa de răscumpărare în valoare de 38.660 fl. 40cr. pentru a putea percepe vama de pe urma ținerii târgurilor săptămânale și a podului de peste Timiș⁵⁸. În anii următori cele două comune au continuat să facă demersuri la forurile centrale pentru obținerea acestor două privilegii. În 15 noiembrie 1781 Consiliul Locumtenențial scria autorităților comitatense din Caraș să se intereseze dacă cele două comune sunt de acord să dobândească privilegiul vamal de la podul de peste râul Timiș, căci în caz contrar începând cu 26 noiembrie 1781 nu vor mai putea încasa nici un fel de vamă. Într-un alt memoriu autoritățile comitatense anunțau Consiliul Locumtenențial că Lugojul Român și Lugojul German au făcut demersurile necesare pentru dobândirea acestor privilegii⁵⁹. Problema obținerii privilegiilor în favoarea celor două comune de pe malul Timișului a stat constant în atenția Consiliului Locumtenențial și a autorităților comitatense din moment ce ele considerau că cererile lor „sunt în interesul binelui de obște”, iar „rugarea comunelor numite este vrednică de a fi apreciată”⁶⁰. În 1783 cele două comune se adresează din nou Administrației erariale pentru dobândirea celor două privilegii. Insistența cu care cele două localități au luptat pentru dobândirea acestor două drepturi nu a fost pe placul domeniului cameral din Lugoj din moment ce acesta a intentat un proces comunelor pentru a le împiedica să obțină privilegiile regale pentru care luptau de mai mulți ani⁶¹.

Creșterea importanței celor două localități în cadrul economiei comitatului Caraș, desemnarea Lugojului drept capitală a noii administrații teritoriale, a determinat în 1782 ca cele două comune să ceară de la împăratul Iosif al II-lea ridicarea lor la ranguri de târguri privilegiate. Și de această dată solicitările lor s-au lovit de împotrivirea oficiului cameral din Lugoj, fiindcă acesta nu era de acord ca încasarea contribuțiilor camerale să se facă de către comune pentru a se evita abuzurile unor funcționari⁶². Camera considera că dacă Lugojul Român obține statutul de târgușor privilegiat atunci numărul atribuțiunilor sale va crește, iar garanția pentru achitarea contribuțiilor va scădea din cauza faptului că nu ar fi capabilă să-și plătească obligațiile către erariu. În aceste condiții Lugojul Român ar fi obligat să recurgă la mila împăratului pentru ca acesta să le anuleze datoriile. De aceea, pentru achitarea restanțelor față de Cameră aceasta a propus vinderea comunei Lugojul German. Astfel, contribuțiile curente ar fi asigurate, iar locuitorii ar fi tratați conform urbariului în vigoare⁶³.

Camera nu a fost de acord nici cu cererea Lugoşului German, pentru că el era mai puţin dezvoltat decât Lugoşul Român. Pentru a putea ajunge la acelaşi nivel de dezvoltare, Camera a propus ca jumătate din vama încasată cu ocazia târgurilor săptămânale şi o treime din vămile podului Lugoşului Român să fie date Lugoşului German⁶⁴. Din aceste motive Camera nu a dorit să acorde nici un privilegiu celor două comune, cu toate că ele erau conduse de doi primari şi puteau oricând să formeze o singură localitate. Tot ea nu a vrut să favorizeze o comună în dauna celeilalte sau ca lupta pentru obţinerea privilegiilor să ia o amploare prea mare, care ar fi periclitat dezvoltarea lor economică⁶⁵.

Împăratul Iosif al II-lea a respins solicitările celor două comune fără nici o motivare. Printr-un decret al Camerei aulice din 27 august 1782 răspunsul la revendicările lor a fost adus la cunoştinţa celor două localităţi. Chiar dacă împăratul nu a aprobat cererile lugoşenilor, lupta acestora pentru obţinerea unor privilegii nu s-a încheiat. În corespondenţa cu organele centrale comunele au continuat dezbaterile chestiunii de interes comun pentru ambele părţi ale Timişului. Până la urmă, această corespondenţă a fost întreruptă din cauza conflictelor provocate de războiul turco-austriac din 1788-1789⁶⁶. Singurele venituri ale celor două comune obţinute din ţinerea târgurilor săptămânale şi anuale sau din prelucrarea vinurilor⁶⁷ nu s-au dovedit a fi rentabile pentru Lugoşul, care nu a fost ridicat niciodată de către camera regală la rangul de târg privilegiat sau de oraş liber regesc. Cele două localităţi au putut în continuare să-şi ţină târgurile, dar au rămas cu titulatura de târg regesc cameral. Cu toate că Lugoşul a fost reşedinţa comitatului Caraş, el a fost administrat în continuare ca un târguşor provincial până ce în anul 1889 a fost ridicat la rangul de municipiu şi oraş⁶⁸.

Ocuparea Banatului de către habsburgi a deschis noi posibilităţi de dezvoltare şi pentru Lugoş, unde în decursul secolului al XVIII-lea s-au zidit şi restaurat diferite oficii publice: cazarma, magazii militare şi de cereale folosite de armata austriacă (1723), mori, casă pentru prefectură (1732), biserica romano-catolică a călugărilor minoriţi (1733-1735), biserica Sfântul Nicolae (1726), biserica ortodoxă română (1759-1766), moara erarială Elisabeta, spitalul (1749) etc.

Încă de la formarea comitatului Caraş autorităţile locale au început să construiască edificii publice şi case pentru găzduirea funcţionarilor sosiţi aici din alte părţi. În acest sens administraţia comitatensă cerea aprobarea Consiliului Locumtenenţial ca în cele cinci plase ale comitatului Caraş să se dea locuri de casă pentru pretori, iar în Lugoş, aşa cum am mai arătat, să se cedeze gratuit sau în schimbul unei chirii modeste magazia militară de alimente unde să fie adăpostiţi câţiva funcţionari judeţeni⁶⁹. Această cerere a fost discutată în cadrul şedinţei comitatense din 24 mai 1784 când autorităţile locale s-au adresat printr-un memoriu comisarului regesc Anton Iancovici şi Consiliului Locumtenenţial pentru

a obține aprobarea schimbării destinației magaziei militare. Memoriul a fost respins de autoritățile centrale și de către comisarul regesc care a refuzat să sprijine în fața împăratului cererea comitatului Caraș. În consecință, Consiliul Locumtenențial înștiința la 8 iunie 1784 autoritățile comitatense faptul că împăratul Iosif al II-lea nu a fost de acord să schimbe destinația magaziei militare de alimente în locuințe de serviciu pentru magistrații din comitat⁷⁰. Odată cu construirea unor clădiri publice capabile să adăpostească noile instituții comitatense, autoritățile locale au avut în vedere și repararea unor construcții mai vechi din cele două Lugojuri. Astfel, în cadrul adunării comitatense din 19 mai 1782 comitatul Caraș a cerut acordul Consiliului Locumtenențial pentru refacerea gardului de nuiele din jurul clădirii casei comitatului dintr-un material mai solid. Din cauza costurilor prea ridicate s-a propus repararea doar a porții și a gardului din partea pieței⁷¹.

Instaurarea stăpânirii austriece în Banat a fost însoțită de o preocupare constantă a Curții de la Viena pentru aducerea în această provincie a unor populații străine din teritoriile germane sau din alte țări ale coroanei habsburgice.

Politica populaționistă coerentă promovată încă din vremea împărătesei Maria Tereza a fost determinată de izbucnirea numeroaselor conflicte militare între habsburgi și turci, de distrugerile repetate provocate de armatele străine care au devastat teritoriul bănățean, dar și de apariția numeroaselor calamități naturale (inundații, foamete sau epidemii). Populația rămasă în Banat s-a concentrat în târgurile fostelor districte privilegiate, pentru că acestea au putut oferi oamenilor o securitate sporită. Sărăcirea așezărilor rurale a avut repercusiuni directe asupra agriculturii, pentru că pământuri odată cultivate au devenit mlaștini sau terenuri sterpe. Zona Lugoj - Caransebeș a fost una dintre cele mai populate din Banat, fiindcă munții și pădurile au putut să asigure o mai mare securitate oamenilor din fostele districte privilegiate românești bănățene existente aici în perioada evului mediu.

Pentru stabilirea unei evidențe mai bune a populației, împăratul Iosif al II-lea a ordonat realizarea primului recensământ modern al Ungariei. El a fost înfăptuit între 1784 și 1787, ca urmare a decretului 7.868 din 16 iulie 1784, dar primele date au început să fie culese în Banat începând cu anul 1781⁷². Curtea de la Viena era interesată ca pe baza materialului cules de pe urma recensământului să intre în posesia unor informații cât mai exacte referitoare la numărul locuitorilor, la bunurile lor, la numărul de case care puteau să fie folosite de armata austriacă într-un eventual cantonament militar cât și la cantitățile de grâu și fân folosite ca hrană și furaje pentru oștire.

Recensământul din 1784 a înfățișat un tablou relativ al situației administrative în comitatele nou înființate, dar și o serie de date referitoare la numărul târgușoarelor, comunelor, caselor și familiilor din ele. Pentru prima dată în

Banat un recensământ a avut în vedere împărțirea pe categorii sociale a populației masculine oferind informații importante despre starea economică a comitatelor bănățene și despre îndeletnicirile locuitorilor de la sate și orașe.

COMITATUL	TÂRG	COMUNĂ	PREDIU	TOTAL	NUMĂR CASE	NUMĂR FAMILII	TOTAL LOCUITORI
CARAȘ	8	223	-	231	36.570	36.775	188.200
TIMIȘ	5	180	-	185	35.724	38.861	215.545
TORONTAL	4	111	14	129	21.366	25.659	152.052
TOTAL	17	514	14	545	93.660	101.295	555.827

Astfel, în comitatul Caraș existau 8 târguri și 223 de sate cu un număr total de 36.570 de case și 36.775 de familii⁷³. Cea mai mare parte a populației comitatului se ocupa cu agricultura și în Caraș exista cel mai mare număr de orașeni proveniți din rândurile țăranilor. În schimb, Carașul avea cel mai mic număr de nobili, ei formând, alături de cei 99 de funcționari, aparatul administrativ al comitatului⁷⁴. Deoarece lipsea aristocrația, comitele suprem și vicepreședinții au fost desemnați din rândurile nobilimii comitatului. În fruntea plășilor se afla câte un primpretor și unul sau mai mulți pretori, după mărimea plășii⁷⁵.

COMITATUL	PREOȚI	NOBILI	FUNCȚIO- NARI	ORĂ- ȘENI	ORĂȘENI PROVENIȚI DE LA SATE	ȚĂRANI	JELERI	VETE- RANI	ALTE OCU- PAȚII
CARAȘ	323	108	99	276	25.414	21.138	14.833	4	2.788
TIMIȘ	361	123	95	483	23.374	27.996	17.405	13	4.436
TORONTAL	223	129	62	209	14.631	19.943	15.610	19	2.627
TOTAL	907	360	256	766	69.143	70.353	47.848	36	9.791

Dezvoltarea economică, înmulțirea numărului de sate datorită colonizărilor și sporului natural al populației a făcut posibilă creșterea demografică și stabilizarea locuitorilor în toate comitatele nou înființate în Banat.

Cucerirea și ocuparea Banatului de către habsburgi a determinat aplicarea mai multor reforme administrative în funcție de realitățile sociale sau de obiectivele centraliste ale politicii vieneze. Conscripțiile realizate pe parcursul secolului al XVIII-lea în acele districte care în 1779 au format comitatul Caraș dovedesc fără tăgadă faptul că Imperiul Habsburgic a fost direct interesat în transformarea zonei într-o provincie prosperă în care populația să fie capabilă să-și plătească obligațiile față de stat. Conscripția din 1717 oferă cu aproximație, situația demografică în ținuturile înglobate ulterior în comitatul Caraș. În ea sunt amintite toate cele 11 districte bănățene cu numărul satelor și al caselor. Un al doilea izvor este harta Banatului întocmită la ordinul guvernatorului Claudius Florimundus Mercy între anul 1723-1725⁷⁶. Diferențele existente între conscripția din 1717 și harta lui Mercy, se explică prin faptul că topografiile care au cartografiat districtul Lugoj, au menționat doar satele din cercul Lugoj, excluzându-le pe cele din cercurile Lunca, Făget și Sărăzani. La rândul ei, administrația locală a urmărit să

reducă pe toate căile cuantumul obligațiilor față de stat rămânându-i astfel posibilități de exploatare a acestor dări în folos propriu. Această deficiență se poate observa și cu prilejul conscripției fiscale din anul 1743 finalizată în 1745,⁷⁷ când datorită războiului austro-turc din 1737-1739 și a unor calamități naturale au dispărut o serie de localități și s-au înființat altele. De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că în cursul timpului s-a produs contopirea unor localități, abandonarea unor predii populate și, prin urmare, dispariția unor localități din listele de înregistrare ca și trecerea unor localități dintr-un district în altul.

Ultima conscripție (1774) realizată înainte de înființarea graniței militare (1768 - 1774) nu aduce modificări esențiale în districtele Lugoj și Caransebeș, ci doar în districtele Lipova și Palanca Nouă⁷⁸. Astfel, cu prilejul conscripției din anul 1743 cercul Căpălnaș apare menționat în districtul Lipovei cu 11 localități⁷⁹, iar în conscripția din 1774 cu 13 localități⁸⁰. Situația rămâne neschimbată și în cazul plasei Bulci, care atât cu prilejul conscripției din 1743⁸¹, cât și a celei din 1774⁸² este menționată ca aparținând districtului Căpălnaș. În ceea ce privește plasa Oravița, ea nu a fost organizată anterior în district, localitatea cu acest nume aflându-se în cercul Răcășdia, districtul Palanca Nouă atât în conscripția din 1743 unde este menționată alături de 15 localități cât și în cea din 1774 când numărul localităților din cercul Răcășdia ajunge la 29 de sate⁸³.

DISTRICTUL	CONSCRIPTIA DIN 1717-SATE	HARTA DIN 1723-1725			CONSCRIPTIA DIN 1743	CONSCRIPTIA DIN 1774
		SATE LOCUITE	SATE PUSTII	TOTAL SATE HARTĂ		
LUGOJ	106	26	3	29	96	99
CARANSEBEȘ	91	71	5	76	75	76
LIPOVA	76	65	70	135	43	66
CERCUL CĂPĂLNAȘ	—	—	—	—J ---	11	13
PALANCA NOUĂ	55	42	3	45	51	64
CERCUL RĂCĂȘDIA	—	—	—	—	15	29

Creșterea numărului de sate în aceste districte a avut ca urmare directă sporirea populației mai ales în regiunile de colonizare. Pe teritoriul viitorului comitat Caraș aducerea unor populații străine s-a desfășurat mai lent decât în alte părți ale Banatului și mărirea numărului de locuitori a rezultat mai mult prin sporul natural al populației. De-a lungul întregii stăpâniri habsburgice din secolul al XVIII-lea, elementul românesc a rămas dominant în așezările din districtele Orșova, Caransebeș și Lugoj (99% românești la 1743 și 1774), iar după încorporarea la Ungaria în comitatul Caraș, din 227 de localități rurale, 221 erau locuite numai de români și alte șase de români împreună germani. Conform conscripțiilor din anii 1717, 1770 și 1778 datele statistice oferă următoarele creșteri demografice în districtele Lugoj, Caransebeș și Lipova⁸⁴.

DISTRICTUL	NUMĂRUL LOCUITORILOR DUPĂ CONSCRIPTIA DIN 1717	NUMĂRUL LOCUITORILOR DUPĂ CONSCRIPTIA DIN 1770	NUMĂRUL LOCUITORILOR DUPĂ CONSCRIPTIA DIN 1778
LUGOJ	7.872	34.034	34.084
CARANSEBEŞ	12.612	29.828	29.828
LIPOVA	4.534	31.402	31.402

Procesul de înglobare a Banatului în cadrul structurilor administrative ale Imperiului din secolul al XVIII-lea, poate fi considerat ca o componentă importantă a schimbărilor sociale sesizabile odată cu înfiinţarea comitatului Caraş. Reformele iozefine au dus la accelerarea dezvoltării economiei bănăţene rămânând însă dependentă de Viena. Influenţele exogene în transformările sociale s-au împletit cu particularităţile interne ale societăţii medievale bănăţene şi cu războaiele austro-turce desfăşurate aici după ocuparea provinciei de către Imperiul Habsburgic. În Banat nu au existat stări sociale sau ordine privilegiate, aşa cum era situaţia în alte părţi ale statului austriac şi în consecinţă societatea era guvernată de legi, cutume şi obiceiuri arhaice. Puterea centrală a avut în permanenţă intenţia să reglementeze raporturile dintre clase sau în interiorul acestora. Existau anumite diferenţe între diferite categorii sociale, dar mai puţin sesizabile în interiorul aceluiaşi grup social.

Viena a interzis atât stabilirea în Banat a unei nobilimi cu privilegii şi imunităţi, cât şi constituirea breslelor, în schimb a acordat privilegii economice, de colonizare, comerţ, meşteşug, etc. toate acestea pentru a încuraja progresul economic al noii ţări. După 1779-1780 vechea administraţie provincială care a funcţionat până în timpul Comisiei Niczky, a fost treptat înlocuită de noua nobilime ce a apărut în Banat prin cumpărarea domeniilor. Dobândirea proprietăţilor funciare a fost un mijloc de a intra în rândurile noii nobilimi sau de a deveni funcţionari în cele trei comitate nou înfiinţate. În raport cu alte comitate, unde numărul nobililor era mult mai mare, în comitatul Caraş acesta era redus⁸⁵. Reamintesc că recensământul din 1784 număra în Torontal 129 de nobili, în Timiş 123, iar în Caraş, 108.

Parcelarea pământului cameral şi vânzarea sa în domenii a permis noilor proprietari să ceară de la autorităţile austriece eliberarea diplomelor de nobil imediat după încorporarea Banatului la Ungaria. Prin obţinerea acestui certificat nobiliar, proprietarul se bucura de toate imunităţile, drepturile şi privilegiile stabilite pentru nobilimea maghiară, era scutit de dări, vota legile în dietă, alegea pe funcţionarii şi pe judecătorii comitatului, dispunea de executarea lucrărilor publice şi stăpânea mari suprafeţe de pământ. Registrul de procese-verbale al comitatului Caraş din data de 26 noiembrie 1780 semnală un asemenea caz, când Gheorghe Parvy născut la 31 martie 1759 la Golgocz, comitatul Nyitra, dar domiciliat la Lugoj de 26 de ani cerea autorităţilor de aici eliberarea certificatului nobiliar. Chiar

dacă cererile sale repetate adresate autorităților din comitatele Caraș și Nyitra au rămas fără nici un răspuns, în urma morții lui Gheorghe Parvy, acest demers este continuat de văduva sa mamă a patru copii minori. Cum familia Parvy nu a fost menționată în tabelul de conscriere a comitatului Caraș, autoritățile locale s-au adresat printr-o cerere omologilor din Nyitra, cu rugămintea de a contacta rudele decedatului din Golgocz, pentru ca aceștia să obțină certificatul nobiliar în numele moștenitorilor⁸⁶.

Criza economico-financiară prin care trecea statul austriac din cauza numeroaselor războaie cu Prusia lui Frederic al II-lea, a determinat-o pe împărăteasa Maria Tereza să treacă la vânzarea domeniilor statului din Banat. Fără să țină cont de protestul nobilimii maghiare, Iosif al II-lea a ordonat cumpărarea acestor bunuri în „grupuri clasificate”⁸⁷, prin licitațiile desfășurate la Viena și Timișoara pe data de 1 august 1781. În acest scop s-a format o comisie alcătuită din cancelarul aulic ungar contele Francisc Eszterházy, președintele Camerei Aulice contele Kollowrat, subcancelarul aulic ungar contele Pálffy, președintele Camerei Aulice de Conturi contele Khevenhüller, vicepreședintele Camerei Aulice Ungare contele Batthányi, raportor contele Zichy, consilierii aulici Bolza, György, Braun și Nagy, iar ca secretari Brunsvik și Redl⁸⁸. Iosif al II-lea a permis participarea la aceste licitații nu numai a nobililor, dar și altor persoane, indiferent de origine sau poziție socială. Prin achiziționarea acestor domenii, în schimbul unor mari sume de bani, noii proprietari intrau în rândurile nobilimii și aveau un cuvânt hotărâtor în adunările comitatului. Cum vânzarea proprietăților s-a făcut la o sumă mult mai mare decât prețul de pornire, împăratul Iosif al II-lea a cerut organizarea unei noi licitații la Timișoara pe data de 15 noiembrie 1782⁸⁹. Nu toate aceste licitații au adus un profit substanțial pentru statul austriac. O scrisoare anonimă adresată cancelarului Kaunitz în august 1781 dovedea cu cifre exacte pierderile suferite de trezorerie prin vânzarea domeniilor statului din Timiș, Torontal și Caraș. În districtele Lugoj, Caransebeș, Vârșeț și regiunile miniere din 252 de sate rămase Imperiului habsburgic în urma licitației din 1781, trezoreria primea un impozit anual doar de 435.125 fl. 8 cr. Cele 40 de moșii cumpărate în 1781 valorau uriașa sumă 4.240.747 fl, iar în urma acestei licitații fiscal austriac mai primea din parte Banatului numai 1.059.000 fl., împăratul suferind o pierdere de 25 milioane fl prin vânzarea pământurilor din Banat⁹⁰. Nimeni dintre oficialii Curții vieneze nu l-au înștiințat pe împărat de acest memoriu. Nemulțumirea era generalizată în rândurile nobilimii maghiare, deoarece a trebuit să plătească sume mari de bani pentru cumpărarea domeniilor din Banat. Astfel, statul austriac a câștigat pe această cale, sume importante care au intrat în vistieria camerei austriece și nu a celei maghiare cu toate că în urma încorporării din 1779 teritoriul aparținea Ungariei. Numai în anii 1781 - 1782 s-au vândut prin licitație publică 56 de domenii în Banat cu prețul

de 4.825.400 fl., ceea ce a reprezentat o contribuție importantă la îmbunătățirea finanțelor țării⁹¹. Nobilii împroprietăriți cu pământ în comitatul Caraș pe vremea împăratului Iosif al II-lea au fost: Macskássy Emeric (Bârna), Nemes Sigismund (Bara, Dobrești și Rădmănești), contele Bruckenthal (Ebendorf și Silvaș), cancelarul aulic D' Elvaux (Spata și Lăpușnic), Piáček Miklós (Oloșag și Herendești), Hazlinger Andrei (Sărăzani și Botinești), Mihály Gelly (Coșavița), Kiss Andrei (Subodica), Pavel Ioanovici (Duleu și Valea Mare), Athanasievici Eftimie (Valeapai), Iosif Frummer și Iosif Bibici (Jupa), Ioan și Mihai Branovácski (Mâtnic), Bideskúty Vincze (Herneacova), Ioan Madácsi (Seliște), Palikutja (Fârliug și Dejan), Mihajlovici Suplaiszki Márk (Valea Boului), frații Petrovici (Ohaba - Mâtnic, Rugi și Ruginosu), Frummer Filip și Márovici Iosif (Găvojdia și Jena), Mihai Zombory (Căvâran, Sacu și Tincova) și baronul Knezevici (Santa Elena)⁹². Apariția domeniilor particulare și noii nobilimi în Banat nu a anulat preponderența Camerei asupra proprietății funciare. Curtea și-a păstrat controlul asupra majorității domeniilor și moșiilor, mai ales că la 5 martie 1784 împăratul Iosif al II-lea a emis un ordin de încetare a vânzării domeniilor camerale.

Trecerea Banatului sub stăpânire austriacă marchează intrarea acestei „țări” în orbita politicii economice mercantiliste promovată de habsburgi. În acest sens, pentru guvernarea în bune condiții a Banatului a fost pus un accent deosebit pe dezvoltarea meseriilor, manufacturilor bazate în special pe valorificarea materiilor prime locale ca și a agriculturii. La începutul secolului al XVIII-lea, după alungarea turcilor, numărul meseriașilor era foarte redus. Toate obiectele cu destinație casnică și cele necesare traiului zilnic erau confecționate casnic. După 1717 documentele înregistrează o creștere însemnată a meseriașilor la orașe ca urmare a migrării populației din mediul rural în cel urban și a sosirii unui mare număr de coloniști din alte părți ale Imperiului Habsburgic. Majoritatea meșteșugarilor, pe lângă specialitatea lor, se ocupau și cu agricultura.

Condițiile dezvoltării economice din orașele bănățene, fenomenul concurenței determinat de existența unui mare număr de meșteri români și străini a necesitat elaborarea unor reglementări specifice de către Consiliul Locumtenențial pentru desfășurarea unui comerț civilizat după anul 1779. Meseriașii din comitatul Caraș, în special cei din Lugoj se bucurau de renume încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Una dintre cele mai vechi statistici cu privire la meseriașii din Lugoj datează din anul 1775, înregistrând în Lugojul român 23 meseriași (7 blănari, 6 cizmari, 3 căldărari, 2 fierari ș. a.), iar în Lugojul german 27 meseriași (3 zidari, 3 blănari, 3 cizmari, 2 pantofari, 2 dogari, 2 croitori, 2 bărbieri ș. a.)⁹³. Conform conscripției urbariale din anul 1781-1782 în Lugojul român se aflau 101 meseriași care practicau 11 meserii, iar în Lugojul german 63 de meseriași care practicau 22 de meserii⁹⁴. Pentru a se putea stabili la Lugoj, meseriașii trebuiau mai întâi să

ceară autorizație de la autoritățile locale. Nu odată se întâmplase ca cererea unuia sau altuia dintre meseriași să fie respinsă pe motivul că existau destui meșteri într-o anumită profesie ce puteau satisface nevoile locuitorilor⁹⁴. După înființarea comitatului Caraș în congregațiile comitatense sunt pomeniți 52 de meseriași⁹⁵, iar cu ocazia recensământului din 1784-1787 la rubrica „cetățeni și meseriași profesioniști din comune” în tot comitatul sunt menționați 383 de meseriași, între care în Lugojul român 39 și în Lugojul german 59 de meseriași⁹⁶. Se poate observa încă de pe acum o anumită specializare a meseriașilor din cele două comune. În timp ce în Lugojul român predominau olarii, jocarii și pantofarii, în Lugojul german dulgherii, rotarii, tâmplarii și zidarii unde în majoritatea cazurilor primeau comenzi de la stat. Prezența la Lugoj a unui mare număr de meșteșugari individuali își află explicația și în dominația străină, în dese războaie austro - turce purtate pe parcursul secolelor XVII și XVIII pe teritoriul bănățean. Acestea au determinat pauperizarea populației și scăderea numărului de locuitori ai Lugojului, dând economiei un aspect autarhic. În condițiile dominanței micilor ateliere meșteșugărești și a apariției manufacturilor în secolul al XVIII-lea dezvoltarea în comitatul Caraș a unei industrii proprii nu s-a putut face decât în prima jumătate a secolului al XIX-lea. La cererea din 9 iulie 1780 a Consiliului Locumtenențial congregația comitatensă, în septembrie 1780, notifica acestuia că „nici în Lugoj, nici în județ (comitat- n.n.) nu există fabrici. Sunt însă în Lugoj, dar mai cu seamă în Caransebeș locuitori care ei sau înșiși sau muierile lor din lână confecționează cu propria lor economie fac procrovițe sau meșterii de îmbrăcăminte în cantități însemnate le vând în Transilvania și Ungaria”⁹⁷. Dacă până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea meșteșugarii lugoieni își vindeau produsele cu ocazia târgurilor săptămânale desfășurate în piața locală, începând cu anul 1776 se înregistrează patru târguri de țară pe an care ulterior au devenit vestite în tot Banatul⁹⁸. Chiar dacă Comisia de încorporare a Banatului nu a fost de acord cu desfășurarea fără îngrădiri a comerțului între toate localitățile din Banat, în comitetul Caraș situația a fost diferită: aici, unde în congregația comitatului din 22 mai 1780 s-au reconfirmat drepturile reciproce ale meseriașilor și negustorilor din Lugoj și Caransebeș de a vinde produsele cu ocazia târgurilor săptămânale. Înțelegerea dintre cele două comune nu a fost aprobată de Comisia Niczky, fiindcă printr-un ordin din 14 iunie 1781 a revocat-o. Administrația comitatensă a susținut mereu cererea meșteșugarilor și negustorilor lugoieni, cu toate că ideea conectării târgurilor săptămânale a venit din partea unor comercianți mai bogați din Caransebeș care doreau să facă comerț și în alte părți ale Banatului⁹⁹. Chiar dacă autoritățile locale nu au vrut să separe desfășurarea comerțului la Lugoj și Caransebeș ele au fost nevoite, la 27 octombrie 1783 să ducă la îndeplinire ordinele împăratului Iosif al II-lea, pentru că acesta nu dorea ca meseriașii caransebeșeni să

meargă la târgurile săptămânale din Lugoj, pe motivul că acestea se desfășurau doar pentru localnici. Prin urmare, nici lugojenii nu trebuiau să admită în comuna lor pe comercianții străini pe considerentul că aceștia le fac concurență neloială¹⁰⁰. O reglementare asemănătoare s-a adoptat nu numai în interiorul comitatului, ci și între comitatele vecine Timiș și Caraș. În anul 1782 meseriașii din Lugoj cereau autorităților locale să nu mai permită comercianților din Timișoara să mai vândă marfa lor en-gros în târgurile săptămânale din Lugoj pe motiv că și lor s-a interzis acest lucru. Așa s-a întâmplat cu săpunarul Alexovici Vasza din Ciacova care nu a mai putut să vină cu marfă proprie la târgul săptămânal din Lugoj¹⁰¹.

Politica de dezvoltare economică a celor trei comitate făcută în favoarea Casei imperiale din Viena s-a desfășurat în paralel cu aplicarea a unui sistem fiscal foarte rigid și abuziv pentru negustori. Impunerea impozitului fiscal nu a ținut cont de realizări sau de starea materială a fiecărei persoane în parte, ci doar de locul în care își desfășurau activitatea comercianții: în mediul rural sau urban. S-a considerat că meșteșugarii și comercianții din Lugoj trebuie să plătească un impozit mai mare față de cei care locuiau la sate sau în ținuturi mai lăturalnice. Mulți lugojeni s-au arătat nemulțumiți cu aplicarea impozitului proporțional așa cum s-a întâmplat și cu cei șase ucenici dulgheri, care au cerut autorităților în anul 1783 să fie scutiți de această dare pe motiv că ea este obligația stăpânilor la care lucrau doar în perioada verii¹⁰².

Ramura economică care a contribuit preponderent la dezvoltarea comitatului Caraș a fost agricultura. Condițiile climatice favorabile și fertilitatea pământului au făcut din agricultură principala preocupare a locuitorilor din această parte a Banatului. Comitatul Caraș avea o întindere de circa 6.955 km²¹⁰³, ocupând ca suprafață locul al 13-lea între comitatele Ungariei¹⁰⁴. Pământurile întinse ale comitatului ofereau locuitorilor largi posibilități de producție și, de asemenea de desfacere a produselor agricole. În zonele de câmpie oamenii se ocupau de cultivarea pământului arabil sau a terenurilor cu altă destinație agricolă așa cum rezultă din tabelul următor¹⁰⁵ (situația de la 1848).

Total jugăre	Arabil	Fânețe	Podgorii	Grădini	Pășune	Pădure
1.209.515	208.914	61.210	27.314	23.135	103.514	785.428
100%	17,27%	5,06%	2,25%	1,91%	8,56%	64,5%

Suprafețele agricole au crescut an de an din cauza necesităților mereu sporite de aprovizionare a armatelor imperiale care se aflau staționate pe teritoriul comitatului. Dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea comitatul Caraș deținea 388.990 iugăre de pământ arabil, 341.704 de pădure, 78.400 de livadă și pășune, 28.843 de livezi și 12.893 de grădini și pomi fructiferi¹⁰⁶, în preajma revoluției de la 1848 suprafața totală era de 1.209.515 iugăre¹⁰⁷.

Principalele produse agricole din comitatul Caraș au fost: porumbul, ovăzul, orzul și fructele, în special prunele folosite la realizarea băuturilor spirtoase. O pondere mare în comitat o avea viticultura. Cel mai însemnat centru viticol din comitat a fost Lugojul. În anul 1774 funcționarul Johann Jakob Ehrler care a vizitat întregul district Lugoj menționa că aici se ”*recoltează anual 34.490 mierțe de grâu (1 mierță vieneză = 61,487 l - n.n.), 4.180 mierțe de orz, 28.660 mierțe de ovăz și 117.150 mierțe de porumb*”¹⁰⁸ iar ”*fiertul răchiei, creșterea caprelor, oilor, dar mai cu seamă a porcilor dau cele mai bune rezultate. Localitatea Lugoj străbătută de Timiș, pe care trece un pod frumos, produce destul de mult vin, socotit în țară ca fiind de cea mai bună calitate. În anii favorabili recolta de vin se ridică la cel puțin 9.000 de vedre (1 vadră = 11,57 l – n.n.)*”¹⁰⁹. Un deceniu mai târziu călătorul german J. Lehman a trecut prin Lugoj în anul 1785 menționează că la Lugoj ”*se cultivă viță după modelele cele mai noi. Aici se produc cele mai bune vinuri de Burgundia unice în Banat*”¹¹⁰. Recoltele din vin erau bogate pentru că 90% din populația acestui târgușor posedau vii¹¹¹. La sfârșitul secolului al XVIII-lea Dealul Viilor de la marginea Lugojului cuprindea o suprafață de 935 de iugăre¹¹².

Creșterea animalelor a fost o altă ocupație de bază pentru populația comitatului Caraș. Scopul urmărit prin creșterea vitelor a fost obținerea produselor de carne, piei și lână ce se vindeau atât pe piața internă cât și în exterior. Încă de la instaurarea stăpânirii austriece, Administrația Banatului a fost interesată să înființeze aici ateliere mari de țesut lână. Documentele vremii semnalează că la Lugoj în anul 1722 a existat o ”*fabrică*” de pături patronată de obercneazul Ioan Ratz de Mehadia¹¹³.

Încorporarea Banatului la Ungaria și crearea domeniilor particulare a impus o reglementare urbană, care să extindă prevederile urbaniului din Ungaria și asupra celor trei noi comitate. Introdusă cu începere de la 1 noiembrie 1780 reglementarea urbană din Banat este de fapt o prelungire și adaptată după cea aplicată la Ungaria în anul 1767.

În Banat sesia iobăgească s-a stabilit uniform ca întindere și diferită calitativ pentru toate cele trei comitate: Timiș, Torontal și Caraș. O sesie întreagă era formată din teren de casă, pământ arabil, fânețe și o parte la pășunea comună. Sesiile au fost întregi, jumătăți, pătrimi și optimi. O sesie întreagă indiferent din ce categorie făcea parte, era formată din 34 de iugăre, o jumătate din 19 iugăre, o pătrime din 11 iugăre și o optime din 7 iugăre. O conscripție din anul 1782 arată că în Lugojul român se aflau 956 de case cu 111 proprietari străini. Comuna deținea un total de 6.905 iugăre din care pentru arătură 3.320 iugăre, vie 1.176 iugăre, izlaz 762 iugăre, pășunat 1.624 iugăre și pădure 23 iugăre. Existau în partea românească a comunei 63 de proprietari care dețineau jumătate de sesie, 100 de proprietari

pătrime de sesie şi 526 de proprietari cu optime de sesie. Cu totul alta a fost configuraţia socială în Lugojul german unde aceeaşi statistică arată că din cele 220 de familii prezente mai mulţi se ocupau cu meseriile¹¹⁴ şi mai puţin cu agricultura. Lugojul german avea 1.422 iugăre din care pentru arătură 627 iugăre, păşunat 369 iugăre, izlaz 163 iugăre şi intravilan 263 iugăre. Chiar şi numărul proprietarilor a fost mai mic din moment ce 7 proprietari deţineau o jumătate de sesie, 30 de proprietari pătrime de sesie şi 119 proprietari cu optime de sesie¹¹⁵.

Statutul social al iobagilor a cunoscut fluctuaţii de la o epocă la alta în funcţie de suprafaţa lotului în posesie şi de sistemul de contribuţii, prestaţii şi obligaţii datorat nobilului şi statului. În comitatul Caraş se remarcă o continuă creştere a pământurilor aflate în proprietatea gospodăriilor ţărăneşti pe fondul preocupărilor împăratului Iosif al II-lea de a asigura o egalizare a statutului economic al ţărănimii în vederea preîntâmpinării conflictelor sociale, a sporirii capacităţilor agricole şi fiscale ale iobagilor.

În Banat taxele şi dările constau din impozitul pe cap şi cel funciar, impozitul pe chirie şi pe cel de negoţ, impozitul pentru exercitarea meseriilor şi cel pe venit, taxa de toleranţă pentru evrei, darea de cazarmament plătită de fiecare contribuabil în parte. Impozitul pe cap împreună cu darea de cazarmament şi cu impozitul funciar în funcţie de fertilitatea pământului se percepea pe trei categorii¹¹⁶. Din cauza faptului că o mare întindere din comitatul Caraş reprezenta un aspect muntos, pământurile multor sate şi comune, cum erau şi cele de la Lugoj au fost încadrate în categoria a II-a de impozitare. În urma măsurării şi distribuirii terenurilor agricole situaţia pământurilor iobăgeşti din Lugoj pe anii 1776¹¹⁷ şi 1781-1782¹¹⁸ se prezintă în felul următor:

ANUL	JUMĂTĂŢI	%	PĂTRIMI	%	OPTIMI	%	TOTAL	%
1776	66	7,7	130	15,3	651	77	847	100
1781-1782	70	8,2	130	15,2	655	76,6	855	100

Conform Urbariului din 1780, ţăranii au fost împărţiţi în două categorii: ţărani cu pământ - sesionaţi - şi ţărani fără pământ - non sesionaţi. Din a doua categorie au făcut parte jelerii sau inchilii cu casă şi subjelerii sau subinchilii fără casă. În preajma revoluţiei de la 1848 majoritatea gospodăriilor ţărăneşti din judeţul Caraş aveau un sfert sau o optime de sesie¹¹⁹ fapt care demonstrează împărţirea inegală a pământului şi importante diferenţieri sociale.¹²⁰

SESII ÎNTREGI	%	JUMĂTĂŢI DE SESIE	%	PĂTRIMI DE SESIE	%	OPTIMI DE SESIE	%	TOTAL SESII	%
153	0,54	2374	8,52	12154	43,64	13159	47,26	27840	100

Țăranii din comitatul Caraș au avut, în marea lor majoritate, o situație economică mai bună decât a celor care locuiau în alte părți ale Imperiului Habsburgic din moment ce doar 24% din numărul lor nu posedau pământ¹²¹. Această situație se repetă și la nivelul celor două comune ale Lugojului unde cei mai mulți dintre țărani erau iobagi care dețineau gospodării cu sfert sau optime de sesie¹²².

LUGOJ	ANUL 1776	ANUL 1781-1782
ȚĂRANI CU PĂMÂNT	847	855
ȚĂRANI FĂRĂ PĂMÂNT	267	270

Jelarii în Banat au avut un statut social aparte, nefiind țărani de condiție servilă, ci supuși cu diferite ocupații în economia domenală. Lipsiți de sesie, mulți dintre ei în comitatul Caraș au îndeplinit prestații după o învoială stabilită pentru parcela primită de pe pământul nobilului.

Cea mai grea obligație a țăranilor iobagi din comitatul Caraș a fost robota cu carele și brațele. Această obligație s-a dovedit cu atât mai apăsătoare cu cât nu era stabilit un quantum fix, ea fiind impusă în funcție de nevoile autorităților uneori la o mare distanță de localitatea de domiciliu a roboțașilor. Robotașii erau folosiți la zidirea edificiilor publice, la aprovizionarea cu alimente și lemne, la asigurarea transporturilor în regiunea minieră, în mine sau în topitorii. „*Robotele – scria Ehrler – chiar dacă sunt plătite uneori, rămân cel mai adesea o povară foarte apăsătoare pentru țăran, mai ales când este nevoit să le presteze tocmai în vremea muncilor câmpului sau a recoltei*”¹²³. După 1779 domeniul în care s-a recurs la munca roboțașilor a fost mai cu seamă cel al realizării unor obiective de interes militar: construirea sau întreținerea fortificațiilor cetăților Timișoara și Orșova, a cazarmilor din principalele centre urbane ale Banatului (Timișoara, Lugoj, Caransebeș) sau a drumurilor și podurilor de importanță strategică și economică. Începând cu anul 1781 roboțașii din Caraș au fost folosiți la întreținerea canalului Bega sau la lucrările de desecare din zona de câmpie a Banatului. Planul canalului Bega a fost elaborat încă la 1722, dar lucrările propriu-zise au început abia în 1728. Ele au fost făcute în folosul navigației, pentru combaterea inundațiilor periodice din cauza viiturilor de pe apele Bega și Timiș și pentru aprovizionarea cu lemn de la Făget a Timișoarei. Canalul Bega prelua apele râului cu același nume la Timișoara precum și o parte din cele ale Timișului cu care făcea legătura la Coștei-Topolovăț printr-un sistem de două canale construite în 1759-1760 de inginerul Maximilian Fremaut. Dintre acestea, primul canal Coștei-Chizătău, prelua apele medii și mijlocii ale Timișului dirijându-le în Bega spre a asigura necesarul de apă în vederea desfășurării navigației. Al doilea canal Topolovăț-Hitiaș prelua apele mari ale Begăi conducându-le spre Timiș în scopul combaterii inundațiilor orașului

Timișoara¹²⁴. Consiliul Locumtenențial cerea încă la 26 noiembrie 1781 informații autorităților comitatense din Caraș despre măsurile luate în vederea refacerii canalului Bega care suferise stricăciuni importante la cataractele de la Coștei ridicate pentru oprirea revărsării apelor Timișului în Bega¹²⁵. Cu prilejul ședinței comitatense din 1 februarie 1782 s-a hotărât construirea unui nou stăvilar pe râul Bega la Coștei cu scopul de a face posibilă navigația comercială sau pentru transportul lemnului la cetatea Timișoarei¹²⁶. Pentru realizarea acestui proiect comitatul Caraș a fost obligat încă în vara anului 1782 să trimită numeroși roboți, cu toată că el nu beneficia de nici un avantaj economic de pe urma canalului Bega. În cadrul ședinței comitatense din 12 septembrie 1782 autoritățile locale au cerut Consiliului Locumtenențial ca roboții prezenți la cataractele de la Coștei să fie scutiți de la prestarea zilelor de lucru cu mâna sau cu animalele, pentru că beneficiile transporturilor de lemne le obțineau comitatele Timiș și Torontal, iar din navigația desfășurată pe canalul Bega, comitatul Caraș nu primea nimic. Scutirea de la aceste robote reprezenta un interes major pentru autoritățile locale fiindcă doreau să-i antreneze pe locuitori la repararea drumurilor din comitatul Caraș sau la construirea unor edificii publice la Lugoj, obligații care erau la fel de apăsătoare¹²⁷. În anul 1783 Consiliul Locumtenențial cerea autorităților comitatului Caraș să trimită pentru refacerea cataractelor de la Coștei 12.000 de roboți care să lucreze șase zile vreme de cinci săptămâni, astfel încât la lucrări să participe anual câte 400 de oameni plătiți cu patru cruceri zilnic¹²⁸. Oficialii comitatului s-au opus cererii pe motiv că ei dăduseră deja 12.000 de roboți, iar mulți dintre ei au fost folosiți la transportarea lemnului necesare fortificației de la Timișoara. În acest scop au fost tăiate din pădurile comitatului 24.408 arbori, din care 4.000 nu numai că au fost curățați de frunze, ci au fost și transportați cu 200 de care trase de câte patru boi, fiecare pe drumuri lungi de trei sau mai multe stații, fapt ce a dus la distrugerea animalelor de jug¹²⁹. Comandamentul militar din Timișoara nu a ținut cont de cererile autorităților locale explicând că pentru transportarea tuturor lemnului lungi și grele ar fi nevoie de 11.000 de care cu patru boi. Comitatul Caraș a solicitat ca transportul buștenilor să se facă cu roboții din comitatele învecinate care locuiau în zonele mai apropiate de pădurile Carașului unde bărnele erau doborâte fiindcă nu dispunea de un număr atât de mare de care și boi¹³⁰. Consiliul Locumtenențial printr-o notificare din 15 noiembrie 1783 și-a arătat nemulțumirea față de munca roboților din comitatul Caraș deoarece mulți dintre ei erau copii și bătrâni ce nu erau interesați să lucreze la structura cataractelor de la Coștei. Autoritățile centrale considerau că mulți roboți au rămas acasă, iar alții după ce au primit plata au fugit sau au refuzat să mai lucreze. La aceste acuzații comitatul Caraș a respins plângerea ca

neîntemeiată, susținând că a trimis peste 1.260 lucrători nerenumerați, iar din trei plase ale comitatului au participat zilnic 130 de roboțași vreme de șase săptămâni, adică un număr total de 11.940 lucrători. Mulți dintre ei au fost respinși deși puteau fi folosiți la lucru¹³¹.

O formă particulară a robotei în comitatul Caraș după 1779 a fost „repararea cazarmelor și a podurilor județene”¹³². Consiliul Locumtenențial începând cu data de 10 octombrie 1782 a refuzat plățirea cheltuielilor avute cu repararea cazarmelor și podurilor din Caraș în perioada 3 august 1779 - 30 iulie 1780 motivând că în acest interval ele s-au aflat în subordinea administrației camerale. Autoritățile comitatense au refuzat la rândul lor plata acestor lucrări motivând că abia din august 1780, în comitatul Caraș a început să se încaseze contribuția, iar la cererea Comisiei de încorporare, Administrația camerală, pentru a evita prăbușirea unor poduri, a început executarea unor lucrări de consolidare. Începând cu luna aprilie 1781 vreme de 800 de zile roboțașii au reușit să repare podul peste Nera, apoi, pe rând, cele de la Marginea în lungime de 45 de stânjeni, Cliciova (30 de stânjeni), Făget (35 de stânjeni) și Bocșa (13 stânjeni)¹³³. În ceea ce privește cazarmele militare de la Lugoj și Caransebeș la 23 septembrie 1780 Camera Aulică a obligat comandamentul militar din Timișoara ca înainte de a fi trecute în proprietatea administrației comitatense acestea să fie reparate. Inginerul cameral Sax a fost însărcinat cu inspecția cazărnilor și cu înaintarea la Camera Aulică a cheltuielilor efectuate cu repararea clădirilor care s-au ridicat la 4.269 fl. Din cauza costurilor prea mari, autoritățile din Caraș au cerut Administrației camerale să cedeze casei domestice cota ce i se cuvine din reparațiile făcute în perioada 5 august 1779 - 30 iulie 1780¹³⁴.

În Caraș lucrările inițiate de administrație pentru canalizarea și îndiguirea râurilor Bega și Timiș, pentru regularizarea principalelor cursuri de apă (Nera, Bârzava, Timiș și afluenții săi), pentru drenarea mlaștinilor, dar și pentru regularizarea și sistematizarea comunelor au dus la sistematizarea suprafețelor agricole. Demersurile oficiale pentru sistematizarea comunelor în Caraș au început în 3 octombrie 1783 când congregația comitatensă a cerut Consiliului Locumtenențial aprobarea pentru uniformizarea și ordonarea comunelor. Argumentele forului comitatens au fost de ordin public, economic și politic, ele referindu-se la distanțele mari dintre case (care ajungeau uneori la 2.000 - 3.000 de pași), la utilizarea mai rațională a intravilanelor, la insuficiența izlazurilor și a terenurilor de pășunat, care aflate printre case și călcate de oameni și trăsuri deveneau nefolositoare. Prin ordonarea satelor se urmărea îmbunătățirea siguranței publice și stărpirea lotriei. Fenomenul luase proporții îngrijorătoare, mai ales în satele unde casele se aflau așezate la mare depărtare unele de altele și în caz de atac banditesc nu se putea conta nici pe ajutorul vecinilor din comună. Se avea în

vedere faptul că toate casele erau construite din lemn care se puteau desface ușor și transloca în locuri mai sigure pentru populație. În temeiul rezoluției imperiale din 11 iunie 1784, Consilul Locumtenențial la ordinul împăratului Iosif al II-lea a dispus regularizarea satelor românești în acele comune unde locuitorii erau mulți ca număr și iobagii nu au putut primi sesii. Planul de sistematizare prevedea strămutarea populației din comunele unde nu existau sesii suficiente spre zone părăsite sau cu pământ îndestulător. Pentru a-i convinge pe localnici să accepte acest transfer se preconiza acordarea de ajutoare bănești și conscrierea locuitorilor lipsiți de sesii. Din cauza faptului că se prevedea contopirea satelor în funcție de necesitățile locale Consiliul Locumtenențial a recomandat colaborarea între autorități și proprietari mai ales în domeniul cameral¹³⁵.

Agravarea treptată a statutului iobagilor s-a datorat creșterii sistemului de obligații fiscale, a obligativității întreținerii trupelor militare, a atitudinii abuzive a funcționarilor imperiali, ca și datorită desfășurării pe parcursul secolului al XVIII-lea a mai multor războaie austro-turce. Acestea au determinat apariția în rândurile țărănimii a unor forme variate de rezistență, cele mai frecvente fiind fuga de la domiciliu, haiducia și declanșarea unor răscoale țărănești. În Caraș, starea de nemulțumire a populației locale este ilustrată cel mai adesea după 1779, prin activitatea cetelor de lotri, care a cunoscut un moment de vârf cu ocazia răscoalei lui Horea din 1784. Rezistența pasivă a țărănimii față de reformele impuse în societatea bănățeană de către împăratul Iosif al II-lea s-a tradus în Banat, după constituirea celor trei noi comitate, prin generalizarea unor mișcări de răzvrătire la nivel local îndreptate mai ales împotriva autorităților habsburgice. Cetele de răzvrățiți acționau pe tot cuprinsul Banatului în grupe de câte 50 de luptători atacând mai ales satele izolate și domeniile nobililor. Eforturile autorităților de a stăvili starea de revoltă este documentat de numărul mare de circulare adresate satelor prin intermediul episcopilor și autorităților, în care se făceau apeluri la țărani pentru liniștirea spiritelor și se propovăduia supunerea față de stăpân și împărat. Problema siguranței publice în Banat a fost încredințată pandurilor comitatelor. În Timiș numărul pandurilor era de 120, în Torontal el scade la 12, în timp ce în comitatul Caraș „cel mai expus pericolului lotriilor și unde obișnuiesc să activeze cei mai mulți dintre ei” erau 48 de panduri¹³⁶. Acțiunile cetelor de lotri în Caraș au devenit tot mai violente odată cu înființarea comitatului Caraș. Ei acționau mai ales în zilele de vară, iar iarna se refugiau pe căi lăturalnice în păduri, unde, pe drumuri ocolitoare, prin mijlocirea comandanților de graniță plecau cu pașapoarte false în comitatele Torontal și Arad¹³⁷. Pentru a preveni izbucnirea unor revolte, în anul 1781, Comisia Niczky a recomandat autorităților comitatense supravegherea cetelor de lotri și publicarea de sărbători sau în fiecare semestru din an a pedepselor pentru răufăcătorii prinși. Nu în ultimul rând se avea în vedere, la

recomandarea Consiliului Locumtenențial, înființarea de către oficialitățile comitatense a unor școli pentru educația tinerimii cu ajutorul „*preoției nației române care are multă trecere și influență asupra poporului*”¹³⁸. Dând o lecție aspră tuturor celor ce încercau să încalce legea, jefuind sau ridicându-se împotriva autorităților, pe 28 iunie 1781 au fost scoși din temnițele comitatului Caraș și expuși oprobriului public „patru bandiți, doi tâlhari, doi jefuitori publici și două muieri care și-au omorât pruncii. Dintre aceia trei au fost decapitați și trei spânzurați”¹³⁹. Au existat cazuri când au fost arzăliți în temnițe sub acuzația de lotrie oameni nevinovați, care au stat la închisoare mai mulți ani fără a fi interogați. Tot în anul 1781 a fost condamnat la moarte pentru crime și furturi preotul Iacov Giurcovici. Înainte de executarea sentinței el a fost trimis sub pază în lanțuri la episcopul din Vârșeț ca să-l degradeze din caracterul său preoțesc. Pentru comutarea sentinței la moarte a preotului Iacov Giurcovici a intervenit printr-o cerere de grațiere la împăratul Iosif al II-lea protopopul Lugojului Costantin Atanasievici. Cancelaria aulică maghiară în 17 ianuarie 1782 notifică autorităților comitatense din Caraș că cererea protopopului de Lugoj a fost admisă¹⁴⁰. Într-o situație asemănătoare s-a aflat și preotul din Ciclova Marcu Popovici care împreună cu mai mulți lotri a fost condamnat la moarte. Grațierea împăratului a determinat răspopirea lui de către episcopul de Vârșeț, comutarea pedepsei la cinci ani de închisoare și efectuare unor munci publice în folosul comunității¹⁴¹. Au existat și cazuri când unele autorități s-au „bucurat” de o „atenție” specială din partea lotrilor. Unii funcționari erau amenințați, bătuți, maltratați și ținuți prizonieri așa cum s-a întâmplat și cu un inginer cameral care a fost răpit din locuința sa de un grup de 15 tâlhari sub conducerea lui Ștefan Cornea. Prinși între obligația de a-i prinde și aresta pe lotri și dorința de a-l elibera pe inginerul cameral, Consiliul Locumtenențial în data de 8 septembrie 1782 printr-o adresă trimisă autorităților comitatense, a arătat că împăratul Iosif al II-lea este gata să dea amnistiere celor 15 lotri dacă timp de 8 zile se predau de bună voie autorităților. Singura obligație a lor rămânea ca pe viitor să se lase de lotrie și să-și asigure subzistența prin muncă cinstită. Pentru a-i integra mai ușor în societate, comitatul Caraș în înțelegere cu administrația camerală și cu direcțiunea montanistică au hotărât ca cei grațiați să primească pământ pe locurile unde se găseau sesii părăsite. Cei 15 lotri în ziua de 19 septembrie 1782 s-au prezentat în fața direcțiunii montanistice și administrației camerale. Dintre ei nouă au fost trimiși pe granița militară la locul lor de origine, iar ceilalți șase s-au prezentat în fața congregației comitatense unde li s-a citit decretul de grațiere dat de împăratul Iosif al II-lea¹⁴². În anul 1784 lotrii din Caraș au jefuit poștalionul care făcea legătura dintre comunele Lugoj și Sacu, iar un general cu un subordonat de-al său au fost răniți. La cererea Consiliului Locumtenențial autoritățile comitatense au dispus supravegherea drumului care

lega cele două comune cu şase păzitori şi un servitor fiindcă s-au ridicat de-a lungul traseului nouă colibe. Pentru serviciile prestate ei au fost remuneraţi şi li s-a asigurat gratuit porţia pentru pâine. Alte măsuri au vizat supravegherea casei poştale şi a conducătorului oficiului poştal din Sacu de către şapte militarii asigurându-li-se din partea comunei locuinţă, foc, lumină şi alte necesităţi. Izbucnirea în Transilvania a răscoalei lui Horea a determinat în comitatul Caraş acutizarea problemei nesiguranţei publice. Numai aşa se explică de ce Consiliul Locumtenenţial a cerut autorităţilor comitatense să-i mute în cazarma de la Timişoara pe lotri arestaţi la Lugoj, pentru a evita eliberarea lor de către ortacii lor ce încă nu au fost arestaţi. Oficialităţile din comitatul Caraş au refuzat să ducă la îndeplinire această cerere pe motiv că ei dispun de suficiente forţe locale care să-i păzească pe lotri¹⁴³.

Studierea şi abordarea generală a fenomenului lotriei în Banat nu se poate face decât prin analizarea fiecărui caz în parte pentru a se vedea dacă actele de violenţă îndreptate împotriva Imperiului Habsburgic, autorităţilor comitatense, nobilimii locale sau funcţionarilor publici au fost simple delictе de tâlhărie sau reprezintă cu adevărat o formă de împotrivire socială.

Pe lângă creşterea securităţii sociale, în comitatul Caraş, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, au fost luate măsuri cu caracter profilactic menite să prevină sau să combată epidemiile cu efecte devastatoare în plan demografic, dar şi măsuri de salubritate şi ocrotire a sănătăţii, care s-au adăugat sistemului modern de carantine constituit de-a lungul graniţei. Încă în anul 1781 chirurgul comitatului Caraş cerea autorităţilor comitatense ca acestea să raporteze oficialilor din comitatul Timiş că mai mulţi locuitori suferă de boli venerice, pentru a căror vindecare se foloseau medicamente care se comercializau liber la Timişoara de către farmacişti şi negustori fără nici un fel de prescripţie medicală. Din cauza faptului că o serie de bolnavi abuzau de medicamente pentru a-şi grăbi vindecarea, chirurgul comitatului Caraş a cerut autorităţilor din Timiş să restricţioneze vânzarea liberă a medicamentelor ce puteau să dăuneze sănătăţii populaţiei¹⁴⁴. Cum măsurile preventive luate de administraţia comitatensă nu au determinat diminuarea bolilor venerice, autorităţile au dispus înfiinţarea de carantine în fiecare plasă din comitatul Caraş, unde cei atacaţi de această boală să fie ţinuţi până la vindecarea lor deplină. Prima carantină din comitatul Caraş s-a întemeiat în comuna Făget (plasa Căpâlnaş), unde au fost trataţi cu succes 14 persoane. În perioada următoare au fost înfiinţate case de sănătate şi în celelalte plase din comitat. S-a întemeiat în sanatoriu în plasa Oraviţa, iar cel din plasa Lugoj în satul Scăiuş, unde în anul 1784 au fost aduşi pentru tratament medical mai mulţi bolnavi venerici, dar ei nu s-au putut vindeca din cauză că au consumat alimente şi băuturi interzise sau nu au luat medicamentele prescrise de doctori¹⁴⁵.

După 1716 Banatul a fost transformat într-un puternic bastion al Curții vieneze prin implementarea unor populații din teritoriile germanice. Colonizarea germanilor urmărea să înfrângă opoziția localnicilor față de noua stăpânire, să întărească catolicismul și să reprezinte o punte de legătură între noii veniți și cei rămași acasă în alte părți ale Imperiului. Pentru a putea stăpâni Banatul, Imperiul Habsburgic trebuia să-și îndrepte atenția spre o dezvoltare într-un ritm mai accelerat a economiei, atât cu ajutorul coloniștilor cât și a populației locale. O economie mai prosperă putea să asigure întreținerea numeroaselor trupe din garnizoanele bănățene, aprovizionarea lor în caz de război, menținerea numerosului aparat de stat, furnizarea de materii prime pentru provinciile din vest, precum și obținerea unor venituri importante pentru statul austriac care a desfășurat mai multe războaie împotriva Imperiului otoman pe parcursul secolului al XVIII-lea.

Într-o Europă a devenirilor și contrastelor prezența în spațiul Banatului a germanilor a determinat nașterea unei societăți marcate de diversitate, plurilingvism, toleranță culturală și religioasă, de conviețuire în spiritul respectului particularităților etnice și a valorilor colective tradiționale. Coloniștii din Banat, cunoscuți și sub numele de șvabi, și-au asumat alături de populația locală preponderent românească, dar și maghiară, sârbă etc., o identitate multiplă ce se va dezvolta după încorporarea Banatului la Ungaria prin dezvoltarea economică și politică a comitatului Caraș.

Colonizarea a început după ocuparea Banatului de către Imperiul Habsburgic desfășurându-se în mod sistematic până în anul 1788 sub trei împărați: Carol al VI-lea, Maria Tereza și Iosif al II-lea, având perioada de înflorire maximă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Iosif al II-lea nu a fost interesat să urmeze politica de colonizare a predecesorilor săi, fiindcă a căutat prin reformele sale să confere statului centralizare, omogenitate și o mai mare coeziune internă. Pentru a consolida încorporarea Banatului în Imperiu s-au numit în administrația provinciei funcționari catolici, străini de țară, dar cu mare atașament față de monarhie. Această măsură a atins asemenea dimensiuni, încât și după 1780, pozițiile cheie au fost ocupate la toate nivelele de funcționari ce în mică măsură au fost de naționalitate maghiară. Astfel se explică transformările suferite de societatea bănățeană ca urmare a pătrunderii Aufklärungului catolic și apoi modificările survenite prin încorporarea Banatului la Ungaria ai cărei conducători nu vedeau cu ochi buni politica de germanizare a provinciei. În 1784, printr-o reformă radicală, Iosif al II-lea a decretat germana drept limbă oficială a imperiului. Toate documentele oficiale urmau să fie scrise în limba germană și oricine dorea o funcție guvernamentală trebuia să vorbească această limbă. Acest decret a trezit o opoziție imensă în Ungaria unde stările privilegiate nu au văzut cu ochi buni încercarea împăratului de a transforma întregul imperiu într-un stat german unic.

De aceeași părere au fost și oficialii comitatului Caraș care într-un memoriu adresat împăratului în august 1784¹⁴⁶ au arătat că în ciuda țelului, aparent lăudabil de a simplifica și unifica sistemul de guvernare, această lege trebuie anulată pentru că este nerealistă și nu face decât să atragă și mai mult atenția asupra propriei identități culturale și lingvistice a națiunii maghiare.

Colonizarea în Banat a familiilor de țărani germani s-a bucurat și de sprijinul guvernatorului Mercy (1718-1734), pentru că a autorizat oficiile administrative să dea tot sprijinul necesar așezării lor în noua țară. Din cei 366 de meseriași aduși din părțile Austriei după organizarea districtelor, o mică parte au fost așezați pe teritoriul viitorului comitat Caraș în anul 1718¹⁴⁷.

Alți coloniști au sosit la Lugoj în anul 1725 când deja existau câteva case pe malul stâng al râului Timiș. Noii sosiți au trebuit să se stabilească în locurile indicate de Administrație, astfel că în scurt timp s-a pus baza primei străzi din Lugojul German, Kirchengasse (azi străzile Bucegi și Cuza-Vodă) și Karansebeschagasse (azi strada Semenicolui)¹⁴⁸. Noua localitate cunoscută sub numele de Lugojul German, s-a format în partea stângă a râului Timiș, aici apărând pe lângă casele localnicilor și unele edificii ale autorităților sau magazine erariale. Cele două comune - Lugojul German și Lugojul Român - au fost legate între ele printr-un pod de lemn, unde se încasa vama de trecere peste râul Timiș¹⁴⁹. Până în anul 1795 cele două localități au avut o administrație separată, dar acest lucru nu va împiedica dezvoltarea celor două comunități¹⁵⁰. Dintre primarii Lugojului German, în jurnalul minorităților sunt amintiți în februarie 1733 Paul Michlbach, în noiembrie 1747 pantofarul Anton Majchler, în 1750 Petru Schnelzer (mandatul său repetându-se și în anii 1752, 1756 și 1760), în 1762, 1764, 1771 și 1772 Anton Nollmann, în septembrie 1763 Adam Sponhauer, în decembrie 1787 Anton Scherer, în 1789 Kaspar Lager¹⁵¹, iar ultimul primar înaintea unirii celor două comune a fost primarul Iosif Andrasici¹⁵².

Asocierea la domnia Mariei Tereza a fiului ei, Iosif al II-lea a determinat o dinamizare și înnoire a politicii Imperiului habsburgic în domeniul administrației. În acest context s-au înscris și cele trei călătorii efectuate în Banat de către Iosif al II-lea în decurs de numai cinci ani (1768, 1770 și 1773). Călătoriile de inspecție i-au conferit prilejul de a cunoaște Banatul și cu toate că interesul său era îndreptat cu precădere asupra problemelor economice și militare, nu a neglijat condițiile de viață ale supușilor săi. Instrucțiunile sale privind administrarea Banatului au urmărit stabilirea unui echilibru și a unei bune conviețuiri între diferitele etnii. Este de remarcat faptul că în recomandările adresate funcționarilor însărcinați cu atribuirea loturilor de pământ el interzice orice părtinire între români, sârbi și germani „*das weder hierin falls, noch in dem Constitutivo selbst, zwischen den im Banat befindlichen drey Nationen kein Unterschied gemacht, sondern sich*

leidlich obgedachter massen nach den Kräften des Haushaltungen geachtet werden solle"¹⁵³. Nu atât autoritatea imperială, cât mai ales contactele interumane între diferitele naționalități ale comitatului Caraș au jucat un rol hotărâtor în construcția regiunii și în stabilirea unui spațiu al toleranței și interculturalității.

Îndemânarea, disciplina și spiritul organizatoric i-a făcut pe germanii din comitatul Caraș să aibă o influență pozitivă asupra românilor bănățeni. Germanii de aici au acordat o importanță deosebită meșteșugurilor, dezvoltând o rețea de mici ateliere și de manufacturi. În comitatul Caraș țărani români au profitat mult de îndrumările agricultorilor și viticultorilor specialiști aduși începând cu anul 1728 din Austria, Franța și Italia de către guvernatorii Banatului pentru instruirea populației locale. Unii șvabi, stabilindu-se mai târziu în mijlocul lugojenilor, au rămas încântați de mămăliga și mălaiul țărănilor români, pe care o credeau „Kugluf” (cozonac). Astfel, se spune că scriau rudelor rămase în Austria să se stabilească în comitatul Caraș, fiindcă românii de aici mănâncă în fiecare zi cozonac¹⁵⁴.

Încorporarea Banatului la Ungaria a dus la schimbări ale structurilor etnice și confesionale a locuitorilor comitatului Caraș, prin creșterea numărului maghiarilor. Revenirea la constituția Ungariei restaura practic vechea organizare comitatensă și puterea nobilimii. Noul cadru politic a permis pătrunderea elitelor maghiare în administrație, economie, politică, comerț, dar și în agricultură unde numărul maghiarilor a sporit prin aducerea unor iobagi pe moșiile noii nobilimi provenite în mare parte din Ungaria.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea în acest comitat lipsesc datele statistice referitoare la maghiari. De abia o inscripție din 1849 referitoare la Lugoj stabilește că dintr-un număr total de 10.293 de locuitori doar 740 erau maghiari¹⁵⁵.

Evreii, mai puțin numeroși în comitatul Caraș, au reprezentat o comunitate distinctă după 1718. Politica imperială vizavi de această etnie a fost de cele mai multe ori oscilantă, variind între expulzarea sau acceptarea lor de către autoritățile habsburgice, în funcție de interesele economice ale statului austriac. Prezența evreilor la Lugoj este semnalată pentru prima dată cu ocazia conscripției din anul 1719, când se cerea întocmirea unui raport privind plata taxei de toleranță de către evreii din oraș¹⁵⁶.

În Banat, autoritățile austriece au promovat o politică de împiedicare a creșterii lor numerice a evreilor sau de limitare a stabilirii lor în regiune prin introducerea unor taxe de toleranță, instituindu-se, pentru administrațiile locale, obligația conscrierii anuale a evreilor, în vederea încasării acestei taxe. Comunitatea evreiască a districtului Lugoj și comitatului Caraș după 1780 a fost una săracă și redusă ca număr de membri, fapt remarcat chiar de către autoritățile comitatense la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cu ocazia recensământului din 1733

la Lugoj erau amintiți 46 de evrei conduși de către un oarecare Isac Deutch. În lipsa unei sinagogi ei își țineau rugăciunile în casa șefului comunității evreiești, ce va fi jefuită în timpul războiului turco-austriac din anii 1736-1738¹⁵⁷. Lipsiți de posibilități materiale, mulți evrei din Lugoj au fost nevoiți să părăsească comuna, rămânând aici o singură familie, fiindcă avea datori mari față de autoritățile locale. Această situație nu a durat mult căci dezvoltarea economică a comitatului Caraș a impus chemarea și a evreilor, astfel că numărul lor a crescut din nou. Remarcându-se printr-un dialog permanent cu celelalte etnii, într-o perioadă relativ scurtă de câteva decenii, de la formarea lor ca și comunitate distinctă în 1780,¹⁵⁸ evreii au jucat un rol important în dezvoltarea economică a comitatului mai ales în domenii ca băuturi, textile și construcții.

Conștiința de sine a comunităților etnice din comitatul Caraș, formulată succesiv pe plan confesional, cultural și apoi politic, este rezultatul unui îndelungat proces istoric, accelerat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de reformismul luminat, care a grăbit disoluția solidarității confesionale în favoarea celei naționale. Sub acest aspect, încorporarea Banatului la Ungaria a însemnat un nou capitol pentru locuitorii acestei provincii supuși unei politici de maghiarizare, creindu-se până în primele decenii ale secolului al XIX-lea tensiuni interetnice, generatoare de mișcări pentru afirmarea identității naționale românești.

NOTE

¹ I. Șipoș, *Aspecte social-politice din districtul Lugoj până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în *AnB*, S.N., VII-VIII, 1999-2000; F. Binder, *Localizarea districtului bănățean Cuiesti, o veche organizație a populației băștinașe*, în *AIIC*, VII, 1964, p. 321-326; M. Bizerea, C. Rudeanu, *Considerații istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în *SIB*, I, 1969, p. 7-15; Al. Horvath, *Contribuții la delimitarea administrativă și juridică a districtelor Sebeș și Caran*, în *StComC*, II, 1977, p. 403-404; D. Teicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, p. 417-427.

² J. Szentkláray, *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből 1779-napjainkig*, I, Timișoara, 1879, p. 15; C. Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Ed. de Vest, Timișoara, 1997, p. 15

³ *Ibidem*, p. 282

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, p. 283

⁶ *Ibidem*, p. 284

⁷ I. Boros, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și districtul, respective vechiul județ al Carașului din anul 1332-1851*, manuscris, lucrare netipărită, colecția Muzeului de Istorie Lugoj, p. 103

⁸ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 248; C. Feneșan, *op.cit.*, p. 33

⁹ Despre activitatea lui Kempelen vezi Heltai H. István, *Az első kiraly kómissárius a temesi bánságban*, în *Századok*, 1913, Budapesta, p. 791-796

¹⁰ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 285

¹¹ *Ibidem*, p. 288

¹² *Ibidem*, p. 289

¹³ *Ibidem*

- ¹⁴ *Ibidem*, p. 291-292
- ¹⁵ C. Feneșan, *op.cit.*, p. 34
- ¹⁶ I. Boroș, *op.cit.*, p. 105; J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 294
- ¹⁷ I. Boroș, *op.cit.*, p. 105; J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 297
- ¹⁸ I. Boroș, *op.cit.*, p. 115
- ¹⁹ I. Boroș, *op.cit.*, p. 115; J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 300
- ²⁰ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 301
- ²¹ *Ibidem*
- ²² P. Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, Ed. Humanitas, București, 2001, p. 181
- ²³ *Ibidem*, p. 189
- ²⁴ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 303
- ²⁵ *Ibidem*, p. 329; I. Boroș menționează în Repertoriul său istoric că cifra plătită de către comitatul Caraș era de 50.000 de fl.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 330
- ²⁷ *Ibidem*, p. 331
- ²⁸ *Ibidem*, p. 344
- ²⁹ *Ibidem*, p. 345
- ³⁰ *Ibidem*, p. 348
- ³¹ C. Feneșan, *op.cit.*, p. 36
- ³² J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 364-365
- ³³ I. Boroș, *op.cit.*, p. 109
- ³⁴ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 367; I. Boroș, *op.cit.*, p. 109
- ³⁵ I. Boroș, *op.cit.*, p. 110
- ³⁶ *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, vol. I, p. 50
- ³⁷ Ș. Mureșan, *Banatul în cartografia secolului al XVIII-lea*, teză de doctorat, manuscris, Facultatea de Geografie a Universității București, p. 193
- ³⁸ *Ibidem*
- ³⁹ *Ibidem*
- ⁴⁰ *Ibidem*
- ⁴¹ I. Hațegan, *Populație și habitat în Banatul secolelor XVIII - XX*, în *Acta MN*, 32, Istorie, partea II, 1996, p. 152
- ⁴² *Az első népszámlálás (1784-1787)*, p. 55
- ⁴³ V. Ardelean, I. Zavoianu, *Județul Timiș*, București, 1979, p. 14, 17, 23
- ⁴⁴ V. Mihăilescu, *Dealurile și câmpiile României*, București, 1966, p. 122-127, 148-150
- ⁴⁵ I. Boroș, *op.cit.*, p. 111
- ⁴⁶ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 378
- ⁴⁷ I. Boroș, *op.cit.*, p. 114
- ⁴⁸ J. Szentkláray, *op.cit.* Anexă cu harta din 1778
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 398
- ⁵⁰ I. Ivány, *Lugos tanácsú város története adatok és vazlatok*, Subotita, 1907, p. 96; Idem, *Lugos pecséték*, în *TRÉT*, 1875, 3, p. 148-149
- ⁵¹ L. Hoffmann, *Beiträge zur Geschichte des Banates*, Sibiu, 1924, p. 40
- ⁵² L. Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez 1900-1904*, vol. II, p. 147
- ⁵³ S. Moldovan, *Descrierea Lugojului, istorică, geografică, statistică*, Lugoj, 1862, p. 19
- ⁵⁴ I. Boroș, *op.cit.*, p. 115
- ⁵⁵ I. Boroș, *op.cit.*, p. 115-116
- ⁵⁶ I. Baróti, *op.cit.*, p. 238
- ⁵⁷ I. Sipos, *op.cit.*, în *AnB*, S.N., VII-VIII, 1999-2000, p. 601-619
- ⁵⁸ L. Hoffmann, *op.cit.*, p. 41
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 44
- ⁶⁰ I. Boroș, *op.cit.*, p. 117
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 122
- ⁶² *Ibidem*, p. 129
- ⁶³ L. Hoffmann, *op.cit.*, p. 38

- ⁶³ *Ibidem*, p. 41-42
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 42
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 42
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 43-44
- ⁶⁷ I. Boroš, *op.cit.*, p. 134
- ⁶⁸ E. Jakabffy, *Krassó-Szöreny vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre*, Lugoj, 1940, p. 81-88
- ⁶⁹ I. Boroš, *op.cit.*, p. 116
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 133
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 123
- ⁷² N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 32; *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787*, Budapest, 1960, p. 50-62
- ⁷³ *Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787*, Budapest, 1960, p. 50-62
- ⁷⁴ Din 75 de nobili menționați la Lugoj în 1845 cei mai mulți erau funcționari ai comitatului. În acest sens vezi și lucrarea lui E. Lay, *Situația socială din comitatul Caraș în preajma revoluției de la 1848-1849*, în *StComC*, 1979, p. 361
- ⁷⁵ *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest, 1960, p. 50-53
- ⁷⁶ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 20-26; A. Tintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, 1972, p.53
- ⁷⁷ B. Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *AIIC*, XIII, 1970, p. 7-66
- ⁷⁸ J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timișoara, 1982, p. 130-153
- ⁷⁹ C. Feneșan, *op.cit.*, p. 55
- ⁸⁰ J. J. Ehrler, *op.cit.*, p. 138
- ⁸¹ B. Surdu, *op.cit.*, p. 22-23
- ⁸² J. J. Ehrler, *op.cit.*, p. 138
- ⁸³ *Ibidem*, p. 149
- ⁸⁴ A. Tintă, *op.cit.*; A. Barány, *Torontál vármegye hajdانا*, Buda, 1845, p. 43; J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 273
- ⁸⁵ F. Elek, *Magyarország leírása*, partea I, Pesta, p. 330
- ⁸⁶ I. Boroš, *op.cit.*, p.119
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 113
- ⁸⁸ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 405
- ⁸⁹ *Ibidem*, p. 409
- ⁹⁰ *Ibidem*, p. 412
- ⁹¹ I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968, p. 26
- ⁹² J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 416
- ⁹³ L. B. Wallner, *Documente inedite privind existența și evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*, în *Banatica*, 1990, p. 291
- ⁹⁴ T. Tihamér, *Néhány Krassomegyei kamerai község úrbéri állapota a XVII század végén*, în *TRÉT*, Temesvár, 1903, I, p. 2
- ⁹⁵ A. E. Peteanu, *Industriații din Lugoj în veacul al XVIII-lea*, manuscris, lucrare netipărită, colecția Muzeului de Istorie, p. 2
- ⁹⁶ *Ibidem*, p. 4
- ⁹⁷ *Ibidem*, p. 5
- ⁹⁸ I. Boroš, *op.cit.*, p. 116
- ⁹⁹ I. István, *Lugos tanácsúváros története adatok és vazlata*, Subotita, 1907, p. 104
- ¹⁰⁰ I. Boroš, *op.cit.*, p. 120-122
- ¹⁰¹ *Ibidem*, p. 125
- ¹⁰² *Ibidem*, p. 122
- ¹⁰³ *Ibidem*, p. 126
- ¹⁰⁴ E. Lay, *Situația economică în preajma revoluției de la 1848 în comitatul Caraș*, în *StComC*, 1977, p. 452
- ¹⁰⁵ F. Elek, *Magyar orszagnak' s a' hozza kapcsolat tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, vol IV, Pesta, 1839, p. 425
- ¹⁰⁶ Idem, *Magyarország leírása*, partea a II-a, Pesta, 1847, p. 330-332
- ¹⁰⁷ Idem, *Magyar orszagnak' s a' hozza kapcsolat tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, vol. IV, Pesta, 1839, p. 425

- ¹⁰⁷ E. Lay, *op.cit.*, p. 453
- ¹⁰⁸ J. J. Ehrler, *op.cit.*, Timișoara, 1982, p. 73
- ¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 72
- ¹¹⁰ Alexandru Rusu, Constantin Rudneanu, *Călători străini despre Banat și Timișoara (sec. XVIII-XIX)*, în *SIB*, II, Timișoara, 1970, p. 144
- ¹¹¹ L. Hoffmann, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717-1748*, Timișoara, 1925, p. 39
- ¹¹² E. Lay, *op.cit.*, p. 454
- ¹¹³ L. Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, vol. II, Timișoara, 1904, p. 175
- ¹¹⁴ I. Boroș, *op.cit.*, p. 122. Conscripția menționează că în anul 1782 în Lugojul german locuiau 2 birtași, 3 notari, 3 brutari, 4 tâmplari, 6 dulgheri, 8 cizmari, 8 zidari, 3 nodulari, 2 sticlari, 9 croitori, un olar, un cojocar, un strungar, un cizmar, un pălărier, 20 grădinari străini, un morar și un negustor.
- ¹¹⁵ *Ibidem*
- ¹¹⁶ J. J. Ehrler, *op.cit.*, p. 110
- ¹¹⁷ Magyar Országos Levéltár, Fond E, Secțiunea camerală, Acte bănățene, nr. 769 din 9 septembrie 1776
- ¹¹⁸ T. Tihmér, *Néhány Krássomegyei kamerai község úrbéri állapot a XVII század végén*, în *TRÉT*, 1903, I, p. 2
- ¹¹⁹ F. Elek, *Magyarország leírása*, partea a II-a, Pesta, 1847, p. 329
- ¹²⁰ E. Lay, *Situația socială din județul Caraș în preajma revoluției de la 1848-1849*, în *StComC*, 1979, p. 362
- ¹²¹ F. Elek, *op.cit.*, p. 329
- ¹²² Magyar Országos Levéltár, Fond E, Secțiunea camerală, Acte bănățene, nr. 655 din 17 iunie 1776
- ¹²³ J. J. Ehrler, *op.cit.*, p. 100
- ¹²⁴ C. Feneșan *op.cit.*, p.119; *Monografia hidrologică a râurilor din Banat*, în *Studii de hidrologie*, IX, 1964, București, p. 22
- ¹²⁵ I. Boroș, *op.cit.*, p. 119
- ¹²⁶ *Ibidem*
- ¹²⁷ *Ibidem*, p. 121
- ¹²⁸ *Ibidem*, p. 128
- ¹²⁹ *Ibidem*
- ¹³⁰ *Ibidem*, p. 129
- ¹³¹ *Ibidem*, p. 132
- ¹³² *Ibidem*, p. 127
- ¹³³ *Ibidem*, p. 128
- ¹³⁴ *Ibidem*
- ¹³⁵ *Ibidem*, p. 131-132; idem, *Regularea comunelor în județul Caraș-Severin 1784-1790*, în *AnB*, 3, 1930, nr. 2, p. 30-42
- ¹³⁶ C. Feneșan, *Știri asupra ecoului răzcoalei lui Horea*, în *Apulum*, X, 1972, p. 178
- ¹³⁷ I. Boroș, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și districtul, respective vechiul județ al Carașului din anul 1332-1851*, manuscris, lucrare netipărită, colecția Muzeului de Istorie Lugoj, p. 115
- ¹³⁸ *Ibidem*, p. 115
- ¹³⁹ *Ibidem*
- ¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 121
- ¹⁴¹ *Ibidem*
- ¹⁴² *Ibidem*, p. 122
- ¹⁴³ *Ibidem*, p. 135
- ¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 117
- ¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 123, 132
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 137
- ¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 40
- ¹⁴⁸ Leo Hoffmann, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717-1748*, Timișoara, 1925, p. 8-9
- ¹⁴⁹ E. Lay, *Din istoria vămii de trecere peste podul Timișului la Lugoj*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 225
- ¹⁵⁰ I. Boroș, *op.cit.*, p. 39; Ștefan Moldovan, *Descrierea Lugojului, istorică, geografică și statistică în anul 1862*, manuscris, lucrare netipărită, colecția Muzeului de Istorie Lugoj, p. 21. Spre deosebire de I. Boroș, Ș. Moldovan consideră că unirea celor două localități a avut loc în anul 1794.
- ¹⁵¹ I. Ivány, *op.cit.*, p. 8

¹⁵² *Ibidem*, p. 99

¹⁵³ F. Kräuter, *Germanii din Banat, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. 1, București, 1929, p. 644

¹⁵⁴ V. I. Străinu, *Probleme lugojene. Lugojenii și șvabii*, în *Răsunetul*, anul XXI, nr. 10, 8 martie 1942, p. 2

¹⁵⁵ M. M. Rusu, *Aspecte ale vieții social-economice a orașului Lugoj în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Tibiscus*, Timișoara, 1978, p. 273

¹⁵⁶ I. Boroș, *op.cit.*, p. 41

¹⁵⁷ T. Schwager, *Evreitatea la Lugoj*, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 2001, p. 11

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 12

DIE EINGLIEDERUNG DES BANATES IN UNGARN

Zusammenfassung

Nach dem Österreich ungarischen Krieg 1714-1718 der mit dem Frieden von Passarowitz endete, wurde das Banat durch das Österreichische Reich besetzt.

Das Komitat Caras wurde 1779 aus dem Entschluß der Kaiserin Maria-Teresia errichtet, die aus der bestehenden preußischen Gefahr unter Iosef dem II., den Forderungen des ungarischen Adels zur Eingliederung des Banates in Ungarn nachkommen mußte. Am 8 April 1778 wurde durch einen Erlass, Nitzky Kristof als Präsident der Kommission, die alle Vorstellungen der Königin zur Eingliederung des Banates in Ungarn durchführen sollte, ernannt. Um das Einschließen des Banats in die benachbarten Komitate zu verhindern, hat die Kommission Nitzky, die Zerteilung des Banates in 3 Provinzen: Timiș, Torontal und Caraș vorgeschlagen. Die meisten der ernannten Beamten kamen aus den Reihen des Adels, oder aus der ungarischen Mittelschicht. Am 5 August 1779 wurde das Komitat Caraș eingeweiht, und am 22 August 1779 in Anwesenheit des Kaiserlichen Kommissaren Khristóf Niczky dem Ersten Grafen, Präfekt Iosif Haller. Nach Beendigung der Prozedur zur Gründung der neuen drei Komitate, beginnt eine neue Etappe in der Entwicklung dieser neuen administrativen und territorialen Administration, die darin bestand, die interne Organisation des Komitates, der öffentlichen Institutionen, der Höhe der Steuersummen, und die neuen ungarischen Gesetze nach ungarischem Vorbild zu bestimmen. Die Eingliederung des Banates in Ungarn, bedeutete ein neues Kapitel, für die Bevölkerung dieser Provinzen. Ausgesetzt einer Politik der Magiarisierung, welche bis in den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts zu ethnischen Spannungen führte, hatte Bewegungen zur Behauptung der rumänischen nationalen Identität zu Folge.

IMAGINEA BANATULUI REFLECTATĂ DE UN DICȚIONAR ISTORICO-GEOGRAFIC DE LA SFÂRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA

Virgil Grădinaru

În 1786 apărea la Bratislava o lucrare ce conținea informații de natură istorică, geografică și economică referitoare și la provinciile românești Banat, Crișana și Maramureș, contribuind, în acest mod, la o mai bună cunoaștere a relațiilor de aici de către lumea Europei Centrale și Apusene.

Autorul acestei opere era *Johann Matthias Korabinsky* - vestit cartograf, născut la 23 Februarie 1740 la Eperjes (Slovacia). A fost profesor la Liceul din Bratislava și redactor al revistei „*Pressburgische Wochenblatt*”. Din puținele date biografice cunoscute² aflăm că în 1769 Korabinsky a efectuat o lungă călătorie în străinătate (este foarte probabil că a vizitat cu această ocazie Timișoara și Banatul). Ultima parte din viață și-a petrecut-o într-o situație materială precară; împăratul Iosif al II-lea, apreciindu-i activitatea desfășurată pe plan științific i-a acordat o pensie anuală de 440 de florini. S-a stins din viață la Bratislava (la 23 iulie 1811), lăsând posterității câteva lucrări cu caracter geografic, istoric și filologic³.

Dicționarul, purtând titlul *Geographisch-Historisches und Producten Lexicon von Ungarn in welchem die vorzuglichsten Oerter des Landes in alphabetischer ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Amgange angenehm sind, vorgestellt werden* (*Lexicon Geografic-Istoric și de produse al Ungariei, în care sunt prezentate localitățile mai importante ale țării în ordine alfabetică; este precizat locul și sunt date scurte informații care în societate sunt plăcute și folositoare*), a fost tipărit în tipografia autorului în limba germană și însumează 858 de pagini. Sunt prezentate date referitoare la religia și naționalitatea locuitorilor, îndeletnicirile acestora, bogățiile naturale și vegetale, existența manufacturilor.

Pentru Banat autorul menționează că a folosit ca surse bibliografice lucrarea lui Francesco Grisellini⁴, hărțile gravate din colecția *Sam. Mikoviny* și hărți alcătuite de anonimi.

Johann Matthias Korabinsky tratează fiecare localitate în parte, în ordine alfabetică, oferindu-ne următoarele informații: poziția geografică a localității, comitatul în care se afla, populația pe naționalități (la cele mai importante), date

istorice, economice, existența bogățiilor minerale, agricole și naturale. În partea finală a *Introducerii* autorul prezintă și împărțirea politico-administrativă a Ungariei în acea perioadă. Printre orașele mari la acea vreme sunt menționate Timișoara, Caransebeș, Lugoj, Lipova, Vinga, Cenad și Schöndorf.

În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea existau în Banat 635 de localități⁵ cu o populație de aproximativ 500000 de suflete⁶, din care românii reprezentau 70%⁷.

Reiese din datele prezentate de autorul *Lexiconului* că marea majoritate a populației Banatului era formată din români, fapt constatat și de alți doi contemporani ai săi în lucrările lor⁸. Astfel, din totalul de 95 de localități unde este indicată și naționalitatea locuitorilor, 77 sunt românești, în celelalte 18 locuind, alături de români, și sârbi, germani și bulgari. Și harta militară întocmită între anii 1769-1772 constată numărul mare de așezări românești în Banat - 208 din totalul de 325 - putându-se remarca încă o dată „*caracterul masiv românesc al populației Banatului*”⁹.

Informațiile oferite de autor referitoare la satele locuite de românii bănățeni sunt preponderent de natură economică și geografică ceea ce face lucrarea importantă pentru cercetătorii istoriei acestei provincii. Referirile pe care autorul le face în legătură cu ocupațiile locuitorilor Banatului acum două veacuri și modul lor de viață, vin să completeze o parte din cele oferite de F. Grisellini și J. J. Ehrler în lucrările lor.

Așa, bunăoară, aflăm că românii aveau sate mari și frumoase, vestite prin pământul bun pentru agricultură (Bazoș, Beba, Beregsău, Dudeștii Vechi, Cerneteaz, Naidăș, Fibiș, Fiscut, Folia, Ghiroda, Ivanda, Hitiaș, Chișoda, Pădureni, Urseni, Murani, Jebel, Șiștarovăț, Seceani, Mehala, Urtvin ș.a.). Redăm mai jos câteva din afirmațiile pe care Korabinsky le face asupra acestor sate:

Bazoș – „*Românii își desfășoară aici comerțul cu vite și piei de vite și completează această activitate comercială cu albinăritul. Nu le lipsește lemnul de construcție, pe care îl prelucrează pentru construcția de mori, căruțe, roți și alte necesități și îl și comercializează*”¹⁰.

Benec – „*...se află într-o vale între păduri. Locuitorii își agonisesc hrana din comerțul cu vite și lemn; produc și diferite unelte din lemn care sunt necesare în transport, în casă și în agricultură*”¹¹.

Beregsău – „*Valahii se ocupă cu creșterea animalelor, au pajiști frumoase și bune și îngrijesc albine*”¹².

Berini – „*...Valahii fac comerț cu piei și lână...*”¹³.

Buziaș – „*...Valahii trăiesc aici din porumb, au păduri frumoase de stejar și o mulțime de animale*”¹⁴.

Cenad – „...*Valahii fac comerț cu vite, cu piei de vite, au câmpii frumoase și cresc albine*”¹⁵.

Cerneteaz – „...*aflat lângă Valul Roman, populat cu valahi... Creșterea albinelor și agricultura se fac cu hârnicie*”¹⁶.

Drăgoiești – „...*un sfert de milă de la Sinersig sper N-V. Valahii care locuiesc în această localitate sunt neobișnuit de puternici, au mult lemn de construcție din care fac roți și alte unelte*”¹⁷.

Chesint – „...*sat românesc în Banat, la ½ de milă de la Lipova sper S-V. Locuitorii fac comerț cu prune uscate și șlivoviță*...”¹⁸.

Ghiroda – „*Un sat românesc în Banat... Locuitorii își folosesc pământul îndeosebi pentru cultivarea pepenilor verzi, castraveților și piperului turcesc*...”¹⁹.

Căpăt – „...*Valahii sunt proprietarii multor păduri de stejar și se hrănesc din comerțul cu porci crescuți în crescătorii*”²⁰.

Racovița – „...*are români care cultivă porumb. În afară de albinărit, care se face cu hârnicie aici, se practică negoțul cu oi, vite, lână*...”²¹.

Jebel – „*Acest sat lung care este compus din 900 de case este locuit de valahi, care au agricultură frumoasă și grădini frumoase. În afară de acestea se ocupă cu creșterea boilor și a altor animale*...”²².

Semnificative pentru frumusețea și bogăția satelor românești bănățene sunt sumele plătite la licitațiile organizate de Curtea din Viena între anii 1781 – 1782, când multe dintre acestea au fost vândute unor persoane particulare. Pentru a ilustra aceasta, dăm în continuare, câteva cifre selectate din informațiile pe care ni le oferă autorul *Lexiconului*... : (dăm în ordine, numele localității, anul și suma pentru care a fost vândută): Beba - 1781 - 229.300 florini²³; Dudeștii Vechi - 1782 - 151.000 florini²⁴; Fiscut - 1781 - 42.000 fl.²⁵; Folia - 1782 - 45.050 fl.²⁶; Ivanda - 1781 - 48.000 fl.²⁷; Murani - 1781 - 62.000 guldeni²⁸; Moșnița - 1781 - 70.000 fl.²⁹ și lista poate continua cu alte exemple.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor Banatului la acea vreme erau cele tradiționale - agricultura, creșterea animalelor și apicultura, aceasta din urmă nelipsind din nici un sat. La acestea se adaugă grădinaritul, pomicultura și viticultura (îndeosebi în zonele de deal și munte), comerțul cu lemn, vite, cereale și sare. Se cultivau cereale, porumb³⁰ (folosit frecvent în alimentație), legume, în, cîneapă și tutun. Animalele erau destinate îndeosebi comerțului.

Vestiți erau românii agricultori din Jebel, Cerneteaz, Firiteaz, Pădureni, Murani, Remetea Mare, Sacoșul Turcesc, Șag, Stamora Română ș.a., dar și cei care se ocupau cu creșterea animalelor la Bazoș, Becicherecu Mic, Beregsău, Duboz, Ianova, Chebereș, Obad, Șiștarovăț.

În regimul alimentar cotidian al românilor bănăţeni porumbul era nelipsit. Din acesta se prepara „melaiul” care era foarte apreciat de autohtoni şi despre carea autorul *Lexiconului ...* afirmă că: „*melai se numeşte la valahi făina de porumb şi mămăliga - fiertura din această făină, care în Banat le serveşte valahilor drept hrană, din care ei se fac tari şi trăiesc mult*”³¹ (s.n. V.G.).

Şi Korabinsky remarcă prezenţa urmelor civilizaţiei romane în această provincie, vestigii ale unui trecut glorios care dovedesc originea romană a poporului român. Aşa bunăoară, şi el aminteşte de prezenţa celor trei Valuri Romane care erau dispuse de la nord spre sud, în partea centrală şi vestică a Banatului, după cum urmează: primul val pornea de la sudul Mureşului şi trecea prin satele Chesinţ - Remetea - Urseni - Sculea - Borda - Jamu Mic - Virşet (Serbia). Al doilea urma linia: Seceani - Cerneteaz - vest de Timisoara - Şag - Pădureni - Deta - Denta - Vatina (Serbia), iar al treilea trecea la vest de Timişoara pe direcţia Biled - Iecea Mică.

Despre localitatea Mehadia se afirmă că: „... este însemnată în parte pentru băile calde, în parte pentru numeroasele antichităţi şi inscripţii romane”³².

Oraşului Timişoara autorul îi consacră opt pagini în lucrarea sa³³, aceasta dovedind importanţa pe care o dobândise urbea de pe Bega spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. Deşi unele informaţii sunt preluate din lucrarea lui Griselin, totuşi o mare pondere deţin cele inedite care ne ajută să reconstituim viaţa acestei aşezări citadine aşa cum se desfăşura ea în urmă cu două veacuri. Aflăm astfel că măsurile luate şi munca populaţiei au avut ca efect imediat dezvoltarea industriei manufacturiere şi mai apoi dezvoltarea economică şi comercială a oraşului. În cartierul Fabrică îşi aveau sediul numeroşi meseriaşi, aici se aflau depozite pentru mărfuri, fabrica de bere, numeroase hanuri precum şi o cofetărie numită „Păunul de aur”. De altfel, Korabinsky, spre deosebire de Griselin, ne oferă numele tuturor localităţilor din Timişoara acelor timpuri. Aflăm astfel că în perimetrul vechii cetăţi se aflau hanurile „Leul”, „Cerbul”, „Strugurele”, hanul „Trompeţilor”, „Trei Coroane”, „Cununa”, precum şi cofetăria „Casino”.

Despre oraşul propriu-zis se afirmă că era nou construit, având străzi drepte, case mari şi frumoase, interiorul lui fiind construit după model olandez. Aflăm, în continuare, că aerul deschis prin meterezele cetăţii, şanţurile de apă, precum şi canalul ce curge pe dinainte şi care în timpul verii seca, făceau oraşul un popas plăcut în sezonul estival. Prin canalizarea apei din cartierul Fabrică se îndepărtau mirosurile neplăcute, oamenii putându-se bucura de apă proaspătă şi curată. Sunt amintite cele trei porţi ale oraşului care, la cea, vreme, seara, după o anumită oră, erau închise, doar cea a Petrovaradinului rămânând două ore mai mult deschisă pentru eventualii călători întârziaţi. Ulterior, dipărând pericolul otoman,

comandantul cetății a ordonat să fie lăsate deschise peste noapte și alte porți, îndeosebi în timpul carnavalului, poarta Vienei funcționând continuu.

Casele construite de ingineri străini întrețineau frumusețea orașului. În piața centrală se aflau palatul guvernatorului Banatului, sediul gărzii principale, cancelaria ofițerilor constructori și sediul sfatului german. În această clădire din urmă menționată se țineau adunările consiliului orășenesc, iar sala era destinată balurilor în timpul carnavalului (*Faschingszeit*).

Pe locul unde înainte se afla o baltă a fost construită biserica închinată Sfântului Georg (Domul romano-catolic). În apropierea acestui lăcaș de cult se afla Casa Comitatului unde locuiau viceprimarul și administratorul regal - von Orzy. Printre clădirile ce impresionau vizitatorul prin frumusețea lor sunt enumerate: casa baronului Püchler aflată lângă poarta Vienei, biserica de rit grecesc (Protopopiatul sârbesc), cele două mănăstiri ale franciscanilor și mănăstirea fraților misericordieni.

În apropierea spitalului militar se afla sediul teatrului³⁵ rascian care găzduia spectacole de teatru și balurile societății timișorene din acea vreme. În apropierea teatrului era situat așa-numitul turn al lui Eugeniu de Savoya - prima casă a orașului nou construit. În interiorul spitalului orășenesc se afla și sediul poștei, iar clădirea episcopală - oficiul de sare.

Orașul propriu-zis era alcătuit din 153 de case. În fața fiecărei porți orășenești se afla câte un cartier. Despre cartierul Iosefin (*Josephstadt*) se spune că era foarte frumos, avea străzi foarte largi și pomi în fața caselor. Vara, când căldura devenea în oraș insuportabilă, protipendata timișoreană își muta sediul aici. Canalul construit în timpul împărătesei Maria Tereza era destinat comerțului, împărțind cartierul în două părți. Dintre localurile aflate aici sunt menționate „*Steaua de Aur*” și „*Vaporul*”.

În fața Porții Vienei se afla o pădure de vânătoare unde se aflau o stupărie și o mătăsărie imperială, bazele industriei sericicole fiind puse în timpul guvernării contelui Mercy. În zilele de sărbătoare și duminica în această pădure se organizau baluri în aer liber și serbări câmpenești³⁶.

Lucrarea este completată, în mod fericit, cu informații referitoare la coloniștii germani și la așezările întemeiate pentru aceștia. Aflăm, astfel, că pentru noii coloniști s-au înființat unele sate noi: Altringen în 1771, Biled în 1763, colonizat cu 252 de familii de coloniști germani; Freidorf înființat 1764, Grabați în 1763, Neudorf întemeiat în 1763 și colonizat cu 148 de familii; Schöndorf a fost întemeiat tot în această perioadă și colonizat cu 210 familii; Engelsbrun – înființat în 1765 de 109 familii; Ieccea Mare – colonizată în 1766 când au fost construite aici 82 de case pentru noii coloniști; Săcălaz – colonizat cu 300 de familii germane în

1763; Wisenheid – colonizat în 1772 cu germani cărora li s-au construit 100 de case noi.

Prezentăm, în continuare câteva date culese la întâmplare din lucrare pentru a ilustra hărnicia și priceperea noilor coloniști care, prin munca lor, au contribuit și ei la prosperitatea Banatului³⁷.

Aradu Nou – „*comerțul cu lemne, îndeosebi scânduri și bârne aduse pe Mureș din Transilvania și agricultura procura oamenilor hrană*”;

Bruckenau – „*aflată pe vârful Valului Roman aproape de Murani. Are pământ bun pentru agricultură și se cultiva viță de vie*”;

Guttenbrun – „*aflată la vest de Lipova, are ogoare frumoase, vii și locuitorii se ocupă și cu albinăritul*”;

Lipova – „*germanii de aici se îndeletnicesc cu comerțul, cultivă porumb, viță de vie, au livezi, cresc animale și se ocupă cu albinăritul*”;

Recaș – „*viticultura și agricultura constituiau ocupațiile de bază ale locuitorilor*”;

Săcălaz – „*aflat pe Canalul Bega; locuitorii cultivă tutun și se ocupă cu pomicultura și albinăritul*”;

Sasca Germană – „*locuitorii se ocupă cu mineritul, extrăgând argint și aur, precum și cu producerea varului*”.

Localitățile populate de germani erau mari, cu străzi ordonate și curate, constituind pentru privirea călătorului european o adevărată bucurie. Korabinsky nu ezită să-și manifeste admirația la adresa acestora. Bunăoară, despre Schöndorf afirmă că: „este o localitate exemplară ca așezare și nu se poate să nu privești cu plăcere harta acestei localități din *Istoria Banatului Timișoarei* a lui Griselini. Despre Guttenbrun spune că „este o localitate mare și frumoasă”³⁸. Aceleași aprecieri laudative sunt adresate și localităților Bruckenau, Giarmata, Timișoara, Arad. Hărnicia locuitorilor și bogăția prosperă a acestor sate au atras pe marii latifundiași, care au cumpărat o parte din acestea. Ca și în cazul satelor românești prezentăm și de această dată câteva dintre sumele mai reprezentative plătite la licitațiile organizate de Viena. Sînmihaiul German a fost vândut în 1782 pentru 101.550 florini; Giarmata – a fost vândută în 1781 pentru 90.426 fl.; Marienfeld a fost adjudecată, în 1781, pentru fabuloasa sumă de 700.000 florini, licitația începând, la prima strigare, cu 218.561 fl.

Parcurgând acest *Lexicon* ..., cititorii de la finele veacului al XVIII-lea aveau posibilitatea să-și facă o idee mai completă despre realitățile din această parte a Europei. Se poate afirma, fără teama de a greși, că în Banat curgea într-adevăr, acum două veacuri, lapte și miere! (vezi desele menționări despre albinărit și creșterea vitelor! n.n.). Acest fapt se datorează nu mai puțin și locuitorilor Banatului din acea vreme - români, sârbi, germani, bulgari, slovaci - care prin

priceperea și sânguința lor au reușit să facă din acest colț al fostei Monarhii Dunărene un teren înfloritor. Informațiile oferite de autor vin să completeze, în mod fericit cele cuprinse în alte lucrări ale epocii, întregind tabloul societății bănățene de la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Prin informația pe care o cuprinde, lucrarea a contribuit la conturarea unei imagini veridice despre Banatul de acum două secole.

NOTE

¹. Titlul acesteia era: *Geographisch-Historisches und Producten Lexikon von Ungarn in welchem die vorzuglichsten Oerter des Landes in alphabetischer ordnung agegeben, ihre Lage bestimmt ...*; titlul în continuare cu traducere;

². *Révai Nagy Lexicon*, Budapeșt, 1915, vol. XII, p. 25;

³. Dăm aici lista celorlalte lucrări ale cartografului slovac:

a) *Atlas Regni Hungariae portatilis. Neue vollständige Darstellung des Königreich Ungarn auf LX Taffeln*, Viena, 1804 (*Atlasul portabil al regatului Ungariei. O descriere nouă, completă a regatului Ungariei pe 60 de hărți*, trad. noastră, V.G.);

b) *Almanach von Ungarn*, Viena și Bratislava, 1778;

c) *Beschreibung des Kön. Freistadt Pressburg (Descrierea orașului liber regesc Bratislava*, trad. noastră, V.G.), Praga, 1781;

d) *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuch (Încercare de mic dicționar turcesc*, trad. noastră, V.G.), fără loc, 1788;

e) *Geographisch-Historisches und Producten Lexikon...* (în text), Bratislava, 1786.

⁴. F. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* (prima ediție, 1780);

⁵. Nicolae M. Pop, *Populația Banatului în timpul lui Iosif al II-lea*, Timișoara, 1942, p. 7;

⁶. *Ibidem*;

⁷. *Ibidem*; referitor la evoluția demografică a Banatului vezi și studiul nostru, *Câteva considerații referitoare la populația Banatului în anul 1825*, în *AnB, SN, Arheologie-Istorie*, Timișoara, V/1997, pp. 315-325;

⁸. Grisellini, *op. cit.*, passim și Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini și până în prezent*, 1774, Ed. Facla Timișoara, 1982 (ed. Costin Feneșan);

⁹. Nicolae M. Pop, *op. cit.*, p. 7;

¹⁰. J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 36;

¹¹. *Ibidem*, p. 47;

¹². *Ibidem*, p. 49;

¹³. *Ibidem*, p. 51;

¹⁴. *Ibidem*, p. 80;

¹⁵. *Ibidem*, p. 86;

¹⁶. *Ibidem*, p. 95;

¹⁷. *Ibidem*, p. 129;

¹⁸. *Ibidem*, p. 199;

¹⁹. *Ibidem*, p. 201;

²⁰. *Ibidem*, p. 296;

²¹. *Ibidem*, p. 594;

^{22.} *Ibidem*, p. 657;

^{23.} *Ibidem*, p. 63;

^{24.} *Ibidem*, p. 53;

^{25.} *Ibidem*, p. 159;

^{26.} *Ibidem*, p. 179;

^{27.} *Ibidem*, p. 266;

^{28.} *Ibidem*, p. 432;

^{29.} *Ibidem*, p. 428;

^{30.} Introdus în Țările Române în sec. al XVII-lea, porumbul va ajunge în secolul următor să fie foarte răsândit, înlocuind tot mai mult meiul și grâul în alimentația populației (cf. Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Ed. Albatros, f.a., f. loc, pp. 125-126;

^{31.} J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 395;

^{32.} *Ibidem*, p. 407;

^{33.} *Ibidem*, pp. 752-760;

^{34.} *Ibidem*, p. 754;

^{35.} Pentru începuturile activității teatrale în orașul de pe Bega, vezi Maria Pechtol, *Thalia in Temeswar*, Ed. Kriterion, București, 1972;

^{36.} J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 755;

* Nota autorului: Din păcate, în timpul strămutării în străinătate a subsemnatului, o parte din notele referitoare la satele colonizate de germani au fost pierdute. Înșiruirea în ordine alfabetică a localităților în *Lexicon* face însă facilă reperarea lor de către cititor;

^{37.} J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 684;

^{38.} *Ibidem*, p. 214.

DAS BILD DES BANATES IN EINEM HISTORISCH-GEOGRAPHISCHEN LEXIKON VOM ENDE DES 18. JH.

Zusammenfassung

Unter dem Titel *Geographisch-Historisches und Producten lexicon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben...* erschien in Pressburg (Bratislava) ein Handbuch in der Stärke von über 800 Seiten, das sich zum Ziel gesetzt hatte, die Komitate des Landes und die bedeutendsten Ortschaften - Städte und Dörfer in einer Komplexbeschreibung vorzustellen. Das Lexikon aus dem Jahr 1786 gründet auf offizielle Quellen auf dem gestochenen Kartenwerke aus der Sammlung Sam. Mikowny, in Falle des Banats auch die Karte Griselinis. Im Unterschied zu den

übringen Banatbeschreibungen des 18. Jhdts. Vermittelt Korabinsky keine geographische, historische oder wirtschaftliche Gesamtschau der Provinz, jede Ortschaft von Interesse wird getrennt vorgestellt. Von besonderem Interesse sind seine Angaben über den materiellen Wert der einzelnen Dörfer.

Temeswar zählt zu den Städten die von Autor des Lexikons breit behandelt werden. Die Beschreibung liest sich wie ein Reisebericht, zweckdienliche Hinweise für ortsfremde, genaue Angaben über sehenswerte Gebäude, hervorstechende wirtschaftliche soziale und kulturelle Einrichtungen werden geliefert. Und nicht zuletzt finden sich interessante Angaben über die in der Festung und in den Vorstädten lebenden Nationalitäten, über ihre Traditionen und Eigenschaften.

LUCRĂRI ALE MEȘTERULUI ARGINTAR JOHANNES KOSTICS ÎN BISERICI SÂRBEȘTI DIN BANAT

Diana Mihoc Andrásy

Arta argintăriei din lumea ortodoxă a Banatului se încadrează, fără îndoială, în dezvoltarea cultural-artistică generală a provinciei. Prin urmare, pe parcursul secolului al XVIII-lea, comenzile pentru dotarea noilor lăcașe de cult ortodoxe, construite pe întreg teritoriul Banatului, se făceau la Augsburg sau Viena, centrele de prestigiu ale argintăriei imperiale. Aceste comenzi reprezentau măsura posibilităților materiale ale înalților prelați sau aristocrați sârbi. Obiectele de ceremonie păstrate se constituie ca indicii ale nivelului cultural al locului lor de proveniență, la care se adaugă tendințele individuale artistice ale argintarilor precum și cunoștințele lor în domeniul prelucrării metalelor prețioase (Kőszeghy 1936, XI).

Mai mult, comanditarii sârbi nu se vor mulțumi doar cu aceste comenzi, ci își vor trimite proprii meșteri să studieze meșteșugul argintăriei în centrele amintite, dorind ca obiectele de cult ale bisericilor ortodoxe să fie executate de meșterii proprii. Acesta este și cazul meșterului argintar Iovanov, analizat cu altă ocazie, care execută piesele de argintărie aflate în biserica din Cenad, piese marcate cu marca de probă Viena 1834 (Mihoc 2002, 203).

Odată cu începutul secolului al XIX-lea, ei își vor diversifica opțiunile în ceea ce privește comanda argintăriei, apărând piesele executate la Budapesta sau Novi Sad. În unele cazuri se poate constata o preferință a comanditarilor sârbi pentru un anumit meșter, el specializându-se probabil în execuția pieselor comandate de sârbii din Banat. Este cazul meșterului având inițiala K, identificat de Kőszeghy ca **Johannes Kostics**, meșter din Novi Sad, amintit în 1828 (Kőszeghy 1936, 359, cat.2137). Îl regăsim pe Kostics lucrând în Banat pentru mănăstirea Bezdin și pentru bisericile sârbești din Sânicolaul Mare și Saravale.

Informațiile despre arta prelucrării metalelor prețioase în Novi Sad sunt puține. Probabil meșterii s-au organizat în breaslă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, sigiliul lor fiind din anul 1797. Desenul sigiliului nu s-a păstrat, o descriere a lui spunând că era foarte frumos, în centrul său aflându-se o cruce flancată de Sfinții Chiril și Metodiu, pe lateral apărând un potir și o candelă. De jur împrejurul sigiliului apare inscripția ΣΦΡΑΓΙΣ ΡΟΝΦΕΤΙΣ ΧΡΥΣΕΙΚΙΣ ΝΕΟΦΤΟ. 1797. – Sigiliul industriei argintarilor Novi Sad. 1797 (Érdújhelyi 1894, 290).

Pentru anul 1764 avem documentat în Novi Sad un singur meșter, acesta fiind încă meșterul de provincie al breslei din Buda. În schimb, în anul 1828 erau deja 23 de argintari (Kaposy 1934).

Marca de probă a argintarilor din Novi Sad reprezintă trei turnuri (Knies 1896:12). Pe o variantă mai veche a mărcii apare și un porumbel cu o creangă de măslin în cioc, simbol aflat și pe stema orașului (Ströhl 1904, 96). Folosirea cifrelor pentru an era de asemenea obișnuită (Köszeghy 1936, 358).

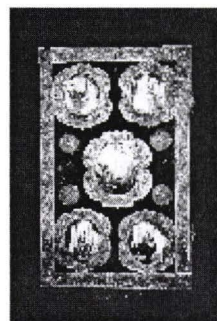

Fig. 1 Avers

Marca de probă din Novi Sad cu cele trei turnuri, deasupra cărora zboară porumbelul cu creanga de măslin în cioc, apare pe **ferecătura de Evanghelie** aflată în biserica sârbească din Sânicolaul Mare. Marca prezintă și caratele argintului, fiind vorba de argint de 13 *lothe*, având o puritate de 812,5‰ (Pallai 1975, 49). Köszeghy datează marca la începutul secolului al XIX-lea (Köszeghy 1936, 359 cat.2133).

Ferecăturile de Evanghelie conțin de obicei reprezentări ale episoadelor din ciclul hristologic (Iorga 1934, 81-82; Simion 1997, 122). Ele sunt compoziții complexe în care argintarii au posibilitatea de a face dovada meșteșugului lor.

Piesa noastră (fig. 1) este un exemplu în acest sens, aversul fiind decorat cu cinci medalioane de email de formă ovală, în plan central fiind reprezentată Ridicarea din Mormânt, încadrată de cei patru Evangheliști, în cele patru colțuri. Medalioanele sunt încadrate de o bordură de argint filigranat, motivele fitomorfe fiind subliniate din loc în loc de chiorchini de struguri, simbolurile eucharistice.

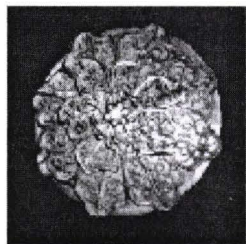

Fig. 1 Detaliu

Medalionul central este mărginit, în același

plan, de patru ornamente în formă de calotă de sferă, acoperite de aceleași ornamente fitomorfe în filigran, având în centru câte o perla. Întreaga compoziție este încadrată de o bordură de argint care desfășoară aceleași motive, argint filigranat în formă de viță-de-vie, chiorchini de struguri, perle, colțurile fiind marcate de calote de sferă înscrise în pătrate.

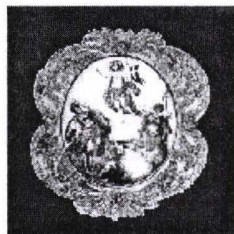

Fig. 1 Detaliu

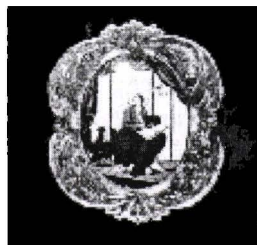

Fig. 1 Detaliu

Fig. 1 Detaliu

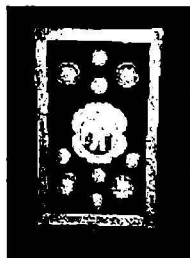

Fig. 1 Revers

Reversul piesei are un singur medalion de email în plan central, înconjurat de același registru ornamental de argint filigranat. Calote de sfere mărginesc compoziția centrală, fiind dispuse simetric, câte două mari și patru mici pe axa longitudinală a piesei în partea superioară și în cea inferioară. Din păcate două dintre ornamentele din partea superioară a piesei nu se păstrează. Scena medalionului redă Calvarul cu Fecioara și Sfântul Ioan Evanghelistul. Desenul medalioanelor de email pictat este clar, conturul este precis, culorile sunt clare. Atitudinea personajelor este ușor convențională, gesturile și expresia acestora fiind lipsite de dramatism. Aceeași bordură de argint închide și compoziția de pe reversul ferecăturii.

Următoarea piesă pe care dorim să o prezentăm este **litierul** care aparține, de asemenea, bisericii sârbești din Sânicolaul Mare, prezentând aceeași marcă de meșter având inițiala K, aparținându-i meșterului argintar Johannes Kostics. Marca de probă certifică, de această dată, doar puritatea argintului (13 *lothe*). Dorim să remarcăm faptul că același meșter a fost ales pentru execuția unei alte piese destinată înzestrării bisericii, fapt ce indică clar preferința comanditarului sârb.

Litierul este obiectul de cult folosit în biserica ortodoxă la slujba litiei, în cadrul vecerniei oficiate la sărbătorile importante. Litierul se așează în timpul slujbei pe o măsuță în mijlocul bisericii. Este o piesă complexă, de dimensiuni mari, fiind formată dintr-o tavă rotundă de metal așezată pe un picior deasupra căreia se află un tricher, precum și trei cupe pentru: vin, untdelemn și grâu. La mijlocul tăvii este poziționat un discos pentru pâine. Pe litier se pun cele cinci prescuri numite litii, sfințite la litia sărbătorilor. Simbolică litierului este evidentă, el sugerând locul unde Iisus a săturat poporul în pustiu (Csobai 1999, 50).

Litierul de la Sânicolau (fig. 2) este o piesă remarcabilă, fiind diferit, prin concepție și execuție, de celelalte litieri din Banat. Obiectul se sprijină pe patru picioare terminate în formă de spirală, pe care sunt aplicate cele patru brațe ale

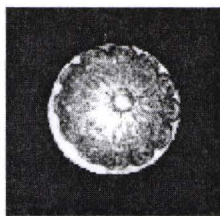

Fig. 1 Detaliu

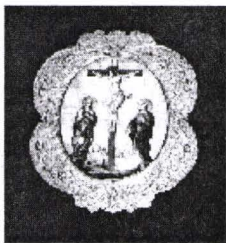

Fig. 1 Detaliu

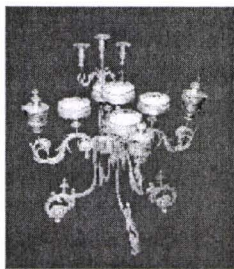

Fig. 2

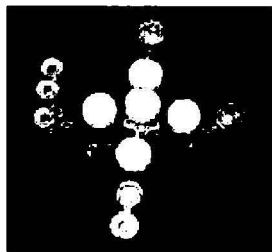

Fig. 2 Vedere de sus

Fig. 2 Detaliu

piesei, de asemenea cu capete în spirală. Pe acestea se găsesc cele trei cupe pentru vin, untdelemn și grâu, pe ultimul braț situându-se tricherul. Pe cele patru brațe sunt poziționate farfurioare filigranate pentru cele cinci litii, ultima dintre ele fiind plasată în partea centrală a piesei, pe structura care susține întreaga compoziție. Decoratia întregului ansamblu este neo-clasică, umbreluțe, vrej de acant, margarete, ciucuri, palmete, rozete. Deosebită este senzația de fluiditate, de mișcare degajată de obiectul de argint, piesele din această categorie de obiecte fiind mult mai rigide, fără ușurința

remarcabilă a compoziției lui Kostics, ținând cond și de greutatea piesei care nu este neglijabilă (G. brută=2456 g/G. fină=1964,80 g).

Îl regăsim pe meșterul argintar Johannes Kostics lucrând un **chivot** (Barocul în Banat 1992, 81, cat.254) pentru mănăstirea Bezdin, obiect aflat astăzi în colecția Episcopiei ortodoxe sârbești din Timișoara. Piesa prezintă aceeași marcă de meșter având inițiala K, argintul fiind marcat cu cifra 12, puritatea fiind în acest caz de 750‰ (Pallai 1975, 49).

Chivotul sau păstrătoarea de daruri reprezintă, fără îndoială, o piesă de artă sumptuoasă a lumii ortodoxe. Inițial obiectul de cult avea forma unei biserici în miniatură, cu laturile exterioare împodobite cu diferite motive decorative: personaje biblice și ornamente arhitecturale. Chivotul se așează în bisericile ortodoxe, în timpul ofierii, pe altar, în el păstrându-se Sfânta Împărtășanie (Iorga 1934, 73; Florea 1991, 573; Simion 1997, 123; Artă medievală 2002, 152), sfințită în Joia Mare, care se va da muribunzilor pe toată durata anului.

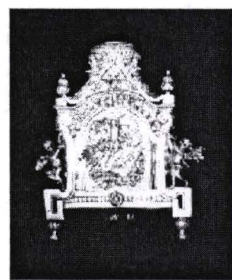

Fig. 3

Schema compozițională a chivotului lui Kostics (fig. 3) este puternic marcată de forme arhitectonice, fiind încadrată de două volute puternic reliefate. Construcția miniaturală este încoronată de un fronton sprijinit pe o cornișă ondulată, având la extremități doi fleuroni. Partea centrală a piesei este formată dintr-o ușiță în spatele căreia se păstrează anafura, ca într-un tabernacol. Desenul ușiței semi-mobile prezintă Ridicarea din Mormânt a lui Iisus, scenă familiară lui Kostics, pe care acesta a redat-o și pe Ferecătura de

Evanghelie de la Sânicolaul Mare (scena centrală de pe aversul piesei). Aceeași dispunere a personajelor într-o compoziție piramidală se remarcă în cazul ambelor scene. Doi putți flanchează compoziția centrală a chivotului, încununată de o ghirlandă de laur, simbol al nemuririi (Chevalier 1995, 200).

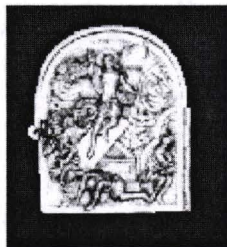

Fig. 3 Detaliu

Fig. 3 Detaliu

Frontonul este vegheat de ochiul lui Dumnezeu, înconjurat de o coroană de raze. Datarea piesei nu se poate face cu certitudine, marca de probă neavând aplicat și anul pe ea. Totuși, ținând cond de faptul că meșterul Johannes Kostics este amintit de Kőszeghy în anul 1828, este probabil ca obiectul să fi fost executat în primele decenii ale secolului al XIX-lea, cu toate că elementele de decor baroc ar putea indica o dată mai timpurie de execuție.

Meșterul argintar din Novi Sad va fi solicitat, se pare, încă o dată să lucreze pentru Banat, el executând o **cădelniță** aflată în biserica sârbească din Saravale. Cădelnița este vasul în care este

aprinsă tămâia la începutul slujbei religioase. Practica arderii tămâiei în scopuri religioase este foarte veche și își are originea în Orient. Simbolistica cădelniței este complexă, ea putând simboliza visteria în care magii au adus daruri pruncului Iisus, sau vasul în care mironosițele au purtat mirtul pentru a unge corpul lui Iisus la mormânt. Focul sugerează divinitatea lui Iisus, fumul fiind o reprezentare a Sfântului Duh, ridicarea rugăciunii credincioșilor către Dumnezeu. Forma de turnuleț a vasului amintește de frumusețea casei de fericire din împărăția cerului, iar ornamentațiile de pe cădelniță: frunze, plante, animale simbolizează înălțarea întregii naturi la cer, odată cu rugăciunile (Mollett 1996, 319; Csobai 1999, 47; Artă medievală 2002, 152).

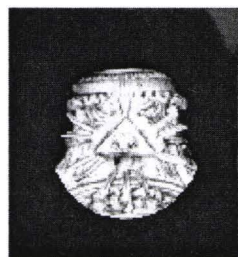

Fig. 3 Detaliu

Fig. 4

Cădelnița de la Saravale (fig. 4) se află, din păcate, într-o stare de conservare foarte precară. Este ornamentată cu frize cu decor fitomorf alternând cu altele cu decor geometric. Aceeași marcă de meșter cu inițiala K, vizibilă doar parțial, este aplicată pe piesă. Marca de probă este și ea, parțial ilizibilă, ceea ce se păstrează indicând marca de probă din Novi Sad, secolul al XIX-lea (Kőszeghy 1936, 359 cat.2135).

Cele patru obiecte prezentate ne vorbesc despre măiestria argintarului Johannes Kostics, dar și despre preferința comanditarilor sârbi pentru un anumit meșter, care nu mai este în mod obligatoriu vienez, ci, în cazul nostru, sârb din Novi Sad. Acest lucru este un indiciu clar despre evoluția mentalității epocii, care nu mai considera o chestiune de prestigiu comanda în centrele renumite ale argintăriei imperiale, ci se orienta tot mai mult spre meșterii provinciali.

BIBLIOGRAFIE

Artă medievală 2002	<i>Artă Medievală Românească</i> , Muzeul Național de Artă al României, București, 2002.
Barocul în Banat 1992	<i>Barocul în Banat</i> , Catalog de expoziție, Timișoara, 1992.
Chevalier 1995	Chevalier, J., Gheerbrant, A., <i>Dicționar de simboluri</i> , vol. 2, București, 1995.
Csobai 1999	Csobai, E., Martin, E., <i>A magyarországi román ortodox egyház kincsei</i> , Gyula, 1999.
Érdújhelyi 1894	Érdújhelyi, Menyhért, <i>Újvidék története</i> , Újvidék, 1894 apud Kőszeghy 1936.
Florea 1991	Florea, Vasile, <i>Istoria artei românești veche și medievală</i> , 3, Ed. Hyperion, Chișinău, 1991.
Iorga 1934	Iorga, Nicolae, <i>Vechea artă religioasă la români</i> , Ed. Episcopiei Hotinului, Vălenii de Munte, 1934.
Kapossy 1934	Kapossy, János, <i>Magyarországi ötvösök</i> , Budapest, 1934 apud Kőszeghy 1936.
Knies 1896	Knies, Karl, <i>Die Punzierung in Österreich</i> , Tafel VIII, Wien, 1896 apud Kőszeghy 1936.
Kőszeghy 1936	Kőszeghy, Elemér, <i>Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig</i> , Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.
Mihoc 2002	Mihoc Andrásy, Diana, <i>Introducere în studiul argintăriei secolului al XVIII-lea în Banat</i> , în <i>Patrimonium Banaticum</i> , I, Timișoara, 2002, pp.193-208.
Mollett 1996	Mollett, J.W., <i>Dictionary of Art and Archaeology</i> , London, 1996.
Pallai 1975	Pallai, Sándor, <i>Nemesfémipari zsebkönyv</i> , Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1975.
Simion 1997	Simion, Victor, <i>Masterpieces of the Precious Metalwork Art in Romania</i> , Muzeul Național de Artă al României, Ed. Tehnică, București, 1997.
Ströhl 1904	Ströhl, H.G., <i>Stadte-Wappen von Österreich-Ungarn</i> , Wien, 1904 apud Kőszeghy 1936.

WORKS OF THE SILVERSMITH JOHANNES KOSTICS IN SERBIAN CHURCHES OF BANAT

Summary

Silverwork in the Orthodox world of Banat has been adapting itself to the general cultural artistic development of the province. Consequently, during the 18th century, commands for the endowment of the new Orthodox churches were addressed to Augsburg or Vienna, the prestigious centres of the imperial silverwork. These orders stand for the means of the Serbian high-ranking prelates

or aristocrats. With the beginning of the 19th century they would diversify their options as concerning silverwork and, therefore, objects produced in Budapest or Novi Sad had come into view. Sometimes, a preference of the Serbian aristocracy for a particular silversmith has been confirmed, case in which the master became an expert in creating silver pieces for Serbian worthies in Banat. This is the case of the master with the initial K, identified by Kőszeghy as **Johannes Kostics** of Novi Sad, chronicled in 1828. We found him working in Banat for the monastery of Bezdin and for the Serbian churches of Sânicolaul Mare and Saravale.

The Novi Sad mark with the three towers and the dove having an olive branch in its beak is present on the **Gospel binding** from Sânicolaul Mare, together with the master's mark having the initial K, standing for Johannes Kostics.

The same master mark has been punched on the **bread bowl** from the same church. The fact that the same silversmith has been chosen to undertake another command for the endowment of the church clearly indicates the preference of the Serbian aristocrat. The appearance of fluidity, of movement is a special feature of this silver object, taking into account the fact that this category of objects does not generally display the remarkable lightness of master Kostics's composition.

We also find our silversmith Johannes Kostics creating a **reliquary shrine** for the monastery of Bezdin. The same master mark has been punched on the object that represents another valuable piece.

Finally, it seems that the silversmith has been asked for once again, this time his work being a **censer**, object found in the Serbian church of Saravale. The same master's mark, hardly legible this time, has been punched on the silver piece. The city mark is hardly legible too, still indicating the Novi Sad mark in the 19th century.

The four objects displayed stand both for the craftsmanship of the silversmith Johannes Kostics and for the choice of the Serbian worthies for a particular master. What has to be emphasized is that this master is no longer Viennese, but a provincial one from the city of Novi Sad, a clear manifestation of the evolution that took place in the mentality of the age. Therefore, the command given to the famous centres of the imperial silverwork was no longer a matter of prestige, being more and more oriented to the provincial masters as well.

O POEZIE ROMÂNEASCĂ DIN LUGOJ DIN ANUL 1841

Florin Medeleț, Daniela Micu

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea cuprind decenii importante ale iluminismului românesc¹. În această perioadă, creația literară propriu-zisă românească este relativ săracă², intelectualii români ai epocii aplecându-se mai cu seamă asupra istoriei românilor, contribuind la făurirea limbii române moderne, la definirea națiunii române prin afirmarea originilor sale latine, aducându-și astfel aportul decisiv, începând cu Școala Ardeleană și continuând cu epigonii săi, la emanciparea poporului român³.

Lugojul primei jumătăți a veacului al XIX-lea a fost un important centru de afirmare a românilor din Banat pe plan politic⁴ și cultural⁵. În acest oraș al Banatului a ajuns, la sfârșitul verii anului 1841, călătorul german Johann Georg Kohl, care a intrat în contact nemijlocit cu elita intelectuală românească din Lugojul de pe malul drept al Timișului cu un an înaintea incendiului devastator ce s-a abătut asupra Lugojului românesc.

J.G. Kohl a fost un important călător german din prima jumătate a veacului al XIX-lea, care a străbătut, vreme de două decenii, întreaga Europă și America de Nord. Născut la Bremen în anul 1808, a fost îngropat în același oraș 70 de ani mai târziu. Între numeroasele lucrări cu însemnări de călătorie pe care le-a publicat, se numără și volumele referitoare la călătoriile în Ungaria, ce fac parte din seria însemnărilor de călătorie privind periplul de 100 de zile prin statele austriece⁶. Volumul privind Banatul (Pl. I, II) are și o gravură în oțel a cărei explicație se află la sfârșitul acestuia (Pl. III-IV)⁷. Din cuprinsul lui ne-au reținut atenția paginile 177-182 (Pl. V-VII), deoarece la paginile 178-180 este publicată și o creație poetică elegiacă primită de Kohl, după ce revenise în Germania spre iarna anului 1841, de la un corespondent, rămas anonim, din Lugoj. Poezia a fost publicată de Kohl nu numai în traducerea ei în limba germană, ci și în limba română. În cele ce urmează, transcriem în limba română actuală textul românesc publicat de Kohl și, de asemenea, comentariile lui Kohl pe marginea acestei poezii:

Elegie der Nachkommen der römischen Colonisten in Dacien, über den Untergang des römischen Reiches.

„Strălucitul soare de nori se cuprinse;
A ginte romane mărirea se stinse.
Poate vreodată senin iar să fie
Căci romana rază nu-i stinsă-n vecie
Fost-a care cândva, fost-a gintă mare
Romana mlădiță mai lată sub soare?
Fost-a între neamuri mai vitează gloată
Cât sub a lor arme gemea lumea toată?
Dar ce sunt ei astăzi? – jale și-ntristare
Sub străine limbe gem cu supărare!
Unde-i Roma care prin romanul sânge
Mult fu apărată iar acuma plânge?
Patria iubită, iată, c-am pierdut-o
Sabia dușmană din mâini ne-au răpit-o!
Plângeți dară, plângeți, plângeți cu-ntristare
Căci ce ați pierdut voi, nu mai are floare!
Plângeți și voi case, romane mormânturi
Pre noi care suntem străini în pământuri!
Plângeți pre ai voștri următori nepoți
Care-n țări străine se gonesc de toți!
Plângeți fii și fete din mărită viță
A marelui Romul, viteze mlădițe
Glas de tânguire dați pân' la cer, sus
Căci slava romană în veci a apus.
Plângeți și voi dealuri/și/voi munți cu jale
Râuri și izvoare ce curgeți spre vale!
Nici voi pășăruce, nu veți înceta
Cu noi împreună jalnic a cânta!
Italia dulce, prea frumoasă țară
Oh, cum te dușmanii de noi depărtară!
Nu vei mai avea tu, viteji înarmați
Cum au fost romanii fii adevărați,
Nu vei mai avea tu oaste românească
Venind cu triumfuri din țara grecească,
Nici pe câmpuri grase, păstori preumblând
Turme tinerele la stau aducând,
Nu va suna-n codru mai mult fluierită
Nici nu va sălta stola romana fetiță.
Oh, lume deșartă și înșelătoare,
Cum romana laudă și domnia mare
Se uscă ca iarba, veștejită floare!”

„Mă aflu în corespondență cu valahi, totuși, nu am primit nici un răspuns din cauza faptului că boala și alte circumstanțe m-au împiedicat în a strânge aceste cântece populare, chiar dacă eu aveam dorință în această direcție. Numai din Lugoj am primit mai târziu, prin intermediul unui onorabil cunoscut de-al meu, spre marea mea bucurie, un cântec valah (român) încă nepublicat, pe care îl reproduc aici acum, când, în curând, îmi voi lua rămas bun de la români, făcând în acest timp câteva observații pe care le găsesc foarte interesante în multe privințe.

Nu cunosc împrejurările, îndeaproape, în care acest cântec a fost scris. De asemenea, nu știu cum și în ce manieră trăiește, răsună acest cântec în gura poporului, adică în care clasă socială a poporului acest cântec este la el acasă și în ce măsură este răspândit în acea pătură socială, de către cine și în ce ocazie este cântat. Știu doar că este un cântec popular care a fost transmis pe cale orală.

L-am primit prin grija binefăcătorului meu din Lugoj atât în limba română, cât și într-o traducere germană. Dau în continuare această traducere mot-à-mot a cântecului, traducere făcută de un român cunosător al limbii germane. [...]

Pentru aceia care doresc să compare interesanta poezie cu originalul, redau în continuare varianta în română. [...]

Poezia în original are rime, pe care în limba germană eu nu am încercat să le redau pentru a nu dăuna cursivității traducerii. Transcrierea, pe care eu am dat-o, redă exact conținutul poeziei, conținut care exprimă o nostalgie romană, un răsunset (dor) roman prin întreaga istorie colorată a românilor până în zilele noastre. Îți amintești, la lecturarea acestei poezii, de elegiile pe care romanul Ovidiu, în urmă cu 1800 de ani, tocmai în această țară, le-a creat și încerci o comparație cu acestea.

Cântecele de dor ale lui Ovidiu au circulat atunci, îndată ce el le-a scris, din mână în mână printre romanii din aceste provincii, căci mulți au suferit ca și el de un dor de casă asemănător, atunci când se găseau în exil. Mult timp *Tristele* lui Ovidiu au circulat oral. Mulți alți romani, și în Ulpia Traiana, Tierna, colonia Napoea și colonia Paralissum, au creat *triste* asemănătoare celor ale lui Ovidiu, chiar dacă creațiile lor nu au ajuns atât de cunoscute ca ale acestuia.

Sub stăpânirea goșilor, hunilor, avarilor și, în cele din urmă, ale ungurilor și turcilor, s-au păstrat asemenea vechi cântece. Alte cântece noi, în maniera celor vechi, au fost create, mereu sub dominația barbarilor și vorbind despre măreția și bogăția romană, astfel încât și cântecul nostru poate fi considerat ca un străvechi cântec de jale, în ciuda faptului că forma care i-a fost dată îl datează mai târziu. Extraordinar este faptul că un popor de coloniști nesemnificativ, pierdut într-un colț al lumii, deplânge decăderea Romei în timp ce zadarnic cauți printre ruinele Romei după asemenea elegii. Totuși, acest lucru poate fi explicat în primul rând

prin faptul că, în Roma, vechea măreție a renăscut, deși într-o altă formă, în timp ce prea puternicii împărați, care se numeau și pontifices maximi au devenit acum prea puternici papi care, de asemenea, trimiteau armate multe în lume ca și precedenții, și în al doilea rând, prin faptul că dacii, prin jelirea îndepărtatei Rome, își deplângeau mai degrabă propria lor soartă tristă. Această deplângere a viitoarelor suferinți a împrumutat, probabil, forma jelirii Romei, într-o oarecare măsură, ca un simbol, întocmai precum elegiile iudeilor din Babilon descriu mai mult suferințele babilonienilor decât suferințele îndurate de iudeii din Ierusalem în momentul distrugerii orașului.

Este un caz special că se pot aduna, încă, cântece populare la cele mai îndepărtate granițe ale Imperiului Roman, cântece care amintesc de marea putere a acestuia. Și scoțienii au în cântecele lor populare amintiri despre puterea Romei, dar într-un alt sens.

Un român m-a asigurat că nu ar mai exista printre daco-romanii zilelor noastre cântece care să amintească de decăderea măreției dacilor, de Decebal, Sarmisegetuza. Aceste lucruri sunt deplânse de românii de azi pentru că ei, după cum ei înșiși afirmă, sunt urmași puri ai Romei".

Este evident că nu avem de a face cu o poezie populară și nu este în intenția noastră să discutăm valoarea literară a versurilor. Se considera că începuturile creației literare în Lugoj datează din anul 1843, când Dimitrie Teodori a scris *Ecloga*⁸. Poezia publicată de Kohl devansează această dată și vine să întrească cele știute de noi despre viața spirituală a Lugojului și a Banatului din anii premergători ai revoluției de la 1848-1849.

NOTE

¹ Vezi Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986, *passim*, în special pp. 298-309.

² D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, București; G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1946; I. Geția, *Istoria limbii române literare*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978.

³ I.D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, Ed. Facla, 1980; N. Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. Secolul al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Banatica, Reșița, 1997; vezi și contribuțiile lui Valeriu Leu în documentata lucrare *Cartea și lumea rurală în Banat. 1700-1830*, Ed. Banatica, Reșița, 1996.

⁴ Vezi, de pildă, Ioan Boroș, *Constituția. Societate secretă română în Lugoj. 1830-1834*, Lugoj, 1928. Vezi *supra* notele 1 și 3.

⁵ Primul local pentru teatru în Lugoj e inaugurat în 1835, iar gimnaziul local cu patru clase în 1837. După ce încă în 1808 învățătorul Nicolae Marcu întemeiasc primul cor românesc din Lugoj, în 1840 luase ființă *Reuniunea de cântări și muzică*. Vezi Gh. Luchescu, V. Munteanu, V. Lăzărescu, *Spiritualitate lugojeană*, Timișoara, Ed. Mitropolia Banatului, 1993 (1994), pp. 17-21.

⁶ J.G. Kohl este menționat de N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, dar nu în legătură cu călătoria sa prin Banat; referitor la viața călătorului vezi *Westermann Lexikon der Geographie*, II,

Braunschweig, 1969, 825 și A. Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, 1992, 977-978. În cadrul lucrării în mai multe volume intitulată *Hundert Tage auf Reisen in der österreichischen Staaten*, partea a IV-a care cuprinde călătoria în Ungaria a apărut la Dresda și Leipzig în 1842 în două volume. Cel de-al II-lea cuprinde și călătoria în Banat, care acoperă 315 din cele 504 pagini ale volumului, fiind organizată în 12 capitole: I – *Orșova turcă și pașa de acolo*, II – *Porțile de Fier*, III – *Orșova austriacă*, IV – *Băile Herculan*, V – *Valea superioară a Cernei și viața în graniță*, VI – *Cheile de la Teregova și Slatina*, VII – *Caransebeș și vechi monede*, VIII – *Lugoj și dansul valah*, IX – *Timișoara și frigurile de Banat*, X – *Câmpiile Banatului și coloniștii lor*, XI – *Gânduri despre migrațiile pacifice ale națiunilor europene și asupra așezării lor în diferite părți ale lumii de la maghiari și ruși la evrei și țigani*, XII – *Banatul și calea sa*. Volumul III/2 are următorul titlu *Reisse in Ungarn, Zweite Abtheilung, Das Banat, die Pussten und der Plattensee*.

⁷ Traducerea în limba română a explicației este următoarea: „Prezintă un post de grăniceri, soldați de la granița militarizată, cu două locuințe lacustre pentru pază în fundal (sunt lacustre din cauza inundațiilor Dunării). Lateral, se găsesc două cornuri ale abundenței, ca și simbol al bogăției Ungariei în produse ale naturii. Deasupra unui corn se poate vedea un magnat maghiar în întreaga mărție a costumului său și, deasupra celuilalt corn, se află un slovac (vănzător de mărunțișuri) în îmbrăcăminte groasă de lână. Deasupra tuturor, vulturul bicefal austriac își întinde aripile”.

Mulțumim și pe această cale domnului Marius Cornea, muzeograf la Secția de Artă a Muzeului Banatului Timișoara, pentru traducerea din limba germană în limba română.

⁸ Gh. Luchescu, V. Munteanu, V. Lăzărescu, *op.cit.*, p. 22, nota 77.

A ROMANIAN POEM FROM LUGOJ IN 1841

Summary

During the period of the Romanian Enlightenment, respectively between the end of the 18th century and the first half of the 19th century, the Romanian literary creation was relatively poor. The Romanian scholars were concerned especially with the Romanian history, with the creation of the Romanian modern language and to define the Romanian nation.

J.G. Kohl (1808-1878), an important German traveller, visited the Banat region at the beginning of the 19th century. He got a Romanian poem from Lugoj, translated also in German, and he published it in his travels' book. He considered it a popular poem and was impressed by its content and style.

Lugoj, in the first half of the 19th century, was an important centre of affirmation of the Romanians from Banat politically and culturally. But the beginning of the literary creation in Lugoj dated in 1843. This means that the poem published by Kohl outruns this date, but comes to complete what we have already known about the spiritual life of Lugoj and Banat.

Hundert Tage
auf
Reisen
in den
österreichischen Staaten,
von
J. G. Kohl.

„Gefegnet werde, wer da lobt,
„Gefegnet werde, wer da zischt.“

Vierter Theil.
Reise in Ungarn.
Zweite Abtheilung.

Mit einem Titellupfer.

Dresden und Leipzig,
in der Arnoldischen Buchhandlung.
1842.

Pl. I

Ex Libris
Florin Medeleț

N e i f e

i n

U n g a r n ,

von

J. G. Kohl.

J. G. Kohl, 1842

„Ich wie lang' ist's, daß ich walle“
„Suchend auf der Erde Flur!“

Titelkupfer

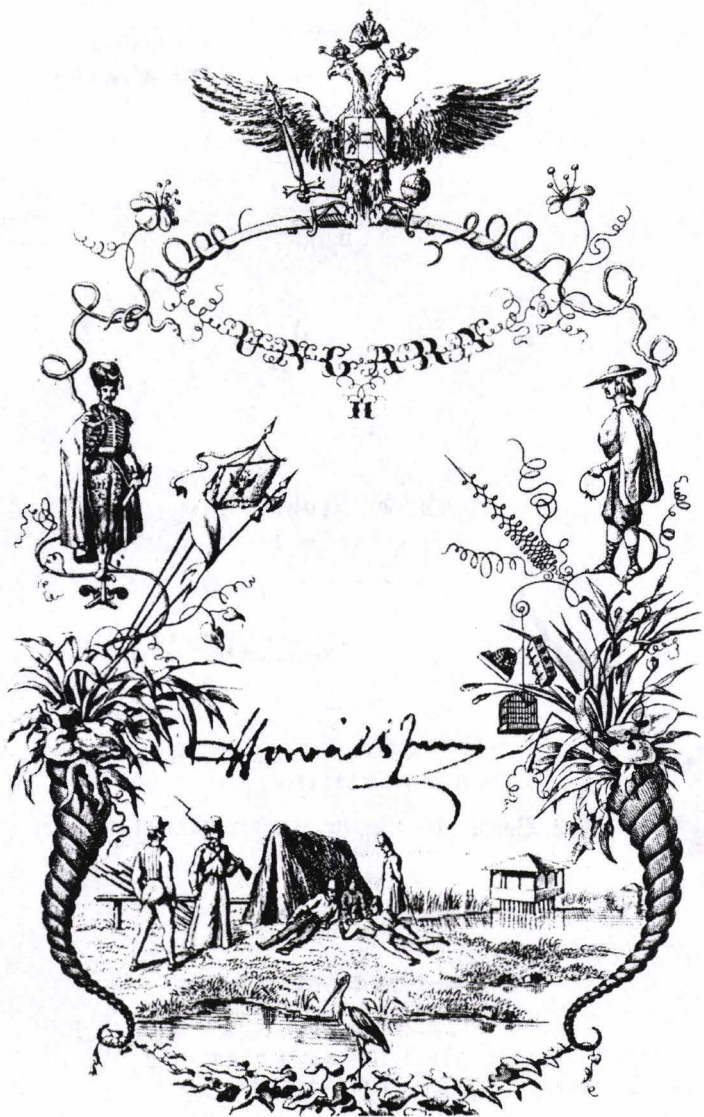
Zweite Abtheilung.

Das Banat, die Pusten und der Plattensee.

Mit einem Titelfupfer.

Dresden und Leipzig,
in der Arnoldischen Buchhandlung.
1842.

Pl. II

Pl. III

Erklärung des Titelfupfers.

Das Titelfupfer zeigt unten einen Posten von Granitscharl (Soldaten aus der Militärgränze) mit zwei der Ueberschwemmungen der Donau wegen auf hölzernen Säulen stehenden Wachthäusern im Hintergrunde. An den Seiten erheben sich zwei Füllhörner, als Sinnbild von Ungarns Reichthum an Naturproducten. Ueber dem einen erblickt man einen ungarischen Magnaten in der ganzen Pracht seiner Kleidung und über dem anderen einen slowakischen Mäufesallen- und Gefesselträger in seinem dicken wollenen Mantel. Ueber das Ganze breitet der österreichische Doppeladler seine Flügel aus.

EE. k. 20

Druck von B. G. Teubner in Leipzig.

31. 16.

Pl. IV

Gesang noch immer in dem Ohren klang. Das Wertwähigste dabei war mit dieses herrliche, überirdische Gefühl, das mich bei dieser Zuhörung überströmte und das mich auf eine noch viel möglichere und mit noch weit unvergesslichere Weise ergriß als damals bei dem Anblicke der Wirklichkeit selbst, obgleich auch diese mich zu entzücken nicht versahit hatte. Weber später noch früher habe ich je eine solche herrliche Zuhörung erlebt, da ich gar nicht zu Zukunftszeiten und Visionen genügt bin. Willst du führe der reizende Volksgesang das Ganze herbei, und ich war von nun an darauf bedacht, mit so möglich noch einige walachische Volkslieder zu verschaffen.

Sch setzte mich deswegen in der Folge mit einigen Walachen in Correspondenz, doch erhielt ich nichts, weil Krankheit und andere Umstände sie an Sammlung dieser Volkslieder hinderten, so gut auch der Wille war, mit zu dienen. Nur von Lugsch aus erhielt ich später durch die Vermittlung eines verehrten Bekannten zu meiner größten Freude ein noch ungedrucktes walachisches Lied, welches ich hier, wo ich nun bald von der Walachei Abschied nehmen muß, hersehe, indem ich dann noch einige Bemerkungen darüber beifügen will, da es in vieler Hinsicht höchst interessant ist. Ich kenne freilich nicht die nähern Umstände, unter denen dieses Lied aufgeschrieben wurde, auch weiß ich nicht, wie und auf welche Weise es im Munde des Volkes lebte, d. h. ich meine, in welcher Gasse des Volkes es zu Hause ist, und wie weit es unter ihm verbreitet ist.

ist, von wem und bei welchen Gelegenheiten es gesungen wird. Wenn es ist mit als ein Volkslied, das aus dem Munde der Leute genommen ist, bezeichnet man: Ich habe es durch die Sorgfalt meines vorzigen Mannes sowohl in walachischer als auch in einer an Ort und Stelle gefertigten deutschen Uebersetzung erhalten. Ich gebe diese walachische Uebersetzung, die von einem der Deutschen kundigen Walachen herrührt.

Das Lied ist eine

Gesänge

der Nachkommen der römischen Colonisten in Dacien, über den Untergang des römischen Reiches.

Die strahlende Sonne, von Wolken ist sie überzogen.
Die römischen Geschlechter Fügheit ist gesunken.
Glaß vollständig konnte es einmal wieder heiter werden,
Denn der romanische Strich trübt nicht auf immer.
Es war verrückt, ja es war ein sehr großes Volk,
Der romanische Streich, er war der beste unter der Sonne;
Es waren bei ihm die tapfersten Krieger unter allen Nationen,
Da unter den Kriegen der Romanen die ganze Welt erfuhr.
Kühnlich feigen sie unter fremden Jüngern!
Wohin ist Roma, das durch romanisches Blut
So viel vertheiligt, das nun aber Krieger?
Das Vaterland, das thure, wie haben es verloren;
Das Schwert der Feinde hat es und entrückt.
Nehmet daher, nehmet, ja nehmet wehmüthig!
Denn was ihr bereits verloren, wie es je wieder gefunden?
Nehmet auch, ihr Geheine, ihr Gläher der Römer,
Ueber und Fremdlinge in fremden Gebieten.
Kehnet eure nachgebornen Götter,
Die im fremden Lande verfocht werden von Allen.
Nehmet, ihr Krieger und Gläher, ihr walachigen Sproßlinge
Aus des großen Romulus erlauchten Stamme.
Fahrt bis zum Himmel die Klage der Wehmüth,

Denn der romanische Ruhm ist auf ewig verschwunden.
 Weinet auch ihr, ihr Hügel und Berge in Trauer,
 Ihr Bäche und Quellen in das Thal hernieder,
 Auch ihr kleinen Vögel hört nimmer auf,
 Mit uns insgemein die Trauerklänge zu singen.
 Süßes Italien, du schönstes der Länder!
 O! wie haben dich die Feinde von uns entfernt!
 Wie mehr wirst du haben solche Helden in Waffen,
 Wie es waren die Römer, deine ächten Söhne.
 Wie mehr wirst du sehen ein römisches Heer,
 Im Triumphe marchirend aus dem Reiche der Griechen.
 Wie mehr sehen die Hirten auf fetten Weiden herumgehen,
 Augenblicks Reich zur Heimath fröhlich treibend.
 Wie mehr ertönt in den Hainen die Flöte,
 Wie mehr tanzt die Stora das römische Mädchen.
 O du eitle und gebrechliche Welt!
 Dein ganzer Ruhm ist vergänglich,
 Da römische Pracht und römische Herrschaft
 Dürren konnte wie Gras, welken konnte wie die Blume.

Für diejenigen, welche das interessante Gedicht mit
 dem Originale vergleichen möchten, setze ich letzteres
 hienher:

Sztre Intitul Szoare de Nori sze kuprinsze;
 A' Gintei Romane Morirea sze szinsze.
 Poate vre odata szerin iar sze fie;
 Keta Romana Razo nui szinsze in vetsie.
 Josztau oaro kondra, fosztau Ginto mare,
 Romana mleditzo mai lata szub szoare.
 Josztau intro Niamuri mai vitezo gloate,
 Két szubt alor arme gyemia lumia toaté.
 Par tso szunt iei asztez, Szale si intriaztare,
 sznb sztreine Limbe gyem ku szuperare.
 Undei Roma karia prin Romanul szingye,
 Mult fu aperate, iar akumaplingye.
 Patria iubite iate ó am perduto,
 szabia Duzsmeni din Meni niau repito.
 Plengyetz dare plengyetz, plengyetz ku intricztare
 Keta tae atz pierdut voi, numai are a flare
 Plingyetz schi voi ósaze, Romane Mormunturi
 pre noi kari szantom sztreim in pemunturi

Plingyetz pre ai vostri urmetori nepotzi
 kari in tzeri sztreine sze gonessz de totzi
 Plingyetz si ai fete din merita viteze
 A marelu Romul vitezo mleditze
 Glasz de tinguire datz penla tzer szusz
 keta szlava Romane in vets an apusz.
 Plingyetz ai voi dialuri voi muntz ku szale
 Riuri schi szvoare tao kurgyetz pre vale
 Nital voi paszeruike nu vetez intseta
 ku noi spreuno Szalnik a kenta,
 Italia dultse pria formosaze tzare,
 Oh! kumte Duzsmanii de noi depertare.
 Napsi mal ave tu vitezzi in Armatz,
 kum an foszt Romani si adeveratz.
 Nu vej mai ave tu vaszte Romenyaszke,
 viind ku triumfuri din tzara grosaszke
 Nita pre kempuri grasze posztori preumblind
 Jarne tinerele la sztan adukend.
 Nuva szuna in kodru mai mult szueritza
 Nita va szalta stora Romana fetitza
 Oh Lumé desarte si in schele toare?
 Joate ata morire iaszte treketódáre
 Kum Romana laude si Donnia mare,
 szo uszke ka iarba, vestezi ka floaria.

Das Original hat Reime, die ich im Deutschen
 nicht wiederzugeben versucht habe, um nicht der Wört-
 lichkeit der Uebersetzung zu schaden. Mir wurde es
 ohne Ueberschrift zu Theil; die Ueberschrift, die ich ihm
 gegeben habe, bezeichnet genau seinen Inhalt, der in
 der That die merkwürdige Erscheinung bekräftigt, daß
 sich noch eine römische Klage, ein römisches Heimweh
 durch die ganze bunte Geschichte der Rumunier bis
 auf unsere Tage herabzieht. Unwillkürlich erinnert man
 sich bei der Lesung dieses Gedichtes der Elegieen, die
 der Römer Doid vor 1800 Jahren in eben diesem
 Lande dichtete; und ist versucht, einen Vergleich mit

ihnen anzustellen. Diese Klagelieder Dvid's mochten damals wohl, sobald er sie geschrieben hatte, unter den Römern in diesen Gegenden von Hand zu Hand gehen; denn es mochten viele, wenn gleich nur in einem freiwilligen Exile, an einem ähnlichen Heimweh leiden wie er. Lange vielleicht trübten sich hier die Dvid'schen Tristia von Mund zu Mund. Wie viele andere Römer auch noch in Ulpia Trajana, Tierna, Napoea Colonia und Paralissum Colonia mögen ähnliche Tristia gebichtet haben wie er, wenn sie auch nicht so berühmt wurden wie die seinigen. Unter der Herrschaft der Gothen, der Hunnen, Avaren und endlich der Ungarn und Türken mögen solche alte Lieder sich immerfort erhalten haben, und neue in der Weise der alten, stets von der Unterdrückung der Barbaren und von der Herrlichkeit und dem Fall der römischen Pracht handelnd, mögen sich wieder erzeugt haben, und so kann denn auch unser Lied vielleicht als ein uralter Klagegesang betrachtet werden, wenn gleich die Form, die ihm gegeben ist, eine spätere sein mag.

Das Merkwürdigste dabei ist nur, daß ein gewichtloses in einem Winkel der Welt verlorenes Colonistenvolk den Untergang Roms beklagt, während man unter den Ruinen Roms selbst vergebens nach solchen Klageliedern fragt. Doch erklärt es sich einigermaßen erstens daher, daß in Rom die alte Herrlichkeit später, wenn auch in einer anderen Form, wieder auflebte, indem die weltbeherrschenden Kaiser, die ohnedieß sich ja auch schon „Pontifices maximi“ nannten, nun

zu weltbeherrschenden Päpsten wurden, die fast ebenso viele Armeen in die Welt auskugelten als jene, und zweitens auf der anderen Seite daher, daß die Dacier in der Besetzung des fernen Roms mehr nur ihr eigenes nahe trauriges Geschick bewelnten. Ihre Klagen über ihre nächsten Leiden hatten vielleicht diese Form der Besetzung Roms gewissermaßen als ein Symbol angenommen, ebenso wie die Klagelieder der Juden in Babylon mehr über ihre babylonischen Leiden als über die Leiden, die Jerusalem bei seinem Untergange erlittete, jammerten.

Es ist sonderbar, daß man an den äußersten Enden des römischen Reiches noch die Volkslieder sammeln muß, welche an seine große Macht erinnern. Auch die Schotten haben in ihren Volksgefangen noch Erinnerungen an Roms Größe, aber freilich in einem anderen Sinne. Ein Walache versicherte mir, daß es unter den Daco-Romanen unserer heutigen Tage keine Lieder mehr gäbe, welche an den Untergang der dacischen Herrlichkeit, an Decabalus, Sarmizegethusa u. erinnern. Diese Dinge bewelnen die heutigen Walachen weniger schmerzlich; denn sie sind, so behaupten sie, keine Sprechlinge Roma's.

ZILELE DE PRELUDIU ALE BĂTĂLIEI DIN DATA DE 9 AUGUST 1849, DE LÂNGĂ CETATEA TIMIȘOAREI

Dan Demșea, Franz Ursachi Hum

Documentul memorialistic pe care-l reproducem aici, în traducere, din limba germană în limba română¹, evocă episodul din 8 august al ciocnirilor din tranșeele și șanțurile cetății Timișoarei, altul decât cel rememorat de către fostul husar din armata ungară, Potemkin Ödön (cel din 4 și 5 august 1849).

Autorul pomenit mai înainte, pregătise pentru tipar, în cursul anului 1862, o lucrare referitoare la *“cauzele descompunerii armatei ungare în anul 1849”, stăruind cu predilecție asupra “taberelor /de încercuire – n.n./ de la Arad și Timișoara”*. Fără să vrem, am reprodus între ghilimele titlul cărții sale². Tirajul fiindu-i confiscat imediat, a trebuit să treacă câțeva vreme până când autorul a tipărit-o din nou, în anul 1867, la Pesta, sub auspicii favorabile.

Cele două momente, pomenite mai sus, antemergătoare bătăliei din 9 august 1849 au avut resorturi diferite. Acțiunea hazardată, din 4 august 1849, fusese inițiată de către generalul conte Vécsey, comandantul corpului de armată ungar care finalizase, la sfârșitul lunii mai 1849, asediul cetății Aradului. Trebuie să facem aici precizarea că ambele cetăți, a Aradului și a Timișorii, s-au dovedit, în cursul anilor 1848-1849 a fi de necucerit cu mijloacele militare existente în dotarea taberelor de asediu ale armatei ungare. Capitularea condiționată a cetății Aradului, după nouă luni de încercuire, și-a avut rațiunile ei tactice, care nu fac obiectul lucrării de față. Iar încercuirea cetății Timișoara începuse după ocuparea cetății Aradului, la 1 iunie 1849.

Nu considerăm că este cazul să detaliam cele petrecute în 4-5 august 1849. Ținem doar să aducem o completare, reproducând în anexă relatarea celor petrecute în 8 august. Ofițerul memorialist, Potemkin, ne dă de înțeles că a fost absent începând din seara zilei de 7 august și a revenit spre sfârșitul zilei de 8 august, când *“domnea o liniște adâncă în tabără /.../, adâncă supărare și amărăciune”*³.

În altă ordine de idei, am încercat o reconstituire a motivațiilor autorului anonim al *“Descrierii”*, redată în anexa noastră. Unul dintre ofițerii statului-major al cetății Timișoarei, “martor ocular” al “împresurării” acesteia, în răstimpul lunilor aprilie-august 1849 (“107 zile”), citind sau fiindu-i relatată cartea lui Potemkin, a

constatat absența evenimentului din 8 august 1849. Ca atare, s-a gândit să trimită o “Descriere” a acestuia, spre o eventuală publicare, redacției unuia dintre ziarele care apăreau în Brașov, în acei ani. Cu multă probabilitate, Iacob Mureșianu ar putea fi cel care a intrat, finalmente, în posesia manuscrisului de redactare germană, cel pe care-l redăm în anexă, nu numai în traducere românească⁴, ci și în limba germană, transliterat în caractere latine.

“Descrierea unei strălucite fapte de armă din intervalul celor 107 zile de asediu a cetății Timișoara, în anul 1849, de către un martor ocular

Comandantul de odinioară al asediatei cetăți a Timișoarei, Excelența Sa Domnul Feldmareșal-locotenent Baron von Rukawina, a hotărât ca, în ziua de 8 august 1849, să efectueze un atac, cu o subunitate, pe ziuă, de-alungul malului drept al canalului Bega (canal care în această vreme era deviat și uscat), cu scopul de a izgoni dușmanul poziționat și camuflat după dig, fapt care i-a silit pe artileriștii de serviciu de pe digul principal să înceteze, în mai multe rânduri, focul; /de-asemenea/, cu scopul de a avea posibilitatea capturării unor prizonieri de la care să se obțină informații și /cu scopul/ de a incendia întăriturile de la podul Episcopului, care fuseseră executate din bârne masive, prevăzute cu guri de tragere. Pe urmă, subunitatea atacatoare trebuia să se retragă sub acoperirea digului care venea din cetate la acest pod.

Pentru a putea duce la bun sfârșit această hotărâre, au fost puși la dispoziție 150 de oameni, /alcătuind/ o companie puternică, din rândul celui de-al cincelea batalion al regimentului nr. 13 româno-bănățean de grăniceri (care s-a oferit în mod voluntar, de mai multe ori, pentru astfel de ieșiri în forță). Comandantul lor a fost domnul căpitan Babici. Ceilalți ofițeri au fost domnii locotenenți Thoma, Rain și Iacobici.

La ora 4 după-amiază, această companie a fost poziționată în primul șanț /de apărare/; domnul maior Waimann, comandantul batalionului le-a dat instrucțiunile necesare, le-a prezentat scopul incursiunii și a repartizat efectivul companiei în felul următor: d-l locotenent Iacobici, cu plutonul 1, avangarda; d-l căpitan Babici cu plutonul 2, sprijinul; d-nii locotenenți Thoma

și Rain, cu plutoanele 3 și 4, rezerva. După ce efectivul trupei a primit toate instrucțiunile necesare din partea comandantului, a fost trasă o bombă cu *“Wachteln”*/?/ //f. 2// drept semnal al ieșirii la atac; în acest moment, d-l locotenent Iacobici, împreună cu plutonul său, a atacat dușmanul situat de-alungul taberei șanțuite, spre podul Episcopului; inamicul s-a retras imediat în tranșeea paralelă și s-a poziționat acolo. Ajungându-se, conform planului /conceput în interiorul cetății Timișoarei/, la capul podului Episcopului, acesta a fost incendiat împreună cu materialele militare găsite acolo. /Din acest moment/, conform ordinelor primite, ar fi trebuit executată retragerea în cetate, de-alungul digului.

Deoarece, însă aici, domnul locotenent Iacobici a observat în prelungirea poziției șanțuite, spre podul cartierului Iozeфин, o subunitate inamică, el s-a decis, *din proprie inițiativă, fără să fi avut pentru aceasta vreun ordin, ba chiar împotriva ordinului primit, să atace din nou*, cu Românii săi; a încercuit cei 55 de oameni ai subunității inamice și i-a forțat să se predea. În continuare, a atacat capul podului din dreptul cartierului Iozeфин, unde fuseseră așezate două tunuri inamice care aveau drept acoperire o jumătate de companie, /și/ i-a dus în stare de derută printr-o înaintare rapidă și urale, încât /aceștia/ au luat-o la fugă de-alungul canalului Bega; și /astfel/, atacanții au capturat două tunuri de 3 funți; el însuși /locotenentul Iacobici/ a pus mâna pentru a urgenta transportul lor deosebit de dificil, din baterie peste dig, în cetate; în timpul acestei munci extrem de grele și periculoase, inamicul a tras cu putere salve de pușcă ușoare și cartace /șrapnele – n.n./ asupra trupei /imperiale/.

După ce, domnul locotenent Iacobici cu oamenii săi, prin sprijinul comandantului său, domnul căpitan Babici, și al domnului locotenent Thoma, apoi /și/ al tunului de pe digul principal, au capturat atât cei 55 de prizonieri cât și cele două tunuri, cele 54 de puști, o tobă //f. 3// și alte elemente de eșafodaj și armătură ale întăriturii inamice, s-a trecut la retragerea în cetate prin poarta Petrovaradinului; în clipa apropierei de palisade, inamicul a tras din bateria sa o lovitură de cartace și i-a nimerit, lângă cele două tunuri capturate, pe locotenentul Thoma și pe încă un om, răbindu-i mortal, iar un om a fost rănit ușor.

Domnul căpitan Babici, ajuns în primul ravelin, și-a pus în ordine compania și a amplasat în mijlocul acesteia tunurile cucerite, prizonierii și celelalte categorii /de bunuri capturate/; apoi au mărșăluit triumfal în cetate, cântând răsunător; iar de-alungul străzii, /începând de/ la Corpul de gardă (sub unul din cele mai mari strigări entuziaste ale cetățenilor *“trăiască împăratul și credincioșii săi grăniceri”*), au defilat până în fața porții Transilvaniei, unde Excelența Sa, domnul Feldmareșal-locotenent Baron Rukawina avea locuința-cazemată; tocmai acolo au făcut o demonstrație, /și anume/, au format un flanc în dreapta și în stânga, așezând

înăuntru prada făcută și prizonierii: și au fost primiți în acest mod de către Excelența Sa.

Excelența Sa, domnul Feldmareșal-locotenent: B/ar/on Rukawina, - împreună cu restul Statului-major al domnilor generali și Ofițeri Superioari, care au urmărit, atacul /grănicerilor/, de la digul principal până la, /poarta/ Petrovaradinului, /și/ au examinat trofee de cucerite, - ne-a exprimat, în cele ce au urmat, într-o răscolitoare cuvântare către domniile ofițeri și ostășime, mulțumirile sale călduroase; /și anume/ cu frazele “dragii mei grăniceri credincioși, voi v-ați câștigat, cu fiecare moment și în fiecare ocazie, prin acțiunea voastră deliberată, multă Glorie și Onoare; în mod evident, atacul de astăzi a fost îndeplinit cu atât de mult eroism și vitejie, încât înainte-pășirea energică a bravilor Români și a conducătorului lor, domnul locotenent Iacobici, trebuia să înalte fiecare inimă de soldat; în plină zi ați dovedit, în prezența întregii Garnizoane, că sunteți adevărații urmași ai vechilor timpuri romane; și că în voi este mereu prezent sângele eroic și va rămâne veșnic; eu n-am să omit relatarea acestei strălucite fapte //f. 4//, încununată cu lauri, prea înaltului nostru monarh iar meritele voastre vor fi răsplătite”.

După ținerea acestei mișcătoare cuvântări la care asistaseră întreaga Garnizoană și toți cetățenii de față, a răsunat strigătul Vivat, Vivat, trăiască împăratul nostru și toți grănicerii săi bravi ; pe urmă s-a defilat cu compania prin fața Excelenței Sale; și în ritm de cânt răsunător, /aceasta/ a intrat din nou în cazemată.

Pentru această strălucită faptă de arme, care cu siguranță și-ar putea găsi locul în oricare istorie militară, domnul căpitan Babici, în calitatea sa de comandant, a fost decorat cu Ordinul austriac Coroana de fier, clasa a 3-a, și cu Ordinul armatei rusești, de asemenea, clasa a 3-a; apoi, domnul locotenent Iacobici, despre care așa cum se vede din Descriere, că această strălucită faptă de arme s-a putut executa prin înainte-pășirea sa curajoasă, /a fost decorat/ cu Ordinul austriac Coroana de fier, clasa a 3-a; iar echipa din vârf, condusă de către același, /a fost decorată/ cu medalii de Vitejie, /și anume/ 5 de aur și 15 de argint, clasa 1-a.

Drept urmare a acestor atribuiri de decorații, domnul Mihail Iacobici, la cererea sa proprie, a fost înălțat de către Majestatea Sa Împăratul, la rangul de cavalier /Ritter/ al Ordinului Coroanei de Fier, clasa a 3-a, în conformitate cu Statutele acestuia, prin Prea Înalta Hotărâre din data de 28 mai 1853, fiind ridicat în corpul cavalerilor imperiului austriac; și /a fost/ numit de către Reprezentanța cetățenilor orașului liber regal Timișoara, drept “cetățean de onoare al Timișoarei”, conform Scrisorii de merit din 18 ianuarie 1853, cu ocazia inaugurării monumentului /dedicat apărătorilor cetății Timișoarei/.

Acceptarea și purtarea acestui titlu de onoare au fost aprobate prin cel mai înalt decret, în data de 26 octombrie 1863”.

“Beschreibung einer Glänzenden Waffenthat aus der 107 Tägigen Belagerung der Festung Temesvar im Jahre 1849 von Einem Augenzeuge

Der damalige Kommandant der belagerten Festung Temesvar, Seine Excellenz den Herrn Feldmarschalllieutenant Baron von Rukavina beschloss, dass am 8-ten August 1849 auf den seiten das rechte Ufer des Bega Canals/: welcher während dieser Zeit abgeleitet und ausgetrocknet war:/ aufgeführten damm gedeckt stehenden Feind, welcher die Artilleristen die zur Bedienung auf dem Hauptwall standen, oftmals zum einstellen des Feuers nöthigte; mit eine Abtheilung ein Ausfall beim Tage, mit der Bestimmung gemacht werde, um denselben von dorten zu vertreiben, seine bei der Bischofsbrücke aus dicken Holz aufgeführten Schutzwähren die mit Schiessscharten versehen waren, in Brand zu setzen, und wo möglich einige Gefangene zu machen, um Nachrichten einzuziehen. – Sodan die ausgefallene Truppe den Rückzug längs den zu dieser Brücke aus der Festung führenden Damm gedeckt anzutreten.

Um diesen Beschluss ausführen zu können, wurde eine 150 Mann starke Compagnie aus den 5-e bataillon des Romanen Banater 13 Grenz Regiments/: die sich zu solche Ausfällen mehrmalen freiwillig gemeldet haben:/ beordert; - der Kommandant derselben war Herr Hauptmann Babich, die übrigen Offiziere wären der Herr Lieutenant Thoma, Rain und Jacobich.

Um 4 Uhr Nachmittag war diese Compagnie in den ersten Graben aufgestellt; der Herr Major und Bataillons Komandant Waimann ertheilte derselben die nöthigten Instructionen und den Zweck des Ausfalles; und vertheilte die Compagnie auf folgende Art; - H/er/r Lieutenant Jacobich bildete mit den 1-e Zug die Avantgarde, Herr Hauptmann Babich mit den 2-e Zug die Unterstützung, Herr Lieutenant Thoma und Rain mit die 3-e et 4-e Zug die Reserve; - nachdem der Mannschaft die noch nöthigen Belehrungen durch ihre Kommandanten ertheilt waren, geschaf vom Hauptwalle ein Bombenschuss mit Wachteln //f. 2// als Zeichen des Ausfalles, in diesem Moment griff der herr Lieutenant Jacobich mit den 1-e zug den Feind in der Verlängerung des verschanzten Lagers gegen der Bischofsbrücke an, welcher sich gleich in der zweiten Parallele zuruckzog, und sich alldorten posstirte; bei der Bischofs Brücke bis wo die Bestimmung war angelangt, wurde der Brückenkopf und die dabei vorgefundene Schützmaterialien in Brand gesetzt; - nach den erhaltenen Befehl sollte von hieraus der Rückzug längs den Damm in der Festung angetreten werden.

Da aber der Herr Lieutenant Jacobich von hier aus in der Verlängerung des verschanzten Lagers gegen die Iosefsstädten Brücke eine feindliche Abtheilung bemerkte, *so erneuerte er aus eigenen Antrieb ohne hiezu einen Befehl gehabt zu haben, ja gegen den Wortlaut des erhaltenen Befehls* mit seine Romanen den Sturm, umziegelte die 55 Mann starke feindliche Abtheilung und zwang selbe zur Streckung der Waffen, stürmte dann weiter auf den Iosefsstädter Brückenkopf, allwo zwei feindliche Geschütze mit einer halben Kompagnie als Bedeckung standen, brachte durch sein rasches Vordringen und Hura rufen dann Kriegslist in Verwirrung; welche die Flucht längs den Bega Kanal ergriff; und die Ausfälller eroberte zwei 3 pfündige Geschütze; er legte selbst die Hand an diese Geschütze um deren äusserst schwierige Transportierung aus der baterie über den Damm in die Festung zu beschleunigen, während welcher höchst micksamen und gefährvollen Arbeit der Feind aus der 2-tere Parallele mit Kleingewehr und Kartetschen heftig die ausgefallene Truppe beschoss.

Nachdem der Herr Lieutenant Jacobich mit seine Leute durch Unterstützung seines Herrn Kommandanten Hauptmann Babich und Herrn Lieutenant Thoma, dann das Geschütze vom Hauptwall, sowohl die 55 Gefangene als auch die 2 Geschütze 54 Stück feurgewehren 1 Trom-mel /?/ //f. 3// und sonstige Monturs- und Armatursforten erobert hat, wurde der Rückzug in der Festung durch das Peterwardeiner thor angetreten; - bei der Annäherung an die Palisaden, machte der Feind aus seine Bateria einen Kartätschenschuss und traff den bei den eroberten Geschützen befindlichen Lieutenant Thoma und noch einen Mann, welche tödlich verwundet wurden, und 1 Mann leicht blesirt.

In den ersten Ravellin ungelangt, ordnete der Herr Hauptmann Babich seine Compagnie, und stellte in der Mitte derselben die eroberten Geschütze, die Gefangenen und sonstige Sorten; sodann wurde der Marsch triumphirend mit klingender Spiele in der Festung angetreten und durch die Hauptgasse bei der Hauptwache/: unter einen grossten Jubelruf der Bürger "es lebe der Kaiser und seine getreuen Grenzers"/: bis vor das Siebenbürger Thor allwo S/eine/r Exzellenz dem Herrn Feldmarschalllieutenant Baron Rukawina seine Cassamatenwohnung halte marschirt, alldorten aufmarschirt, und eine Flanke rechts und links formirt, die gemachte Beute sammt Gefangenen hinein gestellt und auf diese Art S-r Exzellenz empfangen.

Seine Exzellenz dem Herrn Feldmarschalllieutenant: B-on Rukawina sammt den übrigen Herrn Generäle Stabs und Ober Offiziere die den Ausfall vom Hauptwalle beim Peterwardeiner zusehen, besichtigten die gemachten Trophäen, und drückte in nachstehenden rührenden Anrede den Herrn Offiziere und Mannschaft seinen wärmsten dank aus: mit den Worten "meine liebe getreue Grenzers, ihr habt euch zu jeder zeit und bei jeder Gelegenheit durch eu/e/ren freiwilligen Unternehmen viel Ruhm und Ehre

erworben, doch der heutige Ausfall wurde mit so viel Heldenmuth und Tapferkeit ausgeführt, dass das wackere Vorschreitender braven Romanen unter ihren Anführer Herr Lieutenant Jacobich jedes Soldatenherz erheben musste; - ihr habet beim hellen Tage in Gegenwart der ganzen Garnison bewiesen, dass ihr wirkliche Nachkömmlinge der alten Römer Zeit; und dass das heldenmüthige Blut in euch stets sei, und ewig bleiben wird; ich werde es nicht unterlassen, // f. 4 // diese glänzende und mit Lorbern gekrönte That, unseren Allerhöchsten Monarchen zu relationiren, und eu/e/re Verdienste werden belohnt werden;" nach dieser abgehaltenen rührenden Anrede welche die ganze Garnison und alle Anwesenden Bürger beiwohnten, ertönte der Ruf Vivat, Vivat, es lebe unser Kaiser hoch, und alle seine brawe Gränzers, - sodann wurde mit der Compagnie vor S/ein/e Exzellenz defilirt, und mit klingender Spiele wieder in die Cassamate eingerückt.

Für diese glänzende Waffenthat, die gewiess in jeder Kriegsgeschichte Platz finden kann, wurde der Kommandant Herr Hauptmann Babich mit der österreichischen Orden der eisernen Krone 3-e Klasse, und den Russischen Armee Orden eben 3-e Klasse, dann der Herr Lieutenant Jacobich welcher wie es aus der Beschreibung zu ersehen ist; dass diese glänzende Waffenthat durch sein tapferes Vorschreiten ausgeführt werde; - mit der österreichischen Orden der eisernen Krone 3-e Klasse; und die von denselben an der Tete angeführte Mannschaft mit 5 goldenen und 15 silbernen Tapferkeits medaillen 1-e Klasse dekorirt.

In Folge dieser Dekoration wurde der Herr Lieutenant Michael Jacobich auf sein eigenes Ansuchen, von S/eine/s Majestät dem Kaiser, als Ritter des Ordens der eisernen Krone 3-e Klasse den Statuten dieses Ordnung gemäss, mittelst allerhöchsten Entschliessung vom 28-e Mai 1853, in der Ritterstand des österreichischen Kaiserreiches erhoben; - und der Bürgerrepräsentanz der königlichen Freistadt Temeswar mittelst Ehrenbrief von 18-ten Iänner 1853 als dem Tage der Enthüllung des Monumentes zum "Ehrenbürger von Temesvar" ernannt; und mit dem allerhöchsten Erlasse vom 26 October 1863, dass Annehmen und führen dieses Ehrentitels bewilliget."

NOTE

¹ Originalul redactat în limba germană, cu caractere gotice, se află în posesia Muzeului Judeţean Braşov, colecţia Casei Mureşenilor, nr. inv. 8392.

² Potemkin Ödön, *Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással*, Pesta, 1867, 186 p.

³ *Ibidem*, p. 87.

⁴ Textul documentului a fost tradus în limba română de către domnul Franz Ursachi Hum, la Arad, în ziua de 24 octombrie 2003.

DIN ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ DESFĂȘURATĂ DE CORNELIU DIACONOVICI

Vasile Dudaș

Descendent dintr-o străveche familie gorjeană, așezată în Banat în secolul al XVIII-lea, Cornel Diaconovici s-a impus timp de aproape patru decenii în viața politică și spirituală a Transilvaniei și Banatului.

Născut la 18 februarie 1856 la Bocșa Montană, el a urmat studiile elementare la Resița și Viena, secundare la Lugoj, Carei și Timișoara iar cele superioare la Oradea și Budapesta. După absolvirea Facultății de drept și trecerea cu succes a doctoratului s-a reîntors în Banat, la Lugoj, unde între anii 1880-1883 a activat ca avocat stagiar.

Bun cunoscător al limbilor vorbite în zonă, Corneliu Diaconovici a început încă din anii tinereții o susținută activitate publicistică¹. Totodată, în această perioadă va debuta și în viața politică. La curent cu realitățile din mișcarea națională românească a acelor ani, Teodor Păcățian consemna: "Cu două luni și ceva înainte de închiderea ciclului parlamentar, în 14 Martie n. 1884, mai mulți Români de frunte, cari parte în urma poziției lor, nu puteau accepta programul național român de la Sibiu, voiau însă să se manifesteze și ei pe tărâmul politic ca Români, s-au întrunit în Budapesta în conferința electorală și au întemeiat *partidul moderat roman*. Inițiativa a fost luată de deputatul dietal dr. Iosif Gall, care a fost sprijinit în năzuințele sale și de unii dintre arhierii români, mai ales de mitropolitul Miron Românul. Conferința de constituire, la care au participat cam 50 de alegători inteligenți români, iar alții au aderat la concluziile ei prin telegrame, s-a ținut sub prezența mitropolitului Miron Românul, având de secretari pe George Szerb și dr. Cornel Diaconovici"².

Într-adevăr, după 1881 între fruntașii români apăruseră disensiuni. Programul adoptat la întrunirea de la Sibiu din 12-14 mai 1881 care avea înscris la primul punct redobândirea autonomiei Transilvaniei, elaborarea și difuzarea unui *memorial* în anul următor, precum și demonstrațiile împotriva proiectului de lege legat de școlile medii, a dus la adâncirea acestor neînțelegeri. Adepții mitropolitului în colaborare cu aderenții politicii moderate (așa zișii deăkiști) au hotărât constituirea, după cum am văzut mai sus, a unei noi formațiuni politice

românești. În comitetul său de coordonare, documentele timpului rețin numele lui Cornel Diaconovici alături de ale altor fruntași români ca Iosif Gall, George Szerb, Lazăr Ionescu, Dumitru Bonciu, Ludovic Ciato și Leontin Simionescu. Cu prilejul întrunirii de constituire, cei prezenți hotărâsc să pună bazele unei publicații periodice care să susțină programul politic al noului partid. Întitulată *Viitorul*, noua gazetă se autodefinia ca ziar politic, economic și literar ; apărea de trei ori pe săptămână (miercurea, vinerea și duminica) și avea înscris pe frontispiciu devizele: *Activitate și Legalitate - Dreptate și Frățietate*. În calitate de redactor responsabil era desemnat Corneliu Diaconovici.

Încă de la apariția sa, noua gazetă a fost atacată violent de către mai multe publicații românești ale vremii. Printre ele s-a numărat și revista timișoreană intitulată *Luminătorul*. Într-un lung șir de articole, publicistul Pavel Rotariu a combătut noua formațiune politică, calificându-i activitatea ca trădătoare a mișcării naționale românești. "Programul său – consemna jurnalistul menționat – este de a dezmina pe români, a sparge unitatea și solidaritatea, a înfiera și dezavua trecutul, istoria și toate instituțiile noastre, a profana nobilul sânge al martirilor români din trecut, vărsat pentru libertatea și învierea neamului românesc"³. Colectivul de redacție al publicației budapestane a răspuns prompt acestor atacuri. În urma acestor polemici și a unor neînțelegeri cu Iosif Gall, principalul finanțator al publicației, Corneliu Diaconovici hotărăște să demisioneze din postul pe care-l ocupa. Astfel, că la 12 martie 1885, un scurt anunț publicat în numărul 30 al gazetei anunța opinia publică că: "dr. Corneliu Diaconovici - care încă de la finea acestei săptămâni se retrage de la redacțiunea acestei foi - aduce la cunoștința cunoscuților săi, că va părăsi pentru câteva săptămâni și capitala, și-i roagă de a-i adresa eventualele lor epistole, mai cu seamă informațiunile cerute pentru opul contelui Angelo de Gubernatis - la Reșița, în comitatul Caraș-Severin, unde va petrece pâna către finea lunii aprilie"⁴. Surprins de farmecul corurilor românești, contele menționat, îl rugase pe Diaconovici să-i pună la dispoziție cât mai multe date referitoare la aceste formații artistice ale românilor care trăiau în Ungaria. La puțin timp după plecarea redactorului său responsabil, *Viitorul* va intra într-un proces de declin, în scurt timp el anunțându-și sistarea apariției. Astfel, într-un articol adresat cititorilor, redactorii făceau cunoscut că "Obosiți de lupta grea ce a trebuit să o purtăm până acum cu facerea începutului, ne tragem deocamdată la odihnă, ca și economul peste iarnă după ce și-a semănat pământul, așteptând ca să sosească primăvara cu soarele ei încălzitor. De aceea sistăm de asta dată foaia până la alte timpuri, se înțelege însă că fără a ne lepăda prin aceasta de principiile programei noastre"⁵. Cu acest prilej, abonații erau asigurați că în continuare vor primi *Telegraful român* care apare la Sibiu.

Începând cu același an, Corneliu Diaconovici editează revista *Romänische Revue*. Întrucât impactul acestei publicații asupra opiniei publice europene a fost amănunțit analizat de W. Engel într-o documentată lucrare monografică⁶, vom sublinia numai faptul că două aspecte - pledoaria neîntreruptă pentru drepturile naționale și promovarea relațiilor culturale cu spațiul lingvistic german - constituie caracterul specific al revistei⁷. Materialele publicate au deranjat autoritățile, astfel că în anul 1893 apariția sa a fost interzisă. Corneliu Diaconovici nu s-a dat bătut și a început să editeze o noua publicație intitulată *Romänische Jahrbucher*. În anul următor, sediul publicației va fi stabilit la Timișoara, având redactor responsabil pe dr. Valeriu Braniște. În memoriile sale, acesta descrie amănunțit, cu mult umor, una din perchezițiile întreprinse de autoritățile locale. "Atunci - consemna el - am făcut mai întâi cunoștința judeului de investigație Gerdanovics (azi președintele tribunalului din Timișoara), venind să facă percheziție și să confiște broșurile. Mai aveam numai puține și se aflau tocmai pe masa mea de scris. Gerdanovics a venit drept spre masă și prezentându-se și comunicând calitatea în care vine, a pus pălăria precis pe acele broșuri. S-a început apoi percheziția, care a ținut mai multe ore, nefiind nimănui permis să părăsească camerele și fiind siliți să rămână aici și cei ce din întâmplare au intrat la noi în timpul percheziției. Polițiștii lui Gerdanovics au cautat totul din fir în păr, în pod, în pivniță, în locurile secundare, au controlat fiecare bucată de hârtie din coșul redacțional, numai chiar de pălăria lui Gerdanovics nu s-au atins. Aceasta ar fi fost un sacrilegiu. În sfârșit s-a redactat procesul verbal, constatându-se rezultatul negativ și ca omul care și-a îndeplinit coștiincios datoria, a luat pălăria și a plecat, scuzându-se ca om politicoș de deranjul cauzat. Noi abia am așteptat să-l vedem pe ușă afară, ca să ne tăvălim de răs. Rămăsese vorba volantă între noi, când nu se gasea ceva: Caută sub pălăria lui Gerdanovics!"⁸

În primăvara anului 1888, dr. C. Diaconovici este invitat de consiliul de administrație al băncii *Albina* din Sibiu să ocupe funcția de secretar. Se pare că în întâmpinarea solicitării sale, un cuvânt de spus a avut și Partenie Cosma, directorul executiv al băncii menționate, înrudit cu mitropolitul Miron Românul, a doua personalitate fondatoare a *Partidului Moderat Român*, partid pe care Diaconovici, după cum am văzut, l-a servit cât a coordonat activitatea gazetei *Viitorul*. Această primă tentativă a conducerii băncii de a-l coopta în rândul funcționarilor săi eșuează. Într-o scrisoare din 29 mai 1888, el motivează renunțarea, pentru moment, la postul de secretar de bancă prin riscul de a nu-și mai putea edita revista *Romänische Revue*⁹.

La 1 noiembrie 1890, Diaconovici ocupă totuși postul de secretar al băncii sibiene, șase luni mai târziu - conform regulamentului de serviciu - fiind confirmat definitiv în funcție. Până la 30 septembrie 1898, când renunță la calitatea de

funcționar de bancă în favoarea celei de prim secretar al *Astrei* și director al revistei *Transilvania*, activează în mediul care-i favorizează preocupări în direcția studierii sistemului bancar românesc din Transilvania, elaborării de reforme și măsuri de modernizare a acestuia.

În contextul frământărilor care aveau loc în rândul conducerii P.N.R. din Transilvania și Banat în vara anului 1892, o parte a fruntașilor bănățeni considera că sosise momentul pentru editarea unei noi publicații periodice care să înlocuiască gazeta *Luminatorul*. Legat de începuturile primului cotidian bănățean în limba română, dr. Aurel Cosma-junior consemna "*Dreptatea* s-a născut din necesitatea ce o simțeau Românii bănățeni tot mai mult de a avea un mare cotidian de politică națională în momentul când antagonismul era așa de ascuțit între regimul maghiar și poporul nostru, mai ales în urma faimosului *Memorand*, intelectualii bănățeni în frunte cu marele Alexandru Mocioni au văzut timpul sosit, ca să pună bazele celui dintâi ziar românesc cotidian în Banat. *Luminatorul* nu mai putea corespunde nevoilor de apărare în lupta aprigă ce s-a ivit pe terenul politicii noastre naționale, pe de o parte fiindcă apărea numai de două ori pe săptămână și în dimensiuni mai reduse iar pe de altă parte fiindcă el nu era așa zicând decât rodul unui apostolat pus în serviciul publicisticii românești de către un singur om de inimă și cu multă dragoste pentru neamul său și nu era rodul colaborării tuturor forțelor românești din Banat"

¹⁰. În cursul lunilor următoare, reprezentanții românilor bănățeni se întrunesc de mai multe ori pentru analizarea tuturor detaliilor legate de apariția și programul noii publicații periodice. Astfel, la 1 octombrie ei au putut lua hotărârea definitivă privind data apariției și constituirea comitetului coordonator în frunte cu Alexandru Mocioni. În apelul lansat din Timișoara cu acest prilej, opinia publică era informată că "Inteligența română din părțile bănățene și ungurene a hotărât întemeierea unui jurnal politic, literar și economic, care să stea pe baza programului național de la 1881, să aibă de deviză solidaritatea națională și care va avea să apară în toate zilele de lucru sub numele *Dreptatea*. Acest jurnal este contemplat pentru trebuințele publicului inteligent și ca supliment la numărul de duminică al acestui jurnal va apare o foaie săptămânală sub numele *Foaia de Duminecă* - pentru trebuințele țaranului român"¹¹. În finalul documentului se sublinia faptul că au fost luate toate măsurile ca noul ziar să înceapă să apară cu data de 1 ianuarie 1894 sub conducerea domnului dr. Cornel Diaconovich ca editor și sub redacția responsabilă a domnului dr. Valeriu Branisce. În memoriile sale, Braniște prezintă pe larg momentul sosirii la Timișoara. După ce relatează despre conflictul avut cu Eugen Brote la *Tribuna*, el continuă: "În zbuciumul acesta sufletesc mi-a venit în cale dr. Cornel Diaconovich, la a cărui revistă *Romänische Jahrbucher* colaboram deja de mai nainte, făcându-mi propunerea ca dimpreună cu el, plenipotențiatul

comitetului de fondatori din Timișoara, să dăm ființă ziarului național-politic cotidian, proiectat și hotărât de fruntașii noștri din Banat, între cari mulți prieteni de ai mei... La 15 decembrie m-am mutat din Sibiu la Timișoara, unde mă așteptau lucrările pregătitoare: a cauta tipografie, a alege și comanda litere și hârtie, a găsi culegători și colaboratori, ceea ce pe acele vremi era lucru anevoios, ne prea fiind nici culegători români, dar nici scriitori români de nădejde. Diaconovich era om de gust și de idei, bun organizator, dar nu era scriitor român. Scrisa rar și anevoie. Avea însă mult bun simț și era foarte afabil în atingerea cu oamenii. Totul ce înstrăina la el era spiritul său prea nemțesc – chiar și în redacție vorbea cu predilecție nemțește – și traiul lui cheltuitor și cam pe marele, cum nu se obișnuise încă publicul nostru. Am colaborat în cea mai bună armonie și nu s-a ivit între noi nici un conflict”¹².

În scurt timp, publicația timișoreană va deveni una din cele mai informate gazete românești care apăreau în Monarhia Dunăreană. Legat de acest fapt același Braniște consemna: “Mulți zic, că a fost cel mai bun ziar al nostru. Era variat, cuprindea mult și era bine informat și repede. Având legătură stabilă telefonică cu Budapesta și Viena (primul ziar la noi care introdusese serviciul telefonic pe lângă cel telegrafic) aduceam știrile deodată cu ziarele din capitală, așa că pentru publicul românesc era superflu a mai citi ziare ungurești pentru informațiuni”¹³.

Alertate de unele articole apărute în publicație, autoritățile locale vor interveni, dispunând o anchetă și măsuri disciplinare. Astfel, la 28 decembrie 1894, în urma procesului de presă judecat la Timișoara, în calitate de redactor responsabil, Valeriu Braniște a fost condamnat la 2 ani închisoare, 1300 florini amendă și plata cheltuielilor de judecată.

“În cursul acestor evenimente agitate – relatea Braniște – au urmat și unele schimbări esențiale în corpul redacțional al *Dreptății*. Diaconovich care avea concediu pe un an de la *Albina* din Sibiu, al cărei secretar era, nu a mai cerut prelungirea concediului și a demisionat de la *Dreptatea*. Motivele lui au fost de diferită natură. Avusese și unele neplăceri cu *bătrânii* din comitetul redacțional (dar nu cu A. Mocsonyi) pentru unele achiziții, mai mult l-a supărat însă *dezvăluirea* lui D.A. Sturdza în faimosul discurs de la Dacia. Era înșirat acolo la mai multe locuri cu sume considerabile, despre cari nu era permis să dea seama în publicitate pentru a nu periclita alte interese. Strict luat, numai cei 2000 franci pentru *Romanische Jahrbucher* i-a întrebunțat el în scopurile revistei. Dar nu putea vorbi în public. Astfel a părăsit redacția încă în toamna anului 1894. Plecând Diaconovich din Timișoara, s-a sistat – după zece ani merituosi – *Romanische Jahrbucher*, al cărei redactor responsabil am fost eu în anul ultim. Una din cauzele principale ale sistării a fost lipsa de mijloace – revista se trimitea în străinătate gratuit – tăindu-se și acea modestă subvenție de 2000 franci ce o avea de la

guvernul român. și aceasta a fost o urmare a denunțării lui Sturdza de la Dacia. Diaconovich se ocupa deja cu ideea *Enciclopediei Române*, pe care a și realizat-o mai târziu în Sibiu, sub egida Asociațiunii, colaborând la început și eu, după ce mi-au permis împrejurările, neconținut schimbătoare ale acelor vremuri”¹⁴.

La jumătatea lunii iunie 1898, Partenie Cosma convoacă la Sibiu, prima Conferință a directorilor băncilor române din Transilvania. Între importante hotărâri luate cu acest prilej se înscrie și înființarea unui periodic cu cuprins economic-financiar. Meritul materializării practice a acestei idei revine lui C. Diaconovici care peste câteva luni, convoacă în orașul de pe Cibin pe Ermil Borcia, Iuliu Popescu, Dominic Rațiu, Romul Simu, Ioan Vătășianu și Constantin Papp. Expunându-le planul de acțiune și cadrul în care urma să apară publicația, le solicita colaborarea, primită de altfel cu entuziasm. Bazându-se pe experiența sa publicistică, pe propriile cunoștințe și putere de muncă, reușește în ianuarie 1899 să editeze primul număr al *Revistei economice*. Până în anul 1901 ea va apărea lunar iar apoi săptămânal până la încetarea apariției survenită la 31 ianuarie 1948. În timpul în care o va conduce în calitate de director (1 ianuarie 1899 - 21 octombrie 1906) el reușește să-i imprime o înaltă ținută științifică, făcând-o accesibilă nu numai economiștilor cu studii universitare ci și modeștilor funcționari ai băncilor de provincie, ale căror cunoștințe profesionale urmărea în primul rând să le îmbogățească și consolideze. Studiile, articolele și anunțurile pe care le publica, deși viza în primul rând domeniul financiar-bancar se referea și la celelalte ramuri ale economiei: agricultura, industria, căile de comunicație, asigurări, învățământ și literatura economică. Revista dorea să ofere cititorilor și elemente de comparație pentru evoluția problemelor financiar bancare, dar și din alte ramuri ale vieții economice din monarhie, din alte țări din Europa și America de Nord, dar mai ales din Regatul României. Aproape în fiecare număr al revistei găsim articole și studii care prezentau diferite aspecte din economia României, chiar a Bucovinei și Basarabiei. În unele dintre ele, problemele economice ale Transilvaniei sunt tratate în strânsă legătură cu economia României, subliniindu-se caracterul complementar al celor două economii, căutându-se cele mai potrivite forme pentru întărirea și diversificarea relațiilor comerciale, de o parte și de alta a Carpaților. Era și aceasta o cale de manifestare a sentimentului de unitate națională a tuturor românilor, revista străduindu-se să-l cultive prin mijloacele sale specifice. Această veșnică străduință de a contribui la crearea unui larg orizont profesional, paralel cu cultivarea, fie și într-o formă mai mascată, a sentimentului național - a constituit și după retragerea lui C. Diaconovici de la conducerea revistei - un deziderat, apărut cu toate forțele, de viitorii ei conducători și colaboratori¹⁵.

Lucrarea care însă i-a adus celebritate lui Cornel Diaconovici a fost *Enciclopedia Română*. Ideea unui astfel de elaborat științific fusese o mai veche preocupare a intelectualilor români transilvăneni și bănățeni. La începutul lunii ianuarie 1895, C. Diaconovici prezintă Comitetului *Astrei* un prim proiect în acest sens. Cei întruniți aprobă cu entuziasm demersul, desemnează o comisie care să analizeze modalitățile de realizare și întocmesc un apel care urma să fie publicat în periodicele românești, prin care opinia publică era informată de această primă întreprindere de acest gen, ce urma să aibă un răsunet național și internațional¹⁶.

Chemarea conducerii *Astrei* a avut un ecou deosebit, 172 de colaboratori, renunțând de bună voie la orice remunerație, s-au angajat să ducă la bun sfârșit lucrarea propusă. În lungul șir al celor care se oferiseră să-și dea concursul, la realizarea acestei opere cultural - științifice, se numărau personalități cunoscute ale vieții științifice și politice românești: Grigore Antipa, Dimitrie Onciul, Titu Maiorescu, Vincențiu Babeș, Victor Babeș, Ovidiu Densusianu, Gheorghe Dima, Atanasie Marienescu, A.D. Xenopol, Iosif Sterca Suluțiu, Andrei Bârseanu, Teodor Burada, Partenie Cosma, Mihail Dragomirescu, Ioan Micu Moldovan, Gheorghe Ghibănescu. La începutul anului 1904, în calitate de coordonator al *Enciclopediei Romane*, Corneliu Diaconovici consemna cu satisfacție că “timp de opt ani am muncit neîntrerupt și cu cea mai mare încordare a puterilor mele, luptând cu nenumărate greutăți morale și materiale și prin o activitate neobosită mi-a succedat la bine sfârșit”¹⁷. Peste ani, istoricul bănățean I.D. Suciu, aplecându-se asupra acestei lucrări o aprecia ca “o operă de o însemnătate specială în istoria culturii noastre în care se oglindește puterea de muncă a intelectualilor noștri din secolul trecut”¹⁸. Încă în timpul vieții, Corneliu Diaconovici a avut satisfacția de a vedea că lucrarea sa a fost premiată de Academia Română, iar el pentru întreaga sa activitate publicistică, la propunerea lui Titu Maiorescu, ministrul Instrucțiunii Publice în acea perioadă, a fost distins cu medalia Benemerenti clasa I-a¹⁹.

Din nefericire, lui Corneliu Diaconovici i-a fost dat să guste din plin și din paharul amărăciunilor. “Chiar în măsura în care aflulxul mijloacelor materiale ale *Asociațiunii* năvălea din toate părțile și se puneau temeliile zidurilor care împodobeau și centrul orașului Sibiu – consemna un contemporan al său – se stârneau și invidiile, apetiturile și răutățile unor intelectuali care păreau orbi în fața marilor șantiere deschise în mai multe direcții de Diaconovici, în mod văzut ori în tăcută muncă quasi-anonimă. Și nu ale unor cârcotași mărunți de cafea ori de coț de strada²⁰. Astfel, jurnalistul Ion Scurtu a publicat în *Tribuna* în anul 1902, două articole critice la adresa *Astrei* și a primului său secretar, care potrivit autorului era stăpânit de *spirit birocratic*. A urmat intervențiile criticului literar Ilarie Chendi, care pe parcursul mai multor foiletoane, semnate cu pseudonimul *Fidelio* învinuiește *Enciclopedia de plastografiere* din anume enciclopedii străine.

Dar cele mai neașteptate atacuri vin din partea cunoscutului filolog Sextil Pușcariu. Pe parcursul a trei materiale publicate în gazeta *Luceafărul* care aparea la Budapesta, acesta nu făcea un secret din aspirația sa la funcția de prim secretar al *Astrei*. În prima scrisoare, autorul propunea ca *Astra* să devină o *academie populară*, revista *Transilvania* să apară nu la două luni, ci de două ori pe lună și să fie condusă de un bun stilist din România, să se elimine ardelenismele, să se trimită bursieri în România, *pentru ca să ne însușim acea limbă frumoasă românească care se vorbește și se scrie dincolo de munți*²¹.

Văzându-se neînțeles și criticat în presă, Diaconovici și-a prezentat în mai multe rânduri demisia, dar mereu demersul său a fost respins de conducerea *Astrei*.

La începutul anului 1906, Corneliu Diaconovici părăsește totuși Sibiul și ia hotărârea de a se stabili la București. În capitala României el inițiază crearea unor case de amanet. Inițiativa a fost primită favorabil de guvernul român iar inițiatorul este însărcinat cu elaborarea proiectului de lege privind instituționalizarea acestor așezăminte de ajutorare a oamenilor nevoiași. În scurt timp, prin participare și de capital românesc din Transilvania ia ființă la București prima instituție de acest fel sub denumirea de *Casele privilegiate de împrumut pe amanet din România* al căror director general devine Corneliu Diaconovici. Tot acum el pune bazele și *Băncii Carpaților* instituție asemănătoare cu casele de amanet²².

Cu puțin timp înainte de intrarea României în vâltorile primei mari conflagrații mondiale, Corneliu Diaconovici se reîntoarce în Banat. Va funcționa ca un modest slujbaș al U.D.R.-ului. După război, în contextul curentului antigerman a fost etichetat de anumite cercuri politice ca trădător al neamului, datorită unor sentimente filogermane, sentimente rezultate în mod firesc din educația sa și din modul în care a trăit o buna parte a vieții. L-au acuzat potențații politici, care nu i-au cunoscut nici educația, nici trecutul și nici meritele în viața politică, culturală și economică a Transilvaniei și Banatului²³.

A trecut în neființă la 17 august 1923, în mizerie, aproape uitat de toți. Dar, să dam cuvântul bunului sau prieten care a fost Valeriu Braniște, care în însemnările sale relatează pe larg felul în care i-au fost organizate funeraliile. "După masă m-a anunțat Gașpar și Rosner din Bocșa că dr. Cornel Diaconovich a murit. El suferea de cord și îi mergea tot mai rău. Așa se vede că și-a simțit sfârșitul și s-a dorit acasă, în locul său natal. Sâmbăta a fost adus cu un automobil al societății U.D.R. Aici a sfârșit, sărmanul, frânt sufletește, în o mizerie din cale afară mare și nemeritată. Am avizat imediat pe Russu, ca președinte al *Astrei* la Sibiu, în așteptare să iee măsuri pentru reprezentarea la înmormântare, iar prin Dobrin am avizat pe Mocsonyești. Din Sibiu nu a venit nici un aviz privitor la înmormântarea lui Cornel Diaconovich. De asemenea nici de la Mocsonyești. Ne-am hotărât să plecăm cu Dobrin la Reșița, unde va fi înmormântat mâine la ora zece

jumate. Era să vină cu noi și Caius Brediceanu, dar sosind la Timișoara avizare că îl așteapta mâine la adunările populare din Pesac și Igriș, s-a hotărât să meargă acolo.

În lipsa unui automobil am plecat după amiază cu trenul de trei jumate prin Buziaș-Gătaia. Cu noi a călătorit și canonicul Brânzeu, trimis de capitlu greco-catolic să officieze funeraliile. Pe drum mi-a cerut date despre Diaconovich și am rămas surprins ce puțin știe generația de azi despre oamenii mai vechi. Și Brânzeu ca fost redactor, aparține acelor care s-au ocupat afacerile politice...

Bietul Cornel zăcea pe catafalc, deja în descompunere. Văduva era frântă de durere, încât abia am putut schimba puținele vorbe convenționale la asemenea prilejuri. Erau numai neamuri. Fratele din Caransebeș al defunctului, două surori, o cumnată și fratele văduvei (locotenent). Aici am înțeles că văduva ține morțiș la ultima dorință a defunctului, de a se face cea mai simplă înmormântare, fără cor și orchestră, fără de a trece la biseriocă etc. Încercând eu să conving că aceasta nu se poate, am înțeles câtă amărăciune a trebuit să fie în casa Diaconovich. O soră ne-a spus că defunctul a interzis a se tipări anunțuri funebre și peste tot a scrie ceva în ziare românești despre moartea lui. Destul l-au insultat în viață, nu mai dorea să continue după moarte campania contra lui. N-am ripostat nimic, dar m-am înțeles cu dr. Brânzeu ca prohodul să se facă în biserică, nefiind aici loc. Am plecat cu convoiul pe o ploaie torențială, făcând pe jos calea până la capătul Reșiței române, unde se încrucișează calea cu drumul de fier, de aici am luat-o – sunau clopotele de la toate bisericile – pe strada principală a Reșiței române în sus până la biserica unită. Oprindu-se preoții, a fost dus sicriul în biserică. Văduva sta pe gânduri să intre ori nu, așa că a fost mai mult târâtă în biserică.

În biserică a oficiat parohul dr. Brânzeu, cu preotul unit din Reșița română, un admirabil cântăreț. Dar corul a lipsit, respectând oamenii dorința familiei. Dr. Brânzeu a făcut o expunere biografică destul de bine în cadrele predicii sale. A citit apoi directorul Balint românește o apreciere a defunctului în numele societății. A făcut buna impresie acest discurs, deși lupta greu cu fonetica română. Am vorbit apoi eu, scoțând la iveală activitatea culturală, economică și politică a lui Diaconovich. De aici l-au dus apoi la mormânt sus pe deal, mai revărsându-se asupra noastră o ploaie torențială. Era unu și jumătate când s-au terminat funeraliile”²⁴.

NOTE

- ¹ L. Giura, M. Stoia, *Aspecte privind viața și activitatea lui Cornel Diaconovich (1856-1923)*, în *ActaMN*, XIX, Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca, 1982, p. 475
- ² T. V. Pacațian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale romanilor sub coroana ungara*, VII, Sibiu, 1913, p. 142
- ³ *Luminatorul*, V, nr. 17, din 29 februarie/12 martie 1884
- ⁴ *Viitorul*, II, nr. 30, din 12 /14 martie 1885
- ⁵ Idem, II, nr. 37, din 12/24 aprilie 1885
- ⁶ W. Engel, *Romänische Revue*, Timișoara, 1978; Vezi în acest sens și articolul lui V. Morariu, *O veche tribună germană de afirmare românească* *Romänische Revue (1885-1895)*, în *Neamul Românesc*, XXXIV, nr. 169, din 4 august 1939
- ⁷ W. Engel, *op. cit.*, p. 18
- ⁸ V. Braniște, *Amintiri din închisoare. (Însemnări contemporane și autobiografice)*, Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu, Ed. Minerva, București, 1972, p. 225
- ⁹ M. Drecin, *Dr. Corneliu Diaconovici, marcant economist român de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, în *Tibiscus*, V, Muzeul Banatului Timișoara, 1979, p. 138
- ¹⁰ A. Cosma-junior, *Istoria presei din Banat*, ed. a IV-a, vol. I, Ed. ziarului *Unirea Română*, Timișoara, 1932, p. 53-54
- ¹¹ I. Munteanu, *Informații documentare despre înființarea ziarului Dreptatea din Timișoara*, în *SIB*, XVII-XVIII, 1990-1994, Timișoara, 1996, p. 159
- ¹² V. Braniște, *op. cit.*, p. 222-223
- ¹³ Idem, p. 229
- ¹⁴ Idem, p. 258
- ¹⁵ M. Drecin, *op. cit.*, p. 320-321; Idem, *Revista economică, primul periodic financiar-bancar și comercial al românilor din Transilvania*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 303-309
- ¹⁶ N. Nistor, M. Stoia, *Contribuții academice la elaborarea primei enciclopedii române 1896-1904*, în *Transilvania*, Serie nouă, III, LXXX, nr. 2, 1974
- ¹⁷ L. Giura, M. Stoia, *op. cit.*, p. 479
- ¹⁸ I. D. Suci, *Literatura bănățeană de la început până la Unire 1582-1918*, Timișoara, 1940, p. 368
- ¹⁹ A. Cosma-junior, *Dr. Cornel Diaconovich (1856-1923)*, în *Bănățeni de altădată*, vol. I, Timișoara, 1933, p. 55-56
- ²⁰ I. Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Ed. Facla, Timișoara, 1973, p. 137-138
- ²¹ Idem, p. 139-140
- ²² M. Drecin, *Banca Albina din Sibiu - Instituție națională a românilor transilvăneni 1870-1918*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 202-205
- ²³ Idem, *Dr. Corneliu Diaconovici, marcant economist român de la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al X-lea*, p. 322
- ²⁴ V. Braniște, *Pagini inedite. Câteva zile într-un an (memorii)*, în *Magazin istoric*, VII, nr. 10, 1973, p. 90-96

QUELQUES ASPECTS DE L' ACTIVITÉ PUBLICISTE DE CORNELIU DIACONOVICI

Résumé

Corneliu Diaconovici occupe une place importante dans la série des personnalités de Banat qui ont déployé leur activité à la fin du XIX-e siècle et aux deux premières décennies du XX-e siècle. Intellectuel de grande valeur, il a activé sur plusieurs plans: politique, journalistique, culturel et économique.

Cette étude surprend quelques aspects concernant son activité publiciste: rédacteur responsable de la gazette *Viitorul* de Budapesta, éditeur du quotidien *Dreptatea* de Timișoara, des gazettes *Romänische Revue* et *Romänische Jahrbücher*, *Revista economică Transilvania*.

On y surprend aussi ses efforts pour la rédaction de la première encyclopédie roumaine parue en trois volumes qui, en fait, lui a apporté une notoriété bien méritée.

CONTRIBUȚII BĂNĂȚENE LA EXPOZIȚIILE ASTREI

Cornel Petroman

Prin statutul său, ASTRA se definea ca o asociație culturală al cărui scop esențial era “înaintarea literaturii române și cultura poporului român”¹. La formularea inițială se adaugă, în decursul timpului, completări ale programului cu obiective noi. Chiar în primele decenii de existență domeniile de activitate se înmulțesc și se extind, iar mijloacele de acțiune ale ASTREI se diversifică și devin tot mai atractive și mai eficiente.

În adunarea generală desfășurată la Brașov în anul 1862, venerabilul ierarh ortodox Andrei Șaguna, președintele Asociațiunii, schițează un program vast în care “pe lângă preocupările literare și culturale se amintea, poate pentru prima dată la noi, despre grădini și holde cultivate frumos, pomi fructiferi, economie rațională la plugarii noștri”². Și în perioada următoare, în viziunea conducătorilor ASTREI, ridicarea nivelului spiritual al poporului român trebuia împletită cu sporirea prosperității materiale a acestuia prin modernizarea activităților economice de la sate. Ridicarea nivelului cultural al maselor trebuia să servească la sporirea eficienței îndeletnicirilor acestora și la creșterea standardelor de viață în mediul românesc. În același timp îmbunătățirea stării materiale și acumulărilor de avere în mâini românești urmau să facă posibilă o dezvoltare culturală și realizări comparabile cu cele ale popoarelor înaintate din Europa. Pe de altă parte, liderii românilor din regatul ungar realizau că sporirea forțelor spirituale și economice ale națiunii va contribui la creșterea capacității de rezistență și luptă împotriva politicii de asimilare a naționalităților nemaghiare promovate de guvernele de la Budapesta, devenind – după expresia lui Ion Agârbiceanu – “o poruncă a însăși existenței noastre ca neam”³.

Pentru realizarea acestor obiective, activitățile ASTREI au fost orientate către: perfecționarea organizatorică prin înființarea despărțămintelor teritoriale și a agenturilor comunale și sătești, întemeierea unui număr impresionant de “biblioteci populare”, susținerea a mii de “prelegeri populare” la sate și a conferințelor pentru intelectuali, organizarea unor cursuri pentru “înstruirea analfabetilor”, difuzarea în rândul țăranimii și orășenilor a sute de mii de cărți și broșuri folositoare, calendare, reviste, ziare.

Conducătorii ASTREI și ai despărțămintelor sale nutreau convingerea neștrămutată că, în condițiile agravării politicii de deznaționalizare practicate de guvernele maghiare, școala confesională rămânea instrumentul principal de asigurare a instrucției de bază și a educației în spirit românesc pentru poporul de rând. Din aceste motive au fost acordate ajutoare bănești școlilor confesionale sărace din mediul rural, subsidii pentru copiii și tinerii care urmau școli secundare și superioare, ca și pentru cei care învățau meserii. Pentru stimularea interesului față de învățătură și impulsionarea progresului școlar, ASTRA – prin filialele sale – a trimis premii în cărți și bani într-un număr mare de școli sătești.

Preocuparea pentru stimularea progresului economic al comunităților românești s-a concretizat în înființarea de reuniuni și “însoțiri” economice și financiare la sate, premiarea țăranilor care obțineau rezultate remarcabile în ocupațiile agricole sau în modernizarea activităților economice rurale și, mai târziu, în constituirea unei importante rețele de “școli țărănești”.

Sporirea bunăstării materiale a maselor românești necesita un program complex și coerent de acțiune pe termen lung, bazat pe cunoașterea cât mai exactă a nivelului de dezvoltare economică a poporului român, a potențialului său de muncă și creație reflectat în produsele activității sale. Cel mai adecvat mijloc pentru realizarea acestui obiectiv l-a constituit organizarea expozițiilor cu produse ale industriei casnice și ale ocupațiilor rurale, cu realizări ale artei populare și culte, cu înfăptuiri culturale notabile din toate domeniile. Aceste expoziții ce ilustrau performanțele obținute de români în economie și cultură, au contribuit substanțial la dezvoltarea conștiinței naționale, concretizată în componenta ei denumită mândrie națională, factor hotărâtor în erodarea complexului de inferioritate alimentat timp îndelungat de națiunile dominante.

Cea dintâi expoziție a ASTREI a fost organizată la Brașov, cu prilejul memorabilei adunări generale din anul 1862. Aici au fost expuse produse ale industriei casnice și țărănești, dar și obiecte cu valoare istorică, colecții de documente ș.a. Exponatele, cărora li s-au adăugat altele în anii următori, au intrat în proprietatea Asociațiunii cu scopul declarat de a pune bazele unui muzeu.⁴

Subliniind faptul că din mai multe ținuturi locuite de români (Bucovina, Maramureș, Sătmăr, Bihor) “nu s-a trimis tocma nimicu la expusețiune”, *Gazeta Transilvaniei* apreciază că participarea la această expoziție românească a fost redusă având în vedere numărul mare al locuitorilor români din Imperiul habsburgic: “de la 600 mii de familii românești din tierile monarhiei austriace de aru fi datu câte un obieptu numai 5 familii din 100, totu se esa 50 mii de bucați.”⁵

Cu toate acestea, în zilele expoziției, Brașovul a fost gazda unor manifestări culturale impresinante reunind “români din toate unghiurile întregii patrii române”-dupa cum afirma scriitorul Alexandru Odobescu, participant la evenimente. La

aceasta primă expoziție "curat românească" scriitorul remarcă "preșurile țesute cu fir alb sau galben, cu ornamente și cu ciucuri lungi de lână colorată care se lucrează în Banat"⁶. "Catalogul expusețiunii românești" deschise în 28 iunie/16 iulie 1862, la Brașov, menționează și 34 exponate trimise de 16 locuitori ai Banatului, 9 din Lipova și câte unul din : Vlaicovețiu (Vlaicovăț, langa Vârșeț), Lătunaș, Chizătău, Timișoara, Lugoj, Bulci și Bocșa Montană.

Cele mai multe obiecte sunt piese de vestimentație populară lucrate manual (oprege, catrințe, brăie, cămași, pieptare, brățări etc.) cilimuri (acele scoarțe sau preșuri remarcate de Alexandru Odobescu), podoabe feminine pentru păr și batiste cusute cu flori. Menționăm și prezența între exponate a unor produse farmaceutice naturiste utilizate pentru vindecarea rănilor și numite "frunză de tăietură".

Categoriile de expozanți se regăsesc în structura socială a populației românești din Banat, dar există o anumită disproporție : țărănimea, marea majoritate a românilor bănățeni, împreună cu meseriașii ori comercianții - e drept mult mai puțini, au o participare mai restrânsă în comparație cu expozanții ce aparțin mediului intelectual. Categoria cea mai numeroasă, deci cu potențialul cel mai ridicat-având în vedere caracterul expoziției-țărănimea, are o singură reprezentantă, Sabina Rădulescu din Chizătău, care trimite la expoziții, prin notarul Dionisiu Cădăriu, 7 piese de îmbrăcăminte țărănească (un concii, o cămașă, un brâu lat, un opregel, o brățară, o catrință, un pieptar). Meseriași sunt doi: maestrul cojocar Vasiliu Diaconoviciu din Bocșa Montană expediază un pieptar valorând 16 florini, lucrat de calfa Ioan Pocrojan, iar Georgiu Matei din Lipova - un abajur de lampă ("umbrariu la lumină"). Comerciantul Constantin Ioanoviciu din Timișoara trimite 6 butelii cu vinuri de Miniș.

Importanța expoziției a fost mai bine receptată în familiile intelectualilor români și, ca urmare, participarea acestora a fost mai numeroasă. Din Lipova trimt obiecte pentru expoziție: Sofia M. Marinescu-"chemisetu"(cămașă-n.n.) de dame, cu ambalajul confectionat de David P. Simon; Iulia și Anastasia, ficele preotului Iosif Suciu - o corfiță de păr, respectiv, o batistă cusută și un buchet de flori din ceară, ambalajul fiind confectionat chiar de preot și având o anumită valoare devreme ce e menționat ca obiect separat; Elena Demetrescu - o primură cusută cu mărgele (panglică-n.n.) și o pană de curățit. Doamnele Marta n. Fogorași și Iuliana n. Posta trimit produsul farmaceutic numit "frunză de tăietură", Maria Botoșiu, fiica preotului din Lătunaș - două oprege, iar Ecaterina Nicolaie din Lugoj - o batistă cusută cu flori și una cusută cu fir alb.

Trebuie remarcată prezența la expoziția din 1862 a unor obiecte valoroase trimise de două doamne din familia nobilă Mocioni : Elena Mocioni de Foen (din Vlaicovăț) dăruiește două oprege "țesute cu fir și cu flori alese în stilu anticu", iar Iozeфина Mocioni din Bulci (născută baroneasa Brudern) expediază un șerpar

bărbătesc cusut cu fir de aur pe catifea roșie, "lucru eminent", se menționează în catalogul expoziției.⁷

Dincolo de însemnătatea culturală ce viza cunoașterea de sine a națiunii și de consecințele în plan afectiv, afirmarea mândriei naționale, expoziția din 1862 a avut o mare însemnătate politică. Ea dovedea posibilitățile românilor chiar în condițiile grele ale timpului, capacitatea creatoare și inventivitatea lor, calități care au stârnit admirația vizitatorilor din Transilvania intelectualilor români de peste munți. Vizitând expoziția, Alexandru Odobescu scria mai târziu că: "...tuturor românilor din Ardeal, din Ungaria, din Banat, din Bucovina, trebuie neapărat să le recunoaștem un merit însemnat: acela de a lucra de sineși, fără cătuși de puțin ajutor din partea guvernului local și chiar adesea în contra dorințelor acestui guvern."⁸

O nouă expoziție națională a fost proiectată a avea loc la Sibiu, în vara anului 1881, din inițiativa Comitetului Central al ASTREI, lansată la 2 decembrie 1880⁹. În organizarea acestei expoziții Asociațiunea a fost călăuzită de ideea că, în urma evaluării lucide a stării economice a poporului român, pe baza nivelului produselor expuse, să poată fi trase învățăminte pentru viitor. Vizitatorul trebuia "să poată face asemănarea între ceea ce este și ceea ce ar mai trebui să se facă pentru promovarea bunei stări a românilor" – menționează *Telegraful român* din 2 iulie 1881, subliniind apoi că: "dacă românii vor ca să se emancipeze și pe terenul cultural economic de starea care li se impută ca o vină curat a lor, negresit că trebuie să pună mâna și să lucreze și pe terenurile de acest fel (...) industria (...) agricultura, cultura vitelor cu toate ramurile lor".¹⁰

Expoziția a stârnit un real interes în satele și orașele locuite de români, atât în Transilvania cât și în Banat, Crișana, Maramureș. *Gazeta timișoreană Luminătorului*, condusă de Pavel Rotariu, menționa că "interesul publicului nostru pentru proiectata expoziție română-națională de la Sibii este foarte viu"¹¹ și prezenta hotărârea unui comitet de inițiativă, întrunit la Bocșa Montană, la 16 decembrie 1880/2 ianuarie 1881, de a convoca în această localitate o conferință mai largă pe 12 februarie. Pentru aceasta a fost expediată câte o invitație "către toți bărbații inteligenți din cercurile administrative Bocșa și Reșița" de a participa la întrunirea al cărei scop era stabilirea categoriilor de obiecte și a modalităților de expediere a acestora la expoziția din Sibiu, proiectată pentru 15/27 august 1881. În invitația semnată de 11 persoane, printre care recunoaștem numele unor remarcabili activiști ai despărțământului Bocșa al ASTREI de mai târziu (Iuliu Petricu, Zaharia Botoșiu, Ioan Budințeanu, Mihai Panaiotu, Alesandru Costianu, Ioan Marcu, Stefan Antonescu, Basiliu Nemoianu, Dem Antonescu, Nicolae Avram, I.S.Bobora, A.Diaconu), se peciza că "ar fi de dorit ca la această adunare să

participe cât mai mulți bărbați inteligenți români din ambele cercuri, Bocșa și Reșița, în care industria în deceniile din urmă a progresat cu pași gigantiți”.¹²

Sub titlul “Expozițiunea națională din Sibiu”, ziarul *Luminătoriul* arată că “s-au format subcomitete care să înlesnească înfăptuirea acestei mărețe intențiuni (expoziția n.n.) în mai multe ținuturi locuite de români”, menționând membrii celui din Timișoara (președinte - Pavel Rotariu, vicepreședinte - G.Trăilă, membri : Petru Anca, G.Oprișiu , M.Barbu,

V .Igneu, I.Popescu, P.Iovin, C.Maxim și notari: M. Barbu și G. Gătăianțu). Totodată ziarul precizează domeniile din care urmează a fi trimise produse ce urmau a fi expuse: montanistică, agricultură, silvicultură și horticultură, industrie producătoare de mașini, arte, literatură, manuscrise etc.¹³

Organizarea expoziției din 1881 s-a bucurat de un larg sprijin din partea maselor de români. Comitetele locale au început să adune exponate, iar particularii și-au pregătit obiectele spre a le trimite la Sibiu odată cu publicarea anunțului de către organizatori.

În luna iulie, Comitetului Central al ASTREI i se aduce la cunoștință faptul că ministrul de interne, Tisza, a interzis organizarea expoziției precizând cu cinism că măsura a fost luată nu pentru că aceasta fusese declarată expoziție națională română, ci pentru că Asociațiunea, conform statutelor sale, nu era îndreptătită să organizeze expoziții. Pentru a nu periclita existența asociației s-a decis dizolvarea Comitetului Expozițiunii, declarându-se că se sistează toate pregătirile organizate de acesta. Legislația timpului nu interzicea însă particularilor organizarea unor asemenea acțiuni. “Fiind însă publicul român deja însuflețit pentru expoziție și un număr de exponenți s-au pregătit și se pregătesc din toate părțile cu trimiterea obiectelor lor” - consemnează *Luminătoriul*, 32 de fruntași ai românilor “și-au ținut de datorința patriotică a paraliza amărăciunea ce cu drept cuvânt ar putea produce, în pieptul fiecărui român, sistarea expozițiunii și **s-au decis a lua asupra lor continuarea lucrărilor pentru expozițiunea română din Sibiu**, inițiată și pregătită de Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român”. Cei 32 constituie Comitetul Central de Expoziție alcătuit din 15 membri și aleg președinte pe Partenie Cosma, secretar pe Eugen Brote, iar casier pe Romul Petric. Acest comitet continuă pe cont propriu pregătirile anunțând că expoziția se va ține la locul indicat, (Sibiu, 15-16 august 1881), iar fruntașii amintiți publică un călduros apel către națiune pe care-l redăm mai jos :

“În ferma credință că acest apel va afla un viu răspuns în inimile tuturor, subscrișii roagă publicul român a nu se descuraja ci cu atât mai mare zel a conlucra din răputeri pentru această întreprindere ca prin reușirea ei să putem dovedi lumii că poporul român din patria noastră țintește la progres pe toate terenele, să putem dovedi că, deși nu ne bucurăm de nici un sprijin de acolo de unde am avea tot

dreptul a-l pretinde, ba chiar paralizați fiind în întreprinderile noastre culturale am înaintat relativ cât oricare popor favorizat din patrie. Deci, încă o dată: Înainte cu Dumnezeu!”¹⁴

Când o parte din edificiul ce urma să adăpostească expoziția fusese terminat, *Telegraful român* transmite semnalul de începere a expedierii exponatelor de către comitetele locale și de către particulari dând indicații precise privitoare la modul de identificare (numele și prenumele, domiciliul expeditorului, precizarea dacă obiectul este destinat donației, vânzării sau înapoierii).¹⁵

Expoziția de la Sibiu s-a bucurat de o atenție deosebită din partea presei românești. Ziarul timișorean amintit, *Luminătorul*, îi dedică o suită de articole de fond, atât înaintea deschiderii, în scopul pregătirii publicului, în perioada cât expoziția a fost deschisă, prin publicarea impresiilor multor vizitatori, cât și după închiderea expoziției, făcându-se ecoul puternicului impact pe care aceasta l-a produs asupra românilor și al celorlalți locuitori ai Transilvaniei, iar mai târziu același ziar a publicat lista premiilor distribuite.

Astfel, anunțându-și cititorii că “peste câteva zile se va deschide expozițiunea națională română în Sibii și cu ea deodată se va inaugura o nouă dovadă de viață națională și de nisuiță spre cultură”, ziarul precizează că vizitarea expoziției e o îndatorire națională evidențiind rolul educativ al acesteia. Se sublinia că scopul urmărit de organizatori “nu a fost numai a procura o oglindă națională... ci pentru ca fiecare individ ce dă ceva – măcar cât de puțin – pe exteroirul său și al națiunii sale (își apreciază înfățișarea – n.n.) sa-și vadă în ea atât frumusețea cât și uscăciunea sau slăbiciunea națiunii sale... ce e bun să perfecționeze, să progreseze, iar ce e rău să abandoneze, să lepede ori să îndrepteze...”¹⁶

Expoziția s-a deschis totuși la data stabilită, în ziua de debut a Adunării Generale a ASTREI din acel an, 15 august 1881. Cuvântarea de deschidere rostită de Partenie Cosma, președintele Comitetului Central de Expoziție, evidențiază progresul față de expoziția din 1862 și subliniază faptul că aceasta nu a fost nicidecum sprijinită de autoritățile statului ci, dimpotrivă, obstrucționată de guvern.¹⁷

În cadrul expoziției au putut fi văzute obiecte din mai multe domenii de activitate în care poporul român realizase progrese însemnate: **montanistică** (sare, cărbuni, pucioasă, piatră, aur, etc); **agricultură, silvicultură și horticultură** (cereale, plante tehnice, lână, emnării animale vii, păsări, poame, legume, fructe de pădure, etc); **industrie din domeniile: alimentară, textil, îmbrăcăminte** (produse meșteșugărești, tineri în costume naționale; **masini**; **arte** tipărituri, fotografii, antichități); **literatură** (cărți, manuscrise, documente istorice, etc).¹⁸

Cu tot caracterul ei predominant agricol expoziția a cunoscut un succes răsunător fiind elogios apreciată de vizitatori și de presa. *Telegraful român* relatea

că, vizitând expoziția, oricine va fi convins “că un popor care în împrejurări grele și nefavorabile a știut cu atâta tenacitate și bun simț să învingă nenumăratele piedici pentru a documenta (a demonstra –n.n.) puterea sa de viață nu este un popor al degenerației și pieirii, ci un popor al progresului și al viitorului”¹⁹.

Are valoare de simbol prezența printre expozanți a școlii de fete de la *Azilul Elena Doamna* din București, căreia “cu tâlcul dictat de sentimentul unor nădejdi temerare și sacre” i s-a acordat singura medalie de aur ce fusese bătută pentru premiu.²⁰

Evaluarea exponatelor în vederea premierii a fost realizată de o comisie alcătuită din 30 de persoane, câte 5 pentru fiecare grupă de exponate. Au fost acordate numeroase premii și diplome de recunoștință. Pentru obiectele expuse ce proveneau din teritoriul Banatului au fost acordate 9 medalii și 42 diplome de recunoștință. Au primit **premii clasa I, medalie de argint**: Constantin Jucu din Lugoj pentru masa de salon expusă și Costa Maniu din Timișoara care trimisese la expoziție săpun din producția proprie. Tot cu **premiul I, diplomă de onoare** au fost distinse: Elisabeta Coșar și Elena Coșar, ambele din Belint, pentru piesele de vestimentație populară expuse, prima – cămăși, cea de-a doua –un opreg, precum și femeile române din Giulvăz (prin contesa Kamski) pentru “albituri și covoare”²¹.

Au fost acordate mai multe **premii clasa a II-a, medalii de bronz**. Printre cei cărora li s-a acordat acest premiu întâlnim și bănățeni: olarii din Lipova (Ioan Ardelean, Iosif Brata și frații Daina), un pantofar din Lipova (Constantin Popoviciu) și 3 cojocari (Vasile Diaconovici din Bocșa Montană, Grigore Musteți din Ciacova și Cristofor Bichișan din Lipova). Tot **premiul clasa a II-a**, însă **diplomă de recunoștință** au primit doi locuitori din Bocșa Montană: Aureliu Diaconovici (pentru un model de ghips) și Adolf Diaconovici (pentru planuri de edificii), apoi George Berariu din Lipova (pentru vinuri), Traian Florian din Racovița (pentru mătase), Ioan Matăsăreanu din Oravița (pentru vinuri și rachiuri) și Ioan Vulcan, protopopul din Vermeș (pentru făgure de miere).²² **Premiul clasa a III-a, diplomă de recunoștință** a fost acordat unui numar de 12 participanți din Banat, 3 din Timișoara: Dumitru Macsim, cismar, George Stanimir pentru un bisac (?) și Elisabeta Trăilescu pentru un cilim (scoartă, preș – n.n.), 3 meșteșugari din Lipova: Ioan Fărcaș - cojocar, Iulia Mircu-pentru un covor și Ioan Patriciu - pantofar: doi din Oravița: Mihai Fometescu - cojocar și Dimitrie Pocrean-croitor; un pantofar din Reșița, Ioachim Iuba, apoi Emilia Bartolomeiu din Caransebeș-pentru o perină de canapea; Ioan Dubeșcean din Odvaș(pentru “corfe”= cosuri ,n.n.), George Dănilă(pentru mătase) și Ana Florian (lucruri de mână) ambii din Racovița²³.

Au mai fost recompensați cu premiul **clasa a IV-a diploma de recunoștință** încă 17 bănățeni care avuseseră expuse obiecte de îmbrăcăminte țărănească, postav,

pânzetur, cusături diferite și ș.a. Menționăm în continoare numele acestora în ordinea publicată de presa vremii: Alexiu Anandanco din Bocșa, Barbu Maria din Răcășdia, Căzan Stana Maria, din Cacova(azi Grădinari-n.n.), Coste Maria din Baziaș, Dan Gavrileta din Văradia, Frâncuț Maria din Baziaș, Gavrilescu Maria din Țintari ,Gagoveanu Bucur Sara din Cacova, Gripp Iustina din Cacova, Ignea Catarina din Timișoara, Jurian Țițiana din Armeniș, Moldovan Letiția din Baziaș, Preda Dan Maria din Cacova, Raț Marian din Ghilad, Tuducescu Ioan din Lipova, Truță Maria G.din Orșova ,Veche Elena din Belinț.²⁴

A treia expoziție națională, organizată la Sibiu în anul 1905, le-a întrecut pe cele două anterioare nu doar prin numărul și calitatea exponatelor ci mai ales, prin importanța ce i s-a acordat, prin impactul pe care l-a produs asupra comunității românești și prin răsunetul propagat în mediile națiunilor care populau imperiul dualist. Marea expoziție etnografică și istorico-culturală din anul 1905 s-a deschis la 19 august o dată cu inaugurarea Muzeului Asociațiunii. Ea a fost organizată, după cum arăta Cornel Diaconovici, prim-secretarul Asociațiunii, cu dublu scop: unul practic și altul psihologic. Primul viza selecționarea obiectelor necesare înzestrării muzeului, iar al doilea era de a oferi o imagine reală a societății românești, ”a da publicului mare, atât românesc cât și străin, o icoană cât mai fidelă a stărilor activității și năzuințelor poporului nostru, ca de o parte să întărească în noi înșine credința forțelor noastre naționale și totodată să impună și străinilor respectul cuvenit pentru importanța elementului nostru în această țară.”²⁵

Ideea constituirii unui muzeu național datează de la începutul activității ASTREI. ”Propusețiunile” lui George Barițiu, din 6 noiembrie 1861, includ preocuparea pentru întocmirea unor colecții de documente, inscripții romane, material folcloric, monede antice, studierea locuințelor țărănești, a portului românesc etc.²⁶ După succesul răsunător al expoziției din 1881, unul din cei mai vajnici propagatori ai înființării muzeului devine profesorul D.P. Barcianu care, prin articolele sale publicate în presa vremii, evidențiază progresele înregistrate în acest domeniu de către alte popoare. Referindu-se la comorile adunate cu prilejul expoziției din 1881, D.P. Barcianu atrage atenția că ”cea mai mare parte a acestora zac ascunse la sate și a sosit timpul să fie adunate la un loc într-o colecțiune” sistematic întocmită.²⁷ Ulterior, în 1897, la propunerea prim-secretarului ASTREI, Cornel Diaconovici, adunarea generală ținută la Mediaș decide edificarea unei Case Naționale la Sibiu, care să servească nu numai ca spațiu pentru toate reuniunile române din oraș ci și pentru acțiuni culturale, loc de întrunire pentru celelalte asociații și să adăpostească muzeul. Construcția începută în vara anului 1903, după planurile arhitectului Aladar Baranyai din Zagabria (Zagreb), sub conducerea arhitectului Gustav Maetz și a inginerului Iosif Schuschnig, ambii din

Sibiu, a fost inaugurată în 19 august 1905 cu prilejul adunării generale ASTREI și al deschiderii expoziției.²⁸

Conducerea centrală a ASTREI s-a îngrijit de înzestrarea muzeului chiar înainte de terminarea edificiului Casei Naționale. În ședința din 28 iulie 1904, Comitetul Central al Asociațiunii formulează un apel în care îndeamnă pe toți românii să trimită pentru muzeu obiecte cu valoare istorică, arheologică și etnografică subliniind că în muzeu ele vor deveni “un mijloc de întărire a conștiinței naționale și un bun comun al neamului întreg”.²⁹ La adunarea generală a ASTREI desfășurată la Timișoara în septembrie 1904 sunt aprobate măsurile luate de Comitetul Central privitoare la sporirea colecțiilor muzeului.³⁰ Prin decizia numărul 31 din 16 februarie 1905 Comitetul Central desemnează o comisie pentru organizarea expoziției. Comisia se întrunește la 27 februarie și alege președinte pe I. St. Șuluțiu, secretar pe Ioan D. Lăpădatu și Romul Simu, iar director al expoziției pe Cornel Diaconovici. Din comisie făceau parte, ca delegați ai despărțământului Sibiu, Liviu Lemeny și Ștefan Stroia. Comisia se întrunea în fiecare sâmbătă și a început să stabilească detaliile organizatorice și programa expozițiunii.³¹

Presa românească din Timișoara și Banat a desfășurat o intensă campanie de popularizare a expoziției din 1905 și scopului ei principal, de a facilita înzestrarea muzeului. Astfel, ziarul *Drapelul* din Lugoj făcea cunoscută, în martie 1905, data deschiderii expoziției și structura acesteia cu cele 12 secțiuni, pentru ca apoi, în mai multe numere, să dea lămuriri amănunțite despre conținutul fiecărei secțiuni. Aceași gazetă lansa mobilizatoare apeluri pentru sprijinirea expoziției subliniind necesitatea conlucrării tuturor românilor la trimiterea de exponate.³² În timpul grandioaselor manifestări de la Sibiu (adunarea generală a ASTREI înzestrarea muzeului și deschiderea expoziției) *Drapelul* consacră spații largi acestor evenimente culturale, relatează detaliat desfășurarea lor și publică integral discursurile rostite,³³ iar după încheierea expoziției face cunoscute publicului recompensele acordate colaboratorilor: diplome de colaboratori și diplome de recunoștință.

Expoziția etnografică și istorică- culturală deschisă la 19 august 1905 în Sibiu însuma peste 9000 de obiecte expuse după o exigentă selecție. Exponatele au fost expediate de 1327 de proprietari: persoane fizice, instituții culturale și religioase, bănci, tipografii etc.³⁴ Expoziția, structurată pe 12 secțiuni grupate în două mari părți, ne dezvăluie un complex și relevant tablou al revoluției vieții economice și sociale, al progresului înregistrat de cultura națiunii române din regatul ungar la începutul secolului al XX-lea, față de stadiul evidențiat de expoziția din 1881. Astfel, **partea etnografică** grupează primele cinci secțiuni :a) situația geografică, viața comunală și casele românilor ; b) stările poporului român de la țară ; c) industria de casă ;d) ocupațiile agricole ; e) alte ocupații, iar **partea**

istorică – culturală cuprinde următoarele șapte : f) expoziția istorică ; g) bisericile românești (ortodoxă și greco – catolică) ; h) literatura și știința (publicații și edituri) ; i) artele frumoase și industria de artă ; k) societățile culturale ; l) băncile ; m) expoziția școlii de fete a Asociațiunii (lucrări ale elevelor din acel an și ale fetelor eleve)³⁵. Studiile Catalogului expoziției³⁶ evidențiază diversitatea expozanților, numărul însemnat cca 700 și marea varietate de exponate trimise din Banat. Între cei 62 expozanți bănățeni identificăm ca particulari țărani și meseriași, intelectuali (avocați, preoți, artiști, învățători); instituțiile bisericești din Banat : Episcopia Ortodoxă a Caransebeșului, Episcopia Greco-Catolică a Lugojului, Consistoriul Greco-Ortodox Caransebeș ; despărțămintele din Banat ale ASTREI : Oravița, Timișoara ; Reuniunea femeilor române din Lugoj, corul din Chizătău, Reuniunea de cântări și muzică Reșița, cele 15 bănci românești din Banat : Berzovia, Bocșana, Concordia (Uzdin), Făgeteana, Lipovana, Luceafărul (Vărșet), Lugojana, Stera (Bozovici), Oraviciana, Poporul (Lugoj), Săcana (Sacul), Sebeșana (Caransebeș), Sentinela (Satu-Mare), Steaua (Petrovoselo), Timișana.³⁷

Trebuie menționat și faptul că mai mulți expozanți sunt prezenți cu obiectele lor în două, trei sau patru secțiuni ale expoziției. De exemplu, Alexandru Diaconovici din Caransebeș avea expuse în patru secțiuni cele 49 obiecte trimise, iar Petru Minișan din Oravița prezintă 12 exponate în două secțiuni. Tot în două secțiuni expun : Aurel Moacă din Caransebeș, Aurel Cosma din Timișoara, Aurel Cotârlă din Oravița, canonicul Ioan Boroș din Lugoj și Despărțământul Oravița al ASTREI.

Se remarcă unele persoane sau instituții din Banat care trimit un număr impresionant de exponate. Spre exemplu: din 123 obiecte cusute manual reprezentând piese de îmbrăcăminte feminină (catrințe, oprege), șervete, fețe de masă, fețe de perini și plapume ș.a. expuse de nouă țărânci din Chizătău, 113 bucăți sunt lucrate de Elisabeta Faur. Deosebit de consistentă e participarea Episcopiei Greco – Catolice a Lugojului, cu peste 150 de exponate de o deosebită însemnatate istorică și valoare artistică. Între acestea întâlnim cărți vechi, bisericești sau laice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, manuscrise, hărți, icoane, documente istorice privitoare la români, din secolele al XIV-lea – al XVIII-lea, documente și scrisori referitoare la revoluția din 1848 – 1849, odoare bisericești ș.a. O mare parte din aceste exponate au fost donate Muzeului Asociațiunii. Cercetări mai recente³⁸ evidențiază conținutul colecțiilor cu operele manuscrise ale canonicului Ștefan Moldovan, pașoptist și colaborator ale lui George Barițiu,³⁹ ale lui Benjamin Densușianu și chiar ale lui Ioan Boroș. Colecția celui dintâi, amintită doar cu un număr de 12 bucăți, conține fie importante scrieri originale ca: *Biografia episcopului dr. Alexandru Dobra*, *Monografia opidului și districtului protopopesce de Hașeg*, *Schiță istorică despre starea bisericească a districtului... Mediașului în*

anul 1852, *Episcopatus gr. Catholicus Crisiensis* ș.a., fie copii ale unor scrieri privitoare la istoria românilor ardeleni ori a bisericii românești, însumând un total de 13 și nu 12. Colecția lui Beniamin Densușianu conține 44 de documente, din care 37 se referă la evenimentele din anii 1848-1849 în Transilvania, iar Ioan Boroș a trimis, în afară de tipărituri, trei manuscrise proprii : *Monografia comunei și parohiei... din Zăbrani, Mănăstirea Prislopului, și Biserica română în Ungaria și Transilvania în veacul XIV*.⁴⁰

De mare importanță pentru istoria românilor bănățeni și a unității culturale românești sunt exponatele legate de viața și activitatea unor personalități din elita românească a secolului al XIX-lea din această regiune, ca: generalii Mihail Trapșa, Nicolae Cena și Traian Doda, episcopul Ioan Popasu, poetul Victor Vlad Delamarina, ori dr. Aurel Maniu, trimise la expoziție de Alexandru Diaconovici și Eliza Doda, ambii din Caransebeș, Cornel Diaconovici din Sibiu (originar din Banat), Ilie Trăilă din Oravița și alții.

Amintim, de asemenea, prezența în expoziție a unor produse ale artiștilor din această zonă, picturi semnate de Bartolomeu Delliomini din Caransebeș și Iosif Velceanu din Reșița, compoziții muzicale de Iuliu Birou, Antoniu Sequens și Ioan Vidu.

O excepțională valoare documentară prezintă scrierile vechi trimise de canonicul Ioan Boroș (amintit mai sus), printre care menționăm *Scriptores rerum hungaricum* , *Facsimile anonymi notararii*, *Cronica notarului anonim*, *Statua capituli varadiensis*, Nicolaus Olahus : *Hungaria et Atila*, *Petiția românilor bănățeni in cauza autonomiei Ardealului* ș.a.⁴¹

Andrei Ghidiu protopopul ortodox din Caransebeș, donează 15 cărți bisericești vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea: *Noul testament de la Bălgrad*, 1648; *Evanghelia*, București, 1682; *Ohtoih*, Târgoviște, 1712; *Ceaslov*, Târgoviște, 1715; *Liturghier*, Râmnic, 1733; *Psaltire*, Râmnic, 1743; *Catavasier*, Râmnic, 1753 și altele. Prezența acestor cărți vechi în Caransebeș, ele provenind din Ardeal, din Muntenia sau Moldova, constituie încă o dovadă a existenței în acest oraș a unui mediu cultural interesat de cartea românească și promovarea limbii române in bisericile românești. Prezența cărților de cult în limba română aici, într-o perioadă când biserica ortodoxă română de dincoace de Carpați era lipsită de ierarhie proprie fiind – după cum se știe – subordonată ierarhilor sârbi din Karlowitz, care se opuneau oficerii serviciului religios în limba română capătă semnificația conștiinței unității de credință, neam și limbă a tuturor românilor.⁴²

Amănuntul, deloc neglijabil, că printre expozanți se numără și șase absolvente ale Școlii de Fete a Asociațiunii, cu domiciliul pe teritoriul Banatului: trei din Lugoj (Emilia Avramescu, Ela Ioanovici, Aurora Popovici) și câte una din Făget (Dorina Bian), Oravița (Ana Trăilă), Babșa (Elisabeta Crașovan), dovedește că această instituție de învățământ creată și întreținută de ASTRA și-a îndeplinit

menirea răspândind lumina cărții în rândul fetelor de români din toate colțurile pământului locuit de aceștia.⁴³

Inaugurarea solemnă a muzeului și a expoziției, desfășurată la 19 august 1905 a fost urmată de o suită de activități festive și spectacole. Seria acestora a fost declanșată în aceeași seară prin prezentarea în sala festivă a muzeului a “seratei etnografice” al cărei autor este Tiberiu Brediceanu fiul fruntașului lugojean Coriolan Brediceanu. În cadrul seratei au fost prezentate “posturile, danțurile și melodiile populare românești din diferite părți ale țării”. Spectacolul a fost reluat integral în 22 august în sala mare din “Gesellschaftshaus”, cu prețuri de intrare foarte reduse pentru a se asigura accesul unui public cât mai numeros. Celelalte activități : ședința festivă a secțiunilor, adunarea generală a societății pentru fond de teatru român și conferința băncilor române au fost urmate de reușite spectacole : opereta *Moș Ciocârlan*, de Tudor cavaler de Flondor, pusă în scenă de Societatea română de muzică din Sibiu, *Fântâna Blanduziei* a lui Vasile Alecsandri și drama *Necinstiții*. De un mare și neuitat succes s-a bucurat concertul *Societății corale române Carmen din București*, sub bagheta dirijorului G. Kiriatic, pentru prestația artistică de înalt rafinament, dar, mai ales, pentru percepția de solidaritate națională și sprijin moral pe care participarea acestora la serbările de la Sibiu a creat-o publicului românesc adunat în acest oraș.⁴⁴

La expoziția din 1905 nu s-au acordat medalii sau premii. Comitetul Central al ASTREI a acordat 100 *Diplome de colaboratori* instituțiilor sau persoanelor care au avut contribuții deosebite în organizarea expoziției și a răsplătit cu 400 *Diplome de recunoștință* pe participanții cu obiecte valoroase, iar celor 15 membre ale Reuniunii femeilor din Sibiu, participante la aranjarea exponatelor li s-au trimis scrisori de mulțumire și câte “un suvenir”.⁴⁵

Pentru conlucrare la înzestrarea și amenajarea expoziției au fost acordate participanților din Banat 12 diplome de colaborator, beneficiari fiind 6 instituții și 6 particulari: cele două consistoare, din Caransebeș și Lugoj, Comunitatea de avere a foștilor grăniceri - Caransebeș, Reuniunea Femeilor Române, din Lugoj, Direcțiunile despărțămintelor Oravița și Timișoara, Elisaveta Faur din Chizătău, Ioan Boroș - canonic în Lugoj, Aurel Cosma - avocat în Timișoara, Alexandru Diaconovich - silvicultor în Caransebeș și Emanuil Ungurianu avocat în Timișoara. Tiberiu Brediceanu, autorul *Seratei etnografice* a primit *Diploma de colaborator* pentru organizarea acestui spectacol.

Cu *Diplome de recunoștință* au fost distinși 27 de participanți: Cornelia Brediceanu din Lugoj și Traian Oprea preot din Moldova-Nouă (la secțiunea B); Elisa Doda (sora generalului), la secțiunea F; Andrei Ghidiu protopopul Caransebeșului, Bejan Mihai, notar public în Lugoj și Dugălea Pan, econom din Bănia (Caras-Severin), la secțiunea G; Tipografia și librăria diecezană din

Caransebeș la secțiunea H; Sofronie Andrițoiu din Bocșa Montană, Aurel Cotărlă din Oravița, Bartolomeiu Delleomini și Antoniu Sequens din Caransebeș, Ioan Vidu din Lugoj și Nicolae Vucu din Secaș la secțiunea I; Corul vocal - Chizătău și Reuniunea de Cântări și Muzică-Reșița Montană la secțiunea K și 12 bănci române la secțiunea L: *Berzovia*-Jidovin, *Bocșana*, *Concordia*-Uzdin, *Făgețeană*, *Lipovana*, *Lucașfărușul*-Vârșet, *Lugojana*, *Oraviceana*, *Poporul*- Lugoj, *Sebeșana* Caransebeș, *Sentinela* Satul-Nou, *Timișana*.⁴⁶

Cea mai mare parte a exponatelor pentru care s-au acordat diplome au intrat în patrimoniul muzeului. Din Banat au fost trimise și în anii următori obiecte de valoare și contribuții bănești destinate înzestrării muzeului. Spre exemplu, în 1906, comitetul despărțământului Timișoara achiziționează, contra sumei de 170 coroane, două costume populare din Chizătău (bărbătesc și femeiesc) și le trimite muzeului,⁴⁷ iar în 1910, cunoscuta colaborare a revistei *Familia*, Emilia Lungu Puhallo din Timișoara, donează muzeului două ilustrate reprezentând Biserica ortodoxă română cu hramul "Sfântul Ilie" din Fabricul Timișoarei.⁴⁸

Importante donații în bani au fost expediate din Banat la Sibiu pentru fondul muzeului, până la sfârșitul anului 1905. Odată cu apelul lansat pentru noi contribuții, *Analele Asociațiunii* ... publică lista contribuabililor. Pe primul loc se situează Alexandru Mocioni și vărul său Zeno, care împreună dăruiseră în octombrie 1903 suma de 24000 de coroane.⁴⁹ Între membrii fondatori (cu o contribuție de cel puțin 2000 coroane) sunt menționați: Emanuil Ungurianu, directorul despărțământului Timișoara al ASTREI, George Șerb din Cuvin, deputat dietal, cu domiciliul în Budapesta, și Iosif Gall, mare proprietar din Lucareț, membru al Casei Magnaților în Budapesta, cu câte 2000 coroane, ca particulari, precum și – institutele de credit *Oraviciana*, *Făgețeană* și *Sentinela* (ultima din Satul- Nou) cu câte 2000 coroane.⁵⁰ Tot la Fondul Muzeului au fost depuse: venitul balului și concertului care au urmat adunării generale desfășurate la Timișoara în 1904 (343,63 coroane), ca și contribuțiile bănațenilor: Aurel Cosma din Timișoara, Ilie Trăilă avocat din Oravița, Ioan Teodorovici căpitan în Timișoara, fiecare cu 200 de coroane, Trifon Miclea protopop în Uzdin (100 coroane), Petru Țegle, avocat în Timișoara, (60 cororane). Însemnate contribuții au adus băncile românești, fiecare după posibilități: *Lipovana*- 400 coroane, *Lucașfărușul* din Vârșet- 370 coroane, *Dunăreana* din Timiș-Cuvin și *Timișana* câte 50 cororane.⁵¹

Alte contribuții bănațene sunt cunoscute în prima parte a anului 1906: Episcopul Nicolae Popea cu 200 coroane și arhimandritul Filaret Musta cu 100 coroane (ambii din Caransebeș), institutele de credit *Lipovana*, *Bocșana*, *Bănățeana* (Bucovăț), *Săcana*, *Jebeliana* ș.a. cu sume mai modeste, între 10 și 40 coroane.⁵²

Demne de menționat sunt numeroasele donații de sume cuprinse între unu și zece coroane, provenite din mediul rural de la cuntribuabili din toate categoriile sociale românești: țărani, meseriași, comercianți, învățători, preoți, avocați, farmaciști, medici. Astfel, doi preoți, trei învățători și patru țărani din Toracul Mic trimit fiecare între 1 și 4 coroane.⁵³ Parohul, soția sa, învățătoarea și 20 de țărani din Comloșul Mare dau între 1 și 4 coroane, iar cei 40 de elevi ai școlii confesionale ortodoxe din aceeași localitate strâng împreună 5,20 coroane. Contribuții asemănătoare oferă preotul și 5 țărani din Jebel, iar câțiva intelectuali din Alibunar, Uzdin, Panciova și Seleușul Mare dau între 5 și 10 coroane.⁵⁴

După cum reiese din cele înfățișate mai sus, marea înfăptuire ce o reprezenta muzeul asociațiunii a fost sprijinită cu entuziasm de românii bănățeni, de la cei mai bogați, cu dare de mână, până la păturile sărace ce trudeau din greu pentru a-și asigura traiul modest. Dintre marii proprietari, unii au făcut donații generoase, peste 2000 de coroane, devenind membri fondatori ai muzeului. Se cuvine să remarcăm contribuția familiei Mocioni, Alexandru și vărul său Zeno, care oferă cea mai mare donație, 24000 de coroane. Pătura românească de mijloc (avocați, înalți funcționari, vârfurile clerului ambelor confesiuni și alții), susținătoare ferventă a politicii de emancipare națională, a contribuit prin activitatea organizatorică, ca și prin frecvente și consistente donații la finalizarea proiectului.

În înfăptuirea acestui important obiectiv cultural, alături de elita românească au stat clasele de jos, populația rurală, care, cu toate grijile cotidiene ale existenței au sacrificat puținul ce le prisosea, conștiente că-l investesc într-o înfăptuire folositoare, cu speranța mântuirii neamului. Este impresionantă solidaritatea românească ce se evidențiază cu această ocazie, mai mult decât altă dată, dincolo de apartenența la o categorie socială sau alta. Acțiunea solidară este consecința conștientizării intereselor superioare comune tuturor românilor, a evoluției conștiinței naționale românești. Masele țărănești din Banat acționează alături de "domnii" în care acum nu mai vedeau pe vechii dușmani ai părinților lor, ci pe conaționalii instruiți, datori și dispuși să le dea sfaturi, spre a putea fi folositoare în confruntările politice decisive ce se profilau.

Expozițiile ASTREI, inaugurarea muzeului au constituit tot atâtea expresii ale solidarității naționale românești, contribuind la întărirea conștiinței naționale și pregătind acțiunea politică ce va conduce la realizarea idealului unității naționale.

NOTE

- ¹ Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura popoului român, Sibiu, Tipografia liceană, 1862, p. 93;
- ² Eugen Hulea, ASTRA, istoric, organizare, activitate, statute și regulamente, Sibiu, Editura ASTREI, 1944, p. 5;
- ³ I. Agârbiceanu – Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura popoului român, Sibiu, 1938, Tiparul Institutului de Arte grafice *Dacia Traiană*, p. 5;
- ⁴ *Transilvania* Sibiu, an I, nr 7, 1868, p. 147;
- ⁵ *Gazeta Transilvaniei*, XXV, nr 62, 7 august 1862, p. 247;
- ⁶ Alexandru Odobescu, Opere complete, vol II, București, 1908, p. 214;
- ⁷ *Gazeta Transilvaniei*, XXV, nr 66, 22 august 1862, (Suplementul la *Gazet'a* nr 66);
- ⁸ Alexandru Odobescu – op. cit., p. 285;
- ⁹ *Luminătorulu*, Timișoara, an II, nr 46, 10/22 iunie 1881, p. 3;
- ¹⁰ *Telegraful român*, Sibiu, XXIX, nr 76, 2 iulie 1881, p. 1;
- ¹¹ *Luminătorulu*, II, nr 8, 28 ianuarie/9 februarie 1881, p. 4;
- ¹² *ibidem*;
- ¹³ idem, nr 46 din 10/22 iunie 1881, p. 3;
- ¹⁴ *Luminătorulu*, an II, nr 53 din 4/16 iulie 1881, p. 1;
- ¹⁵ *Telegraful român*, an XXIX (Sibiu), nr 76, 2 iulie 1881, p. 1;
- ¹⁶ *Telegraful român* an XXIX, nr 81/14 iulie 1881, p. 3;
- ¹⁷ *Luminătorulu*, an II, nr 60 din 12/24 august 1881;
- ¹⁸ idem, nr 66 din 19/31 august 1881, p. 2;
- ¹⁹ Apud *Luminătorulu* an II, nr 69 din 29 august/10 septembrie 1881, p. 3;
- ²⁰ Eugen Hulea, op.cit. – p. 8;
- ²¹ *Telegraful român*, XXIX, nr 118, 8 octombrie 1881, p. 3;
- ²² idem, nr 119, 10 octombrie 1881, p. 3; nr 120, 13 octombrie 1881, p. 3;
- ²³ idem, nr 121, 15 octombrie 1881, p. 3; nr 122, 17 octombrie 1881, p. 3;
- ²⁴ idem, nr 123, 20 oct 1881, p. 3; a se vedea și "Luminătorulu", II, nr 82, 83, 84, 86, 89, 91, 92 din 1881;
- ²⁵ *Analele Asociațiunii pentru literatura română și cultura popoului român* (În continuare: *Analele Asociațiunii*), nr I (ianuarie-februarie) 1906, p. 27;
- ²⁶ Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii pentru literatura română și cultura popoului român, Sibiu, Tipografia Diecezană, 1862, p. 175, 176;
- ²⁷ V. Curticăpeanu, Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918, București, Editura Științifică, 1963, p. 122;
- ²⁸ *Transilvania*, XXXVI, nr V (septembrie-octombrie) 1905, p. 165;
- ²⁹ *Drapelul*, Lugoj, IV, nr 139 din 1904, p. 2-3;
- ³⁰ Direcția județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare DJSAN), Fond ASTRA, dos. 1025/1904 f. 120;
- ³¹ idem, dos. 266/1905, f. 1;
- ³² *Drapelul*, V, nr 32 din 17/30 martie 1905, p. 2; nr 33 din 19martie/1 aprilie 1905, p. 3; nr 58 din 21 mai/ 3 iunie 1905, p. 3; nr 60 din 26 mai/8 iunie 1905, p. 2; nr 70 din 21 iunie/4 iulie, 1905, p.2; nr 78 din 9/22 iulie 1905, p.3;
- ³³ idem nr. 91 din 9/22 aug 1905; nr 92 din 11/24 aug 1905; nr 93 din 13/26 aug 1905;
- ³⁴ *Analele Asociațiunii...* nr I (ianuarie-februarie) 1905, p. 33;
- ³⁵ idem, nr 6, 1905, p. 257-314;
- ³⁶ *ibidem*;
- ³⁷ idem, p. 292-294;
- ³⁸ Gheorghe Naghi – Contribuția Banatului la întemeierea Muzeului ASTREI (1905) în *Studii de istoria banatului*, XII; 1986, p 111-122;
- ³⁹ Ștefan Pascu, Iosif Pervaiu (coord.) – George Bariț și contemporanii săi, București, 1978, vol IV, p. 99;
- ⁴⁰ Gh. Naghi, op. cit. pag 115;
- ⁴¹ *Analele Asociațiunii*, nr VI (noiembrie-decembrie), 1905, pag 257-314;
- ⁴² Cornel Petroman, Despărțământul Caransebeș al ASTREI (1899-1918), în *Societate și cultură în Banat - omagiu profesorului Ioan Munteanu*, Timișoara, 2003, Editura Miron, p. 211-231;
- ⁴³ *Analele Asociațiunii...*, nr V (sep-oct), 1905, p. 295-296;

⁴⁴ Cornel Diaconovici- Raportul primsecretarului Asociațiunii asupra Expozițiunii etnografice și istorico-culturale aranjată cu ocaziunea inaugurării Muzeului istoric și etnografic al Asociațiunii, în *Analele Asociațiunii...*, nr I (ian-februarie) 1906, p. 21-33;

⁴⁵ idem, pag 34-40;

⁴⁶ *ibidem*;

⁴⁷ *Analele Asociațiunii*, nr IV (iulie-august), 1906, p. 152;

⁴⁸ DJSAN, Fond ASTRA, Procesele verbale ale ședințelor Comitetului Central pe anul 1910, p. 33;

⁴⁹ idem, dos. 961/1903, f.1;

⁵⁰ *Analele Asociațiunii*, nr I (ian-februarie), 1906, p. 1-2;

⁵¹ *ibidem*;

⁵² *Transilvania XXXVI*, nr I (ian-februarie) 1905, p. 120;

⁵³ *Analele Asociațiunii*, nr VI (noiembrie-decembrie) 1905, p. 313-314;

⁵⁴ *Transilvania, XXXVII*, nr II (martie-aprilie) 1906, p. 55;

LES CONTRIBUTIONS DU BANAT AUX EXPOSITIONS D'ASTRA

Résumé

À partir de sa fondation, L'Association transylvaine pour la littérature roumaine et la culture du peuple roumain (ASTRA) s'est préoccupée de l'élévation du niveau spirituel du peuple roumain et de l'augmentation de sa prospérité matérielle. Les expositions aux produits des occupations des Roumains ont constitué un moyen important de relèvement des performances obtenues des Roumains dans l'économie et dans la culture et de mise en évidence des progrès dans ces domaines.

Les habitants du Banat ont participé aux objets exposés à tous les trois expositions de ASTRA: celle de 1862 (Brașov) et celles de 1881 et 1905 (Sibiu).

A la première exposition, 16 habitants de la région de Banat ont envoyés 34 objets, les plus nombreux étant des pièces de vestimentation populaire exécutées manuellement. Les participants de Banat à la deuxième exposition ont été récompensés aux neuf médailles et 42 diplômes de reconnaissance, les objets exposés étant d'une diversité plus large.

A la grande exposition nationale de 1905, le Banat a une participation signifiante: environ 700 objets du total de 9000 et 62 exposants récompensés avec 11 diplômes de collaborateur et 27 diplômes de reconnaissance.

La contribution en argent des habitants du Banat à la construction et l'aménagement du Musée de ASTRA a été aussi remarquable.

Les participations du Banat à ces actions de ASTRA reflète la consolidation de la solidarité nationale et l'évolution de la conscience nationale aux Roumains, des facteurs déterminants des actions politiques qui suivront.

PRIMA ADUNARE GENERALĂ A ASTREI LA TIMIȘOARA (1904)

Dumitru Tomoni

După Lugoj, Băile-Herculane și Oravița a venit rândul celui mai mare oraș al Banatului, Timișoara, să organizeze Adunarea Generală a Asociațiunii. Hotărârea Asociațiunii de a-și ține Adunarea Generală în orașul de pe Bega, ca urmare a invitației făcute de conducerea despărțământului Timișoara, era o recunoaștere a activității deosebite desfășurate de acest despărțământ¹.

Într-adevăr, despărțământul timișorean s-a impus rapid între despărțămintele fruntașe ale Asociațiunii, prin numărul mare de biblioteci populare înființate, prin ajutorul acordat școlilor confesionale, prin varietatea disertațiilor prezentate și nu în ultimul rând prin numărul membrilor săi. În același timp, ținerea celei de a patra adunări în Banat, într-o perioadă de timp de nici un deceniu, avea și semnificația unei importanțe speciale pe care Asociațiunea o acorda acestei provincii.

La 8 mai 1904 st.n., directorul despărțământului, avocatul Emanuil Ungurianu, printr-o scrisoare trimisă Comitetului Central de la Sibiu, invită Asociațiunea să-și țină adunarea generală în Timișoara². Scrisoarea fruntașului bănățean este prezentată Comitetului Central în ședința din 12 mai 1904 st. n., de către prim-secretarul Cornel Diaconovici, fiind primită cu multă satisfacție. În răspunsul trimis lui Ungurianu se cerea o propunere concretă pentru data ținerii acestei adunări³. Pentru că această propunere întârzie, în 9 iunie 1904 st.n., președintele Asociațiunii, Iosif Sterca Șuluțiu, trimite o nouă scrisoare avocatului timișorean, rugându-l să-i comunice data ținerii adunării, pentru a avea timpul necesar să obțină bilete cu reducere pentru delegații care călătoreau cu trenul⁴.

La 3/20 august 1904, Emanuil Ungurianu transmite Comitetului Central programul propus de către comitetul de organizare din Timișoara pentru zilele de 21 și 22 septembrie 1904⁵. Potrivit acestui program, reprezentanții Comitetului Central erau așteptați în ziua de 20 septembrie 1904. Tot atunci se organiza „seara de cunoștință” și o cină comună la hotelul „Principele de Coroană”. A doua zi, duminică, 21 septembrie, după oficierea serviciului religios avea loc prima ședință urmată de un banchet și un concert în sala mare a hotelului „Principele de Coroană”. Luni, 22 septembrie, urma să aibă loc cea

de a doua ședință a adunării, ședință festivă a secțiunilor științifice și literare și o „petrecere de joc”. Oaspeții care doreau cazare trebuiau să se adreseze până la 18 septembrie comisiei de cazare, condusă de avocatul Aurel Cosma.

În ședința Comitetului Central din 25 august 1904 st. n., prim-secretarul Cornel Diaconovici a propus și comitetul a acceptat să se distribuie gratuit mai multe publicații pentru săteni, cu ocazia adunării generale, avându-se în vedere numărul mare al membrilor, agenților și bibliotecilor despărțământului Timișoara. Astfel, urmau să fie trimise conducerii despărțământului 20 de exemplare din broșura „Caractere morale” de Ioan Popea, 20 de exemplare din „Nuvele și schițe” de Ioan Pop-Reteganul, 100 de exemplare complete din colecția de broșuri „Ionel” de V. Gr. Borgovanu, 20 de exemplare din „Igienă și școală” de Ilie Beu și din „Cartea sănătății” de Ștefan Erdélyi și 500 de exemplare din celelalte numere ale „Bibliotecii populare”, mai puțin răspândite în Banat⁶. În același timp, urma să se cumpere din veniturile pe anul 1903 ale fondului „Andrei Mureșanu”, 100 de exemplare din modele colorate de țesături românești editate de Minerva Cosma și să se trimită tot despărțământului Timișoara, avându-se în vedere faptul că în această zonă portul tradițional a suferit influențe străine și motivele naționale nu prea se mai găsesc în industria casnică. Distribuirea urma să o facă conducerea despărțământului timișorean, astfel ca toate bibliotecile să primească câte un exemplar din broșurile publicate de Asociațiune și fiecare comună arondată despărțământului câte un exemplar complet din colecția „Ionel” și din modelele de țesături românești.

În 1 septembrie 1904 st.n., comitetul de organizare lansa un apel („Rugare în interesul Asociațiunii”) adresat românilor din Timișoara și din localitățile arondate despărțământului timișorean. „Fiecare român știutor de carte – se consemnează în apel – trebuie să fie convins, că dacă noi nu vom sprijini instituțiunile noastre culturale, acelea de nimeni nu vor fi sprijinite, fiecare român știutor de carte trebuie acum să știe că instituțiunile noastre culturale nicicând n-au avut așa mare lipsă de sprijin material și că noi nicicând n-am fost așa de avizați de a ne apăra și susține cultura noastră națională ca acum”⁷. În acest sens, erau rugați „toți românii, femeii și bărbați, ca să binevoiască a se înrola între sprijinitorii Asociațiunii și a se înscrie ca membri”. Se precizau condițiile și taxele de înscriere pentru fiecare categorie de membri – 400 coroane pentru membrii fondatori, 200 coroane pentru cei pe viață, 10 coroane anual pentru cei ordinari și orice sumă pentru membrii ajutători. Doritorii urmau să se adreseze, până la ținerea adunării, directorului Institutului de Credit și Economii Timișana, Romulus Cărbăș, membru în comitetul de organizare și responsabilul secțiunii pentru înscrierea de noi membri. Apelul, așa cum se va vedea în raportul prezentat adunării, va avea ecou favorabil în rândul românilor din Timișoara și din localitățile învecinate⁸.

Un alt apel va fi lansat la 21 august/3 septembrie 1904 de către un grup de intelectuali din Torac, în cea mai mare parte membri ai despărțământului Asociațiunii din localitate: preoții Vichentie Petrovici, Paul Tempea și George Lupșa și învățătorii Petru Mihaiu, Nicolae Onciu, Georgiu Șerb, Iuliu Rașa etc. „Însuflețiți de ideea măreață urmărită de Asociațiune prin ridicarea poporului nostru la cultură și civilizațiune și prin acestea la bunăstare și mărire, apelăm la toată suflarea românească din Banat, dar în special la confracții noștri preoți și învățători ca îndemnând și poporul de a lua parte în număr cât mai mare, să se prezinte la numita adunare”⁹, se preciza în acest apel.

Ordinea de zi a celor două ședințe, programul manifestărilor organizate la Timișoara cu ocazia adunării generale, apelul comitetului de organizare și alte articole despre importanța adunării, vor fi publicate în paginile ziarelor și revistelor românești din Banat și Transilvania – „Drapelul”, „Concordia”, „Foaia diecezană”, „Transilvania”, „Telegraful român”, „Gazeta Transilvaniei”, „Tribuna”, „Răvașul”, „Unirea”, „Familia” etc. – dar și în săptămânalele „Poporul român” din Budapesta sau cotidianul de limbă germană „Temesvárer Zeitung”. În editorialul din 7/20 septembrie 1904, cu titlul „La Timișoara!”, gazeta sibiană „Telegraful român”, informându-și cititorii despre festivitățile de la Timișoara, îi îndemna pe bănățeni să se înroleze sub steagul Asociațiunii „căci e steagul apărării limbii și a legii strămoșești, moștenirea rămasă nouă de la înaintași”¹⁰. Un apel asemănător publica și „Poporul român”: „țărani și domni, să ne întâlnim baremi la adunările generale ale Astrei, mai ales atunci când se țin în astfel de centre românești ca Timișoara”¹¹. Prezentând în detaliu programul manifestărilor culturale de la Timișoara, cotidianul timișorean „Temesvárer Zeitung”, în numărul apărut chiar în ziua primei ședințe a adunării, salută „cu deschidere loială sărbătoarea culturală românească”¹².

Cea mai mare parte a delegaților au venit în Timișoara în cursul zilei de marți, 20 septembrie, din toate zonele Banatului și Ardealului, cu speranța că acolo se vor aborda probleme importante pentru mișcarea națională românească. „Și mers-a la Timișoara românul de la Brașov, bătut-a drumuri lungi și istovitoare sălăgianul, bihoreanul, ungureanul și tot bănățeanul cu trageră de inimă pentru treburile obștei, căci pe toți îi călăuzește un singur gând și dor: fericirea a toată suflarea românească”, consemna corespondentul unei publicații românești¹³. Seara au sosit și reprezentanții Comitetului Central: Liviu Leményi, desemnat să conducă ședințele adunării, Partenie Cosma, Miron Cristea, Nicolae Ivan, Vasile Bologa, Ioan F. Negruțiu, Cornel Diaconovici și Ioan Vătășan. „Mai rar atâta lume bună românească concentrată la un loc, ca acum la Timișoara – își informa cititorii cea mai importantă gazetă românească din Banat – Aici e întreg Banatul românesc reprezentat prin ce are mai bun”¹⁴. Peste ani, unul dintre participanți, gazetarul și omul politic Valeriu Braniște își va aminti de acea zi: „Venise lume și țară la

Timișoara. Tot ce a avut Banatul bun și select era aici”¹⁵. De aceea, seara de cunoștință a fost un moment mult așteptat, al întâlnirilor și reîntâlnirilor neprotocolare, fără discursuri, dar unde cu siguranță s-au discutat multe probleme, s-a făcut politică și s-au abordat și problemele mișcării naționale din Banat și Ardeal, inclusiv cele legate de tactica și strategia de acțiune. „Seara de cunoștință a fost caracterizată prin demnitate și intimitate, care dă aștor fel de ocaziuni ceva impunător”, consemna „Gazeta Transilvaniei” în numărul din 12/25 septembrie 1904.

Ziua de 21 septembrie a început pentru cei prezenți la adunare prin participarea la serviciul religios oficiat atât în biserica ortodoxă, de către protopopul Timișoarei Traian Putici, asistat de preotul militar Bugariu și de preotul Mateiu din Fabric, cât și în biserica greco-catolică, de către canonicul lugojean Ioan Boroș, asistat de Iacob Radu, vicarul Hațegului, protopopul George Trăilă din Timișoara și preoții Liviu Iancu din Visag și George Munteanu din Ghilad¹⁶. După oficierea serviciului religios a început prima ședință în sala festivă a hotelului „Principele de Coroană” sub președinția lui Liviu Leményi, împluternicitul Comitetului Central, fiind postul de președinte vacant, iar vicepreședintele neputând participa. Erau prezenți în prezidiu și Partenie Cosma, Cornel Diaconovici, Miron Cristea, Ioan F. Negruțiu, Nicolae Ivan, Eusebiu Roșca, Vasile Bologa și Ioan Vătășan. În sală se aflau personalități cunoscute în Banat: deputatul Aurel Vlad, Vasile Goldiș, Ștefan Ciceo-Pop, George Dobrin, Valeriu Braniște, Tiberiu și Caius Brediceanu, Sever Bocu, Aurel Cosma, Paul Rotariu, Constantin Burdia, președintele Comunității de avere din Caransebeș, protopopii Voicu Hamsea, Ioan Pepa, Sebastian Olariu, Ioan Pinciu, George Trăilă și Pavel Miulescu, avocații Ștefan Petrovici din Lugoj, Alexandru Marta din Lipova, Mihai Gropșianu din Oravița, Nestor Oprean din Sînnicolau Mare, Iuliu Coste din Ciacova, Constantin Manea din Făget etc.¹⁷.

Ședința a început printr-un discurs ținut de Liviu Leményi, prin care își exprima satisfacția că a fost delegat să reprezinte Asociațiunea tocmai într-o adunare generală ținută în Banat, locul unde „s-a născut prima mișcare pentru cultivarea poporului român și a limbii române” și a luat ființă „primul institut pedagogic din care au purces apostolii învățători”, prin munca cărora s-a redus simțitor numărul celor ce nu cunoșteau tainele slovelor¹⁸. Și asta într-o perioadă vitregă, când școlile confesionale românești se confruntau cu mari greutăți, iar Biserica Ortodoxă se afla sub ierarhie străină. Prin programul său cultural, Asociațiunea urmărea, în opinia vorbitorului, „ca și poporul nostru în limba sa și prin limba sa în nobilă frățească emulațiune cu celelalte popoare, spre binele patriei comune, să ocupe pe teren cultural locul acela demn, la care de Providență e chemat conform însușirilor sale”¹⁹.

După deschiderea adunării, a luat cuvântul avocatul Emanuil Ungurianu, directorul despărțământului Timișoara, rostind cu această ocazie „cel mai grandios discurs ce am auzit de pe buzele acestui mare dascăl al nostru”... discurs, pe care ar trebui fiecare român să-l citească și recitească ca un fel de rugăciune de dimineață înainte de a se apuca de lucru”, cum va aprecia, peste ani, Valeriu Braniște, prezent și el la acea adunare²⁰. Subliniind importanța culturii în asigurarea progresului unui popor, Ungurianu îndemna să se țină cont și „de spiritul timpului”, pentru că un popor, oricât ar fi „de idealist, dacă nu se nizuiește să ajungă și la bunăstare materială, dacă nu se nizuiește să se întărească și în avere, dacă pe moșiile și pământul moștenit de la părinții lui se lătesc și întăresc alte neamuri”, va fi condamnat la înapoiere²¹. Cu alte cuvinte, „în zadar vom cânta noi <Deșteaptă-te române!>, dacă alte neamuri vor cumpăra holdele și moșiile românilor”, adaugă vorbitorul. De aceea, continua Ungurianu, „acum nu mai e destul din idealism să zicem să ne păstrăm și [să] apărăm limba și legea strămoșească; acum, dacă voim să trăim și să trăim pe acest pământ, unde au trăit și strămoșii noștri, trebuie să zicem: să ne păstrăm și [să] apărăm limba, legea și moșia”²². Prin urmare, programul Asociațiunii trebuia să aibă nu numai o componentă culturală ci și una economică. Era acesta crezul directorului despărțământului Timișoara, dar și al altor conducători de despărțăminte, într-o perioadă când societatea românească se afla într-un proces complex de evoluție economică, ce reprezenta, alături de renașterea culturală, dimensiunea socială a emancipării naționale a românilor din Banat și Ardeal²³. Nu întâmplător, în raportul Comitetului Central prezentat în fața Adunării Generale de la Timișoara se menționa că jumătate din prelegerile ținute în anul de activitate 1903/1904 au tratat probleme economice, având subiecte dintre cele mai diverse: „Cultura câmpului și grădinii”, „Despre cultura pomilor”, „Despre albinărit”, „Despre gunoiera pământului”, „Semintele plantelor”, „Stărpirea păduchelui lănos”, „Sărăcia și neștiința”, „Rolul industriei și comerțului la românii din despărțământul Timișoara”²⁴.

În numele Societății pentru fond de teatru român, avocatul lugojean George Dobrin și-a exprimat satisfacția pentru extinderea activității Asociațiunii în Banat, mulțumind în același timp pentru sprijinul acordat de Asociațiune societății pe care el o reprezenta la adunarea de la Timișoara și subliniind necesitatea conjugării eforturilor pentru promovarea culturii române²⁵.

Mesajul de salut din partea Asociației naționale arădane pentru cultura poporului român a fost transmis de către Nicolae Oncu. „Una suntem în limbă, - opina vorbitorul - una suntem în sentimente și un singur și sublim scop avem cu toții: cultura limbii și a literaturii române, singura cale și unicul mijloc, prin care se manifestă, se afirmă și trăiește un popor”²⁶. Pentru ca activitatea acestor asociații „să îndrepte pașii neamului nostru pe calea păcii, pe calea luminilor, a adevărului și

a frumosului”, vorbitorul îl chema pe „românul care se numește român și are o scânteie de iubire în pieptul său” să susțină programul celor două asociații culturale.

Conform procedurii obișnuite, la propunerea lui Aurel Cosma, s-au ales comisiile de lucru: pentru examinarea raportului general; pentru examinarea cheltuielilor pe anul 1903 și a proiectului de buget pentru anul 1905 și pentru înscrierea de membri. Deoarece Comitetul Central își încheiase mandatul de trei ani, președintele adunării a propus și alegerea unei comisii de candidare pentru noul comitet central²⁷.

Epuizându-se problemele primei ședințe, organizatorii au dat un banchet în cinstea oaspeților. Meniul oferit s-a bucurat de aprecierea participanților: potage St. Germain, estugeron sauce tartare, croquette de gibier, sauce pomrado, alojan de boeuf garni, dindon et poulard, salate, parfait, dessert. Nu au lipsit nici obișnuitele toasturi. Liviu Leményi a toastat pentru „Maiestatea Sa împăratul și regele nostru Francisc Iosif”, ocazie cu care s-a petrecut și un incident mult comentat în presa maghiară. Taraful prezent în sală a refuzat să cânte imnul oficial, interpretând în schimb „Deșteaptă-te române!”. Emanuil Ungurianu a toastat pentru Comitetul Central și pentru președintele adunării, Partenie Cosma, pentru directorul despărțământului Timișoara, Aurel Cosma, pentru oaspeți, Nicolae Ivan, pentru reprezentanții Societății pentru fond de teatru român și Asociației naționale arădane pentru cultura poporului român, Nicolae Oncu pentru femeia română, Rubin Patiția pentru „tinerime”, iar Aurel Vlad, pentru poporul român²⁸. Manifestările culturale s-au încheiat seara cu un concert ce includea piese reprezentative din creația compozitorilor Arthur Rubinstein („Sonată pentru violină și pian”), Charles Gounod („Ave Maria” și „Serenadă”), Franz Liszt („Rigoletto” și „Spinnerlied”); Petru Elinescu („Fantasie română”), Edvard Grieg („Așteptarea”), Jakob Liebmann Meyerbeer („Hughenoții”), Fryderyk Chopin („Polonaise”), Gheorghe Dima („Mugur, mugurel” și „Sub fereastra mândrei mele”) etc.²⁹.

A doua ședință, din ziua de 22 septembrie, a început prin citirea telegramelor de felicitare adresate de mitropolitul Sibiului, Ioan Meșianu, episcopul Caransebeșului, Nicolae Popea, Alexandru Mocioni, George Pop de Băsești, redacția gazetei „Foaia poporului”, despărțământul Blaj, românii din Deva etc.³⁰. A urmat prezentarea raportului comisiei pentru examinarea activității Comitetului Central în anul 1903. Potrivit acestui raport prezentat de Valeriu Braniște s-a reușit finalizarea „Enciclopediei Române”, lucrare de referință coordonată de Cornel Diaconovici și s-au făcut pași importanți în amenajarea Muzeului Asociațiunii. Exprimându-și satisfacția pentru realizarea „Enciclopediei Române”, Valeriu Braniște propunea să li se aducă mulțumiri tuturor celor care și-au dat concursul pentru realizarea acestei opere fundamentale, „care acum zece ani părea încă o

utopie ridicolă”³¹. Raportorul constata cu bucurie creșterea numărului membrilor Asociațiunii, făcând un apel către cei prezenți la adunare pentru a acorda o atenție deosebită acestei probleme. El se oprește și asupra tipăriturilor Asociațiunii și a bibliotecilor populare, pledând nu pentru ediții de lux și mobilier costisitor, ci pentru cărți ieftine dar pline de învățături, care să fie un îndreptar pentru românul de pretutindeni. Sarcini deosebite reveneau din această perspectivă și prelegerilor populare care trebuiau ținute de către oameni competenți și structurate pe problemele folositoare oamenilor de rând³². În despărțăminte, conform raportului, s-au ținut 40 de prelegeri populare și s-au organizat 108 biblioteci. Despărțămintele Brașov și Timișoara au desfășurat o activitate ce poate servi drept model pentru celelalte despărțăminte. Luându-se la cunoștință despre demisia lui Alexandru Mocioni din funcția de președinte al Asociațiunii, pe motive de sănătate, Comitetul Central a propus și adunarea a hotărât alegerea acestuia ca președinte de onoare. Se recunoșteau astfel meritele fruntașului bănățean în sprijinirea și conducerea Asociațiunii. Din aceleași considerente, Partenie Cosma, membru în Comitetul Central timp de 25 de ani fără întrerupere, și Iosif Vulcan, președintele secțiunii literare, au fost aleși membri de onoare ai Asociațiunii³³.

Raportorul comisiei de înscriere de noi membri, Romulus Cărăbaș, informa adunarea că s-au înscris 53 de membri, încasându-se 5 540K, sumă ce depășea averea celor mai multe despărțăminte ale Asociațiunii³⁴. Dintre membrii înscrși, 7 erau fondatori – băncile „Victoria” din Arad și „Timișana” din Timișoara, Constantin Burdia din Caransebeș, George Breban din Ghilad și avocații Nestor Oprean din Sînnicolau Mare, Isidor Pop din Lugoj și Mihai Ardelean din Timișoara – 12 pe viață – băncile „Coroana” din Timișoara și „Ligediana” din Ligid, Aurel Vlad din Orăștie, George Dobrin din Lugoj, Lucia și Aurel Cosma din Timișoara, Mihai Gropșianu din Oravița, Ioan Tuducescu din Lipova etc. – și 34 de membri ordinari – băncile „Chizetana” din Chizătău, „Bănățeană” din Bucovăț, „Pădureana” din Ligid și „Ciacovana” din Ciacova, avocații Ioan Budințan din Bocșa Montană, George Ardelean și Lucian Georgevici din Timișoara, Petru Călțunariu din Orșova, Constantin Manea din Făget, Iuliu Coste din Ciacova și Constantin Lazăr din Recaș, preoții Teodor Ianeș din Bencec, Lucian Sepețian din Chizătău, Nicolae Martinovici din Topolovău Mare, Ioan Pop din Ghiroda, George Treta din Cebza, Ioan Ionescu din Jebel, Ioan Sfercoci din Visag etc.³⁵. În urma înscrierii acestor membri, despărțământul timișorean avea atunci cel mai mare număr de membri dintre toate despărțământele Asociațiunii. În același timp, cele 8 bănci înscrise în despărțământul Timișoara vor avea un rol important în susținerea materială a multor acțiuni culturale derulate de conducerea despărțământului în anii următori.

Ultima problemă importantă rezolvată în această ședință a fost alegerea unei noi conduceri a Asociațiunii pentru o perioadă de trei ani: președinte, Iosif Șterca Șuluțiu, vicepreședinte, Atanasie M. Marienescu și membri în Comitetul Central: Partenie Cosma, Ambrosie Chețan, Corneliu Diaconovici, Nicolae Ivan, Liviu Leményi, Iuliu Muntean, Ioan F. Negruțiu, Ioan Papiu, Ilarion Pușcariu, Eusebiu R. Roșca, Octavian Russu și Nicolae Togan. Membri supleanți au fost aleși: Ilie Beu, Vasile Bologa, Arsenie Bunea, Miron Cristea, Gavril Precup și Romul Simu³⁶.

După masa de prânz s-a ținut ședința festivă a secțiunilor științifice și literare în sala mică a hotelului „Principele de Coroană”. În cadrul acestei ședințe s-au citit două disertații de către Iosif Blaga („Principiile artei moderne”) și Iosif Popovici („Dialectele române”). În disertația sa, Iosif Blaga definește arta, îi stabilește originile, oprindu-se asupra importanței sale. După ce face o incursiune în istoria diferitelor curente artistice, se oprește asupra realismului și naturalismului³⁷. Iosif Popovici, lector de limba română la Facultatea de Filosofie din Viena, trece în revistă dialectele limbii române vorbite atât în nordul cât și în sudul Dunării: daco-român, istro-român și macedo-român, vorbind despre originea, caracteristicile și importanța lor pentru studiul limbii române. Cu ajutorul a numeroase exemple, dialectologul bănățean demonstrează legătura organică existentă între aceste dialecte³⁸.

Programul manifestărilor prilejuite de Adunarea Generală a Asociațiunii s-a încheiat prin organizarea unui concert, urmat de un bal dat în cinstea oaspeților.

Adunarea de la Timișoara s-a bucurat de o atenție specială atât din partea presei românești, cât și din partea presei maghiare și germane. Prestigioase publicații și-au trimis redactori sau colaboratori la Timișoara: „Drapelul” (Valeriu Braniște), „Gazeta Transilvaniei” (Zaharia Bârsan), „Tribuna” (Sever Bocu), „Unirea” (Gavril Precup), „Gazeta de duminică” (Emil Isac), „Poporul român” (Dimitrie Birăuțiu), „Luceafărul” (Octavian Tăslăuanu), „Süngerische Reform” (Gaicser Romulus), „Délmagyarországi Közlöny” (Weiss Aladár), „Temesvárer Zeitung” (Kordini Istvan) etc.

Majoritatea articolelor publicate erau elogioase, considerând adunarea drept o reușită a Asociațiunii. Gazeta „Tribuna” consemna: „Manifestațiunea culturală din Timișoara, va ilustra desigur una dintre cele mai frumoase pagini ale istoriei vieții noastre naționale. A fost o sărbătoare. Impozantă și neuitată sărbătoare”³⁹. Apreciind „că tot ce are Banatul mai bun și mai distins a luat parte la Adunarea Generală a Asociațiunii”, gazeta sibiană „Telegraful român” considera „că adunarea din acest an a Asociațiunii a fost una din cele mai succese”⁴⁰. Sub impresia celor trăite la Timișoara, Octavian Tăslăuanu scria în revista culturală „Luceafărul” din Budapesta: „Metropola de odinioară a Banatului timișan de pe vremuri, îmbrăcase o față mai veselă, era parcă mai mândră, văzând atâta viață

românească; chiar și Timișul de mai la vale se înalță curios din trupu-i de unde să asculte potopul de vorbă românească din toate părțile”⁴¹. O altă publicație românească ce apărea la Budapesta, „Poporul român”, a acordat o mare atenție manifestărilor de la Timișoara: a popularizat din timp programul acestor manifestări, a făcut apel la cititorii săi pentru a participa la adunare, a apreciat strădaniile comitetului de organizare etc.⁴². „Era de prevăzut succesul cel mare, ce l-a avut Asociațiunea la Timișoara – consemna <Gazeta Transilvaniei> - Totul a fost impozant și toate s-au petrecut într-o atmosferă solemnă. Seara de cunoștință a fost caracterizată prin demnitatea și intimitatea care dă acestor fel de ocaziuni ceva impunător”⁴³. Aprecieri elogioase face și revista „Transilvania”: „Precum adunările memorabile, ținute la 1896 în Lugoj, la 1900 în Băile-Herculane și la 1902 în Oravița, tot astfel și ultima adunare generală care a avut loc la 21 și 22 septembrie a[nul] c[urent] în vechia capitală a Banatului, în istoricul oraș Timișoara, a dat dovezi eclatante despre însuflețirea și priceperea românilor din această parte a țării pentru idealurile lor național-culturale, despre interesul viu ce societatea noastră cultă îl păstrează înaintării poporului nostru și despre abnegațiunea și nobila libertate cu care urmărește acest scop”⁴⁴. Cu nedisimulată satisfacție, se aprecia buna colaborare existentă între Asociațiune și cele două „societăți surori” – Asociația arădană și Societatea pentru fond de teatru român – „prin participarea oficială a acestor societăți la adunările generale ale Asociațiunii și prin modul cum activitatea acestora este apreciată și sărbătorită de reprezentanții societăților surori”⁴⁵. Această solidaritate culturală românească, era expresia programului formulat de Alexandru Mocioni la Adunarea Generală a Asociațiunii de la Oravița și în același timp putea constitui un exemplu și un îndemn pentru mișcarea națională românească din Ardeal și Banat. În schimb, și „Transilvania”, ca de altfel și alte publicații românești, își exprima regretul și nedumerirea față de absența episcopilor din Caransebeș, Lugoj și Arad. La încheierea adunării, Liviu Leményi își exprima părerea de rău față de neparticiparea arhierilor la manifestările de la Timișoara cu atât mai mult cu cât exista o tradiție în a sprijini toate acțiunile importante ale Asociațiunii și o identitate de scopuri: „Între problemele noastre și între ale bisericii nu este nici o deosebire. Atitudinea aceasta a lor însă ne este de-a dreptul păgubitoare, căci ei prin această retragere par a justifica întrucâtva bănuielile răuvoitorilor noștri, calomniile că noi sub masca culturii am urmărit și alte scopuri”⁴⁶.

În paginile unor publicații – „Concordia”, „Răvașul”, „Libertatea”, „Luceafărul” etc. – au apărut articole critice la adresa organizatorilor pentru modul în care s-a făcut primirea oaspeților și s-a conceput programul manifestărilor culturale. Aceste articole se datorau unor interese ascunse și opinii diferite privind organizarea unei adunări generale, dar și unei insuficiente cunoașteri a realităților

Timișoarei. Într-un oraș multiethnic și pluricultural, în care românii reprezentau aproximativ 10,5%⁴⁷, era imposibil să fie derulate manifestări naționale cu impact imediat. De aceea s-a renunțat la primirea festivă, în gară, a Comitetului Central, la discursuri patetice și la serbări populare. În schimb, absența corurilor din programul manifestărilor culturale și a pieselor românești din concertul dat în cinstea invitaților a justificat atitudinea critică a unor publicații românești. „Ca să fim sinceri – consemna gazeta „Drapelul” – trebuie să spunem că mulți din oaspeții veniți au rămas surprinși citind programul concertului, căci deh, oamenii au venit la Banat în țara cântării, care numără peste o sută de coruri active românești, și s-au așteptat ca bănățenii să dea cu ocaziunea aceasta o probă despre ce pot și ce prestau în arta națională a cântării. Când acolo, nici umbră de Banat în programul alcătuit cam după șablonul prea general și lipsit cu totul de caracterul local”⁴⁸. Aceeași nedumerire și-o exprima și Octavian Tăslăuanu într-u articol publicat în „Luceafărul”: „Programul concertului a fost cam monoton și lipsa de coruri nu o putem ierta. Spun sincer, eu m-am dus să aud vestitele coruri din Banat, dar fost-am în Roma și n-am văzut pe Papa”⁴⁹. Aceste neajunsuri ale organizatorilor erau însă mult exagerate de gazeta timișeană „Controla”, care aprecia foarte tranșant că Adunarea Generală de la Timișoara „a fost una dintre cele mai nesuccese adunări ale Asociațiunii”⁵⁰. Atitudinea bisăptămânalului timișorean de orientare proguvernamentală și de susținere a activismului politic se datora ostilității declarate față de Emanuil Ungurianu și Aurel Cosma.

Manifestările de la Timișoara au trezit în mod justificat și interesul presei maghiare și germane – „Magyarország”, „Egyertetés”, „Magyar Szó”, „Aradi Közlöny”, „Temesvári Hirlop”, „Pesti Napló”, „Temesvárer Zeitung”, „Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt” etc. – ce a avut o atitudine foarte diferită, de la aprecieri favorabile până la poziții de ostilitate și condamnare. Cea mai mare atenție a acordat-o Adunării de la Timișoara cotidianul timișorean „Temesvárer Zeitung”. Toate momentele importante ale manifestărilor de la Timișoara, ecoul acestor manifestări, inclusiv reacția unor publicații maghiare față de modul în care comitetul de organizare a conceput întregul program, vor fi prezentate în cinci articole dedicate acestui eveniment. Cu o zi înaintea începerii adunării, „Temesvárer Zeitung” consemna: „Măine începe aici adunarea anuală a societății culturale române, căreia i s-a atribuit, după inițialele numelui său oficial, pe scurt, numele <Astra>... este pentru prima dată când această asociație își ține ședințele la Timișoara, de aceea ne putem face o opinie, o judecată despre lucrările conferinței și țelurile ei doar ulterior, după desfășurarea lor. Pare că aici este vorba de o propagandă pașnică și strigătele de Casandră ale opiniei oficiale ungurești, devenite bănuitoare în urma mai multor incidente – și care prevede și în zilele <Astrei> de la Timișoara, o demonstrație naționalistă – nu sunt, de data aceasta, justificate”⁵¹.

Cotidianul timișorean aprecia tonul echilibrat al discursurilor ținute în diferite momente ale adunării, considerând că „banchetul a decurs într-o ambianță însuflețită”, iar concertul a constituit „momentul de strălucire a zilelor românești de la Timișoara”⁵². Sub titlul „Ecouri la zilele <Astreii>”, „Temesvárer Zeitung” a publicat chiar o consistentă replică dată de comitetul de organizare față de atacurile apărute în unele publicații maghiare⁵³. Aceeași replică o publică și gazeta maghiară „Temesvári Hirlop” în numărul din 29 septembrie 1904, apreciind însă, că Asociațiunea „nu poate fi simpatizată de noi în activitatea ei”, mai mult, „trebuie să o urmărim cu cea mai mare atenție. Am făcut acest lucru și cu ocazia ultimei ei întruniri”⁵⁴. Într-adevăr, așa cum relatează „Gazeta Transilvaniei”, „ca la comandă, ziarele maghiare încep să [se] agite într-un mod cum rar s-a mai văzut contra așezămintelor bisericești și culturale ale românilor”⁵⁵.

În numărul din 22 septembrie 1904 st.n., gazeta de orientare Kossuthistă „Egyertetés” se ocupă pe trei coloane de Asociațiune și de alte societăți culturale ale românilor, numindu-le organe de „propagandă valahă” generatoare de acțiuni ostile statului maghiar. Proteste vehemente venite atât din partea comitetului de organizare, cât și din partea gazetelor „Tribuna” și „Gazeta Transilvaniei”, a stârnit un articol publicat de Nicolae Bartha în „Magyarország” din 25 septembrie 1904 st.n. Autorul articolului își exprimă nemulțumirea pentru că organizatorii au înlăturat însemnele maghiare din sala de ședințe, Liviu Leményi a toastat numai pentru împăratul Austriei, nu și pentru regele Ungariei, iar „oamenii Asociațiunii n-au tolerat cântece maghiare, n-au jucat dansuri maghiare (sic!) și au cântat imnul austriac”. Mai mult, Nicolae Bartha cerea ministrului de Interne „să cerceteze cazul și dacă e adevărat ceea ce s-a raportat tuturor ziarelor noastre, să desființeze Asociațiunea, fiindcă conducerea ei semidocă și spiritul ei păcătos nu este acomodat a răspândi cultura în patria noastră”⁵⁶. Replica comitetului de organizare demontează această acuzație arătând că s-a toastat pentru „Maiestatea Sa împăratul și regele nostru Francisc Iosif”, iar pentru evitarea unor cheltuieli prea mari s-a renunțat la orice pavoazare a localului⁵⁷. O altă publicație maghiară, gazeta „Magyar Szó”, considera că astfel de manifestări ca cele de la Timișoara au rolul să „țină pururi vie ura trecutului și prin aceasta să asigure separatismul deplin”⁵⁸. În realitate, așa cum aprecia și „Gazeta Transilvaniei”, numai 2-3 publicații maghiare au avut o atitudine ostilă, celelalte mulțumindu-se doar a consemna evenimentul. În schimb, „Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt” și-a manifestat simpatia pentru „năzuințele de cultură română, fiindcă acestea înseamnă muncă cinstită și de aceea dobândesc respectul nostru”⁵⁹.

Dincolo de entuziasmul participanților și importanța hotărârilor luate, adunarea a avut și o semnificație aparte pentru mișcarea națională românească. Desfășurată într-o perioadă în care confruntarea dintre activiști și pasiviști ajunsese

aproape de deznodământul final, adunarea a avut un rol important în adoptarea deciziei de trecere la activismul politic⁶⁰. Nu întâmplător gazeta „Tribuna” din Arad, susținătoare fără rezerve a activismului⁶¹, publică cu câteva săptămâni înaintea adunării de la Timișoara articolul de fond „Reorganizarea Partidului Național Român”, o adevărată pledoarie pentru promovarea tacticii activiste în mișcarea națională românească: „Rezultatele pasivității le simțim cu toții – și azi cred că nu mai e nimeni care să susțină că un grup poate să-și dobândească și apere drepturile sale prin rezistența pasivă, care nu e eficace decât în anumite împrejurări excepționale”⁶². Amplul articol redacțional, de o pagină și jumătate se încheia cu un mesaj clar: „Activitățile și luptele politice conduse cu zel și susținute de o organizație serioasă care să cuprindă tot poporul român din patrie, pot să ne scoată din amorțeala și slăbiciunea la care ne-a condus fatal pasivitatea nefastă, la care am fost condamnați atâta timp”⁶³. Nu este întâmplător nici interesul manifestat pentru Adunarea Generală a Asociațiunii de la Timișoara și de către alte publicații românești adevrate ale activismului politic: „Concordia”, „Libertatea”, „Luceafărul” „Poporul român”, „Telegraful român” etc. Aceeași semnificație o avea și prezența la adunare a unor fruntași ai mișcării naționale reprezentanți ai grupurilor activiste din Orăștie și Arad: Aurel Vlad, Vasile Goldiș, Ștefan Ciceo-Pop, Sever Bocu, Nicolae Oncu etc. În discursul rostit la banchetul organizat în cinstea participanților la adunarea de la Timișoara, Aurel Vlad, ales în 1903 deputat în parlamentul de la Budapesta din partea cercului electoral Dobra, cerea deschis schimbarea tacticii mișcării naționale române, pentru că în ceea „ce privește iubirea de neam între noi și bătrâni nu este nici o deosebire”, dar în „împrejurări schimbate credem însă că trebuie să ne schimbăm și noi tactica”⁶⁴. Cu siguranță, în seara de cunoștință și cu ocazia altor activități incluse în programul adunării s-a discutat și problema promovării activismului politic în cadrul mișcării naționale române. Pentru a sonda și reacția bănațenilor, după adunare, în zilele de 25-27 septembrie 1904, Aurel Vlad și Dimitrie Birăuțiu, redactorul gazetei „Poporul român” au întreprins un turneu politic în județul Caraș-Severin. La adunările populare din Răcăjdia, Sasca Montană și Berliște s-a exprimat dorința românilor din această zonă de a sprijini candidații naționali în alegerile parlamentare⁶⁵.

Cu toate că problemele legate de strategia mișcării naționale nu au fost abordate în mod deschis și reprezentanții presei maghiare și ai celei germane au înțeles semnificația adunării de la Timișoara. În numărul din 2 octombrie 1904 st.n. „Magyar Szó” aprecia că adunarea „a avut o misiune politică”. „Cine, oare, poate spune că <Astra>, asociația românească literară și de cultură, care și-a încheiat adunarea generală anuală, nu face politică națională, chiar dacă s-a înfășurat în mantia culturii onorabile?”, se întreba gazeta „Aradi Közlöny”, într-un articol reprodus și de către „Temesvárer Zeitung”. „În timp ce românii simulează

pasivitatea și arată inactivitatea în politică – continuă articolul - <Astra> și filialele sale și-au continuat lucrările... Datele despre activitatea <Astrei>, devenite publice la Timișoara, o demonstrează. <Astra> are 48 de filiale, între altele la Caransebeș, Lipova, Lugoj, Panciova, Bocșa, Timișoara, Vârșeț etc. <Astra> vrea să înființeze între altele și un muzeu național românesc”⁶⁶. În încheierea articolului cititorii erau informați că la adunarea de la Timișoara s-a discutat și despre necesitatea tipăririi unui dicționar al localităților din Ungaria locuite de români. Or, acest lucru nu putea avea „alt scop, decât să se opună legii de maghiarizare a numelui localității”, aprecia în mod just articolul menționat. Într-adevăr, un astfel de dicționar va fi editat de Asociațiune în anul 1909⁶⁷.

Prin multitudinea problemelor abordate, prin semnificația deciziilor luate, Adunarea Generală a Asociațiunii din anul 1904 a fost una dintre cele mai importante manifestări naționale ale românilor din Banat și Transilvania premergătoare reluării activității electorale.

NOTE

¹ *Transilvania*, an. XXXV, nr. IV-V, septembrie-octombrie, 1904, p. 151

² Direcția județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond *Astra*, doc. 466, f. 2 (în continuare: D.J.S.A.N...)

³ *Ibidem*, f. 1

⁴ *Ibidem*, f. 3

⁵ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 849/1904, f. 2; vezi și *Transilvania*, an. XXXV, septembrie-octombrie, 1904, p. 288; *Drapelul*, an. IV, nr. 93 din 12/25 august 1904; *Foaia poporului*, an. XII, nr. 55 din 22 august/4 septembrie 1904

⁶ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei*, 1904, f. 65-66

⁷ *Drapelul*, an. IV, nr. 98 din 24 august/6 septembrie 1904; vezi și *Tribuna*, Arad, an. VIII, nr. 161 din 25 august/7 septembrie 1904; *Telegraful român*, an. LII, nr. 92 din 26 august/8 septembrie 1904; *Gazeta Transilvaniei*, an. LXVII, nr. 189 din 27 august/9 septembrie 1904; *Unirea*, an. XIV, nr. 37 din 10 septembrie 1904 st. n.

⁸ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1025/1904, f. 121-122

⁹ *Gazeta Transilvaniei*, an. LXVII, nr. 195 din 3/16 septembrie 1904

¹⁰ *Poporul român*, an. LII, nr. 97 din 7/20 septembrie 1904

¹¹ *Poporul român*, Budapesta, an. IV, nr. 35 din 29 august/11 septembrie 1904. În realitate, Timișoara nu era un centru al românilor, care la începutul secolului al XX-lea se aflau în minoritate.

¹² *Temesvárer Zeitung*, an. LIII, nr. 215 din 21 septembrie 1904 st.n.

¹³ *Poporul român*, an. IV, nr. 38 din 26 septembrie/9 octombrie 1904

¹⁴ *Drapelul*, an. IV, nr. 105 din 9/22 septembrie 1904

¹⁵ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 225

¹⁶ *Drapelul*, an. IV, nr. 105 din 9/22 septembrie 1904

¹⁷ *Tribuna*, Arad, an. VIII, nr. 173 din 12/25 septembrie 1904

¹⁸ *Transilvania*, an. XXXV, nr. 4-5, septembrie-octombrie 1904, p. 153; vezi și *Drapelul*, an. IV, nr. 105 din 9/22 septembrie 1904; *Telegraful român*, an. LII, nr. 99 din 14/27 septembrie 1904; *Foaia poporului*, an. XII, nr. 39 din 19 septembrie/2 octombrie 1904

¹⁹ *Transilvania*, an. XXXV, nr. 4-5, septembrie-octombrie 1904, p. 153

²⁰ *Voința Banatului*, Timișoara, an. III, nr. 34 din 26 august 1923; vezi și Valeriu Braniște, *op.cit.*, p. 225

- ²¹ *Transilvania*, an XXXV, nr. 4-5, septembrie-octombrie 1904, p. 155-157; vezi și *Drapelul*, an. IV, nr. 105 din 9/22 septembrie 1904; *Foaia diecezană*, an. XIX, nr. 37 din 12 septembrie 1904 st.n.; *Foaia poporului*, an. XII, nr. 39 din 19 septembrie/2 octombrie 1904; *Telegraful român*, an. LII, nr. 102 din 23 septembrie/6 octombrie 1904
- ²² Radu Păiușan, *Mișcarea Națională din Banat și Marea Unire (1859-1919)*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 77; Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungurianu 1845-1929*, Timișoara, Edit. Mirton, 1996, p. 14
- ²³ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 222
- ²⁴ *Analele Asociațiunii...*, nr. 4, iulie-august 1904, p. 77; *Gazeta Transilvaniei*, an. LXVII, nr. 205 din 17/30 septembrie 1904
- ²⁵ *Drapelul*, an. IV, nr. 105 din 9/22 septembrie 1904; vezi și *Familia*, an. XL, nr. 37 din 12/25 septembrie 1904, p. 453-454
- ²⁶ *Transilvania*, an. XXXV, nr. 4-5, septembrie-octombrie 1904, p. 160
- ²⁷ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1025/1904, f. 116
- ²⁸ *Tribuna*, an. VIII, nr. 174 din 14/27 septembrie 1904
- ²⁹ *Drapelul*, an. IV, nr. 105 din 9/22 septembrie 1904; vezi și *Temesvárer Zeitung*, an. 53, nr. 215 din 21 septembrie 1904 st.n.
- ³⁰ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1025/1904, f. 118
- ³¹ *Drapelul*, an. IV, nr. 106 din 11/24 septembrie 1904
- ³² *Ibidem*
- ³³ *Analele Asociațiunii...*, nr. 4, iulie-august 1904, p. 71-73
- ³⁴ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1025/1904, f. 121-122
- ³⁵ *Ibidem*
- ³⁶ *Ibidem*
- ³⁷ *Transilvania*, an. XXXV, nr. 6, noiembrie-decembrie 1904, p. 202-217
- ³⁸ *Ibidem*
- ³⁹ *Tribuna*, an. VIII, nr. 173 din 12/25 septembrie 1904; vezi și Vasile Dudaș, *Pavel Rotariu*, Timișoara, Edit. Excelsior art, 2002, p. 105
- ⁴⁰ *Telegraful român*, an. LII, nr. 99 din 14/27 septembrie 1904
- ⁴¹ *Luceafărul*, Budapesta, an. III, nr. 18 din 15 septembrie 1904 st.v., p. 307
- ⁴² „Poporul român”, an. IV, nr. 35 din 29 august/11 septembrie 1904, nr. 38 din 19 septembrie/2 octombrie 1904
- ⁴³ *Gazeta Transilvaniei*, an. LXVII, nr. 201 din 11/24 septembrie 1904
- ⁴⁴ *Adunarea Generală de la Timișoara în Transilvania*, an. XXXV, nr. 4-5, septembrie-octombrie 1904, p. 149
- ⁴⁵ *Ibidem*
- ⁴⁶ *Tribuna*, an. VIII, nr. 174 din 14/27 septembrie 1904
- ⁴⁷ *Recensământul din 1900. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Cluj-Napoca, Edit. Staff, 1999, p. 567; vezi și Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, Edit. Mirton, 2002, p. 150
- ⁴⁸ *Drapelul*, an. IV, nr. 106 din 11/24 septembrie 1904
- ⁴⁹ *Luceafărul*, an. III, nr. 18 din 15 septembrie 1904 st.v., p. 307
- ⁵⁰ *Controla*, an. X, nr. 69 din 29 septembrie 1904
- ⁵¹ *Temesvárer Zeitung*, an. 53, nr. 215 din 21 septembrie 1904 st.n.
- ⁵² *Idem*, nr. 217 din 23 septembrie 1904
- ⁵³ *Idem*, nr. 218 din 24 septembrie 1904
- ⁵⁴ *Temesvári Hirlop*, Timișoara, an. II, nr. 235 din 29 septembrie 1904
- ⁵⁵ *Gazeta Transilvaniei*, an. LXVIII, nr. 203 din 14/27 septembrie 1904
- ⁵⁶ *Ibidem*
- ⁵⁷ *Temesvárer Zeitung*, an. 53, nr. 219 din 25 septembrie 1904 st.n.
- ⁵⁸ *Gazeta Transilvaniei*, an. LXVII, nr. 201 din 11/24 septembrie 1904
- ⁵⁹ *Idem*, nr. 207 din 19 septembrie/2 octombrie 1904

⁶⁰ Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania. 1900-1914*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1986, p. 65; vezi și Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat 1881-1918.*, Timișoara, Edit. Antip, 1994, p. 161; Vasile Dudaș, *Aurel Cosma (1867-1931)*, Timișoara, 1998, p. 36-38

⁶¹ Vasile Popeangă, *Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, Edit. Facla, 1978, p. 136-140; vezi și Radu Păiușan, *op.cit.*, p. 40-42

⁶² *Reorganizarea Partidului Național Român în „Tribuna”*, an. VIII, nr. 151 din 11/24 august 1904

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ *Libertatea*, an. III, nr. 38 din 18 septembrie/1 octombrie 1904

⁶⁵ *Tribuna*, an. VIII, nr. 178 din 21 septembrie/4 octombrie 1904

⁶⁶ *Temesvárer Zeitung*, an. 53, nr. 218 din 24 septembrie 1904 st.n.

⁶⁷ *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Ungaria*, de Silvestru Moldovan și Nicolae Togan, Sibiu, Edit. Asociațiunii, 1909.

LA PREMIÈRE RÉUNION GÉNÉRALE DE L'ASTRA À TIMISOARA (1904)

Résumé

À l'invitation de Despărțământ de Timișoara de l'Astra, sa direction approuve que la réunion générale annuelle prenne place les 21-22 septembre 1904 dans la ville sur la rivière de Bega.

L'auteur présente largement le déroulement des travaux et les conséquences qui ont suivi pour le mouvement national roumain de la Transylvanie et du Banat.

Par la multitude des problèmes abordés, par la signification des décisions prises, la Réunion Générale de l'Association en 1904 a constitué l'une des plus importantes manifestations nationales des Roumains du Banat et de la Transylvanie qui a été le précurseur de l'activité électorale.

ACTIVITATEA REUNIUNII FEMEILOR ROMÂNE DIN TIMIȘOARA ȘI PROVINCIE ÎN PERIOADA 1930-1940

Vasile Rămneanțu

Înființată la sfârșitul secolului al XIX-lea în scopul regenerării morale și sociale a românilor, Reuniunea Femeilor Române avea ca prim punct în programul său acordarea de asistență socială suferinzilor și celor care nu mai aveau puterea de a munci¹.

RFR din Timișoara și-a continuat activitatea și după Unirea de la 1 Decembrie 1918 adaptându-se la noile realități politice, culturale, sociale și economice. Alături de ea continua să existe și asociații feminine ale celorlalte naționalități din Timișoara: Reuniunea Evreiască filantropică de femei, Reuniunea Femeilor israelite din Timișoara-Fabric, Reuniunea de binefacere a femeilor israelite din Timișoara - Cetate, Reuniunea femeilor germane și șvabe, Reuniunea femeilor evanghelice Timișoara-Cetate (maghiară), Societatea Femeilor catolice (germană), Maria Congregație de fete (catolică, germană), Societatea de binefacere a femeilor sârbe din Timișoara², dar și alte societăți ale femeilor române: Societatea văduvelor de război din Timișoara (condusă de Livia Ionescu), Cercul bunelor gospodine din Timișoara³, Societatea Ortodoxă a Femeilor Române⁴. Cea mai importantă realizare a R.F.R. la începutul anilor '30 a fost construirea noului edificiu al Internatului de băieți aflat sub patronajul Reuniunii⁵. Aceasta a primit în îngrijirea sa Internatul la 26 iunie 1926 în următoarele condiții: menținerea acestuia pentru toate timpurile servind elevilor români de la școlile secundare din Timișoara, având întâietate elevii veniți din Banatul iugoslav; averea Internatului să fie administrată separat de averea R.F.R.; capitalul existent la data preluării să fie utilizat, în primul rând, pentru construirea unui edificiu propriu al Internatului⁶. Un nou edificiu era absolut necesar deoarece clădirea în care a fost adăpostit Internatul în deceniul al treilea (clădirea clubului sportiv Regata) nu corespundea nici celor mai modeste cerințe igienico-sanitare și de confort. La sfârșitul anului 1930 fondul pentru zidirea Internatului era de 2397191 lei. În ședința comitetului Internatului din 3 noiembrie 1930 a fost prezentat planul clădirii noului internat, elaborat de către ing. Victor Vlad, proiect care a fost aprobat. Dar la scurt timp după această hotărâre s-au petrecut schimbări la nivelul conducerii R.F.R.

Astfel în cadrul Adunării generale a R.F.R. din 21 decembrie 1930 președinta societății Alexandrina Vidrighin, care a deținut această funcție timp de 16 ani, și-a prezentat demisia, deoarece părăsea orașul Timișoara spre a se stabili la București. Adunarea generală a insistat însă ca Alexandrina Vidrighin să rămână în continuare președinta Reuniunii, iar Aurelia Ciobanu, care deținea funcția de vicepreședintă să aibe toate prerogativele privind conducerea societății, soluția propusă fiind acceptată până la urmă. Tot în această întrunire a fost pusă în discuție chestiunea ridicării edificiului noului Internat. Terenul pe care urma să fie ridicată clădirea a fost primit de la Primăria orașului în mod gratuit. Planurile pentru construirea noului Internat au fost aprobate de către serviciul tehnic al Primăriei la 14 iulie 1931 iar lucrările au început câteva zile mai târziu, pe baza contractului încheiat cu antreprenorii Tillich-Munteanu. Pe baza devizelor realizate, edificiul costa 2.680.625 de lei, în afara costului terenului și a cărămizii, care a fost dată de către Primăria orașului cu condiția ca prețul ei să fie achitat în decurs de cinci ani. Criza economică a creat însă mari dificultăți în realizarea proiectului R.F.R. Fondurile pentru construcție erau plasate în diferite bănci, dintre care Banca Timișana și cea Franco-Română se aflau în dificultate. Spre a se putea finaliza construcția mai erau necesari cca. 500.000 de lei. În aceste condiții, în ședința comitetului din 14 iulie 1932, Nicolae Ilieșiu, în calitatea sa de secretar general al R.F.R. arăta că Reuniunea trebuia să găsească modalitatea contractării unui împrumut de cca 500.000 de lei, cu încheierea împrumutului fiind încredințat întreg comitetul de conducere. În urma tratativelor cu Banca Victoria (fosta Timișana) s-a constatat că Banca nu putea vota nici un împrumut pe seama Internatului (deși în suma de 500.000 intrau și depunerile R.F.R. la Bancă) decât cu condiția intabulării asupra imobilului și semnarea de polițe convenite. Comitetul a delegat pentru semnarea polițelor pe Alexandrina Vidrighin și pe N. Ilieșiu, care au emis polițele în numele R.F.R. Dar Banca, deși Internatul avea depusă în libel o sumă de 500.000 de lei, nu s-a mulțumit doar cu ipoteca asupra imobilului, cu semnarea poliței în numele R.F.R., cu garanția libelului de 500.000 de lei (libelul era blocat, fiind Banca în concordat), ci a mai cerut și gir personal. Acesta a fost acordat de către dr. Atanasie Popovici, directorul Școlii Normale din Timișoara, dr. Nicolae Ilieșiu și de președinta RFR⁷. Dar din suma de 500.000 de lei votată au fost acordați doar 200.000 de lei.

Timp de doi ani de zile situația a fost neclară, până ce prin concursul lui Iuliu Coste a fost realizată o convenție cu Banca Victoria și o tranzacție definitivă cu antreprenorul Gh. Munteanu. Cu Banca Victoria s-a aranjat “așa că din depunerea noastră ce o aveam de 375.000 de lei, a fost compensată în datoria noastră 200.000 de lei, rămânând să mai achităm 68.365 lei”.

Internatul, construit în Piața Tebea nr. 1, a fost dat în folosință în anul 1932. Din acel moment comitetul de conducere al R.F.R., împreună cu conducerea Internatului, a fost preocupat pentru obținerea resurselor financiare în vederea înzestrării clădirii cu mobilierul necesar. Prin intervenția președintei R.F.R., Alexandrina Vidrighin au fost obținute, prin donație, de la Societatea Reșita patru vagoane de lemne, din care s-a realizat mobilierul necesar. În urma organizării de serate și reuniuni s-a realizat suma necesară pentru dotarea infirmeriei cu lenjerie, precum și pentru cumpărarea de alte bunuri. În clădirea Internatului a fost instalat și sediul R.F.R., fiind realizată și o sală festivă în care se organizau săptămânal șezători “cu scopul de a avea o legătură mai strânsă cu fiecare dintre membrele R.F.R.”⁸.

Din punct de vedere financiar R.F.R. a avut în anul 1932 un venit de 85.239 de lei, la capitolul cheltuieli înregistrându-se suma de 54.345 lei, în anul 1933 venitul ridicându-se la 94.013 lei, pe când cheltuielile s-au cifrat la 75.718 lei, în timp ce în 1934 veniturile erau de 67.169 de lei, Reuniunea cheltuind 54.376 de lei.

În privința programului de asistență socială, au fost ocrotite fetele venite la oraș în căutare de serviciu, acordându-se ajutor material și moral în 36 de cazuri. Au fost acordate în toți acești ani de la începutul deceniului al patrulea al secolului XX ajutoare celor nevoiași cu ocazia sărbătorii Crăciunului. În 1933 au primit ajutoare 20 de familii sărace, bătrâne văduve (ajutoare în bani, alimente), 15 elevi și eleve (stofe, încălțăminte), au fost asigurate două burse școlare, în total suma alocată acestor ajutoare fiind de 40.000 de lei. Atât pentru obținerea sumelor necesare ajutorării săracilor, cât și pentru alte scopuri sociale, R.F.R. a organizat câte un carnaval, bal sau serată dansantă, toate acestea culminând în fiecare toamnă cu câte un ceai dansant “în stil mai mare”, “prilej de întrunire a întregii societăți românești din Timișoara și provincie”.

Anul 1933 a adus și o schimbare importantă în structura R.F.R. în urma organizării, la inițiativa vicepreședintei Aurelia Ciobanu, a “secției fetelor”, care avea în fruntea ei un comitet condus de către prof. Vereș și Maria Țințaru (la apelul A. Ciobanu au răspuns 40 de tinere domnișoare). Astfel s-a reușit să fie adunat la un loc o parte a tineretului român, organizându-se șezători, programe culturale, etc. În 1933 au fost organizate cinci șezători, urmate de dans, realizându-se un venit de 3.717 lei din care 1217 lei s-au cheltuit pentru cumpărarea materialelor necesare realizării lucrurilor de mână expuse cu prilejul balului R.F.R.

O altă realizare deosebit de importantă a fost cea privind înființarea de filiale ale R.F.R. în mediul rural din Timiș-Torontal, membrele comitetului de conducere a Reuniunii participând la înfăptuirea acestui deziderat. Acest fapt a determinat hotărârea comitetului R.F.R. de a susține la viitoarea adunare generală schimbarea numelui asociației din R.F.R. în “Societatea Reuniunea Femeilor Române din Timișoara și provincie”, prin modificarea articolului 1 din statut.

Toate aceste realizări au fost bine apreciate de către Maria Baiulescu, (președinta Uniunii Femeilor Române) la Congresul Uniunii Femeilor Române ținut la București în zilele de 4-6 iunie 1933, unde Alexandrina Vidrighin a prezentat un raport amănunțit al activității R.F.R. din Timișoara.

În privința surselor de venit ale R.F.R., acestea erau constituite din cotizațiile membrilor, veniturile realizate din organizarea seratelor, a șezătorilor, ceaiurilor dansante, tradiționalului bal, precum și din donații. Primăria municipiului Timișoara a donat în fiecare an în preajma Crăciunului lemne de foc pentru a fi împărțite săracilor, a acordat gratuit, în fiecare an, iluminatul electric și afișajul gratuit cu ocazia serbărilor organizate de R.F.R. la Cercul militar-civil. Au mai contribuit prin donații în bani, Uzina electrică, Tramvaiele comunale, Întreprinderea de alimentare cu apă, Prefectura județului Timiș-Torontal. Industriașul Malaxa a donat pentru înzestrarea Internatului de băieți cu paturi suma de 84.500 lei (la intervenția Alexandrinei Vidrighin), Marilena Bocu a donat perdele pentru cinci geamuri de la sala festivă a Internatului, Elena Chevereșan a contribuit cu 3000 de lei pentru ajutorarea săracilor⁹.

În ceea ce privește Internatul de băieți gestionat de R.F.R., în anul școlar 1931-1932 au fost cazați în Internat 77 de elevi (la începutul anului au fost înscriși 78 dar unul nu s-a prezentat). Taxa de întreținere era de 12.000 de lei. Internatul a acordat 9 burse (4 pentru elevii proveniți din Iugoslavia) în valoare totală de 76.000 de lei. În anul școlar 1932-1933 au fost înscriși 64 de elevi, iar la finele aceluia an școlar în Internat erau găzduiți 67 de elevi (nu s-au prezentat 3 din cei înscriși la început, iar în cursul anului au venit încă 6 elevi). Internatul a acordat 10 burse, din care 5 pentru elevi veniți din Iugoslavia, în valoare totală de 88.500 de lei. Prefectura județului Timiș-Torontal a acordat Internatului o subvenție de 75.000 de lei, iar R.F.R. a dat 20.000 de lei pentru burse. Pentru anul școlar 1933-1934, la 1 septembrie au fost înscriși 68 de elevi (2 au părăsit internatul, iar în timpul anului s-au mai înscris 3 elevi). Din propriul său venit Internatul a acordat 13 burse (8 pentru copii veniți din Iugoslavia) în valoare totală de 176.850 de lei. Prefectura județului a ajutat Internatul cu 75.000 de lei, iar R.F.R. a venit cu un ajutor de 20.000 de lei pentru bursele elevilor.

În toți acești ani, datorită crizei economice, au existat restanțe destul de mari în privința plății taxelor pentru întreținere, fapt ce a determinat conducerea Internatului să hotărască, ca sumele respective să fie plătite în rate¹⁰.

În 1934 programul de activitate al R.F.R. a rămas, în principiu același, insistându-se mai mult asupra activității de asistență socială. Au fost organizate ceaiuri dansante, iar sumele obținute, după acoperirea cheltuielilor, au fost donate pentru ajutoarele de Crăciun. Serbarea de Crăciun a avut loc la 23 decembrie 1934, fiind dăruită copiilor săraci îmbrăcăminte confecționată de către membrele Reuniunii.

În cadrul “secției fetelor” pentru o mai bună desfășurare a activității s-au constituit patru comisii (secții): 1. Literară; 2. Muzicală; 3. Artistică; 4. Asistență Socială. Secțiile literar-artistice organizau lunar șezători. Unul dintre scopurile principale ale “secției fete” era deschiderea unui bazar de artă românească. În același an au avut loc schimbări la conducerea secției: din motive independente de voința lor, Vereș și Țințariu și-au prezentat demisiile, iar la ședința ordinară din 8 noiembrie 1934 a fost ales noul birou de conducere, având ca președinte pe Valentina Pinteș și ca secretar pe Veturia Țințariu. Numărul membrilor active a “secției fetelor” era de 24.

Internatul de băieți al R.F.R. avea înscriși la începutul anului școlar 1934-1935, 76 de elevi (dintre care doi l-au părăsit în timpul anului din cauză de boală). Se aprecia că starea financiară grea, precum și faptul că în acel timp frecventau școlile doar elevii care aveau o situație materială bună, a făcut să nu se poată acorda multe burse, nefiind nici solicitări în acest sens. Astfel a fost acordată o bursă pe jumătate de an, precum și o jumătate de bursă, iar Primăria a acordat 6 burse, în total suma de bani alocată pentru burse ridicându-se la 86.900 de lei. Prefectura județului a oferit Internatului un ajutor de 40.000 de lei, iar Primăria a livrat 40 de metri cubi de lemne de foc, în timp ce R.F.R. a alocat 10.000 de lei pentru burse¹¹.

Anul 1935 a fost deosebit de important pentru R.F.R. În cadrul adunării generale ordinare din 5 octombrie au fost operate modificări ale statutului reuniunii. Noua denumire a societății era “Societatea Reuniunea Femeilor Române din Timișoara și provincie”. Scopul R.F.R. era de “a înființa filiale”, de “a înființa și susține instituțiuni culturale, instituțiuni de asistență socială și educative”. Pentru atingerea scopului urmărit “Reuniunea poate înființa cantine și căminuri și va sprijini orice activitate paralelă cu a sa.” Articolul 13 stabilea cotizațiile anuale la suma de 100 de lei, taxa de membru fondator la 1000 de lei, precum și taxa de membru pe viață de 500 de lei. Articolul 18 se referea la alegerea organelor de conducere ale R.F.R. Astfel comitetul de administrație era compus din 20 de femei și 5 bărbați, fiind ales de către adunarea generală din trei în trei ani. Comitetul de administrație alegea din cadrul său o președintă, două vicepreședinte (care puteau îndeplini și atribuțiile președintei când aceasta lipsea sau când acestea erau delegate de către președintă), un secretar și o secretară, un casier, doi consilieri și pe directorul Internatului.

Membrii R.F.R. se împărțeau în următoarele categorii: membrii fondatori, care plăteau odată pentru totdeauna cotizația de 1000 de lei, putând plăti și în cinci ani consecutivi, în rate anuale de câte 200 de lei; membrii pe viață, care plăteau odată pentru totdeauna cotizația de 500 de lei, dar puteau plăti și în două rate anuale de câte 250 de lei; membrii activi care plăteau anual cotizația de 100 de lei și membrii de onoare, aleși de către adunarea generală la propunerea comitetului dintre persoanele care și-au câștigat merite deosebite față de Reuniune.

Cu acest prilej a avut loc schimbarea conducerii R.F.R, locul Alexandrinei Vidrighin (președintă timp de 21 de ani) fiind luat de către Aurelia Ciobanu. Comitetul de administrație a fost alcătuit din Aurelia Ciobanu, Hermina Marta, Zoe Coste, Aurora Țucra, Ana Percea, Cornelia Marcu, Silvia Farchescu, Eugenia Evuțeanu, Grațiana Bejan, Valeria Pinte, Jossie Blășanu, Livia Ionescu-Radu, Olga Popovici, Silvia Isac, Maria Căndea, Alina Cornea, Olimpia Vuia, Elena Cloașă, Elena Lascu, iar membrii bărbați în consiliu au fost aleși: Iuliu Coste, Patrichie Țucra, Silviu Bejan, Atanasiu Popovici, Nicolae Ilieșiu. Comisia de cenzori era formată din Stan Vidrighin, Maria Morariu, Romulus Cărăbaș, Augustin Bardossy. Noua președintă arăta, în cuvântul său, scopurile RFR, subliniind că, în acel moment, activitatea acesteia nu se mai putea restrângea doar la oraș, membrele Reuniunii fiind “datoare a purta din sat în sat lumina de deșteptare a conștiinței surorilor noastre sătence pentru a-și face datoria de: creștine adevărate, de mame și române harnice și vrednice”. Ea a arătat și datoria femeii în societate: “Ca creștine adevărate fiecare femeie trebuie să-și păstreze credința în Dumnezeu, iubirea față de Biserică, Școală și Instituțiunile noastre culturale”. În acest sens femeia trebuia lămurită asupra rolului important pe care îl avea în viața neamului. Totodată ea avea o datorie mare în privința păstrării portului popular românesc.

În cuvântul său Alexandrina Vidrighin s-a referit la tensionarea relațiilor internaționale (datorită politicii revizioniste a Germaniei, Italiei și Ungariei) arătând, că în acest context, pentru salvarea intereselor naționale societatea românească din Timișoara trebuia să fie unită.

A fost luată și hotărârea ca R.F.R. să colaboreze cu ASTRA bănățeană (în urma propunerii venite din partea ASTREI), păstrându-și însă propriul său program de activitate¹².

La 23 octombrie 1935 au fost alese vicepreședintele comitetului de conducere a R.F.R, în persoanele lui Cornelia Marcu și Aurora Țucra, iar ca secretară a comitetului a fost aleasă Silvia Isac. Pe postul de bibliotecară a fost votată Cornea Ionescu.

În comitetul de direcție al Internatului de băieți aflat sub patronajul R.F.R. au fost aleși Aurelia Ciobanu, Zoe Coste, Ana Percea, Livia Ionescu, Atanasie Popovici, Silviu Bejan, Nicolae Ilieșiu.

Programul de activitate pentru perioada următoare prevedea organizarea unui ceai dansant cu bufet, ceaiuri săptămânale, a unei tombole din partea “secției fete” în beneficiul fondului lor, alcătuirea de liste de colectă pentru adunarea de fonduri destinate ajutorării săracilor, acordarea de burse pentru doi elevi ai Internatului.

În ceea ce privește activitatea propriu-zisă a R.F.R. în anul 1935, serata dansantă din 26 ianuarie a fost o reușită (în ciuda epidemiei de gripă din oraș), încasându-se suma de 25.816 lei (din care pentru cheltuieli au fost folosiți 10.119 lei, obținându-se astfel un venit net de 15.697 de lei). Au fost date o serie de ajutoare unor studenți sau elevi, și au fost realizate donații de cărți pentru înzestrarea Reuniunii cu o bibliotecă.

La 12 mai a fost organizat un ceai dansant dar rezultatul nu a fost atât de favorabil ca cel obținut în iarnă. Venitul total obținut a fost de 8276 de lei, iar în urma achitării cheltuielilor, R.F.R. a rămas cu un venit net de 4268 de lei. În toamna lui 1935 au fost organizate 7 ceaiuri, obținându-se 4220 de lei, destinați, ca și în anii precedenți, pentru procurarea de obiecte de artă românească ce urmau a fi expuse în sala festivă a R.F.R. Donațiile pentru Crăciun s-au ridicat la suma totală de 21.450 de lei. Din această sumă au fost oferite ajutoare în bani pentru 30 de bătrâne văduve pensionare, unor elevi și eleve, pentru cei loviți de foamete în Basarabia, fiind acordate și burse pentru doi elevi din Internat în valoare de 10.000 de lei. În natură au fost acordate ajutoare în valoare de 10.000 de lei pentru 20 de familii cu copii numeroși care au primit lemne de foc (fiind asigurat și transportul acestora), iar 10 bătrâne au primit îmbrăcăminte. Totalul ajutoarelor în bani și în natură s-au ridicat la suma de 32.060 lei. "Secția fetelor" a donat îmbrăcăminte elevelor sărace de la diferite școli primare din Timișoara.

În 1935 au fost realizate progrese și în privința înființării de filiale în satele județului Timiș-Torontal. Astfel a fost constituită o filială în comuna Denta, iar datorită activității acesteia, sub coordonarea conducerii R.F.R., a fost înregistrat un succes notabil în campania pe care elita bănățeană o ducea, în perioada interbelică, împotriva concubinajului: 40 de perechi care trăiau în concubinaj s-au căsătorit legal. Totodată la 23 iunie a fost sfințit steagul filialei, țesut de femeile din Denta, nașa steagului fiind Aurelia Ciobanu. A fost înregistrată și cererea femeilor din Berecsău (în frunte cu intelectualele comunei) de a se înființa o filială în localitate. Membrele comitetului R.F.R. au ținut conferințe la filialele R.F.R. din Jebel, Moșnița (unde dr. Elena Cioflec a conferențiat despre igienă), Chevereșu Mare. Pentru deplasarea în mediul rural cât și pentru susținerea conferințelor și propagarea ideilor care călăuzeau activitatea R.F.R., Prefectura Timiș-Torontal a acordat în 1935 o subvenție de 5000 de lei.

A fost soluționată și problema datoriei pe care Internatul o mai avea față de antreprenorul Munteanu. Familia Ilieșiu a acordat un împrumut de 200.000 de lei Reuniunii, pe un interval de 2 ani, cu o dobândă egală cu etalonul B.N.R., plătitibilă la sfârșitul fiecărui an. N. Ilieșiu și soția sa Elisabeta, au fost autorizați de comitetul R.F.R. să intabuleze în favoarea lor dreptul ipotecar asupra imobilului Reuniunii cuprins în cartea funduară¹³.

La ședința comitetului R.F.R. din 15 ianuarie 1936 Aurelia Ciobanu sublinia că la baza Reuniunii stăteau principiile fundamentale ale creștinătății, mila față de cei săraci și iubirea aproapelui. A fost luat în discuție proiectul bugetului pe anul 1936, aprobându-se atât pentru venituri cât și pentru cheltuieli suma de 93.538 de lei¹⁴.

La începutul anului 1936 R.F.R. a organizat tradiționalul bal, care a fost o reușită, venitul total realizat fiind de 31.869 de lei, iar în urma scăderii cheltuielilor (6.869 de lei) a rămas un venit net de 25.000 de lei, care au fost depuși la Banca Românească. În urma ceaiurilor săptămânale din iarna anului 1935-1936 a fost încasată suma de 7.415 lei. De sărbătoarea Învierii Domnului au fost oferite ajutoare unor persoane sărace, s-au împărțit ouă roșii și cozonaci. Pentru ajutorarea mai rapidă a celor nevoiași comitetul a autorizat-o pe președinta R.F.R. ca, în decursul anului, să poată acorda ajutoare de urgență până la suma de 1000 de lei. Au fost deasemenea acordate ajutoare femeilor bătrâne și bolnave, elevilor și elevelor sărace, Școlii primare nr.1 de fete din Cetate, cantinei școlii din Fabric, valoarea totală a ajutoarelor fiind de 25.000 de lei.

Reuniunea a fost preocupată pentru înzestrarea bibliotecii sale cu cât mai multe cărți, ca și pentru organizarea unei expoziții-bazar cu obiecte de artă populară românească.

În același timp se avea în vedere intensificarea activității în mediul rural. Se aprecia că filiala de la Belinț desfășura o activitate rodnică.

Ședința comitetului R.F.R. din 29 octombrie 1936 a stabilit și programul de muncă pe ultima parte a aceluia an și pe anul 1937. Se prevedea ca din 4 noiembrie 1936 să fie organizate, în fiecare zi de miercuri, ceaiuri săptămânale, în ziua de 10 ianuarie 1937 să fie realizat un ceai dansant, iar în ziua de 20 februarie 1937 să aibe loc tradiționalul bal românesc.

O delegație a R.F.R. (Aurelia Ciobanu, Livia Ionescu-Radu, Zoe Coste, Silvia Farchescu și Veturia Țințariu) a participat la lucrările congresului Uniunii Femeilor Române (Constanța 7-8 septembrie 1936) unde Aureliei Ciobanu i s-a încredințat să transmită cuvântul de salut din partea Banatului.

Comitetul R.F.R. s-a înscris în 1936 în cadrul Ligii Antirevizioniste, participând la întrunirile acesteia.

În privința Internatului de băieți, bugetul acestuia pe anul școlar 1936-1937 a fost de 931.000 de lei la capitolul intrări, aceiași sumă fiind înregistrată la capitolul ieșiri. Pentru anul școlar 1936-1937 erau înscriși la Internat 76 de elevi. Directorul Internatului N. Ilieșiu (care a deținut această funcție în perioada 1927-1942, fiind urmat de prof. Ion Carabeu) arăta în 1936 că edificiul a devenit neîncăpător față de numărul mare de solicitanți, fapt ce trebuia să intre pe viitor în preocuparea comitetului de conducere al R.F.R. Taxele s-au menținut, la fel ca și în anul precedent, la suma de 11.500 de lei anual "deși scumpetea actuală se simte pe zi ce

trece". N. Ilieșiu a fost însărcinat de către comitet să facă demersurile necesare, prin intermediul avocatului, pentru a fi plătite restanțele de către cei datornici, în caz contrar aceștia urmând a fi trimiși în judecată. Internatul și-a plătit datoria față de Banca Victoria, nemaiavând nici o datorie bancară.

La 20 februarie 1937 a avut loc tradiționalul bal românesc, care a fost apreciat ca fiind o reușită "strălucită", întreaga societate românească din Timișoara dându-și concursul pentru succesul acțiunii (comitetul mulțimea la 3 martie 1937 lui C. Micloși pentru ajutorul acordat în montarea reclamei cu becuri tricolor la poarta Casinoului militaro-civil unde a avut loc petrecerea care a durat până la 8 dimineața). Venitul net înregistrat în urma balului a fost de 20.054 lei.

În cadrul ședinței comitetului R.F.R. din 24 mai 1937 a fost aprobat proiectul de buget pe anul 1937 până la 1 aprilie 1938. Acesta prevedea la venituri suma de 121.482 de lei, aceeași sumă fiind prevăzută și la capitolul cheltuieli.

În cursul anului au fost acordate mici ajutoare în cazuri de forță majoră. În toamna anului 1937 au fost reorganizate ceaiurile săptămânale. Ajutoarele de Crăciun au însumat în total 20.858 de lei. Cu ocazia serbării Pomului de Crăciun (la care elevii Internatului au pregătit la fel ca în fiecare an, un frumos concert de colinde) au fost împărțite ajutoare în bani și materiale bătrânilor săraci, elevilor, ucenicilor și familiilor nevoiașe cu mai mulți copii în valoare de 25.000 de lei. Au fost dăruite haine unor eleve sărace în urma cererii direcțiunii școlii de fete nr. 1, au fost donați bani direcțiunii școlii nr. 2 de fete pentru cantina școlară din Fabric.

R.F.R. a mai contribuit cu 300 de lei la concertul tenorului Jean Nicolescu-Nica. În urma adresei Societății pentru protecția orbilor, R.F.R. a contribuit cu 200 de lei, răscumpărând 10 lozuri, iar celelalte 40 de bucăți le-a plasat în oraș. Răspunzând solicitării Societății de Patronaj din Timișoara R.F.R. a donat suma de 2000 de lei.

Reuniunea și-a păstrat bunele relații cu Regionala ASTRA, la adunarea generală a acesteia din 28 februarie 1937 Aurelia Ciobanu promițând că membrele reuniunii vor acorda tot sprijinul pentru realizarea programului Regionalei ASTRA. La sărbătorirea de către ASTRA a lui Tiberiu Brediceanu, R.F.R. i-a oferit sărbătoritului o mapă de scris lucrată în țesătură de mătase cu fir în placă de argint purtând inscripția: "Omagiu Reuniunii Femeilor Române din Timișoara: Măestrului Tiberiu Brediceanu".

Pe de altă parte membrele R.F.R. erau solicitate în cursul anului 1937 să facă "propagandă" cât mai intensă în cercul lor de cunoștințe pentru realizarea unei stagiuni de teatru românesc, organizată de comitetul de patronaj al Teatrului Românesc (președinta R.F.R. făcea parte din acest organism ca reprezentantă a societății feminine).

La solicitarea "Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române" membrele Reuniunii au participat la conferința poetei poloneze Kazimira Illakovicz căreia i s-a oferit și un ceai la sediul R.F.R.

În cadrul Internatului în anul școlar 1937-1938 au fost înscriși 84 de elevi (dintre care 3 s-au retras fiind bolnavi), iar venitul curat al acestuia era de 182.802 lei, depus la Casa de Economii a Poștei¹⁵.

În urma hotărârii comitetului R.F.R. din 7 aprilie 1938, la 13 aprilie a avut loc adunarea generală a R.F.R. În darea de seamă asupra activității reuniunii se arăta că aceasta și-a extins activitatea și în satele județului Timiș-Torontal, înființând filiale, luând contact cu femeile române și cu fruntașii satelor, organizând conferințe și îndemnând femeile să-și facă datoria față de familie și de neam. Totodată se sublinia că reprezentantele R.F.R. participau la toate manifestările naționale și culturale organizate în Timișoara. În privința numărului membrilor R.F.R. din Timișoara, acesta era de 166 la 31 martie 1937. Se mai arăta că în perioada 5 octombrie 1935 - decembrie 1937, din suma încasată cu ocazia organizării ceaiurilor dansante au fost procurate obiecte de artă românească pentru sala festivă a Reuniunii, loc în care se dorea realizarea unei expoziții permanente de artă românească. În acest scop au fost cumpărate de la pictorul Ioan Isac două tablouri. Membrele R.F.R. erau rugate să adune cât mai multe obiecte de artă românească originale pentru înfăptuirea dezideratului propus. Se urmărea și mărirea numărului de volume de cărți al bibliotecii R.F.R. A fost înființată și filiala R.F.R. Fratelia.

Proiectul de buget pentru anul 1938 prevedea suma de 132.883 de lei atât la intrări cât și la ieșiri. Fondul de rezervă urma să fie destinat "fondului de noi construcții pentru căminul bătrânelor pensionare". În privința bilanțului R.F.R. din 1936-1937 au intrat 131.009 lei, au ieșit 49.126 lei, realizându-se un sold de 81.883 lei.

A fost analizată și activitatea Internatului de băieți al R.F.R. Procesul verbal al cenzorilor scotea în evidență că venitul curat al Internatului pe anul 1935-1936 a fost de 196.106 lei din care au fost achitate datoriile față de Banca Victoria, iar soldul de 20526 lei a fost trecut la anul 1936-1937. Prefectura Timiș-Torontal a acordat o subvenție de 12.500 lei. În 1936-1937 venitul curat a fost de 220.308 lei (din care s-a achitat ultima datorie de 200.000 lei, plus "interesele" pe doi ani de 20.000 de lei, fiind trecuți în bugetul 1937-1938, 308 lei. Prefectura județului a acordat o subvenție de 25.000 lei. Inventarul Internatului care la 1 septembrie 1936 era de 4.034.337 lei s-a ridicat la finele anului 1936-1937 la suma de 4.038.515 lei.

Adunarea generală a ales ca cenzor în locul lui Vidrighin pe profesorul Gherman.

La ședința comitetului Reuniunii din 7 aprilie 1938 au fost prezentate și rapoartele bilanțurilor R.F.R. pe anii 1936 și 1937. În 1936 au fost realizate venituri de 99.921 lei, iar cheltuielile s-au ridicat la 48.439 lei, rămânând un sold de 51.482 lei. În anul următor au intrat 131.009 lei și au ieșit 49.126 lei, existând un sold de 81.883 lei.

Balul românesc din 7 aprilie 1938 a reprezentat o reușită, obținându-se un venit de 32.655 lei, iar în urma scăderii cheltuielilor de organizare, de 14.653 de lei a rămas o sumă netă de 18.002 lei.

Pe listele de colectă pentru ajutorarea săracilor cu prilejul Crăciunului au fost adunați 24.000 lei alături de mănuși, berete mici, flanele. Societatea de patronaj a primit 3000 lei și urmau să se alcătuiască 100 de pachetele cu mandarine, smochine, cozonaci, saloane. În cadrul serbării tradiționale au fost împărțite ajutoare de 24.645 lei, din suma colectată de 26.000 lei. Din partea Primăriei au fost primiți încă 10.000 lei pentru ajutorarea familiilor cu copii numeroși.

După cum s-a evidențiat mai sus la Internatul Reuniunii în anul școlar 1937-1938 au fost înscriși 84 de elevi (3 au părăsit Internatul în cursul anului pe cazuri de boală), existând doi bursieri ai Internatului¹⁶.

R.F.R. a fost nevoită în cursul anului 1938 să se adapteze, la fel ca toate celelalte instituții și societăți mutațiilor politice survenite în România¹⁷.

Veniturile obținute de pe urma balului organizat în saloanele Cercului Militar la începutul lui 1939 au fost în valoare de 42.833 lei, realizându-se un sold de 31.165 lei, la care se adăuga și o donație făcută de Rezidența Regală a Ținutului Timiș de 5000 lei. În ședința comitetului R.F.R. din 18 februarie 1939 s-a hotărât ca din acest beneficiu, suma de 32.000 lei să fie depusă în carnetul de depunere al R.F.R., iar restul să rămână disponibil în casă pentru ajutoare de "forță majoră" sau pentru cheltuieli neprevăzute.

RFR a participat în cursul anului la acțiunea de colectă pentru ajutorarea copiilor săraci din Timiș-Torontal, organizată de conducerea județului, cu suma de 5.150 lei (fiecare membră din comitet a contribuit cu 100 de lei).

În anul 1939 au fost acordate ajutoare unor eleve, cantinelor de fete din strada S. Bărnăușiu și a celei din strada T. Maiorescu. În lunile noiembrie și decembrie au fost organizate șezători, ceaiuri, din suma realizată procurându-se lână pentru cele necesare soldaților concentrați în zonă. O mare parte din obiectele destinate soldaților au fost lucrate de eleve de liceu, fiind trimise militarilor din regimentul 38 artilerie șaluri, ciorapi, alimente, etc. Pentru ajutorarea celor săraci au fost deschise două liste de colecte adunându-se suma de 22.800 lei. Aurelia Ciobanu a adresat și un apel membrilor Reuniunii pentru semnarea de bonuri pentru înzestrarea armatei, comitetul R.F.R. hotărând ca să se subscrie suma de 20.000 lei bonuri la Banca Albina.

În cursul aceluiași an a fost înființată o filială a Reuniunii la Becicherecu Mic, iar reprezentantele R.F.R. au participat la diferite evenimente care au avut loc la Timișoara (la trecerea sicriului cu corpul neînsuflit al patriarhului Miron Cristea prin gara Domnița Elena, la serbarea zilei de 10 mai, la sfințirea Bisericii dintre Vii - 4 iunie).

În anul școlar 1938-1939 au fost înscriși la internat 81 de elevi, dintre care doi s-au retras. Internatul a avut 3 bursieri. A fost realizat un venit curat de 167.069 lei. Din partea Rezidenței Regale a fost obținut un ajutor de 175.000 lei, în scopul expres, pentru zidirea Internatului, depuși la B.N.R., filiala Timișoara. La finele anului școlar 1938-1939 fondurile totale de care dispunea Internatul au ajuns la 524.873 lei. Se estima că venitul anului școlar 1939-1940 va fi mai mic "luându-se în vedere scumpetea enormă care s-a abătut asupra noastră".

În ședința comitetului R.F.R. din 14 februarie 1940, Aurelia Ciobanu a comunicat că în urma apelului făcut prin intermediul ziarului "Dacia" s-a primit ca răscumpărare a felicitărilor de Sfintele Sărbători și Anul Nou suma de 3.650 lei destinată confecționării de haine călduroase pentru armată.

Din 14 februarie 1940 au reînceput șezătorile săptămânale, venitul înregistrat din aceste manifestări fiind destinat aceluiași scop de înzestrare a armatei cu îmbrăcăminte. Tot în această direcție au fost destinați cei 6.700 lei obținuți din cele 5 ceaiuri organizate în primele luni ale lui 1940. R.F.R. a contribuit și la înzestrarea spitalului militar din Timișoara, iar membrele Reuniunii au activat la cantina Crucii Roșii din gara Domnița Elena pentru aprovizionarea soldaților concentrați.

În cadrul ședinței extraordinare a comitetului R.F.R. din 5 iulie 1940, s-a hotărât ajutorarea refugiaților din Basarabia. Aurelia Ciobanu a propus ca R.F.R. să ia în îngrijire 6 elevi, 3 din Basarabia și 3 din Bucovina, iar comitetul a hotărât să susțină gratuit 6 elevi merituosi din școlile secundare, care să urmeze liceul C.D. Loga, îngrijindu-se de procurarea îmbrăcăminte, cărților etc.

La 14 iulie 1940 a avut loc adunarea generală a Reuniunii Femeilor Române. Referindu-se la activitatea acesteia, președinta R.F.R., A. Ciobanu sublinia că "Evenimentele care s-au precipitat în viața noastră de stat și dispozițiunile din ultimii ani au făcut ca Reuniunea noastră să-și restrângă activitatea sa pe teritoriul orașului nostru". Deși "De ani femeile române nu se mai întâlnesc în congrese, contactele dintre diferite Asociații și Reuniuni este mai puțin viu ca în anii trecuți, totuși de aici din capitala Banatului am ținut la suprafață toate problemele cari sunt încadrate în statutele noastre".

Reuniunea număra 166 de membre active. În perioada 1938-1939, se arăta în raportul de activitate, filialele R.F.R. și-au concentrat activitatea spre a înzestra armata cu îmbrăcăminte și alimentele necesare.

Biblioteca Reuniunii a fost înzestrată cu noi lucrări de valoare în acest interval de timp. Au fost făcute donații pentru R.F.R. din partea Ținutului (175.000 de lei pentru zidirea Internatului și 5000 de lei pentru organizarea balului), Primăriei (10000 de lei în 1938), Uzinelor Electrice, Tramvaielor comunale, Alimentarea cu apă, bănci.

Comitetul R.F.R. a fost alcătuit din Aurelia Ciobanu, Hermina Marta, Zoe Coste, Aurora Țucra, Ana Percea, Cornelia Marcu, Silvia Farchescu, Eugenia Evuțianu, Zossy Blașianu, Valeria Pinte, Livia Ionescu-Radu, Olga Popovici, Silvia Isac, Maria Cădea, Alma Cornea-Ionescu, Olimpia Vuia, Elena Cloașă, Elvira Lazăr, Virginia Popovici, Iuliu Coste, Pompiliu Ciobanu, Atanasie Popovici, Nicolae Ilieșiu. Comisia de cenzori a fost formată din Maria Morariu, Ștefan Gherman, Bardo, iar supleantul directorului Băncii Albina, Nichici.

În cadrul adunării generale au fost prezentate rapoartele de activitate pe anii 1938-1939 ale filialelor R.F.R. din Denta, Belinț, Fratelia, activitate care a fost apreciată de către conducerea Reuniunii.

Procesul verbal al cenzorilor arată că în 1938 au intrat 159.266 de lei și au ieșit 51.240 de lei, obținându-se un sold de 108.026 de lei, care a fost trecut în gestiunea anului 1939. În 1939 la intrări a fost înregistrată suma de 189.961 de lei, iar la capitolul ieșiri 57.487 lei, realizându-se un sold de 132.474 de lei.

În ceea ce privește Internatul de băieți patronat de către R.F.R., în bugetul Ținutului Timiș a fost prevăzută pe 1940 o sumă mai însemnată pentru întregirea construcției acestuia. Potrivit registrului de inventar la 1 septembrie 1939, acesta se cifra la 3.998.130 de lei¹⁸.

Începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea la Timișoara au luat ființă o serie de asociații feminine, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara ocupând un loc de frunte în rândul acestora. Având în fruntea ei personalități de marcă ale românilor bănățeni, Reuniunea a avut ca scop acordarea de asistență socială celor suferinzi, săracilor, elevilor care nu aveau posibilități materiale de a se întreține în școli. RFR se călăuzea conform principiilor moralei creștine, dorind să însușească femeilor române dragostea și respectul față de biserică, școală, familie. În deceniul al patrulea Reuniunea a desfășurat o activitate intensă: a reușit în condițiile crizei economice din 1929-1933 să construiască și să întrețină un internat școlar, a acordat ajutoare celor nevoiași, și-a extins activitatea și în mediul rural, înființând totodată o secție de "fete". La reuniunile organizate de R.F.R. au participat majoritatea intelectualilor din Banat. În același timp Reuniunea Femeilor Române din Timișoara a colaborat cu celelalte instituții culturale bănățene, cu asociații feminine din România, a urmărit cu atenție evoluția vieții politice românești, în special după 1935, iar în momentele dificile din anii 1939-1940 a acordat sprijin material armatei române, precum și refugiaților basarabeni și bucovinieni.

NOTE

¹ Arhivele Naționale Timiș, *fond Primăria municipiului Timișoara*, d.19/1935-1943 (dosarul nu are filele numerotate). Alături de această reuniune în Timișoara în partea a doua a sec. al XIX-lea au mai existat: Asociația pentru căsătoria fetelor – Timișoara Fabric; Reuniunea de binefacere a femeilor izraelite din Timișoara Cetate; Asociația de binefacere a femeilor sârbe greco-ortodoxe din Timișoara; Reuniunea femeilor reformate din Timișoara; Asociația femeilor izraelite din Timișoara Iosefin; Asociația catolică națională pentru ocrotirea femeii-sucursala Timișoara; Asociația fetelor izraelite din Timișoara (care oferea burse anuale la câte două eleve sărace și orfane) - vezi pentru aceste asociații fondul arhivistic al Primăriei municipiului Timișoara; vezi și Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, 2002, p. 426.

² *Ibidem*, d. 1/1925, f.1-2.; *Ibidem*, d. 27/1921, f.1:la 11 noiembrie 1921 apăreau statutele Societății Germane a femeilor din Timișoara al cărui scop era de a ajuta interesele sociale și culturale ale femeilor germane prin sprijinirea văduvelor, orfanelor germane sărace, sprijinirea elevelor, elevilor, studenților și artiștilor talentați prin mese gratuite, burse, etc.; sprijinirea femeilor și fetelor capabile pentru frecventarea școlilor speciale de învățătoare și de alte științe, educatoare, surori de caritate cât și pentru industrie și comerț; înființarea și sprijinirea institutelor sanitare sau maternități; cadouri de Crăciun pentru copii săraci; întreținerea mormintelor eroilor germani; organizarea de expoziții.

³ *Voința Banatului*, 20 septembrie 1925, p. 1.

⁴ I. Munteanu, R. Munteanu, *Op. cit.* p. 430.

⁵ În privința istoricului acestui Internat, până la preluarea sa de către R.F.R. vezi N. Ilieșiu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, 1943.

⁶ *Dacia*, 25 decembrie 1941, p. 7.

⁷ *Ibidem*, 1 ianuarie 1942, p. 9.

⁸ Arhivele Naționale Timișoara, *fond Primăria municipiului Timișoara*, d. 19/1935-1943.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*. La finele anului 1932, inventarul Internatului era în valoare de 131000 lei. În ceea ce privește bugetul Internatului la sfârșitul lui august 1932 au intrat 1088792 lei și au ieșit 985165 lei, realizându-se un venit curat de 103627 lei. La sfârșitul anului școlar 1932-1933 inventarul internatului era în valoare de 4106132 lei, iar în cadrul bugetului au intrat 797122 lei și au ieșit 687224 lei, obținându-se un venit curat de 109898 lei, vărsat în fondul pentru zidirea Internatului. În privința anului școlar 1933-1934 valoarea inventarului la sfârșitul anului era de 3941071 lei, iar la finele anului școlar în buget au intrat 1186813 lei și au ieșit 1050027 lei, venitul curat ridicându-se la cifra de 136786 lei, parte din această sumă vărsându-se sau urmând a se vărsa în fondul pentru zidirea Internatului.

¹¹ *Ibidem*. Inventarul Internatului la data de 1 septembrie 1935 se ridica la 4105871 lei, iar în bugetul acestuia, în cursul anului școlar 1934-1935, au intrat 1280875 lei și au ieșit 1138300 lei, existând un beneficiu net de 142575 lei, care s-a întrebuințat pentru solvirea datoriei pentru zidirea Internatului.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*. Iată cum arăta proiectul de buget al R.F.R. pe anul 1936

VENITURI	CHELTUIELI	
-sold	asistență	20000 lei
-cotizații	burse	20000 lei
-serbări	ajutoare la diferite	
-colecte	societăți	2500 lei
-donatii	propagandă la sate	5000 lei
TOTAL	chelt. de birou	3000 lei
	asigur. Internat.	1380 lei
	mobilier. si ob.	
	artistice	15000 lei
	abonamente și	
	bibliotecă	1000 lei

aranjare	
a serbărilor	12000 lei
leafa servitorului	1500 lei
corespondența	1000 lei
diverse	8000 lei
chelt. neprevăzute	3158 lei
TOTAL	93538 lei

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.* Adunarea generală a R.F.R. i-a adresat la 13 aprilie 1938 o telegramă regelui Carol al II-lea în care se arăta: „RFR din Timișoara, ca cea mai veche societate de binefacere din Banat, aduce Majestății Voastre, cele mai respectuoase omagii și mulțumiri pentru înalta înțelepciune și părinteasca grijă dovedită față de poporul nostru prin promulgarea Constituției”.

¹⁸ *Ibidem.*

L'ACTIVITÉ DE LA RÉUNION DES FEMMES ROUMAINES DE TIMIȘOARA ET DE LA PROVINCE PENDANT LA PÉRIODE 1930-1940

Résumé

À partir de la fin du XIX-e siècle, une série d'associations des femmes ont été fondées à Timișoara. La Réunion des Femmes Roumaines de Timișoara y a occupé un lieu important.

En se dirigeant conformément aux principes de la morale chrétienne, la Réunion poursuivait à insuffler aux femmes roumaines l'amour et le respect envers l'église, l'école et la famille. La Réunion des Femmes Roumaines a accordé de l'assistance sociale aux personnes souffrant, aux pauvres, aux élèves qui n'avaient pas de possibilités matérielles pour s'entretenir dans les écoles et a construit et entretenu l'internat de garçons à Timișoara. Ayant dans sa tête les plus remarquables personnalités du Banat entre les deux guerres mondiales, la Réunion des Femmes Roumaines a élargi son activité dans le milieu rural en collaborant avec d'autres institutions importantes de culture et associations des femmes de la Roumanie.

ASPECTE PRIVIND ACTIVITĂȚILE MILITARE ALE BRIGĂZII/DIVIZIEI 9 CAVALERIE ÎN CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, CAMPANIA DIN EST (1941-1944)

(prezentare rezumativă)

Valeriu Giuran

1. Investigațiile din Domeniul Istoriografiei militare orientate în vederea prezentării sistematice și cu exigența necesară a principalelor activități militare care au fost efectuate de marile unități din armata noastră în cel de al doilea război mondial, cu precădere campania din est (1941-1944) prezintă interes și contribuie la eliminarea unor pete albe care mai persistă la redarea cu detalii a eforturilor depuse de militarii noștri în variate situații de luptă precum și condiții. Redarea unor momente principale din drumul de luptă străbătut de marile noastre unități, separat în specificul unor arme care au fost pronunțat solicitate (ex. cavaleria, infanterie etc.), ne oferă prilejul de a cunoaște detalii din care se pot desprinde aspecte semnificative.

2. Cel de-al doilea război mondial, prin amploarea și evoluția situațiilor de luptă care au intervenit succesiv, atât la nivel operativ strategic cât și în special operativ-tactic, a determinat apariția unor situații extrem de dificile soldate cu importante pierderi umane și materiale, care s-au accentuat în decursul anilor de confruntări.¹

3. Examinarea minuțioasă a drumului de luptă străbătut de Marile Unități (M. U.) ale armatei noastre, cercetate distinct, permite evidențierea unor particularități de ordin militar în funcție de specificul armii, de dotare precum și de ansamblul de factori care au prezentat influență asupra desfășurării operațiunilor militare din zonele în care s-a acționat.

4. Cavaleria a fost în pronunțată măsură utilizată în cele mai variate acțiuni de luptă, fapt care a generat pierderi importante. Aceasta impune o tratare metodică și o readucere în actualitate a unui ansamblu de date menit a reliefa eforturile și sacrificiile înregistrate în decursul campaniei pentru a se atașa ca o componentă a istoriografiei noastre militare.²

5. Brigada 9 Cavalerie (respectiv devenită divizia 9 cavalerie) care a avut la începutul anului 1941 Comandamentul din garnizoana Lugoj, a străbătut cu multe dificultăți Campania din Est a fost comandată în perioada 23 ianuarie 1941-15 martie 1942 de generalul Traian Cocărescu.³ A avut în subordine „regimentele 3 roșiori, 5 roșiori, 13 călărași, 6 artilerie călăreață”⁴.

A dispus de următoarele efective și armament: 189 ofițeri, 131 subofițeri, 5002 trupa, 3901 carabine, 113 puști mitraliere, 16 mitraliere, 123 aruncătoare de mine, 16 tunuri, 4942 cai, 364 căruțe și 45 de autovehicule⁵.

Prin Decretul nr. 1798 din 21 iunie 1941, art. 1 a fost mobilizată „întreaga armată de uscat, aer și marină”⁶ începând din noaptea de 21/22 iunie 1941, la orele 24⁷.

Regimentul 6 Artilerie Călăreață din subordinea Brigăzii 9 Cavalerie a consemnat la 2 iunie 1941 în jurnalul de operații (J.O.). Conform ordinelor superioare, Divizionul mobilizează efectivele P. (artii) A (ctive) transformându-se în regiment pe două Divizioane, fiecare a două baterii. Mobilizarea P.A. a decurs în cea mai perfectă ordine, oamenii și rechizițiile – chemați telegrafic – începând să afluiască chiar din prima zi. Până în ziua de 8 iulie mobilizarea a fost complet terminată, dată la care regimentul avea realizate efectivele de mai jos;

Ofițeri 27, trupa 708, cai 804, trăsurii 71, tunuri 16, art. portativ 4 P.M., 704 carabine⁸.

Regimentul 3 Roșiori din compunerea Brigăzii 9 cavalerie aflat în garnizoana Buziaș a luat de asemenea măsurile necesare.

„La data de 3 iulie 1941, în conformitate cu ordinul Marelui Cartier General nr. 6300/941, transmis cu al Brigăzii) 9 Cavalerie nr. 2839/A din 3 iulie 1941, regimentul mobilizează și stă gata de plecare pentru ziua de 9 iulie 1941⁹.

În ziua de 11 iulie 1941, regimentul 6 Artilerie Călăreață a consemnat că „prin Brigada 9 Cavalerie sosește ordinul ca regimentul să mobilizeze și părțile complimentare. În seara zilei de 17 iulie, regimentul mobilizat cu efectivele totale cuprindea: ofițeri 38, trupă 1005, cai 1148, trăsurii 108, tunuri 16, Art. portativ; 4 Puști Mitraliere, 792 carabine¹⁰.

Regimentul 6 Artilerie Călăreață, comandat de Lt. Colonel Neferu Dumitru, potrivit planului de transport primit de la Brigada 9 Cavalerie cu ordinul nr. 3319 din 19 VII 1941, „începe transporturile de concentrare. Transportul regimentului urmează a se face în 6 garnituri. Prima garnitură pleacă din Timișoara la 22 iunie ora 5,30. Ultima garnitură urmează a pleca din Timișoara la 24 iulie, ora 5,30. Stația de debarcare pentru toate unitățile Tutova” (...) ¹¹.

Regimentul 3 Roșiori începe imbarcarea la 22 iulie 1941 cu primul eșalon în stația Buziaș, cu destinația stația de debarcare Zorileni¹². În aceeași zi (22 iulie 1941) la ora 5,59, Regimentul 3 Roșiori a plecat din Buziaș în 7 transporturi.

La 25 iulie 1941, R.6 Art. „Călăreată începe să sosească și să debarce în gara Tutova (...)” Transportul pe calea ferată s-a făcut conform planului de transport fără nici un incident. După debarcare, regimentul bivouachează cu Grupul de comandă și Divizionul I în satul Crivești, iar cu Divizionul II în satul General Dragalina. Atât pe timpul transportului cât și în zona de concentrare, trupa a avut hrană caldă¹³.

În ziua de 27 iulie 1941, conform Ordinului de operații nr.1 al Brigăzii 9 Cavalerie primit în ziua de 27 iulie 1941, ora 12, regimentul urmează a se deplasa în zona Cimislia. Deplasarea se face în 3 etape¹⁴.

„Regimentul 3 Roșiori (având denumirea codificată de Alba-Iulia), aflat în compunerea Brigăzii 9 Cavalerie (Comandamentul Mureș) s-a deplasat la 28 iulie 1941 pe direcția Bogdănești-Falciu – șoseaua cu cota 120 - Hănăsenii Noi-Filipeni-Românești-Sărata Nouă¹⁵. În ziua de 29 iulie 1941 Regimentul 3 Roșiori a trecut Prutul în Basarabia¹⁶.

În ziua de 12 august 1941, R. 6 Art. Călăreată a consemnat în J.O. că la ora 15,15 „se primește Ordinul de operații nr. 14 al Brigăzii 9 Cavalerie pe baza căruia regimentul urmează a se deplasa la Polejnaia în Ucraina. Unitatea s-a pus în marș la ora 17 pe itinerariul Budești-Vadul lui Vodă, podul de vase peste Nistru de la Vadul lui Vodă – Cosnița – Grigoriopol – Kassel – Mihalovca” (...) ¹⁷.

Brigada 9 Cavalerie a fost introdusă în noaptea de 23 spre 24 august 1941 „pe frontul de la Odessa, între limanurile Bil Adjalik și Mol Adjalik” pentru a înlocui Brigada 1 Cavalerie, precum și un detașament din Divizia 15 infanterie¹⁸. Brigada a atacat manevrând mereu cu trupele de la flancul stâng, la SE de Dufinka.

În ziua de 26 august 1941, a ocupat satul Stara Dufinka, după care a primit ordin să se regrupeze într-o altă poziție pe litoralul de V a limanului Bol Adjalik în lungul crestei situate la S de Alexandrovka¹⁹.

După ce a efectuat un marș istovitor „Regimul 3 Roșiori a atacat la 27 aug. la S de valea Krutaia, desfășurând lupte crâncene la baionetă după ce fusese hărțuit de aviația inamică”²⁰.

În luptele în care au fost angajate în perioada 23-30 aug. 1941, Brigada 9 cavalerie a avut pierderi cifrate la 57% la ofițeri, 34% la subofițeri și 55 % la trupă.²¹

În ziua de 22 sept. 1941, Brigada 9 Cavalerie întărită a primit misiune de apărare într-un sector precizat²². La 27 septembrie 1941 Brigada 9 Cavalerie a fost înlocuită în sectorul de apărare încredințat de Divizia 11 Infanterie²³. „Începând cu 2 oct. 1941 a fost dizlocată pentru pază și ordine în județele Moghilev, Tulcin și Iampol”²⁴. La data de 15 martie 1942, „a fost reorganizată și transformată în divizia 9 Cavalerie”²⁵. Marea unitate a avut în compunere regimentele 3 și 5 de Roșiori, 13 Călărași, și 6 Artilerie Călăreată. În iulie 1942 efectivele au fost „153 ofițeri, 215 subofițeri și 1369 trupă”²⁶.

D.9 Cav. a avut la comandă „generalul Traian Cocărescu (15-25 martie 1942), colonelul Mihail Kiriacescu (25 martie 1942-10 mai 1943), în perioada 16 dec. 1942-7 martie 1943, când a fost plecat în concediu, funcția a fost girată de colonelul Grigore Negoescu generalul Dumitru Popescu (10 mai 1943-31 oct. 1944); în perioada 25 ian-20 martie 1944, când a fost în concediu, funcția a fost girată de colonelul Haralambie Boswie”²⁷.

În primăvara anului 1942, Divizia 9 Cavalerie s-a aflat în Transnistria cu misiune de siguranță²⁸.

„Începând cu 5 mai, s-a deplasat în zona Tulcin, Obodovka, Cecelnik, Oligopol, unde a executat o intensă pregătire de luptă. În vederea introducerii în luptă, a fost dislocată pe litoralul mării de Azor/la E de Sirokinski (1 aug. 1942), apoi a trecut la S de Don (7 aug.) intrând în subordinea Corpului de Cavalerie (16 aug). În zilele de 20 și 21 aug. a forțat canalul Kurka și a cucerit Krasnii Oktiabri. Înaintând pe direcția Krimskaaia – Moldovenskoie – Minovka, a ocupat Gostagoevskaaia (30 aug) și a intrat a doua zi în Anapa”²⁹.

În ziua de 31 august 1942 în J.O al regimentului 3 Roșiori s-a consemnat; „În cursul nopții, regimentul conform ord. N. 64 al Div. 9 Cav. ocupă înălțimile S.E satul Mavrenco și în zorii zilei constatându-se retragerea inamicului, debusează după aceste înălțimi pe două coloane. Inamicul pus în derută se retrage în grabă pe înălțimile sud – Anapskata, de unde desmesticindu-se deschise un foc intens asupra pantelor coborânde, însă era prea târziu, deoarece regimentul ocupase în întregime satul Anapskaia, căci prin înaintarea călare viguroasă, surprinsese podul pătrunzând în acea localitate.

Conform ordinului un divizion întărit este dirijat spre Anapa pentru ocuparea și curățirea acestui port. Un escadron este dirijat pentru ocuparea satului Schrupssek și înălțimile sud-Anapskaia, acțiunea lui fiind prelungită cu acțiunea ultimului escadron de care dispunea regimentul. Această zi a fost cea mai critică întrucât regimentul cu patru escadroane ocupă portul Anapa, satul Anapskaia, satul Dasu – Srech în înălțimile sud acestor localități, nedispunând de alte rezerve și neputând conta pe sprijinul altor unități din cauza interdicției de artilerie inamică la pod și a terenului mocirlos la nord de Anapskaia.

În urma acestor acțiuni eroice D-1 cdt. de Divizie comunica că va propune drapelul regimentului la Ordinul „Mihai Viteazul”. Regimentul are următoarele pierderi: 1 ofițer rănit – cpt. Bucșa Miron, 2 morți trupă, 2 răniți trupă” (...) ³⁰.

D. 9 Cav. a fost dispusă, cu misiune de apărare, „într-un sector de 30 km pe țărmul Mării Negre între Navorossisk și valea Ssuko”³¹.

La 28 sept. 1942, R. 6 Art. Călăreață a consemnat că „se continua cu organizarea amplasamentelor, a lucrărilor de organizare a terenului și se fac pregătiri în vederea unei iernări prin construirea de bordeie semiingropate”³².

În perioada ce a urmat au fost respinse de forțele D. 9 Cav. toate atacurile executate de inamic³³.

În vederea consolidării frontului, la ordinul Corpului de Cavalerie Român D. 9 Cav. a atacat și „a ocupat înălțimile Bergrucken Pschaf (22-24 oct. 1942), satul Makaret (4 oct) și Berg Lambina (8-9 nov.). Contraatacând, inamicul a ocupat, două zile mai târziu, înălțimea Berg Lambina. Prin lupte zilnice, divizia a reușit să o reocupe la 19 nov. situația stabilizându-se până la declanșarea ofensivei sovietice, la începutul anului 1943. În acel moment, divizia ocupa un sector de front de peste 40 km în Caucazul de V, barând pătrunderea spre Krasnodar prin defileul format de râurile Schebsch și Afips”³⁴.

Reține atenția Ordinul de zi No. 108 din 8 noiembrie 1942 dat de Comandantul Diviziei 9 Cavalerie, colonel M. Kiriacescu. (extrase).

„Eroi ai Diviziei 9 Cavalerie

După luptele glorioase de la Kurka, Penissuoa Taman, Moldovanskoie, Wau, Gostagaiewskaia și Anapa unde ați repurtat succese atât de strălucite ce au avut răsunet chiar și peste frontierele țării. Apoi pe țărmul Mării Negre între S.W. Noworosisk și Valea Ssuico, unde cu piepturile voastre de oțel ați oprit toate atacurile inamice de pe mare și din spate;

Astăzi voi ați încheiat prin grele lupte duse într-un teren atât de anevoios, seria victoriilor Div. 9 Cav. din vara și toamna anului 1942. Luptele duse pentru ocuparea înălțimilor Bergrucken – Pschof cu o dezvoltare de 14 Km precum și acelea pentru cucerirea crestei Berg cu o lungime de 9 km au făcut să închidă cununa de lauri ce ați câștigat pe câmpiile și munții Caucazului (...)”. „Pentru strălucitele fapte de arme repurtate de voi, aduc calda mea recunoștință și citez prin ordin de zi pe divizie, comandantii, subofițerii și trupa Reg. 3 R., Reg 9 C. Reg. 13 C., Reg. (A.C., Esc. 6 Tr., Es. 6 Pi., Es. 6A.C., Es. 6 Me., Es. 6 Ar., Es. A.A.” (...)”³⁵.

În ziua de 16 ianuarie 1943 „inamicul a atacat pe tot frontul D. 9 Cav., a străpuns poziția de la Berg Lambina (în sectorul Regimentului 3 Roșiori) și la Stavropolskaia (divizionul 2 din regimentul 9 Călărași). După patru zile de lupte pe creasta Bergruken Pschaf, regimentul 13 Călărași a reușit să rupă cercul încercuirii (19 ian) și să se îndrepte spre Novo Dimitrievka, unde a reluat a doua zi, lupta împotriva inamicului”³⁶ în sectorul atribuit.

În intervalul 20 ianuarie-12 februarie 1943, D: 9 Cav., „a respins atacurile trupelor sovietice asupra localităților Novo Dimitrievka (regimentul 13 Călărași) a cucerit Trusckenik (Regimentul 9 Călărași), a păstrat Smolenskaia (Divizionul I din regimentul 9 Călărași și a reocupat vechea poziție din regiunea Berg Lambina (Regimentul 3 Roșiori)”³⁷.

În zilele de 21 și 22 ianuarie 1943, subunități din R.3 Roșiori au fost angajate în lupte înverșunate ca urmare a unor atacuri executate de importante forțe inamice, ca o continuare a confruntărilor ce au avut loc între 16-20 ianuarie 1943³⁸.

În luptele din ziua de 22 ianuarie 1943, a căzut la datoria Slt. Friebeľ Aurelian din regimentul 3 Roșiori, pentru faptele de arme săvârșite fiindu-i conferit ordinul militar „Mihai Viteazul” clasa a III-a Post Mortem³⁹.

După data de 12 februarie 1943, Div. 9 Cav. „s-a repliat în zona Iľskaia, Tabacinski, intrând (17 febr.) în noua poziție din capul de pod Kuban, între limanul Bugaz și valea Zibsnovo, pe care păstrat-o până la 23 sept. 1943. În această perioadă a luptat aproape zilnici sub bombardamentele aeriene executate de inamic și a respins numeroase contraatacuri ale acestuia⁴⁰.

În ziua de 23 sept. 1943, D. 9 Cav. „a intrat în dispozitivul ordonat în cadrul operației Brunhild”. A dat lupte grele în zilele de 24 și 25 sept. 1943⁴¹.

În seara zilei de 25 septembrie 1943, unitățile au primit ordin de a rupe lupta și de a se regrupa într-o zonă ordonată, de unde au fost dirijate, la 26 sept. 1943, spre Taman și Fiserei, „pe fracțiuni în vederea transbordării în Crimeea. Ultimul clement a trecut strâmtoarea Kerci la 28 sept. ora 7⁴².

Pe măsura trecerii în Crimeea, forțele D. 9 Cav. s-au grupat la Saraimin și s-au deplasat până în partea de V. a Crimeei unde au ajuns la 20 oct. 1943. Au primit misiunea de a apăra litoralul „între S. Evpatoria, Karadgea, Ak – Metschet, Bakal krisil-Bai, pe un front de circa 260 km (în cadrul Grupării „Konrad”⁴³.

În ziua de 22 decembrie 1943, R. 13 Călărași a consemnat: „activitate de arti(lerie) a inamicului a fost destul de intensă, cu toate că vizibilitatea a fost destul de redusă. Mai multe porțiuni din sectorul Reg-tului (regimentului) au fost bătute cu focuri de art. grea și ușoară. Timpul după îngheț a devenit ploios și cu ceață densă.

Ca dar de Crăciun s-a primit pentru fiecare ostaș ½ kg rom tip militar, 100 țigări Stary-Krim, una cutie compot, un cozonac, bomboane, 100 gr. ciocolată, una cutie biscuiți, un săpun de față. Am mai fost anunțați că vom primi și alte daruri⁴⁴.

În J.O. al unității s-a consemnat că „ziua de 27 ian. 1944 a fost pentru Reg-tul (regimentul) 13 Călărași o zi de crâncene lupte, cu pierderi foarte mari în oameni și armament”. (...) ⁴⁵.

Luptele care au avut loc în Crimeea în primele patru luni ale anului 1944 au solicitat în pronunțată măsură trupele noastre aflate în zonă⁴⁶.

În jurnalul de operații (J. O.) al D. 9 Cav. s-a consemnat la 3 II 1944 „activitatea în sector, între ora 13,30 și 15,40 portul Ak-Mestchel a fost atacat în 4 rânduri de aviația inamică. Formațiuni de 4-11 bombardiere inamice au aruncat cca. 50 bombe. Echipajele de pe vase au avut 5 răniți ușor. Pagube nu s-au produs” (...). La 4 II din raportul primit de R. 3 Roșiori a rezultat că „în primele zile ale lunii

s-au făcut diferite observații din care se putea conchide că inamicul pregătește un atac asupra frontului de sud în capul de pod Ssiwasch. De asemenea a intensificat tragerile de aruncătoare, ale tunurilor A.C. și Arti(leriei), care în sectorul R. 3 R. a fost deosebit de violent în regiunea cotei 16,6 apărată de Efc. 3 și 4.

În dimineața zilei de 4 II, linia de luptă a regimentului a fost atacată de aviația inamică cu arme de bord iar către ora 13,15 artileria grea inamică a executat trageri de neutralizare asupra poziției și P.C. R. 3 R. Către ora 15 inamicul a dezlănțuit un foc foarte puternic de pregătirea atacului”i. (...). Acest atac a fost oprit”⁴⁷.

În ziua de 10 I 1944 s-a constatat în sector o activitate a aviației de vânătoare și recunoaștere inamică în zona Ak-Melschel și Yaryl-Galsch. Atacul cu arme de bord nu a produs pierderi” (...)⁴⁸.

La 28 II 1944 D. 9 Cav. A menționat că în cursul zilei a avut loc activitate aeriană inamică de recunoaștere și vânătoare în peninsula Karadsna (...)”⁴⁹.

Divizia 9 Cav. St. M. Bir 3 Nr. 33470 – P.C. Frerdorf a consemnat la 31 III 1944, Ordinul special nr. 34 pentru R 9 C., a menționat (extras); „Din ultimele informațiuni asupra inamicului rezultă că un atac în forță pt. cucerirea Crimeei este iminent, concomitent cu un atac pe uscat, în strâmtoarea Pericop și capul de pod Ssivasch, inamicul va încerca cu siguranță debarcări de trupe pe coasta de NV a Crimeii” (...)”⁵⁰.

În ziua de 1 aprilie 1944 se primește ord. Gr. Conrad Nr. 2/1944 secret, prin care se prevăd o serie de modificări în dispozitivul Grupării (...)”⁵¹.

La 6 aprilie 1944, în cursul nopții, R. 3 R. a fost schimbat din capul de pod Ssivasch și pus în marș în noul sector. Starea vremii bună. Comunicațiile greu practicabile.”⁵²

În ziua de 7 aprilie 1944 „R.3 R. sosește în noul sector și urmează să intre în dispozitiv înlocuind R.20 I Slovac în cursul nopții. În timpul marșului a fost atacat de 2 ori de aviația inamică, fără a avea pierderi (...)”⁵³.

La 8 aprilie 1944 „D-l general Cdt. însoțit de Șeful de Stat Major inspectează sectorul R. 3 R. și R 13 C în special pentru a se stabili dispozitivul R. 3 R. și legătura între regimentul 3 Roșiori și regimentul 13 Călărași. Se aduc modificări vechiului dispozitiv și lucrărilor lăsate de Regimentul 20 Infanterie slovac. Se perfectează legăturile telefonice cu R. 3 R. Unitățile au stat în alarmă gradul I din cauza evenimentelor de la Pericop. Starea vremii: noros. Comunicațiile; practicabile.”⁵⁴.

S-a menționat că „la 10 apr. 1944, după ce trupele sovietice au străpuns frontul în zona Perekop Divizia 9 Cavalerie s-a repleat în condiții foarte grele, la ordinul comandamentului german, în capul de pod de la Sevastopol”⁵⁵.

R.3 R a menționat în ziua de 10 aprilie 1944 că la „Perekop, conform ordinului primit încep pregătirile pentru retragerea din sector. Întrăm sub comanda Diviziei 50 Infanterie Germ (...)”⁵⁶. În aceeași zi, R. 13 C., a menționat „câte orele 14, regimentul primește ordin pentru o deplasare în vederea unei regrupări spre sud. Escadronul 4 rămâne pe vechea poziție intrând în subordinea Regimentului 3 Roșiori” (...)”⁵⁷.

La 11 aprilie 1944, R. 3 R., a menționat că „în cursul nopții regimentul executa retragerea din sector și se pune în marș pe două coloane cu direcția generală „Sud”⁵⁸. În ziua de 14 aprilie 1944 R. 3 R., după un obositor marș de noapte și zi, regimentul ajunge în cetatea Sevastopolului (...)”⁵⁹.

În ziua de 15 aprilie 1944, „din cauza bombardamentului artileriei grea inamică regimentul (R.3R) coboară în valea Cukerman”⁶⁰.

În zilele de 18-21 aprilie 1944 a avut loc o „intensă activitate de artilerie și aviație inamică”⁶¹.

S-a menționat că „începând cu 17 aprilie 1944 D. 9 Ccav. a fost evacuată în țară, în 8 loturi, eșalonul de comandament sosind cu avionul pe aerodromul din Mamaia la 28 aprilie ora 5,20”⁶².

Retragerea din Crimeia a unităților D. 9 Cav. s-a făcut în condiții extrem de dificile.

D. 9 Cav. a consemnat la data de 15 aprilie 1944; „În cursul nopții de 14/15 IV 1944, vie activitate aeriană inamică, care durează toată noaptea. În dimineața zilei, un atac aerian inamic executat cu cca. 60 avioane se soldează cu 10 avioane doborâte de aviația de vânătoare și aviația proprie. Cu începere de la ora 6 unitățile D. 9 C., se reorganizează în conf. cu ord. Corpului de cavalerie Nr. 30152/14 IV 1944 în unități luptătoare compuse din efective dotate cu armamentul disponibil și unități de alarmă rezultate din restul efectivelor neluptătoare dotate numai cu armamentul individual și grenade” (...)”⁶³.

La 16 aprilie 1944 D. 9 Cav. a consemnat: „Prima zi de Paști. D-l general comandant al D. 9 C. trece pe la fiecare unitate stând de vorbă cu ostașii și urându-le creștinescul „Christos a înviat!” (...)”⁶⁴.

La 20 aprilie 1944 „în cursul dimineții activitatea aviației și artileriei inamice este redusă. Însă cu începere de la ora 12, în special art. grea inamică, acționează foarte puternic” (...)”⁶⁵.

R.13 C. A consemnat la 20 aprilie 1944 că în urma ordinului telefonic al Diviziei, pleacă primul transport de oameni în țară; un ofițer, 1 subofițer și 14 trupa (...)”⁶⁶.

La 21 Aprilie 1944, R. 13 C., „formează un Divizion compus din 2 Escadroane de luptători, puse sub comanda maiorului Spartali Ioan. Escadronul I fiind comandat de căpitanul Gheorghișor Marin iar Escadronul 2 de căpitan Răducănescu Ioan”.

„Acest Divizion împreună cu alte 2 Divizioane de la regimentul 9 Călărași și Regimentul 3 Roșiori intră sub comanda Lt. Colonel Bărcăcescu rămânând ca unitate luptătoare în capul de pod Sevastopol. Surplusul de oameni se formează pe grupe începând evacuarea. Astfel în ziua de 21 aprilie 1944 pleacă eşalonul condus de maiorul Cărare Nădejde compus din 5 ofițeri, 9 subofițeri și 206 trupă”⁶⁷.

La 22 aprilie 1944 R. 13 C., a menționat că „Escadroanele se găsesc încă în șanțul A.C. Activitatea aviației inamice a fost foarte puternică. Artileria grea inamică a tras în sectorul regimentului. Am avut un rănit la Escadronul 3”⁶⁸.

În ziua de 23 aprilie 1944, „Eşalonul maior Petica se deplasează la port fiind compus din 7 ofițeri, 12 subofițeri și 162 trupă. Nu se îmbarcă, urmând ca a doua zi să se efectueze îmbarcarea. S-a îmbarcat primul eşalon condus de maior Cărare N. pe vasul Danubius.”⁶⁹.

La 23 aprilie 1944 D. 9 Cavalerie a consemnat „în cursul dimineții activitate aeriană puternică” (...) ⁷⁰.

În ziua de 25 aprilie 1944 R. 6 Art. Călăreata a consemnat (...) „După ce în prealabil s-a lansat un val de ceață artificială la ieșirea din golf, la ieșirea din port la ora 19,10 vaporul în cadrul unui convoi de 10 vase de transport și 6 vase de protecție a părăsit portul Sevastopolului cu destinația Constanța. Întreaga noapte călătoria a decurs fără incidente”⁷¹.

La 24 aprilie 1944 „Eşalonul maior Petica se îmbarca pe șleपुरi germane părăsind portul la ora 20”⁷².

În ziua de 24 aprilie 1944 la ora 6, la o distanță de 160 km de Sevastopol și-a făcut apariția un avion de recunoaștere rus, care după câteva tururi în jurul convoiului a dispărut. La ora 8,50 trei bombardiere ruse atacă convoiul în special vasul Danubius care fiind cel mai mare din convoi atrage atenția. Se lansează bombe care cad în apă la 10 m de vapor. Toată ziua convoiul a fost însoțit numai de hidroavioane și avioane cu misiunea antiaeriană. La orele 10,15-12 bombardiere inamice însoțite de 5 avioane de vânătoare atacă din nou convoiul. Șase bombardiere atacă vasul Danubius iar celelalte restul vaselor din convoi. Cele șase bombardiere ce atacau vaporul Danubius au fost despărțite de un bombardier german care cu mult curaj a intrat în mijlocul lor mitraliindu-le. Această intervenție fericită a făcut ca bombele lansate să nu lovească vasul în plin ci căzând alături de vas, să-i producă la pupa pe ambele părți câte o spărtură cu diametrul de 60 cm, precum și mai multe spărturi mici, toate însă deasupra liniei de plutire, astfel că în vas nu a intrat decât apa provocată de valuri. S-a produs o panică în rândurile trupe care se găsea pe vapor (1680 soldați) din care grație intervenției oportune a ofițerului s-a potolit imediat.

Cu această ocazie au fost răniți 3 soldați din regimentul 3 Roșiori care au fost evacuați cu 2 hidroavioane germane sosite după o oră de la Constanța în urma raportului telegrafic al Comandantului de vas.

Spărturile au fost reparate provizoriu de personalul vasului, care a reacționat prompt. Tot timpul pompele au funcționat scoțând apa ce încă pătrundea prin spărturile mici ale vasului.

La ora 17 apărând un avion de recunoaștere rus ne-am așteptat din moment în moment să fim iarăși atacați, dar acest atac nu s-a mai produs. La ora 19 am trecut prin barajul de mine românesc sosind în portul Constanța la orele 23,30.

Vaporul Danubius a fost ancorat lângă vaporul Romanica, toți ofițerii, subofițerii și trupa rămânând noaptea pe vapor" (...) ⁷³

La 25 aprilie 1944, R. 13 Călărași a consemnat; „În cursul zilei și serii 25 eșalonul Maior Carare și Maior Petica au ajuns în portul Constanța.

Traversând marea, eșalonul Maior Carare a fost atacat de 2 ori de aviația inamică. Vasul Danubius în care se aflau o parte din oamenii eșalonului a fost avariat însă și-a putut continua drumul spre Constanța.

În timpul atacului am avut un om rănit de la Escadronul Armament Greu, care a fost imediat evacuat la spital cu un hidroavion.

Ajunse la Constanța, eșaloanele au fost îndrumate în zona de reorganizare a Diviziei în comuna Straja.

Marșul a fost executat pe jos din portul Constanța la comuna Staja” ⁷⁴.

În J.O. al D. 9 Cav. s-a menționat în ziua de 25 IV 1944; „În cursul dimineții activitate aeriană redusă. Tragerile cu artilerie grea continuă” (...) ⁷⁵. La 28 IV 1944 s-a consemnat: „la ora 3,25 avionul cu St. M. al D. 9 c., decolează cu destinația Constanța și aterizează fără incident la ora 5,25 pe aerodromul Mamaia” (...) ⁷⁶.

La 28 IV 1944: (...) „din Raportul maiorului Davidescu se constată că toate eșaloanele imbarcate la Sevastopol până în ziua de 26 IV c. exclusiv au sosit la Constanța cu excepția lotului de 100 oameni ce au plecat cu avionul sub comanda Int. Săndulescu care a aterizat la Galați și a fost îndrumat prin organizațiile de îndrumare locale.

Convoaiele au fost atacate de aviația inamică suferind mici pierderi.

Totalul efectivelor sosite la Constanța este de 2683 oameni aflați în zona de grupare a Diviziei 9 Cavalerie (...).

În seara zilei la ora 22 a sosit în portul Constanța și lotul de 350 oameni plecați de la Sevastopol în ziua de 26 IV c. sub comanda Lt. Col Grunau (...)” ⁷⁷.

În zilele de 1 și 2 mai 1944 a avut loc inspecția comandantului cetății Sevastopol, col. Hammer. „Vedete inamice rapide semnalate în larg” ⁷⁸. Între 5-7 mai 1944 R. 3 R., a consemnat „activitatea de aviație inamică” ⁷⁹.

La 8 mai 1944 „cade orașul Sevastopol și astfel frontul se apropie mult. Regimentul intră sub ordinele Diviziei 1 Munte”⁸⁰. În ziua de 10 mai 1944 s-a consemnat „intensă activitate de aviație și artilerie de toate calibrele”⁸¹.

La 12 mai 1944 „sa executat transport pe mare, ajungând în seara zilei de 12, ora 23,30 cu un vapor la Constanța iar 2 au fost dirijate prin radio din Corp, spre Sulina”⁸².

6. Reține atenția faptul că la 29 aprilie 1944, comandantul D 9 Cav. precum și ceilalți comandanți de M.U. „sosiți din Crimeea au fost convocați la București de Dl Mareșal Antonescu în care scop au plecat cu avionul în dimineața zilei la ora 7” (...).

Cu această ocazie s-a raportat situația Marilor Unități respective. De semnalat faptul că trupe din subordinea D. 9 cav. se mai aflau la aceea dată în Crimeea angajate în misiuni operative (ex. R. 3 R.) (...)⁸³.

A urmat deplasarea unităților spre garnizoanele de reședință⁸⁴.

Investigarea principalelor activități militare efectuate de Brigada / Divizia 9 Cavalerie în cel de-al doilea război mondial, campania din est, pune în evidență unele aspecte nu lipsite de interes pentru istoriografia noastră militară.

Astfel:

7.1. Drumul de luptă străbătut de această M.U. a fost extins în spațiu și în timp.

7.2. Pierderile umane și materiale suferite de unități au fost importante diminuând pronunțat capacitatea combativă a unităților.

7.3. Regimentele precum și subunitățile din compunerea acestora au îndeplinit o varietate de misiuni în diferite condiții de teren.

7.4. Efectuarea unor structurări cu forțe în beneficiul altor unități au impus eforturi suplimentare..

7.5. Retragerea din Crimeea din aprilie 1944 a fost dramatică și a dezorganizat în mare măsură unitățile.

7.6. Consemnările din Jurnalele de operații ale D. 9 Cav. precum și a regimentelor din subordine sunt extrem de concise și nu fac detalieri asupra pierderilor suferite pe zile în luna aprilie 1944 precum și dispunerea subunităților în diversele poziții.

7.7. Nu se fac referiri în J.O. referitor la militarii care eventual ar fi fost lăsați în detașamentele de sacrificiu din Crimeea în urma evacuării.

Prezentarea chiar rezumativă a principalelor activități pe care le-a efectuat Brigada / Divizia 9 Cavalerie în cel de-al doilea război mondial, campania dramatică din Est, apare necesară pentru a se cunoaște, chiar cu o întârziere de câteva decenii, a eforturilor precum și importanțelor sacrificii pe care această M.U. le-a înregistrat în timpul numeroaselor confruntări.

NOTE

- ¹ Colonel dr. Alexandru Dușu, *Între Wehrmacht și Armata Roșie. Relații de comandament romano-germane și romano-sovietice 1941-1945*, Editura Enciclopedică, București, 2000;
- Liddell Hart, *Istoria celui de-al doilea Război Mondial / History of the second World War*. Copyright, Lady Liddell Hart, 1970 / Vol. I, II Ed, Orizonturi, Ed. Lider, București.
- Franz Halder, *Jurnal (1939-1942)*, Editura Elit (f.a.) Iași.
- General locotenent (r) dr. Traian Dafinescu, Colonel (r) Ion Boata, *Istoria Serviciilor logistice ale Armatei Române*, Ed. Militară, București, 1990
- Colonel I. Scafes, Horia Vl., Șerbănescu, Ioan I. Scafes, Cornel Andonie, Ioan Dănilă, Romeo Avram, *Armata Română, 1941-1945*, Editura RAI, București, 1996;
- Asociația Națională a Veteranilor de Război, *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei, de la Nistru la Marea de Azov, iulie 1941 – iulie 1942*
- Colective de coordonate, redactori și colaboratori. Mărturii, episoade și documente privind acțiunile armatei române de la Nistru la Marea de Azov, la Odessa, în Crimeea și la sud de Harkov, Editura „Vasile Cârlova”, București, 1997;
- Colonel dr. Alexandru Dușu, Florica Dobre, Colonel (r) dr. Leonida Loghin. *Armata română în al doilea război mondial (1941-1945)*. Dicționar Enciclopedic, Editura Enciclopedică, București, 1999;
- Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu, *Românii în Crimeea 1940-1944*, Editura militară, București, 1995
- Muhai Vasile Ozunu, Petre Otu, *Înfrânți și uitați. Românii în Bătălia de la Stalingrad*. Editura Ion Cristoiu S.A., București, 1999
- Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad*, Apud. M.V. OZUNU, P. OTU, op. cit, p.24, Constantin I. Kiritescu, *România în al doilea război mondial, vol. I și vol. II.*, Univers Enciclopedic, București, 1996;
- Armata Română în al doilea război mondial*, Romanian army in World War II, Editura Meridiana, București, 1995;
- Asociația națională a veteranilor de război, *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei, de la Stalingrad la Bătălia Moldovei*, August 1942 – august 1944, București, Editura „Vasile Cârlova”, 1997; Colonel Vicențiu Cojan, *Întrebuințarea eșalonului doi în luptă*, Editura Militară, București, 1998;
- Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria românilor*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 448;
- Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 232;
- Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Institutul European Iași, 1992, p.74.
- ² *Istoria Cavaleriei române*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1998.
- ³ Ministerul Apărării Naționale, Statul Major General, Arhivele Militare Române (în continuare; M. Ap. N., S.M.G., A.M.R.), fond 561, dos. nr.11
- ⁴ Colonel dr. Alexandru Dușu, Florica Dobre, Colonel (r) dr. Leonida Loghin, op. cit., p. 64
- ⁵ *Ibidem*
- ⁶ Monitorul Oficial (în continuare M.O.), Partea I (P. I). Anul CIX, nr. 145 din 22 iunie 1941, p. 3594
- ⁷ *Ibidem*
- ⁸ M. Ap. N., S.M.G., A.M.R., fond 1278, dos. nr. 1, f.23
- ⁹ *Ibidem*, fond 1143, dos. nr.4, f. 3
- ¹⁰ *Ibidem*, fond 1278, dos. nr.1, f. 23
- ¹¹ *Ibidem*, f. 23-24
- ¹² *Ibidem*, fond 1143, dos. nr.4,f.7;
- Valeriu, A. Giuran, *Momente din activitatea regimentului 3 Roșiori în cel de-al doilea război mondial, campania din est în perioada iunie-iulie 1942*, în *Analele Banatului*, seria nouă. Arheologie-istorie, III (Muzeul Banatului, Timișoara), Editura Museion, București, 1994, p. 420-421.
- ¹³ *Ibidem*, fond 1278, dos. nr. 1, f. 25
- ¹⁴ *Ibidem*

15. Valeriu A. Giuran, *op. cit.*, p. 401
16. *Ibidem*
17. M. Ap. N., S.M.G., A.M.R., *fond 1278*, dos. nr.1, f. 26
18. Alexandru Duțu, Fl. Dobre, L. Loghin, *op. cit.*, p. 64
19. *Ibidem*
20. *Ibidem*
21. *Ibidem*
22. *Ibidem*
23. *Ibidem*
24. *Ibidem*
25. *Ibidem*
26. *Ibidem*, p.153
27. *Ibidem*
28. *Ibidem*
29. *Ibidem*
30. M.Ap. N., S.M.G., A. M. R., *fond 1143*, dos. nr. 5, f. 48-49
31. *Dicționar enciclopedic*, p. 154
32. M. Ap. N., S.M.G., A.M.R., *fond 1278*, dos. nr. 1, f. 91
33. *Dicționar Enciclopedic*, p. 154
34. *Ibidem*
35. M. Ap. N., S.M.G., A. M. R., *fond 1278*, dos. nr. 1, f. 105-106
36. *Dicționar Enciclopedic*, p. 154
37. *Ibidem*
38. M. Ap. N., S.M.G., A. M. R., *fond 1143*, dos. nr. 5, f. 69-75
39. *Ibidem*, f. 74-75
40. *Dicționar Enciclopedic*, p. 154
41. *Ibidem*
42. *Ibidem*
43. *Ibidem*
44. M. Ap. N., S.M.G., A.M.R., *fond 1140*, dos. nr. 4, f. 78
45. *Ibidem*, f. 128
46. A. Pandea, E. Ardeleanu, *Românii în Crimeea*
47. M. Ap. N., S.M.G., A.M.R., *fond 561*, dos. nr. 11, f. 10-11
48. *Ibidem*, f. 13
49. *Ibidem*, f.18
50. *Ibidem*, f. 30
51. *Ibidem*, f. 37
52. *Ibidem*, f. 38
53. *Ibidem*
54. *Ibidem*, f. 39
55. *Dicționar Enciclopedic*, p. 154
56. M. Ap. N., S.M.G., A.M.R., *fond 1143*, dos. nr. 5, f. 162
57. *Ibidem*, *fond 1140*, dos. nr. 4, f. 155
58. *Ibidem*, *fond 1143*, dos. nr. 5, f. 162
59. *Ibidem*, f. 163
60. *Ibidem*
61. *Ibidem*
62. *Dicționar Enciclopedic*, p. 154
63. M. Ap. N., S.M.G., A.M.R., *fond 561*, dos. nr. 11, f. 51
64. *Ibidem*, f. 52
65. *Ibidem*, f. 54
66. *Ibidem*, *fond 1140*, dos. nr. 4, f.157
67. *Ibidem*, f. 158
68. *Ibidem*

^{69.} *Ibidem*

^{70.} *Ibidem, fond 561*, dos. nr. 11, f. 55

^{71.} *Ibidem, fond 1128* dos. nr. 1 f. 209 contrapagina (cp)

^{72.} *Ibidem, fond 1140*, dos. nr. 4, f. 158

^{73.} *Ibidem, fond 1278*, dos. nr. 1, f. 209 cp.

^{74.} *Ibidem, fond 1140*, dos. nr. 4, f. 158

^{75.} *Ibidem, fond 561*, dos. nr. 11, f. 55

^{76.} *Ibidem*

^{77.} *Ibidem*, f. 55-58

^{78.} *Ibidem, fond 1143*, dos. nr. 5, f. 164

^{79.} *Ibidem*

^{80.} *Ibidem*

^{81.} *Ibidem*

^{82.} *Ibidem*

^{83.} *Ibidem, fond 561*, dos. nr. 11, f. 58-59

^{84.} *Ibidem, fond 1140*, dos. nr. 4, f. 161-162

DES MOMENTS DE L'ACTIVITÉ MILITAIRE DE LA BRIGADE/ DIVISION 9 CAVALIERE PENDANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE, LA CAMPAGNE DE L'EST (1941-1944)

Resumé

On y fait une presentation synthetique et chronologique du trajet parcourru par la Brigade/Division 9 Cavaliere pentrnt la deuxiême guerre mondiale, netre la juillet 1941 et mai 1944.

**ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE,
ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA**

CARTE SAU LUMINĂ, SNAGOV, 1699, TRADUSĂ ȘI TIPĂRITĂ DE ANTIM IVIREANUL, ÎN COLECȚIILE B.C.U. "EUGEN TODORAN" DIN TIMIȘOARA

Maria Miclo

“Trăim în jungla grea și miraculoasă a cărții, din care cei cuminiți rup un lăstar; în care necuminții hălăduiesc pentru totdeauna unei vieți”¹. Bogăția și varietatea scrierilor pe care le avem astăzi la dispoziție în spațiul național i se datorează și lui Antim Ivireanu, care, alături de marile personalități culturale ale secolelor XVI-XVIII: Varlaam, Dosoftei, Simeon Ștefan, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Ion Neculce, Constantin Cantacuzino au contribuit la răspândirea tiparului și la impunerea și cultivarea vechii române literare. Mai mult, Nicolae Iorga afirma că tot ce înseamnă “cultură monastică românească” își are începuturile în activitatea lui Ivireanul², prin traducerea și tipărirea cărților necesare oficerii serviciului divin.

Un paradox al istoriei este că Antim nu era român, el avea origine georgiană. Rădăcinile i se aflau în Iveria Caucazului³, după mărturisirea proprie din *Panoplia Dogmatică a împăratului Alexe Comnenul*, carte tipărită în limba greacă la Târgoviște, în anul 1710⁴. Dealtfel și în *Carte sau lumină*, ca în majoritatea tipăriturilor sale, el se numește Ivireanul. Anul presupus al nașterii sale este 1660. A fost o perioadă rob la turci și înainte de a se călugări, purta numele de Andrei. Ajunge pe meleagurile noastre în 1688, când Constantin Brâncoveanu este uns ca domn al Țării Românești. După unii cercetători, la venirea în țară, Antim era deja un tipograf experimentat. Locul unde a deprins meșteșugul tiparului este un subiect controversat. Cea mai credibilă ipoteză susține că Ivireanu a ucenicit în Moldova, la Iași, sub îndrumarea lui Mitrofan, tipograful, înainte de a veni în Țara Românească. Scopul aducerii lui de către Brâncoveanu pe aceste meleaguri fusese perfecționarea și diversificarea acestei meserii, conform proiectelor de dezvoltare culturală ale voievodului⁵. În 1694, Antim părăsește Bucureștiul pentru a reorganiza activitatea monahală de la Mănăstirea Snagov, unde rămâne până în 1701. Activitatea tipografică de excepție, însușirile artistice deosebite, erudiția, calitățile de bun administrator l-au impus în scaunul de Mitropolit al Țării Românești în anul 1708, înainte de aceasta fiind episcop de Râmnic între 1705-

1708. A fost ucis mișelește în 1716⁶. Mărturii despre viața lui Antim Ivireanul găsim la Anton Maria Del Chiaro, contemporanul său, pe care l-a cunoscut la curtea lui Constantin Brâncoveanu⁷.

Carte sau lumină face parte din seria tipăriturilor lui Ivireanul din perioada șederii la Snagov. Dintre aceste cărți, șapte erau în limba română (*Orânduiala slujbei Sfinților Constantin și Elena*, 1696, *Evangelhilar*, 1697, *Acatistul Maicii Domnului*, 1698, *Carte sau lumină*, 1699, *Învățăături creștinești*, 1700, *Floarea darurilor*, 1700), șapte în greacă (*Anthologhion*, 1697, Ioan Cariofil, *Manual despre câteva nedumeriri*, 1697, *Discurs panegiric despre împăratul Constantin*, 1697, *Mărturisirea credinței ortodoxe și expunere pentru cele trei virtuți: credință, nădejde și dragoste*, 1699, *Psaltire*, 1700, *Eortologhion*, 1701, Ioan Comnen, *Proschinitarul Sfântului Munte*, 1701), una slavonească (*Gramatică slavonească*, 1697), două bilingve, greacă-română și greacă-arabă (*Liturghier*, 1701). Cărțile tipărite sub oblăduirea lui Constantin Brâncoveanu circulau într-un spațiu mult mai mare decât cel al Țării Românești. Domnitorul obișnuia să le dăruiască mănăstirilor și bisericilor unde locuiau români din țările învecinate. În prima parte a activității sale tipografice, Antim Ivireanul își imprimă cărțile în limba greacă, pentru ca treptat, limba acestora să fie română⁸. Rolul lui Antim Ivireanul este esențial pentru înălțarea slavonei ca limbă oficială de către română, aceasta preluând funcțiile unei limbi de cultură⁹.

Bibliografia românească veche consemnează *Carte sau lumină* în poziția 114¹⁰. Ca dimensiuni, este în 4°, de 21,5 cm, cu primele 4 file nenumerotate și celelalte 108 foi numerotate. Pagina de titlu și textul, fără pretenții artistice, sunt tipărite numai cu cerneală neagră. Are 30 de rânduri pe o pagină. Originalul în limba greacă este *Manual în contra schismei papistașilor*, publicat la București în 1690, menționându-se pe foaia de titlu că această carte este “pentru a se împărți gratuit Ortodoxilor”¹¹.

Transcrierea paginii de titlu:

“Carte sau lumină

cu dreptre dovediri/ din dogmele besearicii răsăritului, asupra/ dejghinării papistașilor, descoperită/ și așezată de prea învățatul ieromo/nah Maxim Peloponiseanul./ Acum întâi tipărit pre limba rumânească,/ cu porunca și toată cheltuiala a prea luminatu/lui și înălțatului domn și oblădui/toriu a toată Țara Rumânească/

Ioann Constandin B.[asarab] B.[râncoveanu] Voievod./

Purtând cârma pravoslaviei, prea/ sfințitul Mitropolit chir Teodosie./

Și s-au tipărit în Tipografia Domnească/ în Sfânta mănăstire în Sneagov./ La anul mântuirii lumii 1699/ în luna lui aprilie./ De smeritul întru ieromonahi Anthim Ivireanul/ **pentru ca să se dea dar pravoslavnicilor**”.

Pe versoul foi de titlu se găsește stema lui Constantin Brâncoveanu și următoarele stihuri:

“Verșuri politice 8, asupra stemei pré luminatului și înălțatului

Domnū Io Constantinū Băsărabū Voievodū.

Pré luminata stemă a Țărâi rumânești,

Cu cari s-au încoronat vechiī Băsărăbești,

Blagocistivulū Domnū Constandinū s-au dăruit,

Că din fericită a lorū sāmânță s-au odrăslit

Și bunele lorū fapte cât poate le plinește,

Și țara despre toți vrăjmașii o păzește.

Dé-ī Dumnezău ani mulți cu pace să stăpânească,

Fericitulū lui nume pupurē să trăiască.

Celor ce s-ar întâmplă a citi, Pravoslavnicī creștini, **Bucurie.**”

Biblioteca Centrală Universitară “Eugen Todoran” din Timișoara a achiziționat recent un exemplar al acestei cărți, provenind din biblioteca personală a unui medic timișorean (Al. Clej). A intrat în evidența bibliotecii cu numărul de inventar 615564 și se prezintă în stare foarte bună de conservare, cu toate paginile intacte, cu marginile nedeteriorate.

Legătura cărții este și ea în stare bună. Coperta este confecționată din piele de culoare maro-închis, pe scoarțe de lemn. Pe prima copertă se află imprimat un chenar dreptunghiular, frumos ornamentat, format din alte șase chenare interioare din motive florale în alternanță cu linii drepte paralele. În centrul acestuia este imprimată imaginea Mântuitorului Isus Cristos, ținând potirul în mână. Coperta a doua poartă același chenar ca și coperta unu, iar centrul este ocupat de linii paralele și oblice, a căror dispoziție sugerează tipul de legătură „à la cathédrale”¹². Cotorul are trei nervuri, încadrate fiecare de câte două linii paralele ornamentale. Cataramele cărții sunt rupte.

Acest exemplar poartă câteva însemnări manuscrise, toate cu cerneală neagră. Pe prima pagină de gardă, cu caractere latinești: Samuelu Gammopep (?) /Paroh a Vasl--- (?). Pe pagina de titlu, deasupra acestuia, un scris ce pare identic cu al precedentei însemnări, deasemenea cu caractere latinești: “Parochia Carafsoviensi¹³ inscriptus 1730”.

În interiorul ultimei coperte se găsește o însemnare mai recentă, din 1846, de data aceasta scrisă cu caractere chirilice:

“Cetit-am aceasta neadevărată/; ce nu m-au nevoia lui Maxim Peloponesianul gândită carte./ mieu

Rubensko Georgi

Învățători G. (de la *gorod* ”oraș”?) Caras y (“la”) Galșa¹⁴ 846”.

B.C.U.T. deține și un al doilea exemplar din *Carte sau lumină*, care a fost achiziționat în 1998, înregistrat cu numărul de inventar 558965. Acesta nu este la fel de bine păstrat, având marginile paginilor din dreapta jos uzate din cauza folosirii. Coperta este din carton presat simplu, fără ornamente, deteriorată, iar cotorul din piele.

Și acest exemplar poartă însemnări manuscrise, pe verso paginii de gardă și pe interiorul copertei doi. Ambele însemnări sunt făcute cu cerneală neagră și caractere chirilice, nedescifrate deocamdată. La sfârșitul textului mai este o însemnare: E. Nyagoe, probabil numele unuia dintre foștii deținători ai cărții (cu cerneală neagră și alfabet latinesc).

În cei 25 de ani de sânguință în Țara Românească, Antim Ivireanul a tipărit personal 38 de cărți din cele 63 ieșite din tiparnițele aflate sub conducerea sa. Dintre acestea, 24 au fost tipărite în limba greacă, 7 în limba română, 2 în slavonă și română, 2 în greacă și arabă, 1 în slavonă, 1 în greacă și română. Nu este exclusă posibilitatea ca numărul acestor cărți să fie mai mare, însă au fost luate în considerare pentru aceste date numai cele la care contribuția sa de tipograf era precizată¹⁵.

Carte sau lumină este un titlu emblematic pentru ceea ce înseamnă învățătura din paginile cărților, cunoștințele pe care acestea le adăpostesc pentru cititori de-a lungul secolelor. Obiectul în sine reprezintă un document, mărturie a unei epoci și a unei societăți. Biblioteca noastră face eforturi perseverente (și fructuoase) pentru a achiziționa în continuare carte de patrimoniu, manuscrise¹⁶, cu toate opreliștile financiare ivite la tot pasul.

NOTE

¹ Albert Labarre, *Istoria cărții*, Iași, Institutul European, 2001, p. 5.

² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 59.

³ Veche denumire a Georgiei.

⁴ Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, Ed. Academiei Române, București, 1997, p. 31.

⁵ Ibidem, p. 62.

⁶ *** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Ed. Academiei, București, 1979, p. 42.

⁷ Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, Viața Românească, 1929, după textul reeditat de N. Iorga., p. 51.

⁸ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1980, p. 402.

⁹ Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1978, p. 10.

¹⁰ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, Tomul I: 1507-1716, edițiunea Academiei Române, București, 1903, p. 370.

¹¹ Cf. *Bibliografia românească veche*, I, p. 297, poziția 89.

¹² Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, Ed. Enciclopedică, București, 1992, p. 214.

¹³ Localitatea Carașova se află în județul Caraș-Severin, lângă Reșița, cu o comunitate catolică de sârbo-croați. Este atestată documentar din anul 1333, cf. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. 1, Ed. Academiei, București, 1967, p. 121.

¹⁴ Localitate din județul Arad, atestată documentar în anul 1202-1203, cf. Coriolan Suciu, *op.cit.*, p. 251.

¹⁵ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Istros, Brăila, 1998, p. 118.

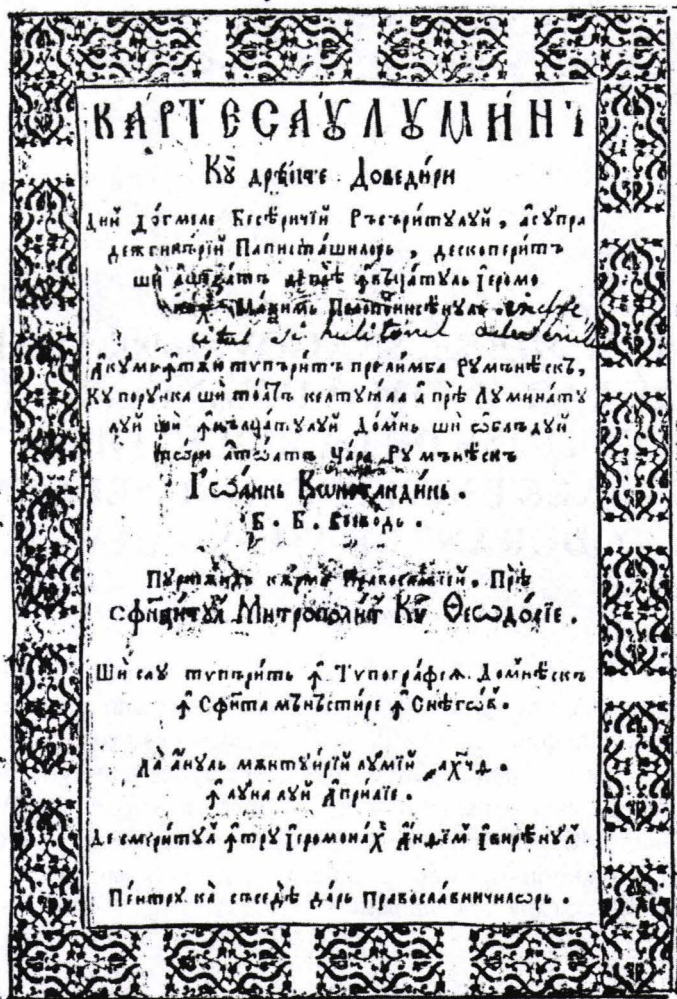
¹⁶ Manuscrisul este văzut ca "document autograf" de către Gerard Gengembre, *Marile curente ale criticii literare*, Iași, Institutul European, 2000, p. 59.

LIVRE OU LUMIÈRE, SNAGOV, 1699, TRADUIT ET PUBLIÉ PAR ANTIM IVIREANUL, DANS LES COLLECTIONS DE LA BIBLIOTHÈQUE CENTRALE UNIVERSITAIRE "EUGEN TODORAN" DE TIMIȘOARA

Résumé

Par son activité, Antim Ivireanu représente un moment important de l'évolution de la langue roumaine littéraire et aussi de la propagation des textes imprimés sur le territoire roumain. *Carte sau lumină*, puru en 1699, est l'un des sept livres imprimés en roumain par Antim Ivireanu durant l'époque où il reste à Snagov. La Bibliothèque Centrale Universitaire "Eugen Todoran" de Timișoara garde dans ses inventaires et conserve en bonnes conditions des valeurs du patrimoine national, parmi lesquelles, deux exemplaires du livre *Carte sau lumină*.

1. Parochia Carthaginiensis. 1750

Carte sau lumină, Snagov, 1699 (pagina de titlu)

Carte sau lumină, Snagov, 1699 (verso paginii de titlu)

CÂMPURILE DE URNE FUNERARE DIN BANAT

EXPOZIȚIE PERMANENTĂ

Alexandru Szentmiklosi

În toamna anului 2003, la etajul I al Muzeului Banatului din Timișoara (în latura estică a clădirii) a fost inaugurată o nouă expoziție permanentă care completează expoziția de bază a secției de arheologie (Pl. I/1). Spațiul completează circuitul expozițional general al vizitatorului, aici fiind expuse câteva morminte de incinerare și inhumare „in situ” de la Cruceni, Voiteni și Peciu Nou, care aparțin unor manifestări etno-culturale din Banatul românesc, specifice celei de-a doua jumătăți a mileniului II a.Chr. Mormintele descoperite de către M. Moga și Fl. Medeț, prin felul de conservare și expunere, constituie momente de referință în muzeografia bănățeană și nu numai.

Ideea unei expoziții în acest spațiu privind ritul și ritualul culturii Cruceni-Belegiș aparține lui Fl. Medeț care, în anii '80, preconiza ridicarea unei podele de sticlă de aprox. 60 cm, sub care urmau să fie plasate urnele funerare și vasele adiacente din necropolele cercetate în Banatul românesc. Costurile ridicate au fost unul din motivele abandonării acestei idei de expoziție, cu siguranță deosebită pentru muzeografia românească.

Într-un memoriu adresat Conducerii Muzeului Banatului, datat 1 iunie 1994, Fl. Medeț propunea completarea expoziției de bază cu o expoziție intitulată *Câmpurile de urne funerare din Banat*, „care, prin patrimoniul deținut de Muzeul Banatului și problematica lor în general, constituie un subiect de importanță europeană”. Pentru punerea în valoare a mormintelor de incinerare „in situ” descoperite la Cruceni și Voiteni-Ciacova, precum și a celui de inhumare descoperit în necropola de la Peciu Nou, „unele unice în întreaga Europa de sud-est”, era preconizată refacerea măștii unora dintre morminte și fixarea, pe pereții coridorului de la etajul I, a 19 panouri cu text și imagini care să prezinte succint evoluția manifestării etno-culturale din a doua jumătate a mileniului II a.Chr. din această zonă, cunoscută sub numele de *câmpuri de urne funerare* (cultura Cruceni-Belegiș). Acestea urmau să li se adauge și desene reprezentând tipuri ceramice caracteristice culturii Žuto Brdo-Gârla Mare din sud-estul Banatului.

Gândită inițial ca o expoziție temporară în Sala de Marmură, expoziția *Câmpurile de urne funerare din Banat* a fost adaptată tematic spațiului oferit de coridorul relativ îngust de la etajul I al Muzeului Banatului, la ieșirea din tronsonul

rezervat preistoriei. Chiar dacă la prima vedere această expoziție pare să întrerupă circuitul muzeografic, ea oferă vizitatorului deja familiarizat cu sfârșitul epocii bronzului în Banat (sala 5), o perspectivă adâncită asupra ritului și ritualului funerar al populației nord-tracice timpurii din zona de câmpie a Banatului românesc.

În cadrul noii expoziții, alături de vechile morminte de incinerație "in situ" de la Cruceni, de la Voiteni-Ciacova și cel de inhumatie de la Peciu Nou (din punct de vedere muzeografic, la acea vreme, o realizare deosebită pe plan național), au fost integrate șase vitrine cu morminte de incinerație descoperite în necropolele de la Timișoara-*Fratelia*, Bobda, Peciu Nou și Voiteni-Ciacova. Mormintele expuse în aceste vitrine sunt reprezentative nu numai științific, dar și din punct de vedere al profesionalismului cu care au fost restaurate.

Cele patru morminte "in situ" de la Cruceni au fost dispuse simetric în capetele coridorului constituind simbolic limitele spațiului "sacru" în care au fost expuse restul mormintelor. Ca un pendant al mormântului de incinerație "in situ" de la Peciu Nou, a fost expus, în același tip de vitrină situată pe un postament, un mormânt de la Bobda, în care, pentru urna mormântului, a fost utilizat un vas-sac de provizii de mari dimensiuni.

În centrul expoziției a fost expus mormântul de inhumatie în poziție chirică "in situ" descoperit la Peciu Nou, completându-se astfel expoziția cu exponate excepționale nu numai ca informație științifică, dar și din punct de vedere muzeografic.

Circuitul de vizitare începe prin două panouri care flanchează primul mormânt "in situ" de la Cruceni. În primul panou se prezintă succint geneza culturii Cruceni-Belegiș, precum și periodizarea internă a acesteia, în lumina noilor date oferite de cercetările arheologice din Srem, Slavonia orientală și Banat. Prezența unor comunități de tip Litzenkeramik venite din Slavonia orientală, influențele exercitate de elementele de tip Szeremle și Hügelgräberkultur, precum și participarea directă în cadrul acestui proces a culturii Vatina este argumentată prin planșe cu cele mai caracteristice tipuri ceramice și ornamente, însoțite de o hartă geografică a răspândirii acestei culturi în sud-estul Europei. Al doilea panou prezintă repertoriul descoperirilor de tip Cruceni-Belegiș din Banat, precum și o hartă cu dispunerea lor geografică.

Seria necropolelor de tip Cruceni-Belegiș cercetate arheologic și incluse în expoziție începe cu mormântul de incinerație "in situ" de la Voiteni, descoperit în 1986 de către Fl. Medeleț în cadrul unor săpături arheologice de salvare. În completarea explicațiilor legate de acest mormânt din faza timpurie a acestei culturi, au fost incluse și fotografiile privind contextul arheologic de descoperire, conservarea și restaurarea lui în faza finală. În completarea descoperirilor de la Voiteni-Ciacova a fost inclusă și o vitrină în care se prezintă un alt mormânt, aparținând primei faze a acestei culturi.

Mormântul de inhumatie în poziție chirchită expus "in situ", descoperit la Peciu Nou, este precedat de două morminte de incineratie din aceeași necropolă, deosebit de interesante din punct de vedere arheologic. Prima vitrină conține un mormânt de incineratie încadrat cronologic în prima etapă a acestei necropole, în care, alături de urna funerară și câteva fragmente ceramice, a fost găsit și un fragment de femur aparținând unui animal de talie mare, probabil de cal. Al doilea mormânt, descoperit în vara anului 1990, a fost descoperit la o adâncime de 0,85 m față de nivelul actual de călcare, gâtul acestei urne fiind secționat oblic din vechime, probabil cu ocazia săpării unei gropi de mormânt. În cadrul "mobilierului" funerar, prezența bucăților de chirpici și a unei pietrei nisipoase poate fi legată ipotetic de un ritual de „sfeștanie”, ca urmare a deranjării mormântului. Canelurile verticale de pe pântec determină încadrarea cronologică a acestuia în cea de-a doua etapă a culturii Cruceni-Belegiș.

Mormântul de inhumatie în poziție chirchită "in situ" aparține unui bărbat înalt de 1,70 m, în vârstă de aprox. 23-24 de ani. În zona cefei a fost descoperit un ac de bronz cu cap discoidal, lung de aprox. 12-15 cm, care pornea de sub ceafă și ieșea pe sub mandibulă. Dispunerea mormântului în marginea necropolei, precum și caracterul special de jertfă, permit interpretarea acestui mormânt ca pe un element de delimitare a necropolei și ilustrează, prin prezența sa, complexitatea vieții spirituale a civilizației nord-tracice.

Necropola de la Fratelia este reprezentată cu două morminte de incineratie, ambele descoperite în vara anului 1976. Atât urna mormântului din prima fază, cât și cea tipică fazei a doua au fundul găurit, fapt ce determină ipoteza unui ritual care, probabil, era legat de trecerea defunctului în cealaltă lume. Descoperirile arheologice de la Șag și Ticvaniul Mare indică faptul că acest obicei era practicat și în alte necropole de incineratie din Banat, într-un interval mult mai larg de timp.

Seria mormintelor expuse se încheie cu două morminte de incineratie de la Bobda, necropolă care marchează și sfârșitul ultimelor manifestări culturale ale epocii bronzului și trecerea spre începutul primei epoci a fierului din sud-vestul României. Vasul-sac de provizii de mari dimensiuni, care constituie urna funerară a unuia dintre aceste morminte, sugerează o moarte subită, într-un anotimp rece, care nu a permis comandarea unui set de vase care să respecte întocmai ritualul de înmormântare al acestor comunități. Utilizarea unor astfel de vase este atestată și în alte necropole aparținând culturii Cruceni-Belegiș.

Trecerea în revistă a acestor morminte tipice culturii Cruceni-Belegiș se încheie cu o scurtă sinteză privind principalele caracteristici ale acestor necropole, câteva note privind elementele de rit și ritual funerar surprinse în decursul cercetărilor arheologice din Banat și Srem, în a doua jumătate a secolului XX.

Astfel, o primă trăsătură constantă a acestor necropole a fost amplasarea lor într-un spațiu bine delimitat natural (zone mai ridicate de teren), care a fost sacralizat. La periferia mai multor necropole au fost surprinse platforme de ardere a defuncțiilor (Timișoara-“*Fratelia*”, Belegiș și Vojilovica I). În unele necropole, prezența la periferie a unor gropi rituale cu depuneri de vase sparte ritual (Timișoara-“*Fratelia*”) sau unele morminte care vădesc un caracter special (mormintele de inhumatie și mormântul-*cenotaf* de la Peciu Nou), permit interpretarea lor ca elemente de delimitare a spațiului sacru de cel profan. Cercetătorii nu exclud nici posibilitatea ca această delimitare să fi fost făcută și cu stâlpi de lemn a căror urmă arheologică nu s-a păstrat.

În majoritatea cazurilor, necropolele erau situate la aproximativ 300-500 m de așezare, iar în unele cazuri (Timișoara-“*Fratelia*”) chiar mai aproape. Unele dintre acestea erau plasate dincolo de zonele mai joase care, în preistorie, au fost albiile unor brațe de râu și care le separau de spațiul sacralizat al necropolelor.

Mobilierul funerar ceramic al mormintelor este o altă caracteristică grăitoare a ritului și ritualului funerar. Astfel, mai vechea idee a existenței, în majoritatea mormintelor, a unei *triade* funerare (urnă, strachină, căniță), chiar dacă constituie o realitate, nu poate fi absolutizată. Cercetările arheologice mai recente indică numeroase particularități, unele devenind ele însele reguli pentru o necropolă sau alta, evidențiind existența unor cutume funerare care diferă de la o comunitate la alta.

Un alt aspect surprins în analiza mormintelor este faptul că pentru mobilierul ceramic funerar, au fost utilizate vase a căror dimensiuni variază în funcție de vârsta celui decedat, copii și adolescenții având căniile și strachinile mai mici decât cele din mormintele adulților. În cazul mormintelor de sugari, s-a constatat folosirea unor vase miniaturale, a căror utilizare este strict simbolică.

Prezența unor ornamente dispuse în motive identice pe toate vasele mormântului de incineratie, sugerează fie un fel de “zestre” funerară pregătită din timp, fie o comandă specială făcută olarului, care indică ca moment probabil al înmormântării perioadele călduroase ale anului, când meșterul avea posibilitatea să le confecționeze.

Vasele adiacente din morminte au servit pentru îngroparea laolaltă cu defunctul a unei cantități de hrană și a unei cantități de lichid în cană. Foarte probabil, alimentul din strachină era o bucată de carne, oasele de animal păstrate indicând modul de preparare prin frigere a cărnii. Nu există o opțiune clară pentru o anumită specie de animal, sacrificându-se porc, ovicaprină, bovine, cal, etc. Analiza osteologică arată că se preferau părțile cărnose ale membrului toracic (stilopod).

Adâncimea gropilor variază în funcție de numărul de vase adiacente, iar în unele cazuri, chiar în funcție de vârsta defunctului. Numărul redus al mormintelor deranjate de alte morminte aparținând aceleiași comunități, fapt constatat în toate necropolele câmpurilor de urne funerare din Banat și Srem, sugerează marcarea lor nu numai prin movilițe de pământ care s-ar fi putut aplatiza rapid în timp, ci și prin semne care rezistă în timp.

Disponerea vaselor adiacente în mormânt este variată, cele mai frecvente situații fiind cele în care acestea sunt plasate la nivelul fundului sau la nivelul diametrului maxim al urnei. Mai rar, acestea sunt plasate sub baza urnei sau în urnă.

Amplasarea vaselor adiacente față de urnă, pe un arc de cerc cuprins între NE și SV, pare să sugereze, în cazul mai multor necropole (Cruceni), că înmormântarea se făcea în cursul zilei și că unul din elementele fundamentale ale religiei tracilor nordici timpurii era cel uranian.

Combustibilul necesar incinerării defunctului a fost, probabil, lemnul de esență moale sau chiar stuful, după cum par să indice puținele fragmente de lemn carbonizat găsite în urnele câtorva morminte sau în preajma acestora. Această ipoteză este sugerată și de analizele osteologice făcute pe câteva oseminte incinerate care au evidențiat prezența unei temperaturi mari, de aproximativ 1000°C, însă de scurtă durată. Obiectele din bronz descoperite în inventarele unor morminte denotă o temperatură suficient de mare pentru a fi topite, simpla deformare indicând, însă, fie lipsa jarului care să mențină temperatura, fie răcirea rapidă a rugului cu apă. Defuncții erau așezați pe rug, îmbrăcați și împodobiți cu podoabele personale. În urma arderii, o parte din oasele defunctului erau alese cu grijă din cenușa rugului funerar și depuse în urnă într-o ordine bine stabilită. În sprijinul acestor ipoteze privind ritualurile funerare a fost inclus și un scurt pasaj din *Iliada* (XXIV, 766-793), care redă înmormântarea lui Hector.

Puținele determinări antropologice par să indice că mormintele cu podoabe aparțin persoanelor de sex feminin, iar cele cu arme (topoare de luptă cu disc și pumnale), prin caracterul lor evident războinic, bărbaților. În necropolele de la Timișoara-*Fratelia*, Voiteni, Peciu Nou, au fost descoperite morminte duble sau chiar triple, în care, alături de adultul-femeie, era îngropat un copil sau mai mulți. În unele cazuri s-a putut stabili amestecarea oaselor de adult cu cele de copil în urna celui din urmă. Acest fapt sugerează arderea concomitentă a mamei și a copilului pe același rug.

Pe peretele opus, au fost situate panourile cu scurte sinteze privind necropolele cercetate, în dreptul fiecărui grup de morminte. Șirul acestor sinteze începe cu necropola de la Cruceni unde cercetările arheologice au debutat cu săpăturile de salvare efectuate în vara anului 1958 și 1967. În urma celor două campanii de cercetări arheologice au fost dezvelite peste 100 de morminte de

incinerare de la sfârșitul epocii bronzului. Analiza acestor morminte a evidențiat existența în cadrul necropolei a două faze, începuturile etapei timpurii situându-se, probabil, în secolul sec. XV a.Chr, iar sfârșitul utilizării necropolei în a doua jumătate a secolului XIII sau chiar la granița dintre sec. XIII–XII a.Chr. Necropola se află la aprox. 300 m de așezare, fiind despărțită în preistorie de aceasta de un braț al râului Timiș. Suprafața necropolei pare să fi fost mai mare de 1,5 ha. Etapa cea mai timpurie a cimitirului se datează prin ceramica ornamentată cu linii incizate și în tehnica șnurului fals ("pseudo-șnurat") precum și pe baza pieselor metalice din inventarul funerar al unor morminte. Dintre acestea, cele trei topoare de luptă cu disc (dintre care unul în stare fragmentară), descoperite în două dintre mormintele de incinerare, determină atribuirea osemintelor incinerate unor bărbați. Un alt element important pentru datarea începutului acestei necropole o constituie și strachina descoperită în mormântul M. 96, un "import" specific fazei "clasice" (sec. XIV a.Chr.) a culturii Žuto Brdo-Gârla Mare din zona dunăreană a Banatului. Mormintele aparținând fazei finale a necropolei se caracterizează prin prezența ornamentului canelat, dispus pe gâtul, umărul și diametrul maxim al vaselor. Similar situațiilor de la Timișoara-*"Fratelia"* și Peciu Nou, în cadrul necropolei de la Cruceni s-a constatat gruparea mormintelor în pâlcuri. Interpretarea acestui obicei, cel mai probabil, ar fi cel de grupare pe familii, sau respectarea unor spații delimitate clar, în interiorul necropolelor. Deși nu atât de frecvent ca în necropola de la Peciu Nou, se constată, printre obiceiurile rituale, culcarea unora dintre urne în poziție orizontală. La fel ca și în celelalte necropole, sunt atestate și morminte duble, în una din urnele mormântului M. 92 găsindu-se lama unui pumnal din bronz care determină atribuirea acestui mormânt unui bărbat.

Seria de panouri privind necropolele câmpurilor de urne funerare din Banat continuă cu sinteza privind cimitirul de la Bobda, cercetat în anul 1959. M. Moga, asistat de O. Radu, a distins în evoluția acestuia două etape, etapa cea mai timpurie a mormintelor de la Bobda situându-se undeva la orizontul ultimelor înmormântări de la Cruceni, dacă nu chiar imediat după acestea. Cea de a doua etapă a acestei necropole se prelungește, după unii cercetători, până la sfârșitul perioadei de tranziție spre prima epocă a fierului, poate chiar ca un grup cultural distinct în cadrul manifestărilor etno-culturale ale tracilor nordici timpurii. La fel ca și la Voiteni sau Peciu Nou, la Bobda au fost dezvelite morminte de copii care au avut ca urnă, o cană și, de regulă, aceasta era acoperită cu o strachină, de o altă cană mai mică sau de un fragment de vas de dimensiuni mai mari, rupt din vechime. În inventarul funerar al unuia din morminte, au fost găsite singurele piese de fier. Necropola de la Bobda evidențiază diferitele obiceiuri funerare din cadrul comunităților nord-tracice timpurii din această perioadă. Protomele supraînălțate, antropomorfe ale cânilor utilizate drept urne, precum și cei șase lobi ai unei

străchini cu picior pedestal au fost rupte din vechime. Acest obicei nu se regăsește în cadrul ritualurilor funerare din necropolele de la Cruceni, Voiteni, Peciu Nou sau Timișoara-“*Fratelia*”, unde câni asemănătoare sunt utilizate ca urne.

Necropola de la Timișoara-*Fratelia* a fost cercetată, între 1976-1978, în cadrul unor cercetări arheologice de salvare în urma cărora au fost dezvelite aproape 300 de morminte. Cam tot atâtea morminte se estimează că au fost distruse în 1975. Împreună cu necropola, au fost cercetate și 20 de locuințe aparținând culturii Cruceni-Belegiș, faza a II-a.

Necropola a avut o formă elipsoidală (de cca 600 x 300 m), cu o suprafață de aprox. 18 ha. S-a constatat concentrarea unora dintre morminte în pâlcuri, separate între ele de spații goale care ar putea sugera gruparea mormintelor pe familii, dar și respectarea unor sectoare distincte în cadrul necropolei (se cunoaște un singur mormânt deranjat). Pe latura de V și N, extinderea necropolei a fost limitată de amplasarea așezării (dacă nu cumva este chiar invers, limitele de S și E ale așezării să fi fost determinate de spațiul sacru al necropolei). În unele porțiuni de teren, distanța dintre necropolă și așezare a fost de numai 10-20 m.

În partea sudică a necropolei a fost surprinsă o groapă rituală care avea pe fund o depunere de vase sparte intenționat și două greutatea în formă de trunchi de piramidă, din lut ners. După umplerea gropii, la gură s-a pus un vas a cărui buză s-a aflat, probabil, la nivelul de călcare din preistorie. Alături de această groapă, evident ca un element de delimitare a spațiului sacru, au fost găsite și resturile unei platforme de ardere a defuncțiilor, lungă de cca 10 m și groasă de aprox. 7-10 cm, indicând utilizarea repetată a acesteia. O altă groapă rituală a fost surprinsă și pe latura nordică a necropolei, în spațiul dintre ultimele morminte de incineratie și primele locuințe ale așezării.

În cadrul ritualului funerar au fost surprinse morminte cu un număr relativ mare de vase adiacente. Unele dintre acestea aveau până la șase vase, fără a fi însă morminte duble. Dimensiunile mari ale unora dintre castroane sugerează utilizarea lor, concomitent, de către mai multe persoane, poate chiar în cadrul unui banchet funerar, iar mai apoi, îngropate lângă urna funerară. O altă caracteristică în cadrul acestei necropole o constituie îngroparea, alături de “triada” funerară (urnă, strachină, cană), a unor vase-sac, de factură grosolană. Un mormânt dublu de adulți (departajați pe sexe prin podoabele din bronz prezente într-una din urne), pe lângă urne, castron și cană, mai avea și un vas-solniță, cu mâner central, nedecorat. Rar, se constată și morminte de adult care conțin, în interiorul urnei, urna mai mică a copilului. Constituindu-se un caz de excepție în cadrul necropolelor Cruceni-Belegiș, unul din mormintele de adult conținea, deasupra osemintelor din urnă, cinci cânițe fără oseminte.

O altă caracteristică a acestei necropole o constituie prezența, exclusiv în mormintele de copii, a unui vas mic cu buza perforată în patru locuri și cu două tortițe, adesea însoțite de un căpăcel perforat la fel. Foarte probabil, a folosit ca afumătoare atârnată deasupra leagănului pentru a proteja sugarul de insecte.

Alături de aceste trăsături definitorii, sunt de menționat și urnele canelate din faza târzie a necropolei care aveau fundul perforat. Inventarul ceramic identic al unora dintre morminte presupune posibilitatea cumpărării din timp a mobilierului funerar sau comandarea acestuia într-o perioadă caldă a anului.

Pentru a completa imaginea generală privind civilizația tracilor nordici timpurii din acest spațiu, în panoul care face introducerea la sinteza privind obiceiurile funerare din cadrul necropolei de la Peciu Nou, au fost prezentate succint câteva din rezultatele sondajelor arheologice efectuate recent în așezarea din imediata vecinătate a necropolei. Locuințele au o singură alveolă de cca 1,80 x 2,20, având o formă aproximativ circulară. Toate cele trei locuințe au podele amenajate și întărite la bază cu fragmente ceramice dispuse orizontal. Fragmentele ceramice descoperite în cadrul așezării sunt contemporane cu cele din necropola situată la aproximativ 500 m nord de vechiul braț de râu care despărțea în vechime așezarea de necropolă.

Cercetările arheologice de salvare de la Peciu Nou, desfășurate între anii 1987-1989 au dezvelit parțial o necropolă a cărei suprafață a fost de aprox. 2 ha. La fel ca și în cazul necropolelor de la Cruceni și Timișoara-*"Fratelia"*, la Peciu Nou a fost constatată gruparea mormintelor în pâlcuri, fapt ce denotă, probabil, fie înmormântarea pe familii, fie respectarea unui spațiu intern, delimitat pe sectoare. Din 76 de morminte, 14 morminte sunt deranjate de înmormântări ulterioare, în parte, consecință a spațiului limitat natural și a dispariției semnelor de marcat. În două cazuri, podoabele din bronz au fost jefuite, prezența acestora în urne fiind atestată de urmele de oxizi de cupru de pe osemintele incinerate. În partea nordică a necropolei, densitatea mormintelor este mai mare, tot aici fiind și nouă din cele 14 morminte deranjate. În șapte din cele nouă cazuri, inventarul mormântului este lăsat pe loc și reîngropat. Săpăturile arheologice nu au dezvelit, deocamdată, elemente clare de delimitare a spațiului sacru al necropolei. Totuși, caracterul "special" al unora din mormintele de la periferiile de nord și sud ale necropolei este evident. La limita de nord a necropolei, aproape de zona mlăștinoasă din preistorie, a fost descoperit unul din cele două morminte de înhumatie în poziție chircită, care avea ca inventar un ac din bronz cu cap discoidal (prezentat "in situ" în cadrul expoziției). Pe aceeași latură, a fost descoperit și singurul - de până acum - mormânt-cenotaf de la Peciu Nou. Alături de mobilierul ceramic funerar și ofranda de carne, acesta conținea și un pumnal din bronz, netrecut prin focul rugului. La

limita sudică a necropolei, ultimul mormânt de incinerare avea urna, strachina și cana plasate vertical, cu gura în jos. Oasele calcinate, puține la număr, erau însoțite de cochilia unei scoici de râu, un posibil indiciu al unei morți neobișnuite.

Majoritatea urnelor de la Peciu Nou sunt plasate vertical, însă există și cazuri în care acestea sunt plasate orizontal. Ca și la Timișoara-*"Fratelia"*, în cazul unora din mormintele duble, inventarul ceramic identic susține ipoteza cumpărării mobilierului funerar dintr-un stoc care se putea produce doar în perioadele calde ale anului. Urnele unor morminte sunt protejate fie de vasele adiacente, fie de bucăți mari de ceramică, formându-se un fel de cistă. Totodată, s-a constatat și faptul că mormintele de adolescenți sau copii sunt la o adâncime foarte mică, de cca 0,20-0,30 m.

Șirul de sinteze privind necropolele culturii Cruceni-Belegiș din Banatul românesc se încheie cu cea de la Voiteni. Aici, cercetările arheologice de salvare din anii 1986-1987 și 1998 au dezvelit, în imediata apropiere a așezării de epoca bronzului, o necropolă de incinerare din a doua jumătate a mileniului II a. Chr. Necropola a fost amplasată pe un grind ușor supraînălțat și a avut o suprafață de aprox. 3 ha. În cadrul ei se cunoaște un singur caz în care un mormânt este deranjat de o înmormântare ulterioară. La fel ca și în necropolele de la Timișoara-*"Fratelia"* și Peciu Nou, la Voiteni au fost surprinse morminte duble sau triple, în care alături de adult era îngropat și un copil sau mai multi. Unele morminte de copii din această necropolă au ca urnă funerară, o cană acoperită, de regulă, cu o strachină sau cu o caniță, mai rar cu un fragment ceramic, de dimensiuni mai mari. La fel ca și în celelalte necropole ale epocii, podoabele din bronz indică sexul copilului. Ornamentarea identică a *triadei* (urnă, strachină, cană) din unele morminte indică confecționarea lor de către același meșter. Totodată, sugerează fie cumpărarea acestora din timp, fie o comandă în momentul îngropării defunctului. Sunt semnalate și cazuri în care unele morminte aveau ca urnă funerară căni cu protome antropomorfe supraînălțate, fapt întâlnit și în necropolele de la Cruceni, Peciu Nou și Timișoara-*"Fratelia"*.

Analizele osteologice ale oaselor de animal găsite laolaltă cu vasele adiacente indică faptul că ele nu au suferit procesul de incinerare ce caracterizează oasele umane. Pe epifizele oaselor de animal au fost vizibile urmele de ardere, dovadă a modului de preparare prin frigere a hranei pentru defunct. Nu s-a constatat deocamdată preferința pentru o specie anume, între oasele animalelor domestice (oaie, porc, capră) fiind găsite și oase de animal sălbatic (cârpior subadult). În privința părților scheletice depuse în mormintele de incinerare, majoritatea oaselor aparțin membrului toracic, fapt ce indică preferința pentru zonele cămoase ale stilopodului.

Textele din cadrul expoziției au fost realizate atât în limba română, cât și în engleză, oferindu-se succint vizitatorului informațiile privind caracteristicile practicilor funerare ale comunităților de tip Cruceni-Belegiș din această zonă. Preluând mai vechile idei ale celor care au făurit primele expoziții de bază în Muzeul Banatului, expoziția câmpurilor de urne funerare, rezultat a jumătate de secol de cercetare arheologică, valorifică una din cele mai bogate colecții muzeale de acest fel din Banatul geografic. Pliantul gratuit care însoțește expoziția a fost realizat bilingv (română și engleză), cu sprijinul generos al Direcției pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național al Județului Timiș.

Expoziția a fost vernisată în 12 nov. 2003, orele 13,00 (Pl. I/2) fiind prezentă atât în paginile ziarelor locale (*Agenda*, *Agenda zilei*, *Jurnal Bănățean*, *Evenimentul Zilei*, *Timișoara*), cât și în jurnalele de știri ale unor posturi de televiziune locale și naționale (TVR 2, TVR România Cultural, Pro TV, Tele Universitatea).

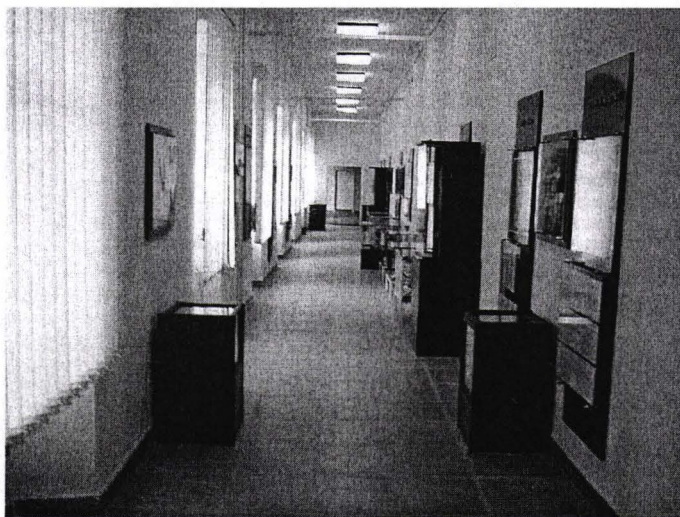
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., 1974	Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., <i>Praistorija Vojvodine</i> , Novi Sad, 1974
Benkovsky-Pivovarová, Z., 1992	Benkovsky-Pivovarová, Z., <i>Zum Beginn der Belegiš-Kultur</i> , în <i>Balkanika</i> , XXIII, 1992, pp.341-349.
Bukvić, Lj. 2000	Bukvić, Lj. <i>Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu</i> , Novi Sad, 2000.
El Susi, G., 1990	El Susi, G., <i>Ofrande animale din necropola de incineratie de la Voiteg (jud. Timiș) (Offrandes animaux de la nécropole d'incinération de Voiteg (dép. de Timiș)</i> , în <i>Thraco-Dacica</i> , XI, 1-2, 1990, pp.249-251.
Foltiny, St., 1966-1968	Foltiny, St., <i>Ka poznobronzanodopskoj keramici Vojvodine (Zur Spätbronzezeitlichen Keramik in der Vojvodina)</i> , în <i>RVM</i> , 1966-1968, pp. 5-15.
Foltiny, St., 1985	Foltiny, St., <i>Zur urnenfelderzeitlichen Keramik im Banat</i> , în <i>WAB</i> , 71, 1985, pp. 111-120.
Forenbaher, S., 1991	Forenbaher, S., <i>Nalazišta grupe Belegiš II u istočnoj Slavonji (Sites of the Late Bronze Age "Belegiš" II Group in Slavonia)</i> , în <i>Opuscula Arheologica</i> , 15, 1991, pp. 47-69
Furmánek, V., 1996	Furmánek, V., <i>Urnfield Age in Danube Basin</i> , în <i>The Colloquia...</i> , Forli, 1996, pp. 127-149.
Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., 1974	Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., <i>Praistorija Vojvodine</i> , Novi Sad, 1974.

- Benkovsky-Pivovarová, Z., 1992 Benkovsky-Pivovarová, Z., *Zum Beginn der Belegiš-Kultur*, in *Balkanika*, XXIII, 1992, pp.341-349.
- Bukvić, Lj. 2000 Bukvić, Lj. *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*, Novi Sad, 2000.
- El Susi, G., 1990 El Susi, G., *Ofrande animale din necropola de incinerare de la Voiteg (jud. Timiș) (Offrandes animales de la nécropole d'incinération de Voiteg (départ. De Timiș)*, in *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, 1990, pp.249-251.
- Foltiny, St., 1966-1968 Foltiny, St., *Ka poznobronzanodopskoj keramici Vojvodine (Zur Spätbronzezeitlichen Keramik in der Vojvodina)*, in *RVM*, 1966-1968, pp. 5-15.
- Foltiny, St., 1985 Foltiny, St., *Zur urnenfelderzeitlichen Keramik im Banat*, in *WAB*, 71, 1985, pp. 111-120.
- Forenbaher, S., 1991 Forenbaher, S., *Nalazišta grupe Belegiš II u istočnoj Slavonji (Sites of the Late Bronze Age "Belegiš" II Group in Slavonia)*, in *Opuscula Arheologica*, 15, 1991, pp. 47-69
- Furmánek, V., 1996 Furmánek, V., *Urnfield Age in Danube Basin*, in *The Colloquia...*, Forli, 1996, pp. 127-149.
- Gogâltan, Fl., 1993 Gogâltan, Fl., *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni- Belegiš (The Archaeological Objects Belonging to Cruceni- Belegiš Culture)*, in *Tibiscum*, VIII, 1993, pp. 63-73.
- Gumă, M., 1993 Gumă, M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr., IV, București, 1993.
- Gumă, M., 1995 Gumă, M., *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia, and north-western Bulgaria. A short review*, in *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, pp. 99-137.
- Gumă, M., 1997 Gumă, M., *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities.*, BHAB, V, Timișoara, 1997.
- Kemenczei, T, 1984 Kemenczei, T, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Laszló, A., 1994 Laszló, A., *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holíhrady și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei*, BiblThr, VI, București, 1994.
- Levițki, O., 1994 Levițki, O., *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, BiblThr, VII, București, 1994.
- Marijanski, M., 1957, Marijanski, M., *Groblje urni kod Ilandže*, in *RVM*, 6, 1957, pp. 5-26.
- McKinley, J.I., 1997 McKinley, J.I., *Bronze Age "Barrows" and Funerary Rites and Rituals of Cremation*, in *PPS*, 63, 1997, pp. 129-145.
- Medeleț, Fl., 1995 Medeleț, Fl., *Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului)(Les champs d'urnes funéraires de Banat)*, in *ActaMN*, 32, I, 1995, pp. 289-302.

- Medeleț, Fl., 1996 Medeleț, Fl., *Die Urnengraberfelder im Banat – Fragen des Bestattungsritus und – rituals bei den frühen Nordthrakern am Ende der Bronzezeit und am anfang der Eisenzeit*, în *The Yugoslav...*, 1996, pp. 231-245.
- Medović, P., 1988-1989 Medović, P., Kanelovana keramika prelaznog perioda u Vojvodini (Kannelierte Keramik der Übergangsperiode in der Wojwodina), în *RVM*, 31, 1988-1989, pp. 45-57.
- Milleker, B., 1897 Milleker, B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkől*, I, *Őskori leletek*, Temesvár (Timișoara), 1897.
- Milleker, B., 1906 Milleker, B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkől*, vol. III, Temesvár (Timișoara), 1906.
- Moga, M., 1964 Moga, M., *Muzeul Regional al Banatului*, în *RevMuz*, I, 3, 1964, pp. 294-296.
- Moga, M., 1965 Moga, M., *Observation sur un champ d'urnes funéraires de l'Âge du bronze*, în *Atti del VI CISPP*, II, 1965, p. 450.
- Morintz, S., 1978 Morintz, S., *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Biblioteca de arheologie, XXXIV, Ed. Academiei, București, 1978.
- Munteanu, M., 1997 Munteanu, M., *Considerații antropologice asupra unor oase calcinate provenite dintr-o necropolă de la Voiteni, județul Timiș, datată la sfârșitul epocii bronzului* (*Antropologische Betrachtungen über Einige Kalzinierte Knochen aus Einer Spätbronzezeitlichen Nekropole von Voiteni, kr. Temesch*), în *AnB-S.N.*, V, 1997, pp. 27-30.
- Mozsolics, A., 1942 Mozsolics, A., *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, în *WPZ*, 29, 1942, pp. 30-50.
- Radu, O., 1971 Radu, O., *Asupra unui mormânt de incinerare de la Cruceni (Über ein Einäscherungsgrab von Cruceni)*, în *Tibiscus*, I, 1970 (1971), pp. 19-23.
- Radu, O., 1973 Radu, O., *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș) (À propos de la nécropole de Cruceni (Dép. Timiș))*, în *SCIV*, 24, 1973, 3, pp. 503-520.
- Szabó, G., 1996 Szabó, G., *A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűttes alapján* (*Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád*), în *MFMÉ-StudArch*, II, 1996, pp. 9-109.
- Szentmiklosi, Al., 1998 Szentmiklosi, Al., *Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni* (*Some Flat Cremation Graves from the End of the Bronze Age Unearthed Within the Voiteni Commune Boundaries* (Timiș County)), în *AnB-S.N.*, VI, 1998, pp. 197-207.
- Șandor-Chicideanu, M., 2003 Șandor-Chicideanu, M., *Cultura Țuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, vol. I-II, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003.
- Tasić, N., 1964 Tasić, N., *Gradac - Stojića gumno, Belegiš, Stara Pazova – kompleksi praistorijski nekropola i naselja*, în *AP*, 6, 1964, pp. 25-29.

- Tasić, N., 1984 Tasić, N., *Mlađa faza Belegiš kulture i njen položaj u raznogu kultura poznog bronzanog doba u jugoslovenskom podunavlju (Die jüngere Phase der Belegiš-Kultur und ihre Lage in der Entwicklung der Kulturen der Spätbronzezeit im jugoslawischen Donaugebiet)*, in *Balkanika*, XV, 1984, pp. 33-44.
- Tasić, N., 1998 Tasić, N., *Mittlere Bronzezeit im Jugoslawischen Donauraum*, in *Godišnjak Sarajevo*, 25, 1998, pp. 91-102.
- Tasić, N., 2001 Tasić, N., *The Problem of Belegiš (Belegiš-Cruceni, Belegiš-Bobda) Culture. Genesis, Duration and Periodization*, in *Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburtstag*, (Ed. Fl. Draşovean), BHAB, XXX, Timişoara, 2001, pp. 311-321.
- Tasić, N., 2002 Tasić, N., *The Necropolis at Belegiš and Issue of the Belegiš Culture*, in Vranić, Sv., *Belegiš. Stojića gumno – necropola spaljenih pokojnika, Belegiš. Stojića gumno – a Necropolis of Cremation Burial*, Beograd, 2002, pp. 190-195.
- Todorović, J., 1977 Todorović, J., *Praistorijska Karaburma II – necropola bronzanog doba*, Dissertationes et Monographie, XIX, Beograd, 1977.
- Trogmayer, O., 1992 Trogmayer, O., *Csorva-Belegiš-Gáva*, in *Balkanika*, XXIII, 1992, pp. 351-357.
- Uzelac, J., 1996 Uzelac, J., *Bronze Age of the South Yugoslavian Banat – History and present state of Research*, in *The Yugoslav Danube...*, 1996, pp. 23-42.
- Vinski-Gasparini, K., 1973 Vinski-Gasparini, K., *Kultura polja sa žarama u sjevernoj hrvatskoj (Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien)*, Zadar, 1973.
- Vranić, Sv., 2002 Vranić, Sv., *Belegiš. Stojića gumno – necropola spaljenih pokojnika, Belegiš. Stojića gumno – a Necropolis of Cremation Burial*, Beograd, 2002.

1

2

Pl. I. 1. Imagine de ansamblu al expoziției *Câmpurile de urne funerare din Banat*; 2. Vernisarea expoziției (în imagine, prof. Fl. Medeleteș)

ISTORIA CASTELULUI HUNIADE

- Expoziție permanentă -

Nicoleta Demian

La împlinirea a 130 de ani de existență a Muzeului Banatului din Timișoara (1872-2002), seria manifestărilor aniversare a inclus și vernisarea expoziției permanente „Istoria Castelului Huniade” în 25 octombrie 2002, în holul de la etajul I al Muzeului Banatului. Monument istoric reprezentativ al orașului Timișoara, Castelul Huniade a avut o istorie frământată în decursul secolelor, cunoscând numeroase asedii, distrugeri, refaceri sau reconstrucții. A fost pe rând reședință regală, reședință a comiților de Timiș, apoi a demnitarilor otomani din vilaietul de Timișoara, cazarmă de artilerie și arsenal, dar și-a găsit adevărata destinație, aceea de sediu al muzeului timișorean, abia după anul 1947.

Tema expoziției - legată direct de aniversarea Muzeului Banatului, care a funcționat aproape jumătate din cei 130 de ani de existență în Castelul Huniade - s-a dovedit a fi una dificilă din mai multe motive. Amplasarea expoziției în holul dominat de monumentala ușa a expoziției permanente de istorie medievală a determinat alegerea unor panouri înalte și înguste, dar rezultatul bun obținut în plan estetic a însemnat reducerea suprafeței de expunere. Redactarea textelor explicative a ridicat alte probleme, deoarece aparent vasta bibliografie referitoare la Castelul Huniade oferă cel mai adesea informații succinte cu caracter general, iar când apar detalii, acestea sunt legate mai mult de arhitectura castelului și mai puțin de istoria sa. O altă problemă a fost legată de cronologie: deși intitulată „Istoria Castelului Huniade”, expoziția începe în mod firesc cu prezentarea primului castel, cel construit de Carol Robert de Anjou, pe locul căruia Ioan de Hunedoara va ridica mai târziu castelul ce-i va purta numele.

Expoziția prezintă în imagini și texte explicative principalele etape din istoria castelului, fiind structurată în cinci părți: **Repere cronologice din istoria Castelului Huniade; Anii 1307-1552; Anii 1552-1716; Anii 1716-1849 și Anii 1849-1947.** Imaginile expuse sunt reproduceri ale unor gravuri, litografii, picturi sau ilustrate aflate în colecțiile de istorie și artă ale Muzeului Banatului din Timișoara, în colecțiile Direcției Județene Timiș a Arhivelor Naționale, ale Generallandesarchiv din Karlsruhe, în diverse colecții particulare: Th. Mohnacs, O. Leșcu, F. Medeleț sau întâlnite în bibliografia consultată.

I. Repere cronologice din istoria Castelului Huniade

Expoziția debutează cu prezentarea succintă, atât în limba română, cât și în limba engleză, a unor date mai importante din istoria castelului, de la începutul secolului XIV până la mijlocul secolului XX.

- 1307-1315: regele Ungariei, Carol Robert de Anjou, a construit la Timișoara cu meșteri italieni, originari de pe coasta Mării Adriatice, un castel luxos, din piatră, înconjurat de ziduri puternice.

- 1315-1323: castelul a fost reședință regală a lui Carol Robert de Anjou, care - din rațiuni politice - a mutat capitala regatului maghiar la Timișoara.

- după 1342: castelul a devenit proprietate a Coroanei, fiind folosit ca reședință de regii și persoanele princiare care vizitau Timișoara.

- 1404-1426: Filippo Scolari, comite de Timiș, a refăcut castelul cu meșteri și artiști italieni, îndeosebi florentini, ajunși la Timișoara.

- 1443: un puternic cutremur de pământ a dărâmat o parte din castelul regal și a deteriorat fortificațiile cetății.

- 1443-1447: Ioan de Hunedoara, comite de Timiș din 1441, a reconstruit castelul, conform noilor principii de fortificare, probabil tot cu meșteri italieni.

- până în 1490: castelul s-a aflat în proprietatea Huniazilor.

- 1490-1552: castelul a revenit în proprietatea Coroanei maghiare, servind ca reședință permanentă a comiților de Timiș.

- 1550-1552: s-au construit cele două bastioane de pe latura de sud a castelului, în sistem "vechi italian" (conform altor opinii, acestea ar data de la începutul secolului al XVI-lea).

- 1552: deteriorat în timpul asedierii Timișoarei de către otomani, castelul a fost reparat după cucerire și amenajat ca reședință a beylerbey-ului de Timișoara.

- 1552-1716: castelul a fost reședință demnitarilor otomani din vilaietul de Timișoara.

- 1716: edificiul a suferit distrugeri serioase în timpul asedierii Timișoarei de către trupele imperiale conduse de prințul Eugeniu de Savoya.

- 1727-1730: castelul a fost refăcut de administrația austriacă și transformat în cazarmă de artilerie și arsenal.

- 1849: castelul a fost distrus de către trupele revoluționare maghiare, care asediau Timișoara.

- 1854-1856: reconstruit de austrieci în forma actuală, pe fundațiile vechilor ziduri, edificiul a rămas în continuare cazarmă de artilerie și arsenal.

- 1902-1903: clădirea a suferit modificări minore, unii pereți fiind demolați.

- 1903: în timpul lucrărilor de consolidare de pe latura estică a castelului au fost dezvelite fundațiile castelului lui Carol Robert de Anjou.
- 1919-1947: edificiul, numit „Cazarma Bănățeană”, a fost sediul Regimentului 7 “Pioneri” și al Regimentului 6 Artilerie Grea.
- 28 august 1923: Asociația Bănățeană de Arte Frumoase a organizat în sala mare a Castelului Huniade o mare expoziție de artă.
- 1947: Castelul Huniade a fost atribuit Muzeului Banatului printr-un decret al Consiliului de Miniștri, trecând din proprietatea Ministerului de Război în proprietatea Ministerului Artelor.
- 1948: în noul sediu al Muzeului Banatului s-a organizat o primă expoziție în vastul spațiu cu bolți de la etaj.
- 1954-1959: castelul a fost supus unor reparații și transformări pentru a corespunde noii sale destinații, aceea de muzeu.
- 1955: castelul a fost declarat monument de arhitectură, figurând pe Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R. P. România.

II. Anii 1307-1552

Acest segment al expoziției prezintă istoria castelului pe parcursul a două secole și jumătate, urmărind transformările pe care le cunoaște castelul - cel construit de Carol Robert de Anjou - în timpul lui Filippo Scolari, a lui Ioan de Hunedoara și în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Regele Ungariei, Carol Robert de Anjou (1308-1342), a construit la Timișoara între 1307-1315 un castel luxos din piatră, înconjurat de ziduri puternice, pe locul numit Insula aflat la sud de cetate, între aceasta și un braț al Begăi. Datorită terenului mlăștinos, la construirea castelului s-au folosit meșteri italieni, originari de pe coasta Mării Adriatice, cunoscători ai lucrărilor dificile pe un astfel de teren, iar fundațiile zidurilor au fost așezate pe piloni de lemn. Regele a venit la Timișoara în anul 1307, dând indicații asupra modului de construire a castelului și a inspectat construirea acestuia în anii 1313, 1314 și 1315.

Castelul angevin era organizat în jurul unei curți patrulatere, având, se pare, un corp principal cu un donjon sau turn de poartă pe latura de nord, care controla accesul în cetate. Se crede că ar fi aparținut tipului “franco-italian” cu plan rectangular, având câte un turn pătrat în fiecare dintre cele patru colțuri.

Din primăvara anului 1315 până în primăvara anului 1323 castelul a fost reședința regală a lui Carol Robert de Anjou care - din rațiuni politice - a mutat capitala țării la Timișoara, plecând în 1323 la Vișegrad. După moartea lui Carol Robert în anul 1342, castelul a ajuns proprietate a Coroanei, fiind folosit ca reședință de regii și persoanele princiare care vizitau Timișoara.

Alături de portretul lui Carol Robert de Anjou (după *Cronica Pictată de la Viena*) este expus un presupus plan al fortificațiilor Timișoarei în secolul al XIV-lea, pe care se poate vedea și planul castelului angevin.

În anul 1404 când Filippo Scolari (al cărui portret după o frescă de Andrea del Castagno se poate vedea alături de textul explicativ) a devenit comite de Timiș, cetatea Timișoarei și castelul necesitau renovări masive. Noul comite a acordat o atenție deosebită castelului care i-a fost reședință până în anul 1426. Încă din primii ani zidurile exterioare ale castelului au fost întărite, iar interioarele au fost refăcute aproape în întregime de către meșterii și artiștii italieni, îndeosebi din Florență, ajunși la Timișoara. În câțiva ani, castelul a devenit la fel de somptuos ca și reședința lui Filippo Scolari de la Ozora, despre care cronicile contemporane afirmă că rivaliza cu castelul de la Vișegrad, reședința regelui Sigismund de Luxemburg.

În anul 1443 un puternic cutremur de pământ a dărâmat o parte din castelul regal, a deteriorat fortificațiile cetății și mai multe edificii. Comitele de Timiș, Ioan de Hunedoara (1441-1456) a refăcut sistemul de fortificații al cetății conform noilor principii strategice și a reconstruit castelul. Noul edificiu, mai mare decât cel angevin, a fost construit - mai ales din cărămidă - între anii 1443-1447, cu permisiunea regelui și pe cheltuiala statului.

Deoarece în acea perioadă arhitectul italian Paolo Santini da Duccio se afla în serviciul lui Ioan de Hunedoara, se presupune că noul castel a fost construit tot cu meșteri italieni. Castelul Huniade nu s-a ridicat pe fundațiile celui angevin, care fusese demolat până la temelii. Materialele rezultate din demolarea vechiului castel au fost folosite la construirea celui nou, fapt demonstrat de săpăturile arheologice efectuate în anul 1980 în incinta muzeului.

Se presupune că noul castel construit de Ioan de Hunedoara avea configurația unui castel gotic târziu cu influențe renaștentiste, cu două nivele și un turn donjon (ridicat probabil pe fundațiile unui turn din secolul al XIV-lea). Castelul se aseamăna cu cel de la Hunedoara, după cum sugerează planul sălii mari ce se mai păstra încă în secolul al XVIII-lea pe latura de vest a edificiului.

Portretul lui Ioan de Hunedoara (după o gravură de epocă), blazonul acestuia din anul 1453 și o imagine a Sălii Cavalerilor din Castelul Huniazilor de la Hunedoara completează această secvență cronologică a expoziției.

Ocuparea Principatului autonom al Transilvaniei, aflat sub suzeranitate otomană, de către trupele habsburgice conduse de generalul Castaldo a provocat în anul 1551 riposta otomanilor. Timișoara a fost fortificată în grabă cu ajutorul unor arhitecți militari italieni. Din această perioadă datează cele două bastioane de tip "vechi italian" a căror formă se citește și azi în planul laturii de sud a castelului. Forma planului, înclinația spre interior a feței exterioare a zidului și tipul de

cărămidă utilizat aparțin mijlocului secolului al XVI-lea. Conform altor opinii, aceste bastioane în sistem „vechi italian” de pe latura de sud a castelului ar data de la începutul secolului al XVI-lea.

III. Anii 1552-1716

Expoziția continuă cu perioada otomană din istoria Castelului Huniade. Dacă pentru secolul al XVI-lea nu s-au păstrat imagini ale castelului, iar informațiile documentare sunt vagi, pentru secolul al XVII-lea există atât mărturii documentare, cât și imagini de epocă.

După cucerirea Timișoarei de către otomani în 26 iulie 1552, Kasım Paşa - primul *beylerbey* al Timișoarei - a dispus ca fortificațiile cetății și ale castelului, deteriorate în mare parte din cauza asediului, să fie refăcute conform sistemului defensiv otoman diferit de cel european. Castelul a fost renovat, devenind reședința guvernatorului și a celorlalți demnitari otomani din vilaietul de Timișoara până în anul 1716.

Evlyia Celebi (1611-1684?), renumitul călător turc care a vizitat Timișoara în 1660-1661, descria astfel cetatea în lucrarea *Seyahatname (Carte de călătorii)*: „Această cetate e astfel așezată în mlaștinile râului Timiș încât seamănă cu o broască țestoasă culcată în apă; cele patru turnuri stau ca cele patru picioare (ale broaștei), cetatea interioară (castelul) i-ar fi capul, iar corpul îl formează cetatea în totalitatea ei.”

Despre castel („cetatea interioară”) scria: „Această cetate este o cetate frumoasă de piatră, de formă pătrată și așezată în colțul de miazăzi al cetății exterioare. E înconjurată de râul Timiș și de aceea cetatea stă oarecum ca pe o insulă de pământ. E o clădire solidă, frumoasă și simplă, iar prin șanțul ei curge râul Timiș. Spre oraș se află trei rânduri de porți de fier, boltite, iar între două porți se găsesc poduri suspendate... Bolțile sunt construite din cărămidă. De jur împrejur această cetate interioară are cinci turnuri frumoase de cărămidă, care se termină cu vârfuri foarte ascuțite, acoperite cu scândură, iar în vârf au steaguri. În această cetate se află, chiar în fața palatului, o piață spațioasă, care e pardosită nu cu scânduri, ci cu un strat tare de mortar...”

Sunt expuse câteva imagini (nu întotdeauna veridice) și câteva planuri mai puțin cunoscute ale cetății Timișoara și ale castelului, reproduceri ale unor gravuri de epocă de la începutul secolului al XVII-lea și de la sfârșitul acestuia (din anii 1696 și 1700). Se remarcă dintre imaginile prezentate desenul lui Ferenc Wathay, care înfățișează castelul și o parte din cetatea Timișoara în prima jumătate a secolului al XVII-lea, iar cu imaginea cetății și a castelului în timpul asediului din anul 1716 se face trecerea către următorul segment al expoziției.

IV. Anii 1716-1849

După eliberarea Timișoarei și a Banatului de către austrieci, prin Tratatul de la Passarowitz din anul 1718, Banatul devenea provincie a Imperiului Habsburgic. Această parte a expoziției începe cu prezentarea planului de atac asupra cetății Timișoara în anul 1716 (după o gravură de epocă) și a portretului contelui Claudius Florimund de Mercy, primul guvernator militar al Banatului (1718-1734).

Deteriorat serios în anul 1716, în timpul asedierii Timișoarei de către trupele imperiale conduse de prințul Eugeniu de Savoya, castelul a fost refăcut de administrația austriacă între 1727-1730 și transformat în cazarmă de artilerie și arsenal (*Zeughaus*). Turnul de sud-vest și o parte a zidurilor interioare s-au refăcut de la bază. Fațadele au primit un aspect masiv, cu goluri mici, iar în fațada nordică au intervenit doi contraforți puternici și o intrare plasată simetric în jumătatea estică a acestei fațade.

Castelul avea trei nivele. La parter se aflau piesele de artilerie și atelierile, iar la etajele I și II locuințele personalului cazarmii (pe două laturi și jumătate), restul fiind ocupat de depozitele de arme și echipamente.

S-a păstrat o imagine a castelului devenit cazarmă, mai exact a laturii sale nordice, așa cum arăta în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: o clădire masivă, austeră, apăsătoare. Celelalte imagini expuse: un plan al Castelului Huniade din anul 1727, o secțiune prin latura de est a castelului în același an, un plan al cetății Timișoara în anul 1727 și un plan al „Bastionului Castelului” în anul 1748 sunt dovezi ale preciziei inginerilor militari austrieci, oferind în același timp informații valoroase despre castel în secolul al XVIII-lea. Cu planul fortificațiilor cetății Timișoara în anul 1838, pe care apare și planul castelului, se încheie acest segment expozițional.

Un plan al Timișoarei în anul 1718 împreună cu o vedere de perspectivă a acesteia (după o gravură de M. Seutter din 1736), imaginea cetății Timișoara văzută dinspre nord (după o litografie de A. F. Walzel din 1859, pe baza unui desen de E. von Friedberg) și o imagine a Castelului Huniade vara (după o pictură a lui Stefan Jäger din 1910) sunt expuse pe aplicile care fac legătura între panouri, întregind atmosfera expoziției.

V. Anii 1849-1947

Deși urmărește istoria castelului doar pe durata unui secol, partea finală a expoziției este și cea mai bogată în imagini, expuse între cele două texte explicative de la începutul și sfârșitul acestui segment cronologic.

În timpul asedierii Timișoarei de către trupele revoluționare maghiare conduse de generalii Bem și Vecsey, în ziua de 7 iulie 1849 a avut loc unul dintre cele mai puternice bombardamente asupra cetății. Atunci a sărit în aer un depozit de praf de pușcă din cazarmă, în urma exploziei latura nordică a castelului fiind distrusă în întregime.

Volumul prea mare al distrugerilor a determinat o reconstruire a castelului și nu o renovare a lui ca la începutul secolului al XVIII-lea. Edificiul a fost reconstruit de austrieci între 1854-1856 în forma actuală, pe fundațiile vechilor ziduri, rămânând în continuare cazarmă de artilerie și arsenal, după cum atesta inscripția *K.K. Artillerie Zeughaus MDCCCLVI*, amplasată deasupra intrării. Fațada de pe latura nordică a castelului, reconstruită într-o manieră neogotică, amintește de construcțiile militare vieneze ale epocii și de castelele italiene de factură gotică.

Textul explicativ de mai sus este ilustrat prin două imagini ale Castelului Huniade după reconstrucția încheiată în anul 1856, la care se adaugă un plan al castelului în noua sa formă de pe un plan al fortificațiilor Timișoarei în anul 1876.

Vizitatorul de azi cu greu ar avea o imagine a transformărilor spectaculoase petrecute în jurul castelului în prima jumătate a secolului XX, dacă nu ar exista mărturii ale acestor schimbări, îndeosebi în ilustratele vremii. Imagini din anii 1905, 1909, 1910, 1915, 1928 și 1934 ale castelului văzut din diverse unghiuri, la care se adaugă o imagine a castelului iarna (după o pictură a lui Stefan Jäger din 1911) respiră un parfum de epocă inconfundabil, trezind nostalgii după Timișoara de altădată.

Între 1919-1947, castelul - cunoscut drept „Cazarma Bănățeană” - a fost sediul Regimentului 7 “Pioneri” și al Regimentului 6 Artilerie Grea. În anul 1947, printr-un decret al Consiliului de Miniștri, Castelul Huniade a fost atribuit Muzeului Banatului, trecând din proprietatea Ministerului de Război și din folosirea armatei în proprietatea Ministerului Artelor. Între 1954-1959 castelul a fost supus unor reparații și transformări pentru a corespunde noii sale destinații, aceea de muzeu. În Castelul Huniade a fost amenajat Muzeul Regional al Banatului, fiind organizate pentru prima dată expoziții structurate științifice, valorificând un bogat patrimoniu de istorie, arheologie, istorie naturală, artă și etnografie.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ A EXPOZIȚIEI

- Armin Barát, *Die königliche freistadt Temesvár. Eine monographische Skizze*, Timișoara, 1902
- Berkeszi István, *Temesvár szabad királyi város kis monographiája*, Timișoara, 1900
- Franz Binder, *Alt-Temesvar*, Timișoara, 1934
- Gh. Bleyer, *Timișoara, monografie urbanistică și arhitecturală*, 1958 (manuscris, col. Istorie, Muzeul Banatului Timișoara)
- Borovszky Samu (ed.), *Temes Vármegye (Magyarország Vármegyéi és Városai. Magyarország monografiája)*, Budapest, f.a.
- Borovszky Samu (ed.), *Temesvár*, Budapest, f.a.
- ***, *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Ed. Șt. Enc., București, 1976 (descrierile lui Evlia Celebi)
- ***, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. VI, Viena, 1902
- Emil Grădinariu, Ion Stoia-Udrea, *Ghidul Banatului*, Ed. Oficiului de Turism al jud. Timiș-Torontal, Timișoara, 1936
- Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Ed. Facla, Timișoara, 1984
- Ioan Hațegan, *Das mittelalterliche Schloss von Temesvár und die von Filippo Scolari im Banat gebauten oder renovierten Schlösser*, în *Castrum Bene*, 2/1990, Budapest, 1992, pp. 268-271
- Ioan Hațegan, *Filippo Scolari. Un condottier italian pe meleaguri dunărene*, Ed. Mirton, Timișoara, 1997
- Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, vol. I, Ed. G. Matheiu, Timișoara, 1943
- Iosif Knezy, *Istoricul cetății Timișoara, perla Banatului*, ed. I, Timișoara, 1921
- Octavian Leșcu, *Ghidul orașului Timișoara de-a lungul timpului 1900-2000*, Timișoara, 2001
- Dan Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara, f.a.
- Florin Medeleț, *Contribuții privind începuturile muzeologiei în Banat*, în *Analele Banatului*, S.N., Arheologie-Istorie, II, 1993, pp. 352-356
- Miletz János, *Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott*, în *Történelmi és Régészeti Értesítő*, Timișoara, I, 1875, IV, pp. 171-184
- Mihai Opreș, *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, Ed. Tehnică, București, 1987
- Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, München, 1966
- Johann N. Preyer, *Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995
- Liliana Roșiu, *Rolul monumentelor de arhitectură în definirea ambientului din zona istorică a Timișoarei*, în *Studii și Comunicări*, Muzeul de Artă Arad, II, 1994, pp. 107-114
- Liliana Roșiu, *Amenajarea castelului Huniazilor din Timișoara ca Muzeu al Banatului*, în *Analele Banatului*, S.N., Arheologie-Istorie, VI, 1998, pp. 31-46
- Ion Stoia-Udrea, *Ghidul orașului Timișoara*, Ed. Inst. Cultural de Vest, Timișoara, 1941
- Szalay József, Baróti Lajos, *A magyar nemzet története*, vol. II, Budapest, f.a.
- Szentkláray Jenő, *Mercy kormányzata a Temesi bánságban*, Budapest, 1909
- Szentkláray Jenő, *Temesvár szabad király város története a vár keletkezésétől 1850-ig*, Budapest, f.a.
- Schiff Béla, *Unser "Alt-Temesvar"*, Timișoara, 1937
- Rodica Vărtaciu, *Timișoara în stampe. Secolele al XVI-lea - al XVIII-lea*, Ed. Editis, București, 1993

***DAN HIER IST BESER ZU LEBEN ALS IN DEM
SCHWABEN LAND.
VOM DEUTSCHEN SÜDWESTEN IN DAS BANAT
UND NACH SIEBENBÜRGEN***

***PENTRU CĂ AICI ESTE MAI BINE DE TRĂIT
DECÂT ÎN ȚARA ȘVABILOR.
DIN SUD-VESTUL GERMANIEI ÎN BANAT ȘI
TRANSILVANIA***

- Expoziție internațională itinerantă -

Nicoleta Demian

În Sala de marmură a Muzeului Banatului din Timișoara, în 3 mai 2003, în prezența unui public numeros și a unor invitați de marcă, a avut loc vernisajul expoziției internaționale itinerante cu acest titlu. Realizată de Haus der Heimat des Landes Baden-Württemberg din Stuttgart în colaborare cu Muzeul Banatului din Timișoara și cu Muzeul Municipal "Ioan Raica" din Sebeș, expoziția s-a bucurat de sprijinul a numeroase instituții și persoane particulare din Germania, care au pus la dispoziția organizatorilor materiale legate de subiectul emigrării.

După vernisajul inițial din 2 mai 2002 de la Stuttgart, la aniversarea a 50 de ani de la înființarea landului Baden-Württemberg, expoziția a putut fi vizitată între lunile mai-iunie 2002, fiind apoi itinerată în orașele: Karlsruhe (iulie-august 2002), Ulm (noiembrie 2002 - ianuarie 2003), Sigmaringen (ianuarie-februarie 2003) și Lörrach (martie-aprilie 2003). Deschisă publicului din Timișoara între 3 mai - 15 iunie 2003, expoziția a fost prezentată în lunile următoare în orașele: București (iunie-iulie 2003), Alba-Iulia/Sebeș (august-septembrie 2003), Sibiu (septembrie-noiembrie 2003) și Arad (noiembrie 2003 - ianuarie 2004).

Titlul expoziției "*Pentru că aici este mai bine de trăit decât în țara șvabilor*", inspirat dintr-o scrisoare din 18 decembrie 1785 a lui Johann Michael Baldauf adresată logodnicei sale din localitatea Hörschwag, din Munții Jura Suabă,

s-a dovedit a fi în același timp și un *motto* al prezentării. Structurată în cinci părți, expoziția a urmărit istoria emigrărilor din secolele XVIII-XIX din landul Baden-Württemberg de azi în Banat (regiune pe care s-a pus un mai mare accent, fiind destinația finală a majorității emigranților) și Transilvania.

I. Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania

În prima parte a expoziției, emigrarea și motivele ei au fost prezentate nu doar din perspectiva oficială, ci - pe baza unor izvoare subiective (scrisori, jurnale și memorii) - și din perspectiva celor implicați. Vizitatorul a putut afla motivele emigrării (foamea, sărăcia, războaiele, dar și promisiunea unei vieți mai bune) și a putut urmări lungul drum de la emigrare la integrarea de cele mai multe ori reușită.

II. Reemigrare

În al doilea segment al expoziției, prin cazul Mariei Dorothea Schäfer s-au exemplificat cazurile emigranților care, eșuând în încercarea lor de integrare în noul mediu social, s-au reîntors în locurile de origine și au depus mari eforturi pentru redobândirea cetățeniei.

III. Grupuri etnice și granițe

Acest segment al expoziției a pus accentul îndeosebi pe prezentarea relațiilor dintre coloniștii germani și grupurile etnice din Banat și Transilvania, dar și pe contribuția acestora de-a lungul timpului la dezvoltarea regiunilor în care s-au stabilit. Au fost amintite însă și perioadele de regres care au existat din cauza numeroaselor epidemii și războaie.

IV. Patru biografii individuale

În partea finală, expoziția a urmărit evoluția a patru biografii individuale: ducele *Carl Alexander von Württemberg*, care în anii 1716-1717 a luat parte la asediul cetăților Petrovaradin, Timișoara și Belgrad; *Jakob Fridolin Albiez*, exemplu al deportării răzvrătiților din Hauenstein în Banat (demonstrând că emigrarea nu a fost întotdeauna benevolă, iar emigranții nu s-au integrat automat); *familia Schlichting* din Timișoara, care a jucat un important rol în viața socială și economică a orașului timp de mai multe generații și *Karl Haldenwang* din Sebeș, urmaș al unei familii de imigranți din Württemberg în Transilvania, colecționar de obiecte etnografice și arheologice.

V. Forme ale memoriei

În încheierea expoziției, vizitatorul a putut asculta înregistrările audio ale unor interviuri realizate cu trei descendenți ai unor șvabi bănățeni și transilvăneni.

Alături de gravura ce-i reprezintă pe soții Sara și Ion Rovin, longevivii țărani români din Sadova și de litografiile cu peisaje din sudul Banatului în secolul al XIX-lea (*Insula Ostrov*, *Vărsarea Cernei la Orșova Veche* și *Băile Herculane*), Muzeul Banatului din Timișoara a mai participat la această expoziție cu obiecte

legate de viața socială și culturală a orașului Timișoara: farfurie din cositor cu inscripție (1781), medalia din bronz a Congresului Medicilor și Naturaliștilor de la Timișoara (J. D. Böhm, 1843), bilete de valoare de 5 și 10 guldeni, emisiuni locale (1849) și pictura *Parada* de L. Bersuder. Dintre cele zece piese aparținând colecțiilor de istorie, artă și etnografie ale muzeului timișorean s-a remarcat însă diploma de oraș liber-regesc acordată orașului Timișoara de împăratul Francisc I.

Expoziția a fost însoțită de un catalog bilingv german-român apărut la Stuttgart în anul 2002 (redactor dr. Annemarie Röder, coordonatoarea expoziției), care conține alături de descrierea exponatelor și o serie de studii despre formele individuale de emigrare și reemigrare, precum și despre soarta emigranților prezentați în expoziție.

Urmărind istoria emigrărilor din sud-vestul Germaniei prin intermediul destinilor particulare ale unor emigranți, expoziția s-a remarcat atât prin abordarea inedită a temei, din perspectiva istoriei culturii, cât și prin prezentarea bilingvă și modernitatea expunerii.

LUCRĂRILE DE RESTAURARE ȘI CONSERVARE A SANCTUARULUI NEOLITIC DE LA PARȚA (JUD. TIMIȘ) DIN ANUL 2003

Alexandru Fota, Maria Mițu

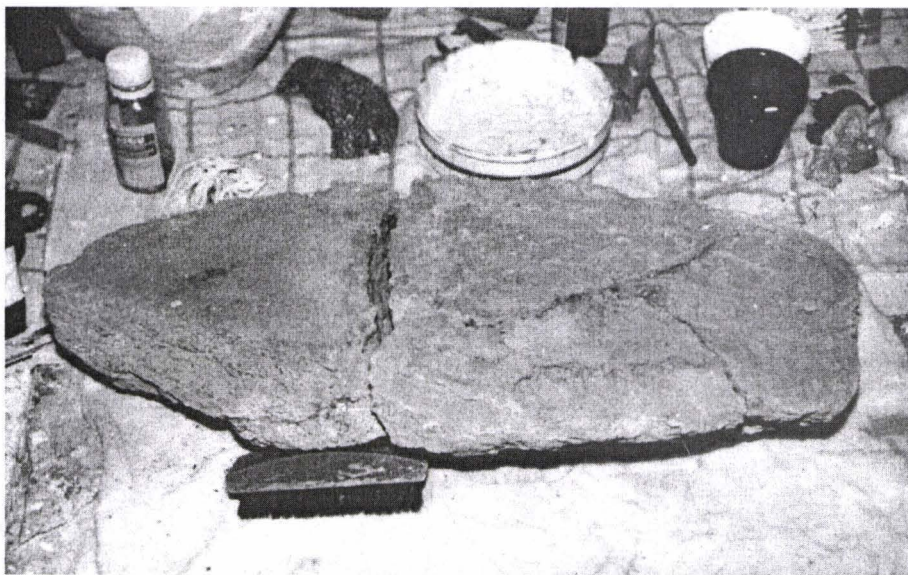
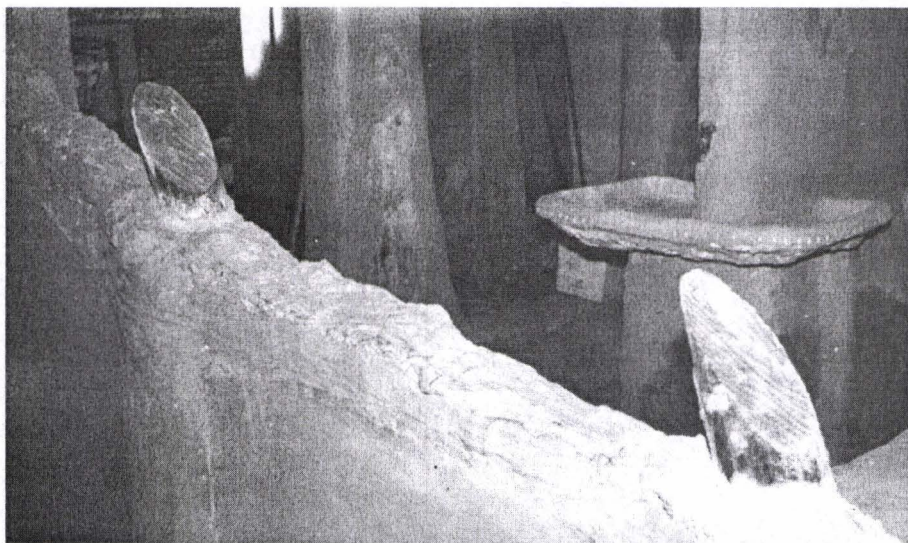
Reconstituirea sanctuarului neolitic s-a făcut în cadrul Muzeului Banatului în anul 1986 de către restauratorii: Alexandru Fota, Răzvan Găvan și Ion Davițoiu sub îndrumarea lui Gheorghe Lazarovici. Această reconstituire a sanctuarului este un unicat în Europa.

Scurgerea timpului a dus la îmbătănirea materialelor cu care s-a lucrat, apariția unor insecte dăunătoare (molii și carii), deteriorarea și degradarea ipsosului. Pentru aceste motive s-a recurs la efectuarea lucrărilor de conservare și restaurare a întregului sanctuar. Prima dată a fost efectuată desprăfuirea sanctuarului și a obiectelor din acesta. S-au restaurat vasele din ceramică prin îndepărtarea ipsosului și a materialului de lipire a fragmentelor ceramice, apoi s-a trecut la completarea părților lipsă cu ipsos.

Acțiunea cariilor a condus la deteriorarea stâlpilor din lemn impunându-se schimbarea acestora. De asemenea, s-a trecut la restaurarea nivelului de călcare a podinei din incinta sanctuarului, refăcându-se și unele părți din structura de lemn. Cea mai dificilă operație a fost cea de refacere a nivelului de călcare din lut aflat în jurul statuilor. O problemă a fost la consolidarea structurii din lemn a nivelului de călcare folosindu-se plăci din PAL, care în contact cu lutul umed s-a denivelat, ceea ce a dus la crăparea podinei din lut; această podină veche din lut a fost îndepărtată adăugându-se o lutuială nouă care a fost impregnată pe toată suprafața de cca. 8 mp cu nitrolac. În jurul reprezentărilor zoomorfe se păstrează o suprafață de aproximativ 1,50 x 1 m din podina originală care și aceasta a fost afectată de factorii de mediu din cadrul sălii în care se află sanctuarul. Refacerea și conservarea acestei podine (care a început să se crape și să se sfarme) s-a realizat prin lipirea ei cu ipsos și aracet, apoi a fost impregnată cu nitrolac prin pensulare. Ca materiale folosite la restaurarea și conservarea acestui sanctuar s-au folosit: ipsos, var, lut, pleavă, aracet, tempera și nitrolac.

Pl. I. Aspecte din timpul lucrărilor de restaurare și conservare a sanctuarului de la Parța

Pl. II. Aspecte din timpul lucrărilor de restaurare și conservare a sanctuarului de la Parța

RECENZII

TRANSILVANIA LA SFÂRȘITUL ANTICHITĂȚII ȘI ÎN PERIOADA MIGRAȚIILOR,

Editura Nereamia Napocae,
Cluj-Napoca, 2003, 235 p., 61 fig.

Recenzie

C. H Oprean și C. Gaiu ne propun acum în prag de sfârșit de an o lectură interesantă și atragătoare prin tematică, o suită de studii reunite sub un titlu sugestiv: **Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor.**

În *Introducere*, autorul (C.H.O), își prezintă intenția de a "arunca doar o privire asupra acestor procese culturale din Transilvania prin prisma comparației cu alte spații unde s-au petrecut procese similare și prin extinderea cercetării la nivelul întregului bazin carpatic și a altor regiuni limitrofe Transilvaniei. M-am străduit, în măsura posibilităților, să tratez fenomenele istorice de care m-am ocupat, având ca bază bibliografia cea mai recentă, care mi-a fost accesibilă și să mă încadrez în curentele metodologice și în maniera de gândire actuale în Europa și în Statele Unite ale Americii..."

Intenția este laudabilă și credem necesară pentru cunoașterea fenomenelor de natură socio-economice sau politice și spirituale din secolele IV-V p.Chr.

În partea I, în primul studiu intitulat *Între antichitatea târzie și evul mediu. Repere pentru o istorie a istoriei a spiritualității în Transilvania (p. 13-55)* autorul își propune o trecere în revistă a unor lucrări semnificative referitoare la prezența creștinismului în Transilvania, care să aibă un caracter de sinteză citând din păcate prea succint unele, sau chiar nementionând altele.

Între acestea, credem că apare nepotrivită sentința acordată lucrării lui N. Zugravu privitoare la geneza creștinismului popular la români, care de fapt este o sinteză de referință prin deschiderea ei, baza documentară vastă pe care a pus-o la dispoziția cititorului, conexiunile cu spațiile Imperiului Roman și Bizantin. Rezultatele obținute de N.Z. sunt deosebit de valoroase pentru analiza creștinismului de pe teritoriul fostei provincii Dacia. Desigur că în orice lucrare sunt și opinii, idei, care în parte nu sunt acceptate, timpul le va dovedi viabilitatea sau nu. De fapt, C. Opreanu a și utilizat multe din sursele

și ideile aduse în discuție de autor. Nu mi se pare însă de loc potrivită afirmația conform căreia rezultatul acestei munci s-a bazat pe modele la modă (p. 15), când însuși autorul câteva pagini mai sus susține același lucru pentru demersul său științific.

Trecerea în revistă a elementelor ce caracterizează viața economică și socială din spațiul intracarpatic sunt cele cunoscute îndeobște până acum. Metodologic, se încearcă o modalitate nouă de analiză prin comparație cu Britannia, provincie prin excelență militară, a cărei stăpânire romană s-a prelungit însă până la începutul veacului V p.Chr. (Madgearu, 2002, 194).

Comparația cu aceste spații poate să fie utilă, dar se pare, că se pierde din vedere în acest caz apropierea de Constantinopol, care în cazul spațiului nord-dunărean a fost decisivă, ceea ce autorul a și observat corect fără a aprofunda studiul în acest sens. În această idee, trebuie remarcată explicarea evoluției termenului de *basilica* în *biserica* în spațiul balcanic și nord-dunărean. Cu atât mai mult, cu cât conciliul din 381 de la Constantinopol este acela care își manifestă grija pentru bisericile din *barbaricum*, fapt evidențiat la timpul său de N. Zugravu, și reluat de C. Oprean. Cheia înțelegerii prezenței creștinismului și mai ales existența acestui fenomen spiritual se poate face probabil printr-o mai riguroasă atenție a tot ce se întâmplă în preajma spațiului sud-dunărean, pentru că și aici modalitățile de exprimare sunt tot în limba latină, cel puțin până în timpul lui Justinian.

Arheologie funerară și etnografie. Obiceiuri funerare antice perpetuate la romanii creștini (p. 56-72) reprezintă o incursiune într-o serie de descoperiri arheologice, constatate atât în Moldova, Muntenia, cât și în centrul Transilvaniei, databile într-o perioadă largă între veacurile IV-VII, cu caracter funerar, care evidențiază posibilitatea unui ritual aparte de reînhumare a oaselor celui decedat după o anumită perioadă de timp. Autorul are meritul de a fi identificat anumite practici similare constatate încă la sfârșitul secolului XIX-lea în Moldova și Muntenia (S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892). Ceea ce îngreunează acceptarea totală a supoziției, credibilă în esență, este lipsa unor verigi cronologice de legătură. Ideea se înscrie în cadrul unui curent mai larg privind identificarea unor elemente antice în ritualul funerar tradițional românesc. Astfel, o serie de alte elemente cu caracter păgân au fost remarcate recent în lucrarea *Funeraria Dacoromana*, 2003, p. 470-480 (M. Pâslaru).

Habitat și manifestări rituale în secolul IV p.Ch. la Archiud (jud. Bistrița-Năsăud) (cap. 3), studiu redactat de C. Gaiu, aduce în discuție o documentație extrem de importantă, deși în bună măsură deja cunoscută (vezi *Revista Bistriței*, 12-13, 1999, 267-316). Așezarea și necropola de la Archiud reprezintă un sit deosebit în analiza secolului IV din interiorul arcului carpatic, întrucât aici au fost

descoperite atât așezarea, cât și necropola ei. Practicile funerare constatate la anumite morminte, asociate cu alte observații privitoare la înmormântări de animale, chiar sacrificii umane au evidențiat elemente și influențe daco-romane, carpice și cerneahoviene (p. 124). Analiza materialului arheologic a condus la datarea sitului la sfârșitul secolului IV - începutul secolului V.

Cultura "Sfântu Gheorghe" sau orizontul "post-cerneahovian" în Transilvania? (cap. 4) (p. 125-137), reprezintă o încercare interesantă de analiză a ultimei faze de existență a culturii Sântana de Mureș-Cerneahov.

În primul rând, autorul consideră absolut nepotrivit termenul de cultură arheologică într-o perioadă în care cronologia se face pe alte baze documentare, optând pentru cel de orizont post-cerneahovian, ceea ce nu știu dacă este mai relevant în epoca dată. Studiarea culturii materiale din acest spațiu racordată la cronologia europeană a fost realizată de către R. Harhoiu, în anul 1990. Lucrări de specialitate mai noi provenind din centrul și estul european au adus un plus de exactitate în acest sens pentru spațiul transilvan (M. Schukin, O. Charov 1999; K. Godlowski 1992; J. Tejral 2000).

Coroborarea unor informații istorice din spațiul Dunării mijlocii, cu unele descoperiri din teritoriul culturii Cerneahov l-au condus pe autor la următoarea concluzie: "...În jurul anului 400 p.Chr. acest proces s-a accelerat datorită mutațiilor istorice din regiune, marile "culturi" ale Europei centrale și de est intrând într-o criză manifestată prin deplasări de grupuri mari de populație și abandonarea așezărilor vechi".

Capitolul V este dedicat *garniturilor de centură romane târzii lucrate în stil militar prin prisma unei piese de la Suceag (jud. Cluj)* (p. 138-147). Studiul reprezintă varianta în limba română a unui articol publicat în limba germană în volumul omagial dedicat lui Nicolae Gudea, 2001, p. 467-478.

Un capăt de curea de bronz roman târziu a fost descoperit în anul 1994, în inventarul unei locuințe din așezarea de la Suceag. Piesa este analizată în detaliu aducându-se o serie de analogii care au permis datarea piesei "... spre sfârșitul secolului IV p.Ch. și în primele decenii ale secolului V p.Ch....", implicit pe aceasta bază a fost datată întreaga așezare.

Această piesă este pusă în legătură cu prezența unor elemente germanice sau chiar romanice, care au activat în cadrul armatei romane sau au fost în contact cu acestea (p.147).

Meșteșugul olăritului în Transilvania în secolul V p.Ch. Atelierele descoperite în așezarea de la Suceag (jud. Cluj) (p. 148-162). Descoperirea a trei cuptoare de olărie pe arealul așezării de la Suceag dispuse grupat două și un al treilea la o oarecare distanță l-au condus pe autor la concluzia că există două ateliere de olărie. Ele sunt cuptoare cu perete median și au fost publicate inițial de

A. Paki și S. Cociș, ca fiind databile în secolele III-IV. Pe baza piesei de bronz prezentată în capitolul precedent C. Oprean datează întreaga așezare la "**sfârșitul secolului IV și prima jumătate a secolului V**", ceea ce este puțin inexact față de afirmația din capitolul precedent (vezi mai sus, și p. 149). În favoarea supoziției sale, autorul aduce și cuptorul de la Arad-Ceala datat cu o monedă de la Valens descoperită în așezare, preluând o informație după I. H. Crișan. Această idee este interesantă, trebuie însă credem acceptată cu rezerva cuvenită. Reconstituirea cuptorului sub formă de machetă în muzeul arădean pe baza unei fotografii etalată și ea în expoziția de bază conduce la ideea existenței a două etape în existența cuptorului, deci o durată mai mare de exploatare. O continuitate a tipului de cuptor de olărie cu perete median până în secolul V este deocamdată credem greu de demonstrat din lipsa unor analogii mai elocvente.

Tipologia ceramicii descoperite la Suceag, cu excepția pieselor din preajma cuptoarelor, nu a fost tratată prea în amănunțime, ca atare, concluziile autorului nu se evidențiază prea clar (probabil ea va fi publicată integral într-o monografie a autorului asupra întregii așezări).

Capitolul 7 *tratează problema elitelor barbare ales secolului V p. Ch. în bazinul carpatic* (p. 163-180). Autorul își propune pe baza unor descoperiri funerare provenind din zona Dunării de Mijloc și din vestul Imperiului Roman databile în prima jumătate a secolului V și prin comparație cu descoperiri similare din Transilvania să realizeze un tablou cât mai complet asupra confederațiilor de triburi din Europa perioadei respective.

Pentru aceasta, autorul a încercat, pe baza unor piese mai ales accesorii vestimentare de proveniență romană (inele, fibule), să stabilească rostul pieselor nu numai ca simple piese de port, ci mai ales ca însemne ale puterii oferite de Imperiul Roman. Comparația inventarului mormântului princiar al lui *Childeric* de la Tournai cu cel al lui *Omharus* (sau în lectura mai probabilă stabilită de autor de *Omaharus*) de la Apahida a condus la ideea existenței și în spațiul Transilvaniei a unor structuri politice formate asemeni întregului spațiu european vestic.

Meritul autorului este de a fi sesizat importanța acestor structuri politice care după dispariția Imperiului hunic al lui Atila își dobândesc independența. Componenta diversă a acestor regate în care domină elementele germanice alături de alte seminții, precum cele iranice (alanii de pildă) și din care nu trebuiesc excluse cele romanice, reprezintă sinteza etnică a secolului V, care integrează și spațiul Transilvaniei în acest areal geografic, constatat până acum în vestul Europei.

Epilogul lucrării intitulat *Interferențe lingvistice europene în primul mileniu al erei creștine* (p. 181-188) își propune o cercetare interdisciplinară pornind de la studiul lingvistic al prof. Al. Niculescu (mulți ani profesor titular la Catedra de

Limba Română de la Universitatea din Udine, Italia) privitor la continuitatea mobilă a limbii romane în diferite areale geografice aflate la sud și nord de Dunăre, un rol important acordându-se aici vieții pastorale care caracterizează comunitățile umane din Balcani (aici incluzând și spațiul nord-dunărean). Importanța acestui fenomen a fost relevată la timpul său de T. Herseni (*Probleme de sociologie pastorală*, 1941).

Și totuși credem că și un alt fenomen a fost definitoriu în acest sens: prezența unei dezvoltări unitare în cadrul **romanității orientale** care cuprinde același areal geografic aflat la nord de Rodopi și care se întinde până în nordul Carpaților noștri. Mișcările de populație în interiorul acestui teritoriu, observate mult mai bine de lingviștii, reprezintă probabil una din verigile care lipsesc în lanțul dezvoltării istorice.

Reunirea unui număr de studii în aparență nu foarte legate unele de altele oferă totuși un fir logic în reconstituirea epocii secolelor IV-V din Transilvania, cu toate că unele capitole au fost deja publicate în alte reviste, lucrarea sub acest aspect este reușită.

Doina Benea

SCRIERI DE ISTORIE ROMÂNĂ,

Iași, 2002, 287 p.

(Ediție, abrevieri, note, comentarii,
indice de Nelu Zugravu)

Recenzie

Reeditarea unor lucrări din opera lui Vasile Pârvan și reintegrarea lor în circuitul științific actual printr-o nouă publicare, adusă la zi sub aspectul informației documentare, reprezintă un efort mare de muncă, care nu întotdeauna este apreciat cum se cuvine. Prof. N. Zugravu de la Universitatea din Iași desfășoară de mai mulți ani o activitate intensă de introducere în circuitul științific românesc nu numai a unor lucrări din opera lui Vasile Pârvan, dar și publicări de izvoare antice comentate și note complexe asupra problematicii.

Volumul de față este al doilea apărut sub îngrijirea lui Nelu Zugravu asupra operei lui V. Pârvan, după cel din anul 1992 intitulat *Studii de Istoria culturii antice*.

N. Zugravu și colaboratorii săi, Marius Alexianu (pentru traduceri din limbi clasice) și Octavian Nicolae (pentru limba germană) ne propun reeditarea a trei lucrări importante din opera lui V. Pârvan: *Câteva cuvinte cu privire la organizarea provinciei Dacia Traiana cu prilejul unei cărți noi asupra acestei cestiuni* (p. 19-65); *Salsovia* (p. 69-106) și *Naționalitatea negustorilor în Imperiul Roman. O cercetare istorico-epigrafică* (p. 109-260).

Primul studiu este o recenzie făcută lucrării lui V. P. Andronescu, *Organizația comunelor și provinciei Dacia Traiană*, Constanța, 1905, publicată de V. Pârvan în *Convorbiri literare*, XL, 1906, în care, la nivelul informației de la începutul veacului, V. Pârvan face o incursiune în istoria provinciei nord-dunărene.

Salsovia este un studiu epigrafic scris în perioada când V. Pârvan se afla la Berlin, care a fost publicat inițial, tot în *Convorbiri literare*, XL, în care analizează situația militară, dar și statutul politic al Dobrogei cu deosebire în secolul al IV-lea pentru a putea sublinia rolul și importanța Salsoviei în epocă. V. Pârvan a analizat comparativ toate sursele cartografice ale epocii pentru a identifica acest centru la Beș-Tepe în apropiere de Mahmudia.

O inscripție funerară datată în secolul II/prima jumătate a secolului III a fost reutilizată în secolul IV printr-un text votiv dedicat zeului *Sol Sanctus* (vezi ISM, V, 290 a). Datarea monumentului a fost făcută de V. Pârvan cu multă acribie în timpul împăratului Licinius în anul 322. Analiza epigrafică este urmată de o incursiune extrem de atent elaborată a perioadei istorice în care a existat domnia comună a lui Constantin și Licinius, nu numai din punct de vedere politic, dar mai ales din punctul de vedere al fenomenelor religioase ce marchează întreaga această perioadă de început a creștinismului legalizat ca și religie, alături de vechile culte tradiționale, care încep să fie marginalizate cu oarecare violență. Licinius apare în ultima parte a domniei ca protector al acestora din urmă, deși semnase împreună cu Constantin, edictul de la Milan din anul 313.

Traducerea textului din *Codex Theodosianus* (făcută de M. Alexianu), alături de comentariile competente ale lui N.Z. în cele 26 de note speciale, dau o acuratețe textului lui Pârvan, care își menține valabilitatea în mare parte și astăzi.

Naționalitatea negustorilor în Imperiul Roman. O cercetare istorico-epigrafică reprezintă traducerea în limba română pentru prima dată a tezei de doctorat al lui V. Pârvan susținută în anul 1909 la Universitatea din Breslau sub conducerea lui Conrad Cichorius.

Textul reprezintă incontestabil cea mai importantă parte a lucrării de față și a cărei valabilitate în mare parte se menține prin informația de bază (fierec depășită astăzi de descoperirile epigrafice apărute între timp) ca de altfel și concluziile sale. Lucrarea este utilizată și astăzi ca un prim izvor epigrafic de sinteză asupra activității negustorilor în Imperiul Roman în secolele II-III p.Chr deși între timp au apărut numeroase lucrări care tratează o astfel de problemă.

Analiza materialului epigrafic întreprinsă de Vasile Pârvan a evidențiat mai multe aspecte extrem de interesante pentru viața economică a Imperiului Roman:

1. numărul negustorilor identificați după naționalitate depinde în mare măsură de dezvoltarea provinciei respective, de prezența elementelor de origine romană sau a unora locale. Cu timpul, elementele grecești care s-au stabilit în Vestul Imperiului s-au romanizat astfel încât nu se mai poate observa o deosebire față de elementele romane;
2. organizarea de corporații negustorești a fost determinată de rațiuni de interese etnice și religioase și mai puțin economice;
3. importanța sclavilor în această activitate se dovedește a fi nesemnificativă, conchide V. Pârvan.

Studiul se bazează pe analiza materialului epigrafic din fiecare provincie care documentează prezența negustorilor de diferite etnii în fiecare provincie, caracterul organizării sale, modul de manifestare în activitatea negustorească etc. stabilindu-se o serie de relații interprovinciale între diferite corporații etnice sau de cetățeni romani, care toate evidențiază aceeași activitate economică.

N. Zugravu a realizat o documentare de mare amploare pentru fiecare provincie în parte aducând sub raport informațional literatura de specialitate la zi, îmbogățită cu numeroase inscripții noi prezentate în detaliu.

La aceasta se adaugă și un *glosar de termeni de specialitate* privind ocupațiile din antichitate bazat la fel pe o bogată literatură de specialitate și însoțit de un indice general de persoane și termeni, lucru mai rar întâlnit în lucrările mai noi.

Forma modernă de prezentare a lucrării lui V. Pârvan la aproape 100 de ani de la apariție se datorează marelui efort depus de cei trei colaboratori, D. Octavian Nicolae, M. Alexianu, N. Zugravu. Astfel, lucrarea a devenit un important instrument de lucru, accesibil specialiștilor din țara noastră, mai puțin cunoscători ai limbii germane, ca de altfel și datorită numărului mic de lucrări prezente în bibliotecile din România.

Republicarea unor lucrări de mare valoare din opera lui V. Pârvan, alături de tipărirea unor izvoare literare antice de primă mărime absolut necesare pentru studierea epocii romane târzii, reprezintă unul din obiectivele cele mai importante. Tocmai acest efort de a aduce în literatura de specialitate românească izvoare de bază antice prezintă o importanță majoră pentru cercetarea științifică antică și este cu atât mai laudabilă.

Doina Benea

**JETOANE. RUMĂNIEN – ROMÂNIA.
WERTMARKEN UND ZEICHEN. SEMNE
VALORICE ȘI MĂRCI,**
Ed. Corvin, Deva, 2003, 592 p.

Recenzie

Această carte a pasionatului numismat Erwin Schäffer, domiciliat în Germania, dar originar din România, vine și umple un vechi gol al literaturii numismatice românești, tratând subiectul „jetoane”. Au existat încercări anterioare în unele lucrări mai ample (vezi George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *Monede și bancnote românești*, ed. Sport-Turism, București, 1977) sau articole pe această temă (apărute mai ales în *Buletinul Societății Numismatice Române*), însă nici una nu a încercat să epuizeze subiectul.

Lucrarea se adresează mai ales publicului român și german, dar în special celor care studiază sau colecționează asemenea piese. Este motivul pentru care ea este bilingvă (în română și germană, predominând folosirea celei din urmă, poate și datorită subiectului care pentru cititorul român este mai la îndemână).

Cartea debutează cu un *Cuvânt înainte*, urmat de *Prefață*, apoi de mulțumirile aduse de către autor, urmate de *Explicații* și *Materiale*. Aceste capitole sunt scrise în limba germană pentru ca apoi să se repete integral în română.

Cuvântul înainte este semnat de profesorul Helmut Kulhanek și este datat în 28. iunie 2003. Aici se poate observa punctul de vedere al unui colecționar. După ce vorbește de lipsa, din literatura numismatică română a unui catalog pentru jetoane, pomenește pe larg despre acestea și numărul lor, fiind de părere că lista lor nu s-a încheiat odată cu editarea prezentei cărți (lucru valabil, am spune noi, pentru majoritatea cataloagelor numismatice din lume). De asemenea expune greutățile unei astfel de lucrări, cu toate încercările existente până în prezent, Erwin Schäffer fiind cel care a elaborat cea mai amplă și meticuloasă lucrare în domeniu, ea urmând să rămână pentru mult timp principala carte pentru studiul jetoanelor românești. Profesorul Helmut Kulhanek descrie tenacitatea unei astfel de

munci ce nu s-ar fi putut finaliza decât de un colecționar, personalului angajat care administrează colecțiile publice nefiindu-i la îndemână o astfel de muncă. Pe scurt este nevoie obligatoriu de pasiune și sacrificarea unei mari cantități de timp. Acesta consideră că lucrarea va fi un stimul pentru publicarea unor altor piese inedite, lucru foarte important pentru elaborarea unei noi ediții mai complete.

Prefața este întocmită de autor. Acesta ne spune cum i-a venit ideea întocmirii unui catalog de jetoane, unde pe lângă piesele valorice a inclus și mărci (de scule, pentru câini etc.) și semne (de legitimare, de identificare), după uzanțele „internaționale” zice autorul, noi am zice mai ales „germane”. El subliniază dificultatea descrierii și chiar clasificării lor, recunoscându-și slăbiciunea de circa treizeci de ani pentru acest domeniu. Este subliniată diversitatea acestora, atât ca utilitate cât și ca stilul în care sunt produse. De asemenea, subliniază importanța cunoașterii „când și unde” au fost folosite acestea, afirmând că acest lucru pentru România este foarte greu de precizat prin munca unei singure persoane (afirmație cu care suntem de acord, cu mențiunea că în general, afirmația este valabilă pentru orice țară). Este motivul pentru care autorul crede că cercetarea numismatică asupra jetoanelor românești este impulsionată prin prezenta lucrare. Semnatarul cărții ne avertizează că unele grupe de piese pe care dumnealui le consideră jetoane lipsesc, deoarece, pe de o parte au fost mai bine studiate în alte lucrări, iar pe de altă parte lipsa de timp nu i-a mai permis includerea acestora în actuala lucrare, intenționând însă să le cuprindă într-o ediție viitoare. Este vorba în primul rând de ceea ce numește autorul „jetoane de asediu”, referindu-se la talerii de necesitate din Transilvania, precum și la „banii minieri”. Dacă pentru a doua categorie suntem în cea mai mare parte de acord cu domnul Schäffer, pentru prima trebuie să-l contrazicem. Așa cum am discutat personal cu dumnealui în câteva rânduri, monetele de necesitate (unde se încadrează și monetele de asediu) au apărut în condiții deosebite (mai ales în perioadele de stări conflictuale), dar ele aveau o arie mare de circulație (exceptând uneori moneta mărunță, din material comun, aceasta în general are o circulație mai restrânsă). Sunt emisiuni ale puterii centrale sau ale reprezentanților acestora, pe când jetonul este emisiunea unei firme, a unui particular sau atunci când, în rarele cazuri, emană de la puterea centrală, are un scop bine determinat, înlocuind moneta, dar într-un domeniu mult mai restrâns. Moneta de necesitate de cele mai multe ori are o valoare intrinsecă (ceea ce la jeton rar se întâmplă), ea circulând uneori și după depășirea momentului critic și fiind înlocuită de moneta curentă oficială prin grija autorității centrale (ceea ce la jeton nu se întâmplă). Autorul încheie *Prefața* cu speranța că prezentul catalog este doar un început în acest domeniu și se bucură că România este una dintre puținele țări care are o astfel de lucrare. De asemenea explică ideea bilingvității sale.

Urmează mulțumirile aduse de autor celor care l-au ajutat, colecționari și cercetători din țară, dar și din Germania, Ungaria.

Capitolul *Explicații* se întinde pe jumătate de pagină și așa cum îi spune și titlul dă unele lămuriri (destul de sumare) asupra catalogului.

Materiale este un capitol tot de mici dimensiuni preluat în totalitate de la Werner H. Stahl, *VDN-Vereingte Deutsche Nickel AG* în *Wertmarkenforum*, Jahrgang 8, Ausgabe 1, Februar 2002. Aici se tratează problema în general fără se a da prea multe lămuriri, dar cu unele indicații utile. Se vede însă că acesta nu este conceput pentru jetoanele românești, pentru țara noastră necunoscându-se nici o piesă din aluminiu „*eloxat în diferite culori*”. Poate pe viitor...

La pagina 18 este capitolul bilingv *Gravori (Graveure)*, unde sunt înșirați gravorii cunoscuți pentru jetoane și acolo unde s-au avut mai multe date ele au fost consemnate. Însă acestea sunt destul de sumare și acolo unde există nu totdeauna sunt suficient de explicite.

Urmează *Registrul localităților (Ortsregister)* unde pe parcursul a patru pagini sunt trecute în ordine alfabetică toate localitățile de unde se cunosc jetoane, județul și pagina unde pot fi regăsite în catalog. Uneori aceste localități au trecut mai multe pagini unde pot fi regăsite. Aceasta înseamnă că localitatea respectivă se regăsește în catalog la mai multe capitole. Există cazuri când aceste pagini sunt indicate greșit (de exemplu București este la paginile 49 – corect, 497 și nu 498 și 566 și nu 567 cum este trecut în acest capitol). Acest lucru trebuie pus pe seama unor greșeli de calculator prin rearanjarea în pagină a textului care a dus la unele mici decalaje. Cu toate că există și o erată a lucrării (apărută puțin ulterior scoaterii pe piață a catalogului) aici nu sunt făcute aceste corecturi. Având în vedere că decalajul este foarte mic (și numai la unele localități) problema nu e deranjantă. În această listă sunt trecute și vechile denumiri sau ortografieri ale localităților făcându-se trimitere la actuala denumire.

Urmează pe două pagini *Prescurtări (Abkürzungen)* unde sunt date toate prescurtările apărute pe jetoane și ceea ce semnifică ele în limba de origine, însă când aceasta diferă de română este dată și traducerea (aici nu mai este folosită și limba germană; nu știm de ce, probabil este o scăpare a autorului). Unele sigle (foarte puține la număr) nu au dat semnificația (aproape sigur din necunoaștere). Însă urmărind conținutul lucrării ne dăm seama că uneori aceasta se face datorită unor scăpări ale autorului. Astfel pentru ICRA nu este dată nici o întregire a denumirii, însă la p. 130, la nr. 230 unde este prezentat jetonul acestei firme ne dăm seama ca autorul cunoștea denumirea întreprinderii (Întreprinderea Comercială cu Ridicata pentru produse Alimentare).

Urmează catalogul propriu-zis care debutează la pagina 25 cu *Emisiuni și execuții (Ausgaben und Ausführungen)*, cuprinzând majoritatea jetoanelor de firme

românești. Cam ciudat titlul acestui capitol, în limba română neavând o semnificație prea clară. Probabil că în limba germană acest titlu este mult mai explicit. Aici trebuie să vedem faptul că autorul lucrării este în primul rând vorbitor de limbă germană și apoi de limbă română. Jetoanele sunt așezate pe localități în ordinea alfabetică a acestora, în cadrul localității fiind dispuse tot în ordinea alfabetică a firmelor care le-au emis. Este trecută întâi localitatea, apoi firma (sau secția, din cadrul acesteia, în care se foloseau respectivele piese), înaintea ei existând o cifră scrisă cu caractere arabe (aceste cifre ne spun în final numărul de firme cuprinse în capitol). Pe al doilea rând este trecută denumirea firmei în limba germană (și în română dacă aceasta nu coincide cu denumirea de pe primul rând), urmată de unele informații (numele patronului, adresa firmei, anul înființării sau dacă nu este cunoscut de autor, un an în care se știe de existența firmei, domeniul de activitate etc. – informațiile sunt în funcție de ce știe autorul, uneori fiind mai abundente sau mai sumare). Există cazuri când numele firmei este trecut pe al doilea rând doar în limba română (atunci când denumirea sa originală e în limba germană). Urmează ilustrația unde de obicei, dacă este o serie de jetoane, este dată poza unui singur exemplar (avers și revers). Există cazuri în care aceasta nu există, autorul cunoscând piesa doar din literatură (vezi la p. 41, nr. 30 1.1). Apoi este descrierea jetonului (avers și apoi revers), este dată legenda, iar explicațiile sunt în limba germană. Nu sunt date prea multe detalii privind desenul de pe jeton (aceasta fiind ilustrat și fiind inutilă o descriere prea amănunțită). Pe ultimul rând este dată iar o numerotație, tot cu cifre arabe, desemnând seria de jetoane din cadrul firmei, urmată de o a doua (tot cu cifre arabe) care se continuă numai în cadrul aceleiași serii (ambele fiind reluate mereu de la 1). Urmează materialul (în germană), forma jetonului (redat prin semne – existente în *Explicații*) și dimensiunile. Acest rând cu toate elementele sale se repetă în cadrul fiecărui jeton, atunci când este vorba de o serie. Uneori apare și o binevenită ilustrație suplimentară (imaginea firmei, o reclamă contemporană a acesteia etc.). Unde e cazul mai sunt date și alte explicații suplimentare (comentarii privind textul de pe jeton etc.). Atunci când sunt date unele explicații legate de firmă, acestea sunt înaintea ilustrației (cum ar fi cazul la p. 38 la Brad – Mica).

În cadrul acestui capitol apar unele piese care considerăm că nu își au pe deplin locul în această lucrare. Este vorba de monetele de necesitate ale cetății Arad din timpul revoluției de la 1848-1849 – pe care chiar autorul le numește „*monede de necesitate*” chiar dacă termenul german este „*Notgeld*” care totuși este altceva decât „*jeton*”, p. 26-28 (vezi în acest sens și *supra*). Aceași problemă o ridică și pfeningii orădeni emiși în intervalul 1706-1710 (nr. 542 1.1-3.1 – p. 277-279). Dar dacă aceste piese sunt discutabile, sunt altele despre care credem că sunt chiar în plus. Astfel la p. 32-33, apar la Baia Mare, Mina Heja, 11 piese care nu

considerăm că sunt jetoane, ci pur și simplu niște rondelle ce aveau imprimate niște numere (foarte probabil de inventar, în cel mai bun caz fiind mărci de scule), probabil neexistând două piese cu număr identic. La fel putem spune și de nr. 67 2.1 – 4.1 (p. 57). Un alt exemplu ar fi la p. 49-50 unde apare un număr de garderobă al Academiei Române (este adevărat că astfel de numere pot apărea în mai multe locuri, azi ne mai știind despre destinația exactă a lor). Probabil astfel de piese sunt și 52 1.1 (p. 50), 61 1.1 (p. 54) 63 1.1 (p. 54-55). Sigur ca nefăcând parte din subiectul acestui capitol este următoarea piesă 53 1.1. (p. 50-51) care este o simplă bucată de tablă cu denumirea firmei și numărul de inventar al obiectului de care era atașată (sunt numeroase obiecte de inventar, mai ales în în instituțiile de stat, unde astfel de tăblițe se pot încă vedea prinse pe obiectele de mobilier aflate în uz; ele nu au nimic de-a face cu domeniile studiate în această lucrare). Îndoieli că ar putea fi jetoane avem și pentru piesele 90 1.1, 91 1.1 și 2.1 (p. 69-70), 137 1.1 (p. 91), 189 1.1 (p. 112), 200 1.1 (p. 117-118), 234 1.1-1.3 (p. 131-132 – sigur pentru numere ce se atașau la cheile de hotel), poate și 213 1.1 (p. 122-123), 222 2.1 (p. 127), 378 1.1-1.3 (p. 206), 643 1.1 (p. 327), 669 1.1 (p. 340) care probabil erau folosite pentru alte scopuri (posibil rondelle cu numere care se atașau legăturilor de chei sau ceva asemănător) sau chiar 273 1.1 (p. 152), 357 1.1-1.3 (p. 194), 438 1.1 (p. 233), 631 1.1-2.2 (p. 321-322), 660 1.1 (p. 335), 662 1.1-1.3 (p. 336-337) care mai degrabă sunt medalii. Chiar dacă există un capitol unde ele ar putea fi cuprinse suntem de părere că mai indicat ar fi fost să fie omise.

Mai apar și unele inadvertențe. Astfel la piesa nr. 660 2.1 (p. 335) pe avers nu apare stema orașului așa cum spune autorul, ci un scut pe care apare și inscripția *TIMIȘOARA*.

Putem spune că nu sunt cuprinse toate piesele (lucru evident pentru majoritatea cataloagelor numismatice). Astfel la nr. 175 2.1-2.3 personal cunoaștem mai multe variante. De asemenea la nr. 502 (RESTAURANT VILA BUNESCU – Govora – p. 260) pe lângă valoarea de 10 LEI dată de autor știm și de existența piesei de 50 LEI (neconsemnată și care ar fi trebuit să aibă nr. de catalog 502 1.2 – în eventualitatea în care nu există și alte valori intermediare).

Urmează capitolul *Emisiuni nelocalizate (Ausgaben ohne Zuordnung)* unde în aceeași manieră sunt trecute jetoanele despre care autorul nu știe de unde provin (începând cu nr. 672 – p. 342). Și acestea sunt aranjate în ordine alfabetică, în funcție de inscripțiile ce le au. Urmărind piesele trecute aici, ne dăm seama că unele ar fi putut fi localizate, însă marea majoritate sunt greu de localizat. Oricum și cele identificabile presupuneau un efort suplimentar care ar fi întârziat apariția acestei cărți (știm că autorul a lucrat mult timp la ea, însă în ultima perioadă a încercat să accelereze cât mai mult posibil apariția cărții). Și în acest capitol găsim unele piese despre care cu greu am putea spune că se încadrează subiectului. Este

vorba de nr. 794 1.1-1.7 (p. 382) care sunt doar niște imitații după monetele în circulație. De asemenea nu apar unele specificații. Astfel la nr. 803 1.1, la sfârșitul textului apare în paranteză cu caractere mai mici scris (*Octavian Dogariu*). Pentru un neavizat este greu de spus ce semnifică această paranteză. Este vorba de gravorul pieselor (în alte locuri apar explicații aici fiind singura poziție unde găsim o astfel de situație – presupunem că s-a produs din neatenție). Și pentru că tot suntem la această piesă, unde autorul spune că sunt din alamă nichelate, trebuie să spunem că există și piese cuprate sau numai din alamă. De asemenea, la nr. 731 (C TOLIS – autorul spune FOLIS – p. 362), pe lângă piesa de 5 LEI consemnată, cunoaștem și una de 20 LEI. De asemenea, trebuie menționat că inițial legenda acestora era ... FOLIS ..., peste F fiind imprimat un T, rezultând TOLIS. Credem că este vorba de o imprimare inițială greșită ce a fost corectată prin poansonare. Ca și în capitolul precedent și aici credem că piesa nr. 898 1.1 (p. 418) este de fapt o medalie.

La p. 419 debutează capitolul *Emisiuni neutrale (Neutrale Ausführungen)* în aceeași manieră ca și cele două anterioare. Aici sunt trecute jetoanele generale care au trecut pe ele valoarea nominală, fără însă a purta denumirea vreunei firme.

Următorul capitol, *Jetoane străine folosite în România (Fremde Marken in Rumänien verwendet)*, la p. 434, care așa cum îi spune și titlul, tratează emisiunile realizate în străinătate, dar care prin diferite împrejurări au ajuns să fie folosite în România. Se referă mai ales la fise de automate, jocuri etc. și este elaborat în aceeași manieră. Departate de a fi complet, trebuie să spunem că majoritatea pieselor de aici sunt după 1989 (cel puțin ca folosință la noi în țară), acest capitol rămânând deschis, astfel de fise fiind importate în continuare. Totuși ne punem problema dacă pentru perioadele mai vechi nu au existat și fise străine folosite pe teritoriul românesc (mai ales în cazinouri). Oricum astăzi este greu de lămurit acest fapt.

Capitolul următor *Mărci de legitimație (Ausweisemarken)* este mai deosebit (p. 473). În maniera folosită până acum, tratează piese care legitimează purtătorii lor. Ele nu sunt jetoane, dar ținând cont de subtitlul lucrării (*Semne valorice și mărci*) am putea spune că se încadrează în tema catalogului. Aici sunt cuprinse medalioane, insigne de servicii, dar și plăcuțe de identificare purtate de militari pe timpul războiului. Bineînțeles că acest capitol este departe de a fi încheiat, el reprezentând, prin cele 39 de piese, stadiul de cercetare în care a ajuns autorul. Totuși părerea noastră personală este că acest capitol putea lipsi din cuprinsul cărții și putea să facă obiectul unei altei lucrări, însă opțiunea domnului Erwin Schäffer a fost alta. De asemenea suntem de părere că acest capitol este într-o fază incipientă, el însuși putând fi împărțit pe mai multe subcapitole.

Următorul capitol, *Jetoane de cazino (Casino – Marken)*, tratat în aceeași manieră este întrutotul în tema lucrării (motiv pentru care noi suntem de părere că

ar fi trebuit amplasat înaintea celui anterior). Și acesta este departe de a fi epuizat, mai ales că în ultimul timp numărul cazinourilor s-a înmulțit, iar acestea își schimbă periodic jetoanele (produse în țară sau străinătate). Privind acest capitol, este lăudabilă munca autorului, mai ales că aceste instituții au reguli stricte privind interzicerea scoaterii jetoanelor în afara lor. Personal știm că domnul Erwin Schäffer a colindat multe cazinouri (ca cercetător pasionat), a discutat chiar cu unii patroni, dar nu la toți a găsit înțelegere. O altă dificultate a adunării acestor piese este valoarea unora relativ mare. Este de remarcat documentația adunată, însă trebuie să spunem că și de aici lipsesc unele piese, dintre cele vechi cunoscute deja de mult, sigur și autorului (vezi în acest sens George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, p. 317 nr. J 142 și J 143). Punem acest fapt pe o omisiune din neatenție. Totuși suntem de părere că piesele de la nr. 1048 1.1-1.8 (p. 501-502) nu s-ar integra acestui capitol, ele nefiind piese de cazinou, ci fise de automat muzical (cum menționează și autorul). Oricum știm de la autor (de când această carte era încă în lucru) că intenția sa era ca acest capitol să reprezinte o lucrare separată (se pare că între timp s-a răzgândit). De remarcat la acest capitol că la p. 549 este dat și un jeton de cazino din Republica Moldova (nr. 1097 1.1). Din păcate este singurul.

La p. 550 debutează capitolul *Fise de telefon (Telefonmarken)*. Este singurul capitol care are o introducere în domeniu (în celelalte capitole fiind explicații doar la jetoane – unde a fost cazul sau unde autorul deținea informații importante). Capitolul continuă în aceeași manieră ca și cele precedente, pornind de la cele mai vechi fise (din perioada interbelică) și încheindu-se cu piesele de după 1989. Sunt și tipuri de contramarcaje pe fisele de control, fără a se intra însă în detalii (subiect de fapt foarte vast și greu de epuizat). Și aici sunt prezentate fise din Republica Moldova (la sfârșitul capitolului). Însă trebuie să spunem că în această privință, mai cunoaștem și alte variante.

La p. 564 începe ultimul capitol care prezintă piese numismatice. Este vorba despre *Mărci pentru câini (Hundemarken)*. Aici sunt prezentate o parte dintre medalioanele care atestă înregistrarea câinilor de rasă. Ca și la capitolul *Mărci de legitimație*, suntem de părere că numai acest capitol ar fi putut fi o lucrare separată mult mai amplă (care presupunea o cercetare mai detaliată – destul de dificil de realizat). De asemenea, suntem de părere că încadrarea în subiectul cărții este un pic forțată. Poate în literatura germană textul se integrează mai ușor în subiect, însă în România acest subiect are o tangență mai mică cu jetoanele (care au în primul rând un rol economic și poate și de reclamă).

Lucrarea se continuă cu un *Index (Register)* unde sunt prezentate denumirile care apar pe jetoane cu trimitere la paginație. Acesta este făcut pentru a ușura identificarea pieselor, dar din păcate nu este funcțional, paginile fiind greșit

indicate (în marea majoritate a cazurilor). Din discuțiile avute cu domnul Erwin Schäffer am înțeles că această greșeală s-a produs în tipografie unde lucrarea a fost repaginată, fără a fi atenționat autorul. Acesta a rezolvat problema printr-o *Errată* editată la puțin timp după apariția catalogului și pusă în vânzare împreună cu acesta.

Urmează *Bibliografie și alte surse informative (Quellen und Literatur)* unde sunt trecute principalele surse (din țară și străinătate) folosite de autor.

Lucrarea se încheie cu un *Dicționar* unde sunt traduse din germană în română principalele cuvinte folosite în lucrare. Acesta este foarte util ușurând folosirea catalogului, ținând cont că acesta este scris mai ales în limba germană, în limba română fiind traduse doar unele părți mai importante.

Urmărind lucrarea de față nu putem să nu observăm o mare asemănare de concepție cu lucrarea numismatului Ranko Mandić, *Tokens of the Yugoslav Lands*, Beograd, 2001. Însă catalogul jetoanelor românești ne dă mai multe detalii. Este adevărat că lucrarea domnului Schäffer nu dă prețurile jetoanelor (cum o face domnul Mandić), dar nu credem că acest fapt ar fi o scădere, poate cel mult ar fi fost indicat darea unui grad de raritate. Totuși interesant ar fi fost și un capitol cu jetoane scoase de firme (sau persoane) românești din străinătate (care există în catalogul iugoslav și care în același timp nu prezintă piese de tipul celor din cele două capitole despre care spuneam mai sus că suntem de părere că ar fi în plus). De asemenea, foarte indicată ar fi fost existența unei hărți cu toate localitățile care au emis jetoane.

Așa cum am mai spus lucrarea umple un mare gol al literaturii numismatice românești. Cu toate că există unele scăderi, nu putem să nu remarcăm volumul mare de muncă care a dus la un rezultat final lăudabil. Dificultatea subiectului face ca lucrarea să fie oricând perfectibilă. Suntem de părere că puțini cercetători sau pasionați ar fi putut duce acest subiect în stadiul adus de domnul Erwin Schäffer. Credem că ediția a doua (intenție intuibilă pe parcursul lucrării) va rezolva micile probleme ale catalogului. Oricum o lucrare de o asemenea amploare este greu de realizat, dar ușor de criticat.

Lucrarea apărută la editura Corvin din Deva, tipărită în condiții grafice foarte bune, are un tiraj de 207 exemplare numerotate.

Raoul-M. Șeptilici

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

**COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE
A MUZEULUI BANATULUI
ÎN ANII 2002 - 2003**

1. Valeria Arjoca - muzeograf - conservator
2. Valentin Cedică - muzeograf - arheolog (șef secție)
3. Florentina Chiu - muzeograf - arheozoolog
4. Nicoleta Demian - muzeograf - numismat
5. Florin Drașovean cercetător șt. pr., arheolog
6. Vasile Dudaș - cercetător șt. pr. - specializare: epoca contemporană (cu ½ normă)
7. Alexandru Flutur - muzeograf - arheolog
8. Alexandru Fota - restaurator
9. Rodica Giurgiu - muzeograf - muzicolog
10. Victoria Logofătu - gestionar
11. Mircea Mare - muzeograf - arheolog
12. Octavian Milca - bibliotecar (cu ½ normă)
13. Liliana Roșiu - muzeograf - arhitect (cu ½ normă)
14. Silviu Saftu - desenator
15. Alexandru Szentmiklosi - muzeograf - arheolog
16. Daniela Tănase - muzeograf - arheolog

Începând cu 1 martie 2003, secția de istorie a fost împărțită în secția de arheologie și secția de istorie, astfel:

Secția de arheologie:

1. Valentin Cedică - muzeograf - arheolog (șef secție)
2. Florentina Chiu - muzeograf - arheozoolog
3. Florin Drașovean - cercetător șt. pr. - arheolog
4. Alexandru Flutur - muzeograf - arheolog
5. Victoria Logofătu - gestionar
6. Maria Mițu - restaurator
7. Silviu Saftu - desenator
8. Alexandru Szentmiklosi - muzeograf - arheolog
9. Daniela Tănase - muzeograf - arheolog

Secția de istorie:

1. Valeria Arjoca - muzeograf - conservator
2. Nicoleta Demian - muzeograf - numismat
3. Vasile Dudaș - cercetător șt. pr. (din 1 iunie 2003 cu normă întreagă)
4. Alexandru Fota - restaurator
5. Mircea Mare - muzeograf - arheolog (șef secție)
6. Octavian Milca - bibliotecar (cu ½ normă, până la 31 decembrie 2003)
7. Raoul M. Șeptilici - muzeograf - numismat

(Valentin Cedică)

STUDII PUBLICATE DE MEMBRII SECȚIILOR DE ARHEOLOGIE ȘI DE ISTORIE ÎN PERIOADA 2002-2003

- Valentin Cedică, Florin Medelet, *Fortificația de pământ de la Herneacova (com. Recaş, jud. Timiș)/The Earthen Fortification from Herneacova (Timiș County)*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, Timișoara, 2002, pp. 85-86.
- Florentina Chiu, *Raport preliminar al materialului faunistic din așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Herneacova (jud. Timiș)/ Preliminary Report of the Faunal Material from the Fortified Settlement from the First Iron Age from Herneacova (Timiș County)*, în *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, Timișoara, 2003, pp. 87-90.
- Nicoleta Toma-Demian, *O plachetă mai puțin cunoscută a lui Gozsdu Elek (1849-1919)/A little known plaque of Gozsdu Elek (1849-1919)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 461-470.
- Florin Drașovean, *Neolithic settlements from Hunedoara-Cimitirul Reformat și Grădina Castelului and a position as concerns some opinions regarding the neo-eneolithic realities from the south-west of Transylvania*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, Timișoara, 2002, pp. 43-76.
- Florin Drașovean, *Așezări neolitice de la Hunedoara-Cimitirul Reformat și Grădina Castelului și o poziție în ce privește unele păreri referitoare la realitățile neo-eneolitice din sud-vestul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXXIX, Alba Iulia, 2002, pp. 57-93.
- Florin Drașovean, Adrian Fota, *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul satului Cruceni (comuna Foeni, jud. Timiș)/ New Archaeological Discoveries in the Territory of the Village of Cruceni (Timiș County)*, în *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, Timișoara, 2003, pp. 55-68.
- Florin Drașovean, *Transilvania și Banatul în neoliticul târziu. O contribuție la originile culturii Petrești*, în *Apulum*, XL, Alba Iulia, 2003, pp. 39-58.

Florin Drașovean, *Transylvania and the Banat in the Late Neolithic. The Origins of the Petrești culture*, în *Antaeus*, 26, 2003.

Vasile Dudaș, *Contribuția bănățenilor la constituirea Partidului Național Român din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș (12-14 mai 1881)/La contribution de ceux provenant du Banat à la Constitution du Parti National Roumain de la Transylvanie, Banat, Crișana et Maramureș (12-14 mai 1881)*, în *An.B.*, S.N., arheologie-istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 471-483.

Alexandru Flutur, *Tile-stamps of Legio IV Flavia Felix from Bersobis*, în *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen 106-275 n.Chr.*, București, 2001.

Alexandru Flutur, *Săpăturile arheologice din Principia castrului legionar de la Bersobis – 2000-2001/Excavations in the principia of the legionary fortress at Bersobis*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 131-146.

Florin Medeleț, Alexandru Flutur, *Castrul roman de la Berzovia. Istoricul cercetărilor arheologice/ The Roman Fortress from Berzovia*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, Timișoara, 2002, pp. 95-100.

Rodica Giurgiu, *Considerații privind activitatea și repertoriul Operei Române din Timișoara/Considerations concernant l'activité et le répertoire de l'Opéra Roumain de Timișoara*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 741-760.

Daniela Micu, *Vase de cositor cu inscripții/Tin vessels with inscriptions*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 663-691.

Florin Medeleț, Daniela Tănase, Ervin Gáll, *X, Századi honfoglalás kori temetőrészlet Vejtén (Temes Megye, Románia), (Ein Landnahmezeitliches Gräberfelddetail des 10. Jahrhunderts in Voiteni (Kom. Temes, Rumänien))*, în *ArchÉrt*, 126, 2001, p. 99-112. (apărut 2003)

Florin Medeleț, Daniela Micu, *Asupra semnificației istorice a Casei cu Ancoră din Timișoara/ Sur la signification historique de la maison à l'ancre de Timișoara*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, Timișoara, 2002, pp. 229-236.

- Florin Medeleț, Daniela Micu, *Despre unele monumente din istoria orașului Timișoara (I)/ About a Few Monuments from the History of Timișoara*, în *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, Timișoara, 2003, pp. 289-297.
- Liliana Roșiu, *Considerații asupra centrului istoric din Timișoara, față de cerințele conservării integrate/Notes on the Integrated Conservation of the Historic Centre of Timișoara*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, Timișoara, 2002, pp. 263-268.
- Liliana Roșiu, *Un punct de vedere asupra abordării în regim de urgență a unor monumente istorice din județul Timiș/ Un point de vue sur l'intervention d'urgence dans la protection de quelques monuments historiques du district de Timiș*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 693-706.
- Liliana Roșiu, *Spitalul civil din Timișoara – o problemă a două secole/L'hôpital civil de Timișoara – un problème pour deux siècles*, în *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, Timișoara, 2003, pp. 297-306.
- Alexandru Szentmiklosi, *Un topor eneolitic de cupru găsit la Semlac (jud. Arad)/Une hache énéolithique en cuivre découvert à Semlac (dép. d'Arad)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 95-107.
- Alexandru Szentmiklosi, Raoul M. Șeptilici, *A second flange-hilted cutting sword from Moșnița Veche/O a doua spadă din bronz de la Moșnița Veche (jud. Timiș)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 109-122.
- Alexandru Szentmiklosi, *An Eneolithic Copper Axe Discovered at Semlac (Arad County)/Un topor eneolitic din cupru descoperit la Semlac (jud. Arad)*, în *Apulum*, XL, 2003, Alba Iulia, 2003, pp. 59-71.
- Raoul Marius Șeptilici, *Un taler contrafăcut de la Maximilianus al II-lea găsit în pădurea de la Rudna (jud. Timiș)/Ein verfälschter Taler aus der Epoche des Maximilianus II., in der nähe des Dorfes Rudna (Kreis Temesch)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 323-328.

Raoul M. Șeptilici, *O monedă barbară, imitație de denar republican, în colecția Muzeului Banatului/A Barbarian Coin, Imitation of a Republican Denarius, in the Timișoara Banat Museum's Collection*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, Timișoara, 2002, pp. 133-138.

Daniela Tănase, Mircea Mare, *Piese de port și de podoabă din secolele III-VII în colecția Pongrácz (Catalog)/Der Katalog der Trachten-und Zierdestücke aus dem III.-VII.JHS, aus der Sammlung Pongrácz*, în *An.B.*, S.N., *Arheologie-Istorie*, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 181-206.

Daniela Marcu Istrate, Angel Istrate, Daniela Tănase, Peter Szöcs, *Raport preliminary de cercetare privind Alba Iulia-Catedrala Romano-catolică și Palatul Episcopal*, în *Patrimonium Apulensis*, II, 2002, p. 146-147.

(Daniela Micu)

CRONICA ACȚIUNILOR CULTURALE ALE MUZEULUI BANATULUI ÎN 2002

1. *I.L. Caragiale – 150 de ani*, expoziție temporară, org. prof. Ion Iliescu, 15-29 ian. 2002.
2. *Unirea Principatelor Române și marile Puteri Europene*, simpozion, org. Vasile Dudaș, 24 ian. 2002.
3. *Daniela Orăvișan*, expoziție temporară, Secția de Artă, 19 ian.-15 febr. 2002.
4. *Dubovac – o necropolă preistorică din Banat*, 31.01.2002, org. Alexandru Szentmiklosi, Sala de Marmură.
5. *Fellner și Helmer*, Consulatul Austriei și Secția de Istorie, 4.02.2002, Sala de Marmură.
6. *De la cilim la tapiserie*, 15.02.2002, Secția de Etnografie, org. Lidia Gaga și Olivia Moga.
7. *Arta neolitică în Banat*, 19.02.2002, org. Muzeul Banatului Timișoara (Florin Drașovean), Muzeul Banatului Montan Reșița, Muzeul Voivodinei Novi Sad, Muzeul Orășenesc Vârșeț, Muzeul Național Zrenjanin, Sala de Marmură.
8. *Băieții de muzeu. 40% Abruda*, 16.02.2002, Secția de Artă, org. Traian Abruda.
9. *Salonul anual de artă plastică*, 13.03.2002, Sala de Marmură, org. Ion Ardelean.
10. *Expoziție a elevilor de la Liceul de Arte Plastice*, 8.03.2002, Secția de Artă.
11. *Luna porților deschise*, 15-30.03.2002, Secția de Științele Naturii, et. II.
12. *Expoziția studenților maghiari la Arte Plastice (Zilele Maghiare Bănățene)*, 19.04.2002, Sala de Marmură.
13. *Sărbătoarea Paștelui în Banat*, Secția de Etnografie, 23.04.2002.
14. *Donatii din ultimii 10 ani la Secția de Artă*, aprilie 2002, secția de Artă, org. Elena Miklosik.
15. *Harta*, org. Iosif Ștefan Tasi, 22. 04.2002, Secția de Artă.

16. *Expoziție internațională de grafică*, org. Nora Novak și Ciprian Ciuclea, 25.04.2002, Secția de Artă.
17. *Simpozion de numismatică*, 21. 04.2002, Clubul de numismatică.
18. *Repere arheologice bănațene*, masă rotundă, org. Valentin Cedică, Sânnicolaul Mare, 25-26.04.2002.
19. *Sesiunea Anuală Națională de Rapoarte Arheologice*, 28.05-1.06.2002, Secția de Arheologie și Istorie, Buziaș.
20. *Expoziție de artă Chirileanu*, Secția de Artă.
21. *Micul colecționar*, ed. II, 1.06.2002, org. Florentina Chiu, Sala de Marmură.
22. *Aici se trăiește mai bine decât în Țara Suebiei. Din SV Germaniei în Banat și spre Transilvania*, org. Haus der Heimat des Landes Baden-Württemberg, Stuttgart, 2.05.2002-2004.
23. *Insula*, expoziție de fotografie, org. Consiliul Britanic, 19.06.2002, Secția de Artă.
24. *Vremea țiganilor*, org. Fundația Culturală First, 21.06-31.07.2002, Sala de Marmură.
25. *În căutarea inocenței. Imagini ale copilului din sec. XIX*, 10.07-5.08.2002, Secția de Artă, org. Marius Cornea.
26. *Forme libere în civilizația lemnului*, 5.07-10.08.2002, Secția de Etnografie, org. sculptor Constantin Grangure.
27. *Povestea caselor*, 5.07.2002, org. Muzeul Central al Șvabilor Dunăreni din Ulm în colaborare cu Muzeul Banatului Timișoara și muzee din România, Voivodina, Ungaria și Germania.
28. *Cilimul între Banat și Orient*, 19.07.2002, Secția de Etnografie, org. Adriana Neda.
29. *105 ani de la nașterea lui Ioachim Miloia*, lansare de carte, org. Mircea Miloia.
30. *Casa memorială „Nikolaus Lenau”*, 10.08.2002, org. Tatiana Bădescu în colaborare cu Forumul Democrat al Germanilor din Banat, în loc. Lenaueim.
31. *Biografia artistică a sculptorului Ferdinand Gallas*, lansare de carte a Annemariei Podlipny Hehn, 16.08.2002, în colaborare cu FDG din Timișoara și Uniunea Scriitorilor.

32. *Iconostasul în Banat*, 10.09.2002, Secția de Artă, org. Dorina Pârvulescu.
33. *Paula Ribariu – Spațiu spiritual*, 18.09.2002, Secția de Artă, org. Ileana Pintilie.
34. *Banatul Otoman (1552-1716). Pagini de istorie*, Secția de Istorie, 19.09.2002, org. Daniela Tănase.
35. *Arhitectura barocă în Banat*, Secția de Artă, 23.09.2002, org. Adriana Buzilă.
36. *Interiorul casei bănațene. Elemente de decor*, Secția de Etnografie, org. Raluca Găman.
37. *Aniversarea a 130 de ani de la înființarea Muzeului Banatului*, 25-26.10.2002.
 - Deschidere oficială, lansare de carte *Analele Banatului*, simpozion cu temele: *Muzeul Banatului la 130 de ani*, *Corifeii Muzeului*, *Muzeul Banatului – în prezent și în perspectivă*.
 - Vernisaj expoziție permanentă *Istoria Castelului Huniade* (org. Nicoleta Demian)
 - Simpozion *Ioachim Miloia*, dezvelirea bustului, dezvelirea plăcii memoriale.
38. *Bioecologia bufnițelor*, Secția de Naturale, 6.11.2002, org. Andrei Kiss.
39. *300 de ani de cultură românească la Viena*, 7-17.11.2002, org. Asociația culturală română „Vorba noastră” – Dorel Ușvad.
40. *Arta medalistică în colecții bănațene*, Secția de Artă, 19.11.2002, org. Raoul Șeptilici.
41. *Mișcarea corală din Banat și idealul național*, Secția de Istorie, 20.11.2002, org. Rodica Giurgiu.
42. *Iarăși desene?*, Secția de Artă, 21.11-12.12.2002, org. Ana Adam.
43. *Trofee de vânatoare*, Secția de Naturale, 11.12, 2002, org. Andrei Kiss.
44. *Obiceiuri de Crăciun în Banat*, Secția de Etnografie, 17.12.2002, org. Andrei Milin.
45. *Carte vechi din colecția Muzeului Banatului*, Secția de Istorie, dec. 2002, org. Valeria Arjoca.
46. *Expoziție de fotografii cu monumente din Timiș*, organizată cu ocazia vizitei președintelui Ion Iliescu, Sala de Marmură.

(Daniela Micu)

CRONICA ACȚIUNILOR CULTURALE ALE MUZEULUI BANATULUI ÎN 2003

1. *Avangarda literară românească*, expoziție temporară, Sala de Marmură, 16 ian. 2003, org. prof.univ.dr. Ion Iliescu
2. *Magia restaurării. Capodopere cucuteniene*, expoziție temporară, Secția de Artă, 22 ian. 2003, org. Magda Mantu Lazarovici - Iași.
3. *Semnificația zilei de 24 Ianuarie*, masă rotundă și lansarea volumului *Pavel Rotariu*, autor: dr. Vasile Dudaș, Sala C. Daicoviciu, 24 ian. 2003.
4. *Agape*, expoziție de pictură a lui Carmen Matei, Secția de Etnografie, ian.-febr. 2003.
5. *Bărăgan 1951-1956. O deportare în vremuri de pace*, expoziție temporară, Sala de Marmură, 4 mart. 2003, org. Asociația Foștilor Deportați în Bărăgan Timișoara.
6. *Viorel Cristea – pictură naivă*, expoziție temporară, Secția de Etnografie, 11 mart. 2003, org. Andrei Milin.
7. *Ștefan Popa Popa's*, expoziție temporară de pictură, Sala de Marmură, 14 mart. 2003.
8. *File de istorie. File de credință*, prezentare film documentar realizat de studioul Daciafilm, în regia lui Alexandru Gașpar, org. Fundația Daciafilm a Șaptea Artă, Sala C. Daicoviciu, 12 apr. 2003.
9. *Autografe celebre*, expoziție temporară de autografe din colecția lui C.V. Tudor, Sala de Marmură, 12 apr. 2003.
10. *Pentru că aici este mai bine de trăit decât în țara șvabilor. Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania*, expoziție internațională itinerantă, Sala de Marmură, 3 mai - 15 iunie 2003, org. Haus der Heimat des Landes Baden-Württemberg, Stuttgart (Germania) și Muzeul Banatului Timișoara.
11. *Repere arheologice bănațene*, masă rotundă, org. Valentin Cedică, Sănnicolaul Mare, aprilie 2003.

12. *Săptămâna internațională a schimbului cultural, științific și science-fiction anglo-român*, lansare de carte, 21 mai 2003.
13. *Ziua Copilului*, vizitarea muzeului de un grup organizat de copii de la Școala de Ambliopi Timișoara. Sponsor: SRL Marlen SA. 1 iunie 2003, org. Daniela Micu.
14. *Istoria multiculturală și multimilenară a județului*, proiect organizat de Centrul de Cultură și Creație al județului Timiș în colaborare cu Muzeul Banatului, 1 iunie 2003.
15. *300 de ani ai genului de portret de femeie*, expoziție temporară, Secția de Artă, 6 iunie 2003, org: Elena Miklosik.
16. Lansare de carte: *Bănatului*, autor: Aurel Contrea; *Povestiri stranie de pe cealaltă câmpie*, autor: Florin Contrea, Sala C. Daicoviciu, 18 iunie 2003, org: Vasile Dudaș.
17. *Artur Vetřó*, expoziție temporară, Secția de Artă, 22 iunie 2003, org. Marius Cornea.
18. *Octav Grigorescu*, expoziție temporară, 27 iunie 2003, Secția de Artă, org: Ileana Pintilie.
19. *Ștergarul bănățean*, expoziție temporară, 7 iulie 2003, Secția de Etnografie, org: Adriana Neda.
20. *Sub cerul Ierusalemului*, expoziție temporară, 8 iulie 2003, Sala C. Daicoviciu, org: Asociația Culturală de Pritenie România-Israel, Ambasada Statului Israel, Muzeul Banatului Timișoara.
21. Concert susținut de *Seattle Girls' Choir – Eastern European Tour, 2003*, 12 iulie 2003, Curtea Castelului Huniade Timișoara.
22. *Grafică din secolul al XIX-lea din colecțiile de artă ale Muzeului Banatului*, expoziție temporară, 15 iulie 2003, org: Marius Cornea
23. *Povestea caselor*, expoziție temporară internațională, 25 iulie 2003, org. org. Muzeul Central al Șvabilor Dunăreni din Ulm în colaborare cu Muzeul Banatului Timișoara și muzee din România, Voivodina, Ungaria și Germania.
24. *Găteala capului în Banat*, expoziție temporară, 25 sept. 2003, Secția de Etnografie, org: Andrei Milin.
25. *Bioecologia ciocănitivilor*, expoziție temporară, 2 oct. 2003, Secția de Științe Naturale, org. Andrei Kiss.

26. *Centenar Filatelic Românesc – Ziua Mondială a Poștei*, expoziție temporară de filatelie, 9 oct. 2003.
27. *Ion Țenchea – 100 de ani de la naștere*, medalion științific, Sala C. Daicoviciu, 12 oct. 2003, org: Vasile Dudaș, Mircea Mare.
28. *Expoziție personală de pictură Maria Bana Jichița*, Secția de Etnografie, 14 oct. 2003.
29. *Ferdinand Gallas*, expoziție temporară, Secția de Artă, 22 oct. 2003, org: Elena Miklosik.
30. *80 de ani de la moartea lui Corneliu Diaconovici*, Biblioteca Județeană Timiș, 22 oct. 2003, org: Biblioteca Județeană Timiș, Muzeul Banatului Timișoara.
31. *Trasee ale memoriei*, expoziție temporară, Sala de Marmură, 30 oct. 2003, org: Centrul Cultural German, Institutul Goethe București.
32. *Ad-notări*, expoziție temporară de tapiserii, Secția de Artă, 11 nov. 2003, org: Rodica Banciu Regep.
33. *Câmpuri de urne funerare*, expoziție permanentă, Secția de arheologie, coridor et. I, 12 nov. 2003, org: Alexandru Szentmiklosi.
34. *Ordine și distincții românești*, expoziție temporară, Secția de Istorie, cam. 30, 28 nov. 2003, org: Raoul Șeptilici
35. *Sesiune de comunicări cu ocazia Zilei Naționale a României*, 28 nov. 2003, org: Arhivele Statului – Filiala Timiș, Muzeul Banatului Timișoara.
36. *Animalele neoliticului*, expoziție temporară, Sala C. Daicoviciu, 5 dec. 2003, org: Florentina Chiu.
37. *Să-l așteptăm pe Moș Crăciun*, expoziție, 15 dec. 2003, org: Asociația Femeilor Țigănci, Grădinița nr. 18 Timișoara.
38. *Pictura bisericii de lemn din Banat*, expoziție temporară, Catedrala Ortodoxă, 17 oct. 2003, org: Dorina Pârvulescu (Secția de Artă a Muzeului Banatului), Mitropolia Banatului.
39. *Sărbătoarea Crăciunului*, expoziție temporară, Secția de Etnografie, 18 dec. 2003, org: Andrei Milin.
40. *Muzeul Banatului. File de cronică. 1918-1948*, autori: Florin Medeleț, Vasile Rămneanțu, lansare de carte, 19 dec. 2003.

PLIANTE

- Nicoleta Demian, *Istoria Castelului Huniade*, pliant expoziție permanentă, Timișoara, 2002.
- Rodica Giurgiu, *O expoziție inedită: Vioara – o pasiune de o viață. Donația dr. Cornel Șuboni*, pliant expoziție permanentă, Timișoara, 2002.
- Alexandru Szentmiklosi, *Dubovac – o necropolă preistorică din Banat/Dubovac – a Prehistoric Necropolis from Banat*, pliant expoziție temporară, în colaborare cu Jovan Uzelac, 31 ian-28 febr. 2002, Timișoara.
- Alexandru Szentmiklosi, *Câmpurile de urne funerare din Banat/Urns Fields Culture in Banat*, pliant expoziție permanentă, Timișoara, 2003.

CRONICI DE EXPOZIȚIE

- Nicoleta Demian, *Geme și camee din colecția Muzeului Banatului – expoziție temporară*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 765-766.
- Rodica Giurgiu, *O expoziție inedită: Vioara – o pasiune de o viață. Donația dr. Cornel Șuboni*, expoziție permanentă, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 767-778.
- Alexandru Szentmiklosi, Jovan Uzelac, Valentin Cedică, *Dubovac – O necropolă preistorică din Banat. Expoziție internațională itinerantă*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, IX, 2001, Timișoara, 2002, pp. 761-764.

(Daniela Micu)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2002

Enumerarea se face în ordinea: a) localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada desfășurării cercetării; d) tipul cercetării; e) conducător de colectiv; f) colectivul de cercetare.

Berzovia, jud. Caraș-Severin; castru roman; iulie - august; cercetare sistematică; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; O. Bozu - Muzeul Banatului Montan Reșița; Al. Flutur - Muzeul Banatului Timișoara; V. Voișian - Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj.

Deta, jud. Timiș – Dudărie; așezare epoca bronzului; mai - iunie; săpătură de salvare; Petru Rogozea; Al. Szentmiklosi.

Dudeștii Vechi, jud. Timiș – Movila lui Deciov; așezare neolitică; aprilie - mai; cercetare sistematică; Gh. Lazarovici, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj; D. Ciobotaru; Iosif Moravetz (Canada).

Foeni, jud. Timiș – Cimitirul ortodox; așezări: neolitic, epoca bronzului, prima epocă a fierului; necropolă post romană; aprilie, iunie - iulie; cercetare sistematică; F. Drașovean; M. Mare, D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi.

Peciu Nou, jud. Timiș; așezare, cultura câmpurilor de urne; iulie - august; cercetare sistematică; F. Medeleț, Al. Szentmiklosi.

Timișoara – Freidorf; așezare sec. III-IV; iulie; cercetare sistematică, M. Mare.

Uivar, jud. Timiș – Gomilă; așezări: cultura Vinča, Tiszapolgár, Latène; necropole: medievală timpurie, epoca modernă; august - septembrie; cercetare sistematică; F. Drașovean; V. Cedică, D. Ciobotaru, M. Roesch, W. Schier, M. Ulrich (Würzburg).

(Mircea Mare)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2003

Enumerarea se face în ordinea: a) localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada desfășurării cercetării; d) tipul cercetării; e) conducător de colectiv; f) colectivul de cercetare.

Berzovia, jud. Caraș-Severin; castru roman; iulie - august; cercetare sistematică; F. Medeleț - Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; O. Bozu - Muzeul Banatului Montan Reșița; Al. Flutur - Muzeul Banatului Timișoara; V. Voișian - Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj.

Dudeștii Vechi, jud. Timiș – *Movila lui Deciov*; așezare neolitică; septembrie - octombrie; cercetare sistematică; Gh. Lazarovici, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj; D. Ciobotaru; Iosif Moravetz (Canada).

Foeni, jud. Timiș – *Cimitirul ortodox*; așezări: neolitic, epoca bronzului, prima epocă a fierului; necropolă post romană; aprilie; cercetare sistematică; F. Drașovean; F. Chiu, D. Ciobotaru, F. Gogâltan, M. Mare, F. Marțiș, Al. Szentmiklosi.

Herneacova, com. Recaș, jud. Timiș; așezare fortificată hallstattiană și așezare sec. III-IV; iulie - august; cercetare sistematică; F. Medeleț, V. Cedică, M. Mare, F. Chiu, P. Rogozea.

Sânandrei, jud. Timiș - *Ocsăplaț*; așezări: neolitic, Latène; necropolă prefeudală; august - septembrie; F. Drașovean; F. Chiu, D. Ciobotaru, G. El Susi, F. Marțiș, M. Muntean.

(Mircea Mare)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI, 2002 - 2003

În perioada 2002-2003 a continuat activitatea de inventariere a materialelor arheologice provenite din săpături sistematice efectuate de membrii secției de istorie și a obiectelor provenite din achiziții și donații, care au completat patrimoniul secției de istorie.

Astfel, au fost inventariate și înregistrate în Registrul de inventar al secției:

2002:

Fond memoriale:

- Nr. inv. 5658 – 5759: fond Viorel Cosma;

Fond arheologie:

- Nr. inv. 26.897 – 27.512: materiale arheologice descoperite la Foeni – *Cimitirul ortodox*, jud. Timiș (cercetări dr. Florin Drașovean);

Fond istorie:

- Nr. inv. 27.513 – 27.544: mărturii documentare privind istoria modernă a Banatului (scrisori, vederi, fotografii, diverse documente de epocă);

2003:

Fond arheologie:

- 27.634 – 27.662: materiale arheologice descoperite la Bucovăț, jud. Timiș;

Fond istorie:

- 27.663 – 27.696: documente de epocă privind istoria modernă a Banatului.

(Valentin Cedică)

PUBLICAȚII INTRATE ÎN PATRIMONIUL BIBLIOTECII MUZEULUI BANATULUI PRIN SCHIMB NAȚIONAL, INTERNAȚIONAL, DONAȚII ȘI ACHIZIȚII

A. Cărți românești

1. Alexandru Popescu, *Relații româno-austriece*, Ed. Institutului European, Iași, 1998
2. Ioan Scurtu, *Regele Ferdinand*, Ed. Garamond, București, 2000
3. Vladimir Roșulescu, *State, suverani, sanctuare*, Ed. Scorillo, Craiova, 1997
4. Alexandru Șuluțiu, *Istoria horii și a poporului românesc din Munții Apuseni*, Editura Viitorul Românesc, București, 1995
5. Petre Demetru Popescu, *Dicționar de personalități istorice*, Ed. Niculescu, București, 2001
6. Jerome Helie, *Mic atlas istoric al timpurilor moderne*, Ed. Polirom, Iași, 2001
7. Ioan Olărescu, *Comloșul Mare și Lunga*, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2001
8. Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova*, Ed. Saeculum, I, O, București, 2000
9. Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția românilor*, Ed. de Vest, Timișoara, 1998
10. Andrei Enescu, *Atlas zoologic*, Ed. Vox, București, 1998
11. Ettore Belli, *Ghid ciuperci*, Ed. All, București, 1999
12. Maria Della Beffa, *Ghid plante de balcon, grădină*, Ed. ALL, București, 1997
13. Rino Faleppi, *Ghid câini*, Ed. All, București, 2001
14. Alexa Capre, *Ghid pisici*, Ed. All, București, 2001
15. L. Levițchi, A. Bantaș, *Dicționar englez-român*, Ed. Teora, București, 2001
16. L. Levițchi, A. Bantaș, *Dicționar român-englez*, Ed. Teora, București, 2001

17. Mircea Păcurariu, *Mănăstiri din România*, Ed. Noi, Media Print, București, 2001
18. Iudith Milier, *Antichități*, Ed. M.A.S.T., București, 2000
19. Săcară Nicolae, *Bisericile de lemn ale Banatului*, Ed. Eclesia, Timișoara, 2002
20. Ionel Stoiț, *Ochii mei înlăcrimați*, Ed. Uzdin, Uzdin, 2000
21. Gheorghe Firczak, *Interferențe, divergențe și convergențe culturale*, Ed. Călăuza, Deva, 2000
22. Maria Basarab, *Cartea românească veche în Muzeul Deva*, Ed. Călăuza, Deva, 1998
23. Adriana Rusu Pescariu, *Templele romane din Dacia*, Ed. Acta M.N., Deva, 2000
24. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*, Ed. Mirton, Timișoara, 2000
25. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacul de Barcău*, Ed. Mirton, Timișoara, 2000
26. Vasile Barbu, *Catapetesme regăsite în sângerarea cuvintelor*, Ed. Augusta, Timișoara, 2000
27. George Nicolovici, *Suflet mărturisit*, Timișoara, 2000
28. Valeriu Leu, *Banatul în memorialistica măruntă*, Ed. Banatica, Reșița, 1998
29. Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat, 1700-1800*, Ed. Banatica, Reșița, 1996
30. I.C. Secoșan, *Depresiunea Domașnea-Mehadia*, Ed. Banatica, Reșița, 1997
31. A. Russu, *Bibliografia fortificațiilor medievale*, Ed. Banatica, Reșița, 1996
32. C. Blaga, *Lucian Blaga – necunoscut*, Institutul pentru Cultură și Centrul Popular, Societatea Culturală „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 1995
33. V. Sîrbu, Gelu Florea, *Geto-daci, iconografie și imaginație*, Ed. Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2002
34. C. Luca, *Rituri și ritualuri funerare în spațiul extracarpatic*, Ed. Fundația Istros, Brăila, 2001
35. P. Dâmbovița, *Trușești, monografie arheologică*, Ed. Academiei, București, 1999
36. V. Lupoi, V. Sârbu, *Monografii arheologice*, Ed. Alpha, Buzău, 2001
37. Ioachim Miloia, *Curentul goticului internațional*, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2002
38. Nicolae Cena, *Despre descoperirea unui soclu din castrul roman*, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2002

39. Vasile Barbu, *Bătătorind drumurile ploilor*, Ed. Augusta, Timișoara, 1997
40. Vasile Barbu, *Drumuri de spice*, Ed. Glasul, București, 1996
41. Ion Iliescu, *Expoziția faptă de cultură*, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2002
42. N. Danciu Petniceanu, *Cântece de pe spada Iancului*, Ed. Mirton, Timișoara, 2002
43. A. Andrei Russu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania și Banat*, Ed. Universitară, Cluj-Napoca, 2000
44. I. Christache Panait, *Circulația vechii cărți bucureștene în Transilvania*, Ed. Biblioteca Bucureștilor, București, 1998
45. Pavel Vesa, *Bisericele de lemn arădene între tradiție și modernitate*, Ed. Eurostampa, Arad, 2000
46. Mircea Neagu, *Militarii – Câmpu – Boja, un sit arheologic*, București, 2000
47. Ioan Munteanu, *Timișoara – Monografie*, Ed. Marineasa, Timișoara, 1998
48. T. Ardeleanu, *Ziridava – cetăți extraterestre*, Ed. Viața Arădeană, Arad, 2002
49. Oana Ursulescu, *Stoun și pisicile pestrițe*, Novi Sad, 2002
50. Livius Lepădat, *Resemnări tomatice*, Uzdin, 2001
51. M. Miloia, A. Turcuș, Gh. Mudura, N. Săcară, *Un erudit cărturar Ioachim Miloia (1897-1940)*, Ed. Mirton, Timișoara, 1997
52. D. Protase, *Autohtonii în Dacia până la slavi*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 2000
53. T. Gherman, *Meteorologia populară*, Ed. Tehnică, București, 2002
54. I. Ghinoiu, *Sărbători și obiceiuri românești*, Ed. Elion, 2002
55. I. Talos, *Gândirea magico-religioasă la români*, Ed. Elion, București, 2002
56. I. Enseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Ed. Amacord, Timișoara, 2002
57. M. Segaleu, *Etnologie – concepte și arii culturale*, Ed. Amacord, Timișoara, 2002
58. I. Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Ed. Bucovina Istorică, Suceava, 2002

B. Cărți străine

1. Fraser P. Seitel, *The Practice of Public Relations*, Ed. Prentice Hall, New Jersey, 1998
2. Rosalind Fergusson, *English Synonyms and Antonyms*, Ed. Penguin Books, Londra, 1986
3. Rolf Toman, *L'Art du Baroque*, Cologne, 1998
4. John Morley, *Furniture*, Londra, 1999
5. S. Lackovits, *Viseletek, öltözködési kultúra*, Veszprém, 2001
6. E. Gilli, *I materiali archeologici della raccolta nyry*, Roma, 1999
7. D. Cotica, *La casa urbana in Bretania*, Ed. Central Grafica, Triste, Trieste, 2002
8. W. Vayghau, *Arts of the 19 Century*, New York
9. A. Akoum, *La cote de dessins*, Paris, 2002
10. The New Penguin e. Dictionary, Ed. Omnia Books, Londra, 2002

C. Reviste și anuare românești

1. *Cercetări Arheologice*, XI, 1, 2, București, 1998, 2000
2. *Muzeul Național*, X, XI, București, 1999
3. *Sargeția*, XVII, XVIII, 1998, 1999, Deva
4. *Istros*, X, Brăila, 2000
5. *Clio*, an II, nr. 3, 4, Timișoara, 2002
6. *China populară*, nr. 2, 2002, Alba Iulia, 2002
7. *Zarandul*, vol. 2, Arad
8. *Revista muzeelor*, nr. 1-6, 2001, nr. 1-2, 2002, București
9. *Altarul Banatului*, nr. 7-9, Timișoara, 2002
10. *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Historia*, nr. 1-2, Cluj-Napoca, 1991
11. *Crisia*, nr. 12, Oradea, 1982
12. *Medievalia Transilvanica*, tom. IV, nr. 1-2, Satu Mare, 2002
13. *Buletinul Muzeului de Istorie al Moldovei*, Iași, 2002
14. *Ziridava*, nr. XII, XV, XVI, Arad

D. Reviste și anuare străine

1. *Turul*, nr. 1, 2, Budapesta, 2002
2. *Mauritania*, nr. 1, 2002
3. *Bolettino del Civico Museo di Storia Naturale di Venezia*, nr. 51, Veneția
4. *K.P.Z. Zeitung*, nr. 5, 6, 7, 1977, 1978, Nürnberg
5. *Studia Archeologica*, nr. VII, 2001, Szeged

6. *Studia Historica*, nr. 4, 2002, Szeged
7. *Studia Historiae Literarum et Archiv*, nr. 3, 2001, Szeged
8. *Glasnik*, nr. 6, 7, 8, 9-10, 1995-2000, Pančevo
9. *A Móra Ferencz Museum*, 1989, 1990, 1991, 1992, Szeged
10. *Studia Archeologica*, nr. 2, 3, 4, 1996-1998, Szeged
11. *Bulletin of the National Science Museum*, vol. 27, nr. 4, Tokio, 2001
12. *Annals of the Tsukuba Botanical Garden*, nr. 20, Ibaraki, 2001
13. *Museion*, nr. 1, Budapesta, 2001
14. *Savaria*, nr. 23/3, 24/3, 1996-1999, Szombathely, Ungaria
15. *Wildenovia*, nr. 30/2000, Berlin, Germania
16. *Levéltári Szemle*, nr. 3, 4, 2001, Győr, Ungaria
17. *Starinar*, nr. 50, 51, 2001-2002, Belgrad, Jugoslavia
18. *Agria*, XXXVIII, 2002, Eger, Ungaria
19. *Izvestia*, nr. XVII, XVIII, 2002-2003, Vélíko Trnovo
20. *La Posmondre*, nr. 3, 4, 2001, Uzdin, Jugoslavia
21. *Alba Regia*, 1998, 1999, Székesfehérvár, Ungaria

(Valeria Elena Arjoca)

NORME DE PUBLICARE

În atenția colaboratorilor: este ultimul număr în care colegiul de redacție reamintește normele de publicare uzitate de această publicație. Începând cu numărul următor al *Analelor Banatului*, SN, Arheologie – Istorie, rugăm colaboratorii să alăture materialelor trimise redacției cuvintele cheie pe care le consideră necesare, atât în limba română, cât și în limba rezumatului.

1. NORME GENERALE

1.1. Articolele pentru *Analele Banatului S.N.*, (Arheologie - Istorie) pe anul în curs se primesc numai până la data anunțată din anului respectiv. Orice material ajuns după această dată va intra în portofoliul numărului următor, cu acordul scris al autorului (autorilor).

1.2. În principal se urmăresc teme de arheologie, istorie și muzeologie, referitoare îndeosebi la Banat, dar și la istoria României sau universală (incluzând Banatul). Structura anuarului este următoarea:

- Arheologie și istorie veche
- Istorie medie, modernă și contemporană
- Istoria culturii, muzeologie, istoriografie, cataloage, varia

1.3. Lucrările se prezintă în limba română, însoțite de rezumate în limbile engleză, franceză sau germană. În mod excepțional, cu acordul prealabil al colegiului de redacție, pot fi prezentate lucrări într-una din limbile străine menționate, cu rezumate în limba română, mai ample.

1.4. Manuscrisele se predau direct sau se trimit prin poștă la redacție, în două exemplare, împreună cu o "Notă" cuprinzând următoarele date: prenumele și numele autorului, instituția (cu adresă, numerele de telefon și fax), adresa și telefonul privat, titlul lucrării (cu numărul de pagini, anexe, ilustrații etc.), data redactării, data predării. Toate aceste date se înscriu în Registrul de redacție.

1.5. În cazul acceptării, colegiul de redacție își rezervă dreptul de a propune corecturi ale textului. Lucrările respinse se înapoiază autorilor, cu excepția unui exemplar din text, care se păstrează în arhiva colegiului de redacție.

1.6. Este de dorit ca autorii să aibă în vedere încadrarea într-una din rubricile anuarului, așa cum au fost ele prezentate mai sus (v. 1.2).

1.7. Colegiul de redacție adresează autorilor rugămintea de a-și întocmi lucrările cu maximum de concizie, nedeășind 25 de pagini dactilografiate la 2 rânduri, la care se adaugă ilustrația, aparatul critic, lista ilustrațiilor și anexele.

1.8. Revista *Analele Banatului* nu publică lucrări ce au mai apărut sau apar simultan și în alte reviste. În chip cu totul excepțional pot fi acceptate articole care urmează să apară și în reviste străine greu accesibile specialiștilor români.

1.9. Autorii primesc gratuit 20 de extrase. În cazul în care sunt mai mulți autori, cele 20 de extrase se împart între ei.

2. MANUSCRISELE

2.1. Textul propriu-zis se spațiază la 2 rânduri. După semnele de punctuație (punct, virgulă, punct și virgulă, cratimă) se lasă un spațiu liber. Dacă articolul este redactat pe computer se va folosi programul WinWord sub Windows 1998, 2000 sau XP, caractere Arial, mărimea 12, aliniat bloc ("justified"), paragraf "first line". Se va folosi sistemul **Endnote** (note la sfârșitul textului) și **nu Footnote** (note în subsolul paginii).

2.2. Manuscrisul este compus din următoarele părți, imprimate separat, pe pagini numerotate în continuare, în ordinea:

2.2.1. **Text:** Titlul lucrării (cu majuscule) și numele autorului / autorilor (cu minuscule *cursive*), fără precizarea titlului științific și a instituției; textul propriu-zis, cu trimiteri (sigle numerice deasupra rândului) la notele de la sfârșitul textului, numerotate continuu. În cazul lucrărilor de mai mari dimensiuni, cu caracter de sinteză, la text se poate anexa o listă bibliografică ordonată alfabetic (după modelul: inițiala prenumelui, numele autorului, anul apariției, cu sigle alfabetice atunci când sunt mai multe lucrări apărute în același an, titlul lucrării, revista sau locul apariției, paginile). În aceste cazuri, citarea literaturii se face abreviat (numele autorului, anul apariției, pagina), dar tot în note, nu în paranteze în text. La sfârșitul textului propriu-zis se va trece data la care autorul a terminat redactarea articolului.

2.2.2. **Notele**, numerotate continuu și imprimate separat, după text.

2.2.3. **Rezumatul** tradus (în engleză, franceză sau germană), de dorit cu trimiteri la notele cele mai importante din textul românesc (bibliografia esențială) și la ilustrație. El nu trebuie să depășească o zecime din întinderea lucrării.

2.2.4. **Explicația figurilor**, tradusă (în aceeași limbă).

2.2.5. **Rezumatul** în limba română.

2.2.6. **Explicația figurilor** în limba română.

2.5. Pentru a se atinge o maximă concizie și exactitate a exprimării, precum și în scopul uniformizării redacționale, se stabilesc reguli obligatorii în următoarele privințe:

2.5.1. La prima citare a unor locuri de descoperire în titlu, text sau note, precum și în rezumat și în explicația figurilor, se indică satul, comuna, județul (de ex. Cruceni, com. Foeni, jud. Timiș, nu Cruceni - Foeni și nici Cruceni - Timiș), în conformitate cu *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, cu actualizările necesare: schimbări de nume, grafia cu â). Pentru descoperirile intrate în literatură sub nume acum ieșite din circulație, respectiv din nomenclatura oficială (nume românești, ungurești, săsești, turcești, sârbești, germane, etc.), denumirile vechi se vor indica în paranteze.

2.5.2. În cazul descoperirilor din străinătate este obligatoriu a se face referire la actuala nomenclatură și împărțire politico-administrativă. Numele vechi, acum ieșite din uz (de ex. numele germane din Polonia) vor fi date în paranteză. Denumirile unităților teritoriale care nu au corespondent precis în limba română se dau în limba respectivă, de ex.: powiat (Polonia), Landkreis și Kreis (Germania), okres (Cehia). În schimb, oblast'ii rajon (Rusia, Ucraina) se traduc prin "regiune" și "raion", iar département (Franța) prin "departament".

2.5.3. Numele de autori apar la prima citare în text sau note cu prenumele întreg, iar mai departe se dă prenumele prescurtat. Numele se citează neînsoțite de titluri (acad., prof., dr.); excepție se face atunci când se indică sursa unei informații inedite și/sau se aduc mulțumiri.

2.5.4. Citarea literaturii se face numai în note, la care se face trimitere prin sigle numerice plasate în text la umărul ultimei litere a cuvântului ales, înaintea semnelor de punctuație.

2.5.5. Citarea izvoarelor literare și epigrafice antice se poate face atât în text, în paranteze (autorul, opera, locul, corpus-ul), cât și în note (în special atunci când se indică ediția și se fac comentarii).

2.5.6. În text, între paranteze, se fac trimerile la ilustrația lucrării, la alte locuri și note ale aceleiași lucrări. De ex. : (Fig. 12), (cf. *supra* p. 13) sau (*infra* n. 22). Pentru astfel de trimeri nu se vor face deci note speciale.

2.5.7. Numele geografice străine se scriu cu ortografia limbilor respective, atunci când acestea folosesc alfabetul latin (Bordeaux, Köln, Zürich etc.) sau în transcrierea oficială a statului respectiv, atunci când alfabetul folosit este altul decât cel latin sau chirilic (Bangkok, Beijing, Ryad, Marrakech). Atunci când nu există grafii românești acreditate, numele slave se transliterează după normele prenumele. Numele care au intrat de multă vreme în cultura noastră se scriu în grafia tradițională românească: Londra, Florența, Rin, Moscova, Plevna, Cernăuți (nu London, Firenze, Rhein, Moskva, Pleven, Černovcy). Se admite totuși grafia originală sau cea actuală în trimerile bibliografice și hărți.

2.5.8. Numele proprii grecești și latine consacrate în uzul literar se scriu conform adaptării tradiționale, de ex. Apian, Aurelian, Horațiu, Istru, Lisimah, Pompei, Tacit (cf. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1995, p. 267-272). Celelalte nume se scriu ca în limba latină sau se transliterează în cazul alfabetului grec (Ibidem, p. 39-42).

2.5.9. Termenii străini (substantive comune sau citate în limbi străine moderne sau clasice se culeg cu litere cursive (de ex. *Kammenaja baba*, *Kronenhalsring*). Când termenul respectiv a fost adaptat în limba română, el nu se mai diferențiază, de ex. castru, castel, canabe (dar *castrum*, *castellum*, *canabae*). Pentru punerea în evidență, la indicația autorului se pot culege cursiv sau aldin subtitluri, nume de localități, de culturi, de persoane, etc.

2.5.10. Secolul se indică numai cu cifre romane. Neprescurtat se scrie "secolul al III-lea", iar prescurtat "sec. III". Era se indică prin a.Chr. (*ante Christum*) sau A.D. (*Anno Domini*).

2.5.11. În textul curent, numerele până la 10 vor fi, de regulă, scrise în litere. Se exceptează cazurile când ele apar în legătură cu unități de măsură. De ex.: "opt morminte", dar "8 km".

2.5.12. Dimensiunile se dau în centimetri pentru obiecte și în metri pentru complexe (locuințe, gropi, morminte). La monede ele se indică în milimetri.

2.5.13. Unitățile de măsură se prescurtează fără punct: mm, cm, m, ha, g, kg, etc. Unitățile de suprafață sau volum se scriu mp, mc, nu m², m³.

2.5.14. Numele punctelor cardinale se prescurtează obligatoriu: N, S, V, E, NE, SE, SSV, VNV, etc.

2.5.15. În Anexa 1 se dă lista prescurtărilor curente admise.

2.5.16. Pentru problemele de ortografie și punctuație se recomandă autorilor să folosească *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, elaborat de Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan" al Academiei Române și tipărit de Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, sau cea mai recentă ediție a acestuia. În conformitate cu regulile de ortografie expuse în această lucrare și având în vedere Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, în textele publicate în *Analele Banatului* se revine la grafia cu "ă" și "sunt". Titlurile și numele autorilor se redau așa cum au fost ele tipărite. În cazul numelor de persoane se va respecta opțiunea personală a celui în cauză (de ex. L. Bârză, M. Sâmpetru, M. Petrescu-Dîmbovița, V. Mihăilescu-Bîrliba).

3. MODUL DE CITARE

3.1. Trimiterile la literatură se fac numai în note, indicându-se în ordine: prenumele și numele autorului, titlul publicației, volumul, anul, pagina. Nu se indică editura pentru publicațiile apărute în România între anii 1950-1989.

3.2. Se tipăresc cu scriere cursivă titlurile de monografii, de volume colective, (culegeri tematice, omagii, acte de congrese, colocvii etc.), numele revistelor și seriilor (colecțiilor) monografice și de articole; de asemenea, cuvintele *Ibidem*, *op.cit.*, *passim*, *cf.*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.*, *sqq.* Se tipăresc cu literă dreaptă, obișnuită: *idem*, *urm.*

3.3. Titlurile lucrărilor, precum și numele revistelor și seriilor apărute în limbi slave care folosesc alfabetul chirilic se transcriu în conformitate cu normele internaționale.

3.4. Se păstrează numerotarea originală la reviste, serii (pentru tomuri - cifre romane sau arabe, după caz, la fascicule cu cifre arabe). În cazul în care anuarele, de ex. *Banatica* (Reșița), sunt numerotate cu asteriscuri, numărul de asteriscuri se indică prin cifre arabe.

3.5. La prima citare a cărților este necesar să se dea titlul complet, fără prescurtări, urmat, acolo unde este cazul, de titlul seriei (colecției), numărul volumului, locul apariției, anul, pagina. Volumele colective se citează, ca și monografiile, cu titlul complet. Ediția a doua și următoarele se indică înscrind cifra respectivă după ultimul cuvânt din titlu deasupra rândului. La indicarea volumului se folosesc cifrele romane corespunzătoare, fără "volumul" sau "vol.". Pentru cărțile publicate începând cu 1990 în România, se va indica obligatoriu editura și localitatea (Ex.: Vasile Rămneanțu, *Emanuil Ungurianu*, BHAB, IV, Ed. Mirton, Timișoara, 1997).

3.6. Titlurile articolelor / studiilor apărute în periodice sau în volume colective se citează integral cel puțin prima dată. Se indică în ordine: autorul, revista, tomul, anul, fascicula, pagina. Atunci când revista citată a apărut cu o întârziere de cel puțin doi ani, la anul corespunzător tomului respectiv se adaugă în paranteză anul real al apariției (dacă acesta este imprimat). Atunci când este cazul se precizează și seria de apariție a revistei (de ex. serie nouă - S.N., N.S.).

3.7. Trimiterea la articole se face astfel: numele autorului urmat de virgulă, titlul articolului, urmat de cuvântul *în*, apoi titlul volumului sau periodicului.

Exemple:

- Eleonora Calincof, *Date privind localitățile aparținătoare domeniului Tolvădia (1777)*, în *AnB*, S.N., Arheologie - Istorie, III, 1994, 352-363.

3.9. În rest, trimiterile la autori, respectiv lucrări citate într-o notă imediat anterioară se fac prin formulele tradiționale: *idem*, *ibidem*, *op.cit.*, *cf.*, *passim*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.* Dacă este vorba de o autoare, se va folosi *eadem*, în loc de *idem*. Atunci când ultima citare este la o distanță mai mare de două pagini și deci greu de găsit, se va indica pagina și nota la care se află ea; ex.: D. Tudor, *op.cit.* (v. *supra* p. 21, n. 55), p. 231.

4. ILUSTRAȚIA

4.1. Ca material ilustrativ la revista *Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie* se acceptă ilustrațiile de foarte bună calitate: fotografii – la care se vor evita nuanțele de gri, xeroxuri, desene, schițe, planuri, profile în tuș pe hârtie de calc, grafice, hărți, care se lipesc pe cartoane. Se acceptă ilustrații și în text. În cazul unor detalii la piese fotografiate, ar fi de preferat ca respectivele fotografii să fie tifetate (decupate) și lipite pe hârtie albă. Plasarea lor în text este propusă de autor cu creionul pe marginea manuscrisului. Diferitele tablouri sinoptice care se culeg în text nu se numerotează ca figuri, ci separat ca anexe.

4.2. La executarea, selecția și gruparea materialului ilustrativ, autorii sunt rugați să țină seama de următoarele prevederi:

4.2.1. În actualele condiții tehnice și având în vedere costurile, desenele sunt preferate fotografiilor. Desenele se execută în tuș negru, pe calc sau carton de desen; se acceptă copii xerox de foarte bună calitate după astfel de desene. Fotografiile trebuie reproduse după clișee de foarte bună calitate, pe hârtie lucioasă. Fotografiile sau desenele se pot reproduce în culori doar în cazuri excepționale.

4.2.2. Este de dorit ca desenele care ilustrează un articol să fie executate (sau cel puțin copiate) de aceeași mână. Se preferă ca vasele și fragmentele ceramice să fie desenate fără umbre, cu profilele plasate pe aceeași parte și hașurate în același sens. Recomandăm ca inscripționarea ilustrației să fie executată în întregime de aceeași mână cu cifre și litere standard. Schițele și planurile trebuie să fie prevăzute cu săgeata care indică nordul; la profile trebuie de asemenea marcată orientarea.

4.2.3. Chiar dacă dimensiunile obiectelor sau complexelor sunt date în text sau în note, fotografiile, desenele, planurile și hărțile trebuie să fie întotdeauna prevăzute cu *scară metrică*. În afară de aceasta, în explicația figurilor se poate indica în fracții raportul față de mărimea naturală.

4.2.4. "Oglinda" ilustrațiilor la *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie este de 12,5 x 18 cm, fără chenar. Ca excepții se admit pliante pentru unele hărți, planuri, profile și tabele, care din cauza dimensiunilor sau formatului nu se încadrează în pagină.

4.3. Ilustrațiile care ocupă o pagină întregă se numesc **planșe** și sunt compuse din mai multe desene, fotografii, schițe, planuri sau profile, care se numesc **figuri** și se numerotează cu Pl. I/1. Ilustrațiile izolate sau grupate în text, sub dimensiunile oglinzii unei pagini a anuarului se numesc **figuri** și se numerotează Fig. 1. La gruparea materialului ilustrativ trebuie să se țină seama de următoarele reguli și criterii de ordin tehnoredacțional și științific:

4.3.1. Într-o planșă se montează de regulă fie numai desene, fie numai fotografii.

4.3.2 Organizarea materialului ilustrativ în planșe este cea mai convenabilă din punct de vedere tehnoredacțional, ușurează consultarea lucrării și o recomandăm autorilor. Planșele se confecționează la oglinda paginii (1 : 1) = 12,5 x 18 cm sau la dimensiuni mai mari, de preferat un multiplu (1,5, 2, max. 3), păstrându-se mereu același raport între lungime și lățime.

4.3.3. Cantitatea de ilustrație ce se introduce într-o planșă, respectiv dimensiunile planșei în original se stabilesc în așa fel încât detaliile figurilor, siglele, legenda, scara, numerotarea să rămână lizibile după reducerea la dimensiunea oglinzii anuarului.

4.3.4. Este de dorit ca obiectele ce intră în aceeași planșă să fie inițial desenate sau fotografiate la aceeași scară, de regulă 1/1 pentru obiecte mărunte, 1/2-1/4 pentru ceramică, 1/10-1/20 pentru diferitele complexe (locuințe, gropi, cuptoare, morminte). Când într-o planșă apar obiecte desenate la scări diferite, fiecare va fi însoțit de scara grafică respectivă.

4.3.5. Din punctul de vedere al conținutului, cel mai indicat criteriu de grupare a ilustrației este acela al provenienței. Gruparea pieselor după locul de descoperire și, mai ales, pe complexe închise este deci preferabilă celei pe criteriul tipologic, firește cu excepția studiilor care urmăresc tocmai acest criteriu specific.

4.3.6. Diferitele figuri ce alcătuiesc o planșă se numerotează cu cifre arabe. Sigle alfabetice se folosesc pentru vederi diferite (plan, profil, secțiune etc.) ale aceluiași obiect. În trimerile la ilustrație, numărul planșei (cu cifre romane) este separat de numărul figurii (cu cifre arabe) printr-o bară oblică (ex. : Pl.I/1).

4.4. Explicația planșelor și figurilor trebuie să cuprindă pe scurt, în ordine, următoarele date: locul descoperirii și, dacă este cazul, complexul, săpătura, anul; obiectul, tipul, eventual cultura și datarea; materialul din care este confecționat obiectul respectiv; scara. Când este cazul, se menționează sursa ilustrațiilor cu data (publicații, arhivă, ziar, fototecă etc.). Când o planșă cuprinde mai multe obiecte

din aceeași stațiune, ordinea în explicație rămâne aceeași, numai că indicarea complexului, tipului, materialului și scării se face pe grupe de obiecte. La planșele în care sunt ilustrate obiecte provenind din stațiuni diferite se indică mai întâi, după caz, tipul, cultura, datarea și, în al doilea rând, locurile de descoperire, apoi materialul și scara.

4.5. La schițe, planuri, profile, grafice, hărți, este preferabil ca explicarea semnelor convenționale să nu se facă prin inscripții în figură, ci prin trimiteri cu cifre sau sigle alfabetice la explicația figurii, care se culege.

4.6. Identificarea punctelor de pe hărți se face fie prin înscrierea numelui localității pe hartă, fie prin numerotare și trimitere la o listă aflată în explicația figurii, în text sau în anexă. Se recomandă numerotarea localităților în ordinea alfabetică. În liste, la numele localității se adaugă numele comunei și/sau județului.

4.7. Atunci când se reproduce sau se adaptează o ilustrație deja publicată, este obligatoriu a se indica la sfârșitul explicației proveniența respectivei ilustrații (autorul). Tot acolo se poate face trimitere la altă figură, spre comparație.

5. REGULI SPECIALE DE PUNCTUAȚIE

5.1. Punctul:

5.1.1. Se pune punct după unele prescurtări curente (p., Fig., *cf.*, etc. și altele). În cazul abrevierii titlurilor de reviste și serii sau de corpus-uri, enciclopedii etc., pentru simplificare se renunță a se mai pune punct după prima literă sau silabă a cuvântului prescurtat, iar elementele componente ale titlului abreviat se scriu fără pauză între ele. De ex., se scrie SCIVA, ActaMN nu S.C.I.V.A. sau Acta M.N.; de asemenea se scrie RevMuz sau DolgCluj, nu Rev. Muz. sau Dolg. Cluj.

5.1.2. Se pune punct după numerele curente dintr-o listă sau dintr-un catalog de descoperiri (ex. 1. Iosif, com. Liebling, jud. Timiș; 2. Tincova, com. Sacu, jud. Caraș-Severin).

5.1.3. Se pune punct la sfârșitul titlurilor de paragrafe incluse în rând, al notelor și legendelor. După titlurile de capitole sau paragrafe scoase din rând nu se pune punct.

5.2. Virgula

5.2.1. În note virgula separă între ele elementele unei trimeri: numele autorului (respectiv idem), după caz titlul lucrării (respectiv *Ibidem* sau *op.cit.*) sau numele revistei, respectiv al seriei, volumul, locul, anul, pagina, figura etc. În aceste situații virgula nu poate fi înlocuită cu alte semne.

5.2.2. Atunci când în text sau note se face trimitere la ilustrația proprie sau din altă lucrare, între numărul figurii sau planșei și cifrele sau literele care marchează elementele lor componente **nu** se pune virgulă, ci o bară oblică (ex.: Fig. 2/1, 2, 4-6; Pl. 91/a, c, d).

5.2.3. Se folosește virgula atunci când se face trimitere la mai multe pagini sau la figuri diferite ale aceleiași lucrări (ex.: M. Gumă, *op.cit.*, p. 51-53, 89, 95 și 120; *Ibidem*, fig. 1, 3-5, 8).

5.3. Punct și virgulă

5.3.1. În note, punct și virgulă separă trimeri la lucrări diferite. În cazul unei enumerări, separă numele unor locuri sau complexe de descoperire diferite, cu trimerile respective.

5.3.2. În explicația figurii, separă referiri la localități diferite, complexe diferite, tipuri, materiale diferite, etc.

5.3.3. În cazul unei înșirui, separă trimerile la figurile sau planșele aceleiași lucrări, cu subdiviziunile lor (ex.: vezi Fig. 2/3-5, 6, 9; 3/2, 4; 5/1). De asemenea, separă trimeri la ilustrație cu indicarea paginii (ex.: *Ibidem*, p. 121, Fig. 26; p. 146, Fig. 34/2; p. 150, Fig. 38-39).

54. Cratima

5.4.1. Stă între cifre sau litere în cazul unei înserieri neîntrerupte de figuri sau pagini (ex.: Fig. 1-3; pl. 14/1-2; Pl. 3/b-c, f-h; p. 125-132).

5.5. Paranteza

5.5.1. Se pun în paranteze trimerile ce se fac în text la alt loc din același text sau la ilustrația proprie. de ex.: (cf *supra* p. 21); (Pl. II/2); (vezi harta Pl..5) etc.

5.5.2. În notele mai ample sau în text, la enumerarea de descoperiri, se recomandă folosirea parantezelor pentru informații tehnice de genul: muzeul, numărul de inventar, literatura, etc.

5.5.3. Se evită a pune paranteze în paranteze. La nevoie, se vor pune paranteze rotunde () în paranteze drepte [].

6. CORECTURI

6.1. Atât corectura în pagini, cât și aceea pentru erată se efectuează de către redacția revistei. Autorii din Timișoara sunt convocați la Redacție pentru a verifica corecturile; autorii din alte localități vor căpăta paginile de corecturi prin poștă, numai dacă cer în chip expres acest lucru.

6.2. Nu se pot opera modificări ale manuscriselor aflate sub tipar (în corectură, după autor) decât în cazuri bine întemeiate. În chip excepțional (noi descoperiri, apariția unor noi lucrări) se poate aproba anexarea unei *addenda*.

6.3. Semnele de corectură sunt semnele convenționale care se folosesc pentru îndepărtarea greșelilor și nepotrivirilor constatate în pagina de corectură, pentru introducerea modificărilor și completărilor, precum și pentru semnalarea defecțiunilor tehnice aflate în pagină.

6.4. Orice semn de corectură se plasează în text la locul și elementul precis ce trebuie modificat. Semnul se repetă pe rama albă din stânga paginii, în dreptul rândului sau locului unde se află greșeala, iar la dreapta sa se scrie modificarea sau completarea necesară.

6.5. Toate corecturile se fac în ordine de la stânga la dreapta, pe rama stângă a paginii.

La redactarea acestor Norme, colegiul de redacție al *Analelor Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie, a folosit normele concepute de colectivele redacționale ale *SCIIVA*, *ActaMN*, *ActaMP* și *Tibiscus*. Tuturor acestora le suntem profund recunoscători.

Anexa 1

PRESCURTAREA CUVINTELOR DES FOLOSITE

a.Chr. – ante Christum	lung. - lungime
av. - avers	m – metru / i
ad. - adâncime	M. – mormântul (nr.)
alt. - altitudine	max. - maxim
B. – bordeiul (nr.)	măr. nat. – mărime naturală
buc. - bucată	mil. - mileniu
cap. - capitol	mm - milimetru
cca. – circa	Muz. – Muzeul
cf. - confer	n. - nota
cm - centimetru	N, NE, NV – nord, nord-est, nord-vest
col. - colecție	niv. - nivel
colab. – colaborator(i)	nr. - numărul
com. - comuna	obs. – observație
Diam. - diametru	op. cit. – <i>opus citatus</i>
dr. – drept, (la) dreapta	p. – pagina
E. - est	pp. - paginile
etc. – <i>et caetera</i>	p.Chr. – <i>post Christum</i>
ex. – (de) exemplu	Pl. - planșa
Fig. - figura	r. - rândul
fragm. - fragment/e, fragmentar	reg. - regiune
g. - gram	rv. - revers
Gr. – groapa (nr.)	s. – secțiunea / suprafața (nr.)
Greut. - greutate	S, SE, SV – sud, sud-est, sud-vest
gros. - grosime	sc. - scara
inf. - informație	sec. - secol
Inst. – Institutul	st. – stâng, (la) stânga
Inv. - inventar	T. – tumulul (nr.)
î. - înălțime	Tab. – tabel(ul)
jud. – județ, județean	urn. – următoarea, următoarele (pagină, pagini)
kg - kilogram	V - vest
km - kilometru	v. – vezi
lat. - lățime	var. - variantă
lit. - literatură	
Loc. – locuința (nr.)	

Notă:

Acestea sunt prescurtări recomandate și nu obligatorii. Dacă sunt folosite alte prescurtări, ele vor fi indicate expres de către autor la prima folosire, printr-un asterisc la NOTE.

Colegiul de redacție

Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie

ISSN: 1221-678X